MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA XI,3a

Gerrit Achterberg
Gedichten

Deel 3a / Apparaat

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA XI,3a

Gerrit Achterberg
Gedichten

Deel 3a / Apparaat

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA XI,3a

Dit is een uitgave van het Constantijn Huygens Instituut voor tekstedities en intellectuele geschiedenis (CHI) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)
Adres: Prins Willem-Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag
Postadres: Postbus 90754, 2509 LT Den Haag
Telefoon: 070–33 15 800
Telefax: 070–38 20 546

Copyright van deze uitgave © 2000 Constantijn Huygens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Vormgeving: Frederik Bos, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam
Druk: Orientaliste, Herent

ISBN 90–76832–01–3

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Gerrit Achterberg
Gedichten

Historisch-kritische uitgave,
verzorgd door P.G. de Bruijn

Deel 3a / Apparaat

Constantijn Huygens Instituut, Den Haag 2000

Projectcommissie: G.J. Dorleijn, Groningen; R.L.K. Fokkema†, Utrecht;
A.L. Sötemann, Utrecht; H.T.M. van Vliet, Den Haag

Beknopte inhoudsopgave

Apparaat 3

Alfabetisch register van titels en beginregels 1311

Gedetailleerde inhoudsopgave 1363

[1] 'T WONDER

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 6.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

INGREEP 6 hardde'in < harde'in

COMMENTAAR [1] In *De zangen van twee twintigers* hebben Achterberg en Arie Dekker gedichten opgenomen, die in de eerste maanden van hun vriendschap waren ontstaan. Zij leerden elkaar in augustus 1924 kennen. Het in de bundel opgenomen voorwoord van ds. A. Dekker, geschreven toen de kopij voor de bundel gereed was, is gedateerd 'OPHEUSDEN, 10 November 1924.' Zie verder § 2.

[2] AVONDKERK

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 8.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] "t Wonder', noot 1.

[3] AVOND

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 10.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] "t Wonder', noot 1.

[4] REGEN

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 12.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[5] DE WIND LACHT...

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 16.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[6] DE REIGER

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 18.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[7] LIEDJE

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 20.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[8] DE VERLATEN REIZIGER

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 22.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.
[2] In *De zangen van twee twintigers* is elk gedicht ondertekend met de initiaal van de auteur, behalve dit gedicht. Volgens een mededeling van Arie Dekker is het gedicht van Achterberg (zie verder § 2.2).

[9] HERFSTGEDACHTE

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 24.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[10] 'T LEEGE HUIS

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 25–26.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[11] DE ZWIJGENDE RIVIER

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 28.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[12] ALTIJD MAAR DOOR...

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 31–32.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.
[2] De in de leestekst als motto afgedrukte tekst staat in *De zangen van twee twintigers* rechtsboven het gedicht, in hetzelfde lettertype als de rest van het gedicht. De herkomst is niet te achterhalen.
[3] De overgang van r. 13/14 valt samen met de paginawisseling.

[13] DOOD

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 37.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[14] .....

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 38.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[15] LIEFDE'S MACHT

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 39.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

INGREEP 3 deez' < dee'z

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[16] 'K ZAL HAAR GAAN ZEGGEN...

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 42.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[17] HAAR AFZIJN

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 45.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[18] DE LIEFDE

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 47.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[19] EZELKE

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 49.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[20] HET SCHOOIERTJE

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 51.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[21] IK WEEN...

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 53.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] 't Wonder', noot 1.

[22] MEMENTO MORI

OVERLEVERING *D* *De zangen van twee twintigers*, p. 55.

DATERING Tussen augustus en 10 november 1924

LEESTEKST *D*

COMMENTAAR [1] Zie [1] ''t Wonder', noot 1.

[23] 'ALS 'T OPENDUBBEN VAN DE TULPEN,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 2 september 1925.

DATERING Vóór 2 september 1925

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Dit gedicht staat in de eerste overgeleverde brief van Achterberg aan Roel Houwink van 2 september 1925. Behalve dit gedicht stuurde Achterberg [24] 'Zomermorgen' tot en met [27] '*Mijn meisje met de koninklijke beenen,*' ter beoordeling. Zie verder § 3.1.

[24] ZOMERMORGEN

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 2 september 1925.

DATERING Vóór 2 september 1925

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [23] '*Als 't opendubben van de tulpen,*', noot 1.

[25] AVOND

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 2 september 1925.

DATERING Vóór 2 september 1925

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [23] '*Als 't opendubben van de tulpen,*', noot 1.
[2] Het strofewit in r. 12/13 valt samen met de bladwisseling.

[26] 'HET HUNKERINGS HOOGROOD'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 2 september 1925.

DATERING Vóór 2 september 1925

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [23] '*Als 't opendubben van de tulpen,*', noot 1.

[27] 'MIJN MEISJE MET DE KONINKLIJKE BEENEN,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 2 september 1925.

DATERING Vóór 2 september 1925

LEESTEKST *M*

INGREEP Na r. 29 staan over de gehele schrijfbreedte streepjes van diverse lengte. In de leestekst zijn die weergegeven door kastlijntjes.

COMMENTAAR [1] Zie [23] '*Als 't opendubben van de tulpen,*', noot 1.
[2] Het strofewit in r. 11/12 valt samen met de bladwisseling.
[3] Vgl. R. Houwink, *Het raadsel 'Achterberg'*, p. 10–18.

[28] 'IK EN DE STRATEN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 september 1925.

DATERING Vóór 19 september 1925

LEESTEKST *M*

INGREEP Na r. 9 en r. 11 staan over de gehele schrijfbreedte streepjes van diverse lengte. In de leestekst zijn die weergegeven door kastlijntjes.

COMMENTAAR

[1] Op 19 september 1925 stuurde Achterberg 'nog een paar versjes' aan Roel Houwink: dit gedicht, [29] *'In deze schemerhuis'* en [30] 'Dauw'. Zie verder § 3.1.
[2] Het strofewit in r. 11/12 valt samen met de bladwisseling.
[3] Vgl. R. Houwink, *Het raadsel 'Achterberg'*, p. 19–23.

[29] 'IN DEZE SCHEMERHUIS'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 september 1925.

DATERING

Vóór 19 september 1925

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Zie [28] *'Ik en de straten'*, noot 1.

[30] DAUW

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 september 1925.

DATERING

Vóór 19 september 1925

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Zie [28] *'Ik en de straten'*, noot 1.
[2] Het strofewit in r. 6/7 valt samen met de bladwisseling.

[31] 'DEN ROOIEN LOOZER VAN MIJN ZAAD'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 24 september 1925.

DATERING

Vóór 24 september 1925

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht staat in Achterbergs brief aan Roel Houwink van 24 september 1925. Achterberg schreef: 'De laatste producten (enkelen) wekten weerzin, aan wie ik ze liet lezen. Is dat hun persoonlijk voelen, dat er tegen gekant is, of schuilt er iets onder wat op pornografie zou lijken? Ik voor me *zelf* voel dit totaal niet; ik

voel het als de volle zwaarte van iets geweldigs. Ik zou zeer graag weten hoe U erover denkt! Zoo maakte ik onlangs deze regels [...]'. Zie verder § 3.1.
[2] De lezing *mijn mond.* (r. 6) berust ongetwijfeld op een verschrijving. Omdat deze fout niet probleemloos gecorrigeerd kan worden, is in dit geval niet ingegrepen.

[32] 'IN DEN HOOGEN FEESTVLAG,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Op 5 januari 1926 stuurde Achterberg zijn 'laatste werk' aan Roel Houwink, bestaande uit 17 gedichten: [32] '*In den hoogen feestvlag,*' tot en met [48] '*Zal dan uw liefde grooter wezen dan mijn vrees?*'. Uit deze verzameling kruiste Houwink vier gedichten eenmaal en drie gedichten tweemaal aan. Dit gedicht is eenmaal aangekruist (zie afbeelding). Zie verder § 3.1.1.

[33] 'UW HULK VOER ZONDER VRACHT'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

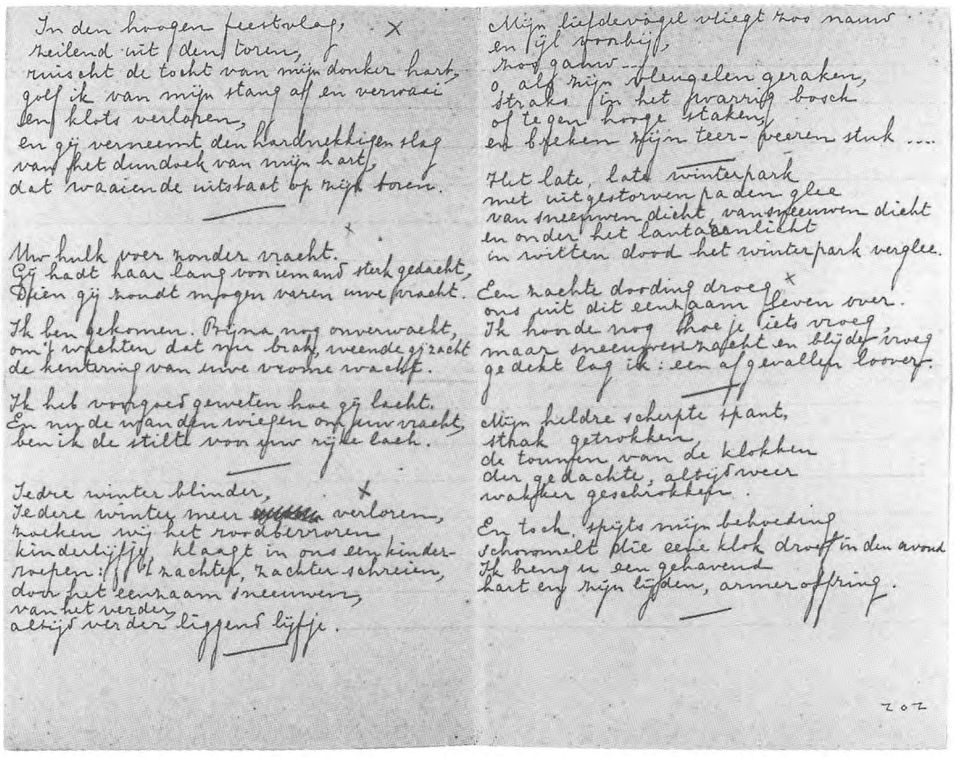
COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1. Dit gedicht is door Houwink eenmaal aangekruist.

[34] 'IEDRE WINTER BLINDER,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

[32] '*In den hoogen feestvlag,*' tot en met [37] '*Mijn heldre scherpte spant,*' *M* (manuscript met aantekeningen in de hand van Roel Houwink) (collectie NLMD)

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a zw inkt, b potlood (in de hand van R. Houwink)

2 *M* a Iedere winter meer er van verloren,
b [ ] [verloren,]

COMMENTAAR

[1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1. Dit gedicht is door Houwink eenmaal aangekruist.
[2] De doorhaling in potlood van *M*, r. 2 *er van* is door Houwink bekrachtigd met zwarte inkt.

[35] 'MIJN LIEFDEVOGEL VLIEGT ZOO NAUW'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING

Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[36] 'HET LATE, LATE WINTERPARK'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING

Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST

M

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a zw inkt

4 *M* a en onder het lantaarnlicht
a [ ][lanta]re[nlicht]

COMMENTAAR

[1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1. De tweede strofe van dit gedicht is door Houwink eenmaal aangekruist.

[37] 'MIJN HELDRE SCHERPTE SPANT,'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[38] 'NIETS DAN MIJN EENZAAM ZELFBELEVEN,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[39] 'OPEN SCHULPEN UW BEENEN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[40] 'OVER DIT LAND ALLEEN'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.
T *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 36.11 (juli 1926), p. 44.
M[2] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 15.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 7.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 23.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a zw inkt, b potlood, c zw inkt (b-c in de hand van R. Houwink)

Reekstitel *M*[1] *[ontbreekt]*
T-D[3] Strophen

Nummer *M*[1]-*T* *[ontbreekt]*
M[2]-*D*[3] I

3 *M*[1] En nu dool ik bij U binnen .
T-D[3] en | | u | |;

4 *M*[1] O oude wonde die ons pijnde,
T-D[3] o | |

6 *M*[1] te heelen hier
T-D[3] | |,

7 *M*[1] a of nog te heeter schrijnen?
b [ ] [heeter] [nog] [schrijnen?]
c of heeter nog te schrijnen?
T-D[3] | |

COMMENTAAR [1] Van de gedichten die Achterberg op 5 januari 1926 aan Roel Houwink stuurde (zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1), kruiste Houwink drie gedichten tweemaal aan: dit gedicht, [46] '*Zij ging van mij vandaan*' en [48] '*Zal dan uw liefde grooter wezen dan mijn vreest?*'. Deze gedichten stuurde hij op 18 januari 1926 aan Herman Robbers, redacteur van *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*: 'Hierbij een paar strophen van een jong onderwijzer uit Opheusden. Hij vroeg mij of ik ze eens voor hem aan u wilde opzenden. Ik schreef de m.i. 3 besten over. Ziet u maar eens. Het lijkt mij eerlijk en eenvoudig werk. Een aanmoediging zou hem misschien geen kwaad doen.' Robbers heeft meteen positief op de inzending gereageerd, want reeds op 20 januari bedankte Houwink hem voor de opname van de gedichten. Uit de overige correspondentie blijkt dat Achterberg in maart een drukproef ontvangen heeft, maar deze is niet overgeleverd. De drie gedichten verschenen in de juli-aflevering van *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*. Zie verder § 3.1.1.
[2] In *T* zijn de drie gedichten (zie noot 1) zonder duidelijke markering onder elkaar afgedrukt onder de titel 'Strophen'. Vanaf *M*[2] vormen de gedichten een reeks van drie afzonderlijke gedichten, aangeduid met de nummers 'I' tot en met 'III'.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[41] 'TE STERVEN, LIGGENDE AAN U'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[42] 'NIET DE GEKAPTE NON BEN IK,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[43] 'SCHEEVE SCHUIFT HET RIETSEL HEEN,'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a zw inkt

5 *M* a Scheef
a [Schee]ve schuift mij 't leven heen,

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[44] 'MEISJE, HOE ZWAAR ZOENEN UW LIPPEN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[45] 'IK DRAAL TER DEURE VAN MIJN EIGEN DUISTER HUIS'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[46] 'ZIJ GING VAN MIJ VANDAAN'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.
T *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 36.II (juli 1926), p. 44.
M[2] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 16.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 8.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 24.

DATERING Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *P*[2] a gedrukt, b potlood

Reekstitel *M*[1] *[ontbreekt]*
T-*D*[3] Strophen

Nummer *M*[1]-*T* *[ontbreekt]*
M[2]-*D*[3] II

1	M^1-T		Zij ging van mij vandaan
	M^2		¦ ¦,
	P^1-D^1		¦ ¦o
	P^2	a	¦ ¦
		b	[ ] bij [ ]
	P^3-D^3		¦ ¦
2	M^1		Het licht van den lantaarn tegen
	T-M^2		het ¦ ¦lantaren ¦ ¦,
	P^1-D^3		¦ ¦ de ¦ ¦
3	M^1		Haar lange schaduw lag tot aan mijn voeten
	T-D^3		haar ¦ ¦.

COMMENTAAR

[1] Zie [40] '*Over dit land alleen*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[47] 'ACHTER HOOGE BOOMEN KWAM EEN'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.

DATERING

Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Zie [32] '*In den hoogen feestvlag,*', noot 1.

[48] 'ZAL DAN UW LIEFDE GROOTER WEZEN DAN MIJN VREES?'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan R. Houwink, 5 januari 1926.
T *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 36.11 (juli 1926), p. 44.
M^2 Manuscript, kopij *D*^{1}, *H*-1.
P^1 Proef *D*^{1}, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 17.
P^2 Eerste proef *D*^{2}, *H*-57.
P^3 Tweede proef *D*^{2}, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 9.
M^3 Kopij *D*^{3}, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 25.

DATERING

Vóór 5 januari 1926

LEESTEKST M^1

INGREEP 2 terug < trug

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a zw-gr inkt, b zw inkt

Reekstitel M^1 *[ontbreekt]*
T-D^3 Strophen

Nummer M^1-T *[ontbreekt]*
M^2-D^3 III

4	M^1		glans dien gij niet kende … Slapen
	T		| |, | |
	M^2	a	| | – | |
		b	[ ]–[ ]…[ ]
	P^1-D^3		| |, | |
4/5	M^1		*[strofewit]*
	T-D^3		*[geen strofewit]*
5	M^1-T		moet ik nu… Zie ik slaap zonder vrees.
	M^2		| |, | |
	P^1-D^3		| |o| |

COMMENTAAR [1] Zie [40] '*Over dit land alleen*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[49] 'WAT IS DIT EEN ZOETE VERBINTENIS,'

OVERLEVERING
T *De gids* 92.II (april 1928), p. 30.
M^1 Manuscript, kopij D^1, H-1.
P^1 Proef D^1, H-2.
D^1 *Afvaart*, p. 18.
P^2 Eerste proef D^2, H-57.
P^3 Tweede proef D^2, H-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 10.
M^2 Kopij D^3, H-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 26.

DATERING Vóór 23 september 1927

LEESTEKST T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw-gr inkt, b potlood, c bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink, aangebracht ná P^1)

Titel	*T*		*[ontbreekt]*
	M^1	a	| |
		b	Driebond
	P^1		| |
	M^1	c	Drievoudig verbond
	D^1-D^3		| |
1	*T*-M^1		Wat is dit een zoete verbintenis ,
	P^1-D^3		| |°

COMMENTAAR

[1] Op 23 september 1927 is bij *De gids* een onbekend aantal gedichten van Achterberg binnengekomen. De kopij werd vervolgens aan de redacteuren A. Roland Holst en M. Nijhoff gestuurd. Op 20 oktober schreef Roland Holst aan Achterberg: 'De heer Nijhoff (mijn mederedacteur voor poëzie) en ik zijn getroffen door enkele kwaliteiten in de verzen, die gij bij "de Gids" inzond, kwaliteiten, die echter nog al te zeer slechts mogelijkheden bleven.

Op voorstel van den heer N. kom ik u verzoeken in het laatste gedichtje ("Wat is dit een zoete verbintenis") regels 3 en 4 te wijzigen; hij raadt aan:

"dat liefde er niets bij heeft ingeboet,
te geraken tot deze rust."

Het gedicht zou zeer zeker véél hierdoor winnen, en het blijft tóch geheel in uw toon. Na een wijziging in dezen zin zouden wij 't gaarne plaatsen. Ook zoudt gij goed doen in de laatste regel "hier" te schrappen. Ik hoop hierop antwoord van u te mogen ontvangen –'. Het antwoord van Achterberg bleef niet bewaard. Het gedicht werd, met de door Nijhoff voorgestelde veranderingen, geplaatst in de april-aflevering van *De gids*. Zie verder § 3.1.2.

[2] M^1 is (gedeeltelijk) gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 13.

[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door R.W. Schnell/J. Walvis en in het Engels door P. Boyce.

[4] Literatuur over het gedicht:
Fens, K., 'Een apothekerspraatje.'
N[ijhoff], [M.], '[Recensie van *Afvaart*.]'

[50] 'ZIJ, DIE HUN LIEFDE TOT HAAR EINDE GINGEN,'

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 april 1928.
T	*Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 38.11 (november 1928), p. 346.
M^2	Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1	Proef D^1, *H*-2.
D^1	*Afvaart*, p. 19.

P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 11.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 27.

DATERING Vóór 19 april 1928

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
P^2 a gedrukt, b potlood, c bl ballpoint (in de hand van S. Heynemann)
M^3 a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Titel	M^1		*[ontbreekt]*
	T-D^3		Wedergeboorte
Opdracht	M^1		*[ontbreekt]*
	T-M^2		voor Cathrien
	P^1-D^1		Voor | |
	P^2	a	| |
		c	*[doorgehaald]*
	P^3-D^3		*[ontbreekt]*
3	M^1-D^2		vonden bij 't opslaan van hun tenten
	M^3	a	| |
		b	[ ] in hun tentopeningen
	D^3		| |
7	M^1		lang achter hen ligt zij vermoord
	T-D^1		| |,
	P^2	a	| |
		b	een aureool heeft haar omgloord,
	P^3-D^3		| |
8	M^1-D^1		van wie zij nochtans helder zingen;
	P^2	a	| |
		b	[ ] heden [ ]
	P^3-D^3		| |

COMMENTAAR [1] Op 19 april 1928 meldde Achterberg aan Roel Houwink dat dit gedicht door de redactie van *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* was aangenomen. Achterberg schreef verder: 'Het vers [...] vraagt een titel. Weet U niet een gepaste, of behoor ik dit zelf *[te]* doen?' Houwink heeft aan dit verzoek voldaan, want op 17 juni bedankte Achterberg hem 'voor de m.i. goedgekozen titel: Wedergeboorte, voor het U bekende vers'. Zie verder § 3.2.

[2] Op 6 november 1928 heeft Achterberg een – niet bewaard gebleven – afschrift of overdrukje van dit gedicht naar Roel Houwink en Arie Dekker gestuurd. Aan Dekker schreef hij: 'Tot mijn genoegen verscheen thans mijn vers in het Novembernummer van Elseviers. Het zij je in oude vriendschap geschonken. Ik hoop er je oordeel over te vernemen!' Dat oordeel heeft Dekker gegeven, blijkens de brief van Achterberg d.d. 19 december 1928: 'In je bespreking van "Wedergeboorte" trof me je zienswijze in de verhouding der critiek tot haar object. Een gevarieerd gevoel of liever een ontvankelijker zal in een vers meer vinden dan een onontvankelijker*[.]* Maar misschien zullen diepte en breedte hier wel met elkaar congrueeren.' Zie verder § 3.2.
[3] In *T-D*[1] is dit gedicht opgedragen aan Cathrien van Baak, met wie Achterberg van 1924 tot eind 1927 voor de eerste maal een relatie had (zie *Biografie*, p. 87 e.v.). Zie ook [63] '*Gij stondt met een hoog hopen*', noot 2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.
[5] Literatuur over het gedicht:
Honders, A.C., 'Achterberg en het bijbels getuigenis.'

[51] 'IK HAD MET U TERUG WILLEN GAAN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 april 1928.

DATERING Vóór 19 april 1928

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] In zijn brief aan Roel Houwink van 19 april 1928 stuurde Achterberg – naast [50] '*Zij, die hun liefde tot haar einde gingen,*' (zie aldaar, noot 1) – vier 'verzen, die ik inmiddels maakte': [51] '*Ik had met u terug willen gaan*' tot en met [54] '*Toen, dat de dood het won van mij*'. Zie verder § 3.2.

[52] 'ZIJ DIE BIJNA AAN HET BLOED RAAKTEN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 april 1928.

DATERING Vóór 19 april 1928

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [51] '*Ik had met u terug willen gaan*', noot 1.

[53] 'ER LIGT IN DE ZON EEN VROUW TE LACHEN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 april 1928.

DATERING Vóór 19 april 1928

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a zw-gr inkt

2 *M* a er ligt in mijn hart een vrouw begraven
a E[r] [ ]

6 *M* a Ik moet nog wachten voordat ik ga
a [ ] [ ]

10 *M* a met mij ver
a [ ] b[e]vriend, in hun midden leef ik.

COMMENTAAR [1] Zie [51] '*Ik had met u terug willen gaan*', noot 1.

[54] 'TOEN, DAT DE DOOD HET WON VAN MIJ'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 april 1928.

DATERING Vóór 19 april 1928

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [51] '*Ik had met u terug willen gaan*', noot 1.

[55] 'DE REGEN DEELT HET DONKER HART'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, in brief aan A. Dekker, 6 november 1928.
M[2] Manuscript, in brief aan R. Houwink, 6 november 1928.
T *De gids* 93.1 (januari 1929), p. 45.
M[3] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 20.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.

P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 12.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 28.

DATERING Vóór 20 september 1928

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^3 a zw-gr inkt, b potlood

Titel M^1-T *[ontbreekt]*
M^3 a | |
b Regen
P^1-D^3 | |

3 M^{1-2} om evenveel in een zelfde meenen
T-M^3 | |, | |
P^1-D^3 | | eenzelfde | |

8 M^{1-2} dit wat ik weet, weet ook de regen.
T-D^3 | |, | |

10 M^{1-2} sinds een uitwisselen ontstond
T-D^3 | | dit | |,

11 M^{1-2} zoo zoet, dat het hart een vrede vond
T-D^3 | |,

COMMENTAAR [1] Op 20 september 1928 zond Achterberg een onbekend aantal gedichten – 'de heele laatste productie' schreef hij aan Roel Houwink – naar *De gids*. In zijn begeleidende brief aan H.T. Colenbrander schreef Achterberg: 'Misschien is het voor U mogelijk te constateeren, dat zijn verzen in waarde toenamen, sinds er een vers van zijn hand in Uw blad het licht zag.' (Zie [49] '*Wat is dit een zoete verbintenis,*', noot 1.) Colenbrander heeft de gedichten vervolgens ter beoordeling gestuurd aan A. Roland Holst. Op 6 november ontving Achterberg bericht dat dit gedicht door de redactie geaccepteerd was, en stuurde hij afschriften aan Arie Dekker (M^1) en Roel Houwink (M^2). Zie verder § 3.2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[56] 'WIJ DIE IN DE ZON GEZONGEN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan A. Dekker, 9 april 1929.

DATERING Vóór 9 april 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Op 9 april 1929 stuurde Achterberg vier gedichten, [56] '*Wij die in de zon gezongen*' tot en met [59] '*Over de dood verging het lied*', aan Arie Dekker: 'Hierbij gaan eenige verzen die ik uit mijn werk, als m.i. de beste, voor je overschrijf.' Onderaan de brief voegde hij hier aan toe: 'Ik heb er voor mezelf nog geen laatste oordeel over uitgesproken, beschouw ze dus als zoodanig en geef ze aan geen vreemde ter lezing.' Zie verder § 3.3.

[57] 'DE LENTE EN DE DOOD GAAN SAAM'

OVERLEVERING
- M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 9 april 1929.
- *T* *De gemeenschap* 6 (februari 1930), p. 59.
- M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
- P^1 Proef D^1, *H*-2.
- D^1 *Afvaart*, p. 31.
- P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
- P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
- D^2 *Oude cryptogamen*, p. 23.
- M^3 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 39.

DATERING Vóór 9 april 1929

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a zw-gr inkt, b zw-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^2 *a* > Lente en Dood M^2 *b*-D^3
1 saam > saam, *T*-D^3
2 teeken > teeken, *T*-D^3
3 bezweken > bezweken, M^2-D^3
4 de > den D^1-D^3
5 ontmoette > ontmoette, M^2-D^3
6 bloeien > bloeien, *T*-D^3
10 donk'ren nood > donkren nood, *T*-D^1 > donkere nood, P^2-D^3
11 zich vergeefs van > zich van *T*-D^3
12 als een hommel > vergeefs *T*-D^3
13 saam > saam, *T*-M^2

14 teeken > teeken, *T-D*[3]
16 de > den *D*[1]*-D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [56] '*Wij die in de zon gezongen*', noot 1.
[2] Op 18 november 1929 vroeg Achterberg advies aan Roel Houwink over de mogelijke publicatie van een aantal gedichten: 'Hoe zal ik nu doen met deze verzen, als ze U "goed" voorkomen: naar De Gemeenschap, of De Gids; of naar elk wat? Stem misschien?' Tijdens een ontmoeting in de kerstvakantie van 1929 in verband met een eerste samenstelling van *Afvaart* hebben Achterberg en Houwink de inzending voor *De gemeenschap* bepaald. Op 4 februari 1930 kon Achterberg aan Roel Houwink meedelen: 'Van de in 't Zwaantje voor De Gemeenschap uitgezochten worden er twee geplaatst, waaronder juist het door van Wessem geweigerde! De rest keerde (nog) niet terug.' De twee geaccepteerde gedichten, dit gedicht en [101] '*De torens hadden een stilheid bereikt*', werden in *De gemeenschap* gepubliceerd onder de redactionele titel 'Verzen' en met de nummers 'I' en 'II'. Mogelijk heeft Achterberg dit gedicht eerst bij *De vrije bladen* ('Van Wessem') ingestuurd. Zie verder § 3.3.6.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door A.J. Barnouw (3x) en in het Frans door S. de Gorter (2x) en A. Piot.

[58] 'HET WAS EEN NACHT DIE IN MIJ OVERWOEI'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan A. Dekker, 9 april 1929.

DATERING Vóór 9 april 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [56] '*Wij die in de zon gezongen*', noot 1.

[59] 'OVER DE DOOD VERGING HET LIED'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan A. Dekker, 9 april 1929.

DATERING Vóór 9 april 1929

LEESTEKST *M*

INGREEP 12 naam. < naam

COMMENTAAR

[1] Zie [56] '*Wij die in de zon gezongen*', noot 1.

[60] 'MISSCHIEN DAT GE NOG AANWEZIG ZIJT'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 4 juni 1929.
T *De gids* 93.III (augustus 1929), p. 175.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 21.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 13.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 29.

DATERING

Tussen 8 en 24 april 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Misschien... T > Misschien M^2-D^3
2 zijt > zijt, T-D^3
6 woord > woord. T-D^3
7 o > O T-D^3
10 vóór > voor T-P^1
10 de > den D^1-D^3
11 bevrijdt > bevrijdt. T-D^3
14 uwe > uwen D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Op 8 april 1929 zond Achterberg een onbekend aantal gedichten in bij *De gids*. Op 24 april stuurde hij nog één 'inmiddels gereedgekomen vers' na, dat als enige in *De gids* werd geplaatst. Het is niet bekend welke andere gedichten tot de inzending hebben behoord. Zie verder § 3.3.1.
[2] Op 4 juni 1929 stuurde Achterberg dit gedicht in handschrift (M^1) aan Arie Dekker: 'Het vers hierbij, is bij De Gids geaccepteerd. Moge het voor zichzelf spreken.' In een brief die hij dezelfde dag aan Roel Houwink schreef, vermeldde hij de volgende 'geschiedenis': 'eerst door U, als in kern goed, aangestreept; later maakte het, onder verbeterde redaktie, bij U, meen ik, geen slechten indruk (Het was bij die verzameling, weet U?) Het is daarna opgestuurd (met 2 andere) naar Elsevier's en daar geweigerd, onder voorwendsel(?) van te persoonlijk te zijn.

Toen heb ik het aan een zending aan De Gids nagestuurd: de zending retourneerde (met kruisjes bij drie verzen...!?) en het vers werd aangenomen. [...] Intusschen, vindt U met mij, dit Gidsvers niet een van de volmaaktste tot hiertoe geschreven?' Zie verder § 3.3.1.

[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[4] Literatuur over het gedicht:
Kruithof, J., 'De ongewenste vreemdeling.'

[61] 'NU STRIJDT HET HART ZIJN LAATSTE SLAG'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 497.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 25.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 17.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 33.

DATERING

Vóór juni 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a zw-gr inkt, b bl-gr inkt (waarschijnlijk in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > De slag T > De Slag M^2-D^1 > De slag P^2-D^3
1 slag > slag, T-M^2 *a* > [slag]: M^2 *b*-D^3
2 samen > samen, T-D^3
3 vooraan, > voor aan, T
3 vlag aan vlag > vlag aan vlag, T-D^3
4 aan vanen > aan vanen. T-D^3
8 kolonnade > kolonnade. T-D^3
9 reserve > reserve, T-D^3
10 de herfst. > den herfst. M^2 *a* > [de] [herfst.] M^2 *b*
11 wacht > wacht. T
12 en > En T
12 zacht > zacht, T
13 tenten > tenten, T

COMMENTAAR

[1] Eind mei 1929 heeft Arie Dekker een bezoek gebracht aan J. van Ham, redacteur van *Opwaartsche wegen*, in verband met plaatsing van gedichten van hem en Achterberg. Op 4 juni 1929 schreef Achterberg: 'Je hebt zeker geen vergeefsch bezoek afgelegd bij Dhr. Van Ham. Thans zullen we gedrieën in O.W. verschijnen! Op je aanraden stuurde ik een heele verzameling, meest ouderen: 4 of 5 zijn aangenomen. Ik weet niet meer precies welke, maar t.z.t. zend ik jullie overdrukjes.' Uit een brief aan Roel Houwink van 4 juni 1929 blijkt dat Achterberg twee gedichten eerder had ingestuurd bij *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* (zie [63] '*Gij stondt met een hoog hopen*', noot 1). Ook schreef hij dat andere gedichten 'de redactie-revue nog [moesten] passeeren'. Uiteindelijk werden zeven gedichten in *Opwaartsche wegen* (1 februari 1930) opgenomen: [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*' tot en met [67] '*De wereld is vergaan*' (zie verder § 3.3.2).
[2] In een brief van 24 juni 1929, gericht aan Arie Dekker en een aantal andere vrienden, stuurde Achterberg de zeven bij *Opwaartsche wegen* te verschijnen gedichten in handschrift, samen met [68–69] 'Het eiland der ziel' (zie [68] 'Het eiland der ziel 1', noot 1). Achterberg schreef: 'Ik ontving juist de drukproeven van Opw. W. en heb het genoegen deze verzen vast voor jullie over te schrijven, wetende dat je nieuwsgierig bent [...]. Ik wou jullie tevens voor ieder vers een titel vragen. Zeg niet, dit is jouw werk, jullie staan er objectief tegenover en kunt daarom misschien beter de inhoud in een titel samenvatten als ik; en overigens: als 't kind maar een naam heeft.' Op 1 augustus 1929 bedankte Achterberg Dekker voor diens titelsuggesties. 'R.H. *[Roel Houwink]* en ik hadden ondertusschen de onze verzonnen. Zoodoende heb ik deze genomen. De jouwe waren niet minder hoor. Als 't kind maar een naam heeft.' Zie verder § 3.3.2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[62] 'TOEN STOND IN UW LAATSTE NAAM RONDOM'

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T	*Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 497.
M^2	Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1	Proef D^1, *H*-2.
D^1	*Afvaart*, p. 26.
P^2	Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3	Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2	*Oude cryptogamen*, p. 18.
M^3	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 34.

DATERING

Vóór juni 1929

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Resurrectio T-D^3
1 laatste > laatsten D^1-D^3
2 braken > braken, P^2-D^3
3 land > land, M^2-D^3
3 was > was, M^2-D^3
4 Schijnende > schijnende M^2-D^3
7 binnenging > binnenging, T-D^3
8 wrake > wrake, T-D^3
9 raken, > raken T

COMMENTAAR [1] Zie [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*', noot 1 en 2.

[63] 'GIJ STONDT MET EEN HOOG HOPEN'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 498.
M^2 Manuscript, kopij D^1, H-1.
P^1 Proef D^1, H-2.
D^1 *Afvaart*, p. 27.
P^2 Eerste proef D^2, H-57.
P^3 Tweede proef D^2, H-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 19.
M^3 Kopij D^3, H-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 35.

DATERING Vóór juni 1929

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Licht T-D^3
2 aan > aan. T, D^1-D^3
4 aan. > aan M^2-P^2 a > [aan]. P^2 b-D^3
9 zijn > zien T-D^3
10 Sluimerend > sluimerend T-D^3
10 hart, Cathrien. > hart, Cathrien. P^2 a > [hart] voordien. P^2 b-D^3

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met een ander gedicht, in eerste instantie aan *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* gezonden. Toen de gedichten daar niet geplaatst werden, stuurde hij ze aan *Opwaartsche wegen* ter aanvulling van een eerdere zending. Op 4 juni 1929 schreef Achterberg hierover aan Roel Houwink: 'Thans, nadat ik de 2 andere geweigerde verzen bij Elsevier hierheen na had gestuurd, ontving ik bericht dat 1 dier 2 (dat met de naam a/h eind!!) en de gebleven rest is aangenomen.' Het is niet bekend welk gedicht het tweede gedicht was. Zie verder [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*', noot 1 en 2.
[2] Met 'Cathrien' (M^1-D^1, r. 10) is Cathrien van Baak bedoeld (zie ook [50] '*Zij, die hun liefde tot haar einde gingen,*', noot 3).

[64] 'HET WAS EEN AVOND IN DE WINTER – VUUR'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 498.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 23.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 15.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 31.

DATERING

Vóór juni 1929

LEESTEKST

M^1

INGREEP

8 op, < op

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Afscheid *T*-D^3
1 de > den *T*-D^3
3 de > den *T*-D^3
4 was, – > was – M^2-D^3
5 doorgegaan, > doorgegaan M^2 > door gegaan P^1-D^3
6 brandde > brandde. *T*
7 En > en D^1-D^3
7 handen. > handen, P^1 > handen; D^1-D^3
8 Zij > zij D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*', noot 1 en 2.
[2] De variant in P^1, r. 7 *handen,* berust mogelijk op een fout van de zetter.

[65] 'AAN HET ROER DIEN AVOND STOND HET HART'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 499.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. [13].
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. [6].
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 22.

DATERING

Vóór juni 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a br inkt, b zw inkt, c zw-gr inkt (in de hand van R. Houwink)
M^3 a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Titel *[ontbreekt]* > Afvaart T > *[ontbreekt]* M^2 *a* > Afvaart M^2 *c*
2 in zich > in zich M^3 *a* > bij [zich] M^3 *b*-D^3
4 had > had M^2 *a* > [had], M^2 *b*
5 het > het M^2 *a* > [het], M^2 *b*
6 tuig > tuig M^2 *a* > [tuig], M^2 *b*

COMMENTAAR

[1] Zie [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*', noot 1 en 2.
[2] In de kopij voor *Afvaart* (M^2) is dit gedicht in een later stadium als motto aan de bundel toegevoegd. In de linkermarge noteerde Achterberg de zetinstructie 'cursief' (zie de reproductie in *Schrijvers prentenboek*, p. 14). Vanaf P^1 is het gedicht cursief gezet, en is de titel weggelaten. Zie voor de verschillende bronnen van *Afvaart* verder § 4.2–4.4.
[3] In de eerste drukproef van *Oude cryptogamen* ontbreekt het voorwerk, inclusief de pagina met dit mottogedicht.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door R.W. Schnell/J. Walvis, in het Engels door P. Boyce en P. van de Kamp, in het Spaans door F. Carrasquer en in het Zweeds door L.H. Svensson/L. Söderberg.
[5] Literatuur over het gedicht:
Duinkerken, A. van, 'Cytherea voorbij.'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 498–499.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 24.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 16.
D^3 *Voorbij de laatste stad*[1], p. 39.
D^4 *Voorbij de laatste stad*[2], p. 57.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 32.

DATERING

Vóór juni 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Het gericht *T*-D^2 > Droomgericht D^3-D^5
1 kamer > kamer, *T*-M^2, D^1-D^5
3 avond > avond; T > avond, M^2, D^1-D^5
4 verzetten > verzetten, *T*-M^2, D^1-D^5
6 beschuldigd > beschuldigd, *T*-M^2, D^1-D^5
7 vanavond > van avond M^2-D^2 > vanavond D^3-D^5
7 gericht > gericht; T > gericht. M^2-D^5
8 stilte > Stilte M^2-D^5
8 zalen > zalen, *T*-M^2, D^1-D^5
12 verdedigen > verdedigen, *T*-M^2, D^1-D^5
17 minuten minuten > minuten minuten, T > minuten, minuten; M^2, D^1-D^5
21 vergeven, > vergeven *T*-D^5

COMMENTAAR

[1] Zie [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*', noot 1 en 2.
[2] In de inhoudsopgave van de kopij voor *Afvaart* (M^2) veranderde Achterberg de titel 'Het gericht' in 'Het Gericht'. In D^1 is dit overgenomen. Zie voor de verschillende bronnen van *Afvaart* verder § 4.2–4.4.
[3] Op verzoek van K. Heeroma gaf Achterberg op 5 februari 1933 toestemming voor publicatie van dit gedicht in de bloemlezing *Het derde réveil. Honderd verzen van jong-protestantse dichters* (Amsterdam, [1934]). Bij nader inzien nam Heeroma het gedicht niet in zijn bloemlezing op, omdat hij – zoals hij in de inleiding (p. 55) schreef – Achterberg en anderen 'de verantwoordelikheid van [...] Kristelik dichterschap nog [wilde] besparen.' Zie verder § 5.2.

[4] De veranderingen in D^{3-4} (titel en r. 7) zijn later door D. Wolthers overgenomen in M^3, de kopij voor D^5. Omdat het in deze gevallen gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van M^3 betrokken.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce, J.S. Holmes (2x), M. O'Loughlin en K. Snoek en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[67] 'DE WERELD IS VERGAAN'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Opwaartsche wegen* 7 (1 februari 1930), p. 499.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 22.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 14.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 30.

DATERING

Vóór juni 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Herschepping *T*-D^3
1 vergaan > vergaan. T > vergaan, D^1-D^3
2 haar > Haar *T*-P^1
2 getal > getal, T, D^1-D^3
4 verdwaald > verdwaald. *T*-D^3

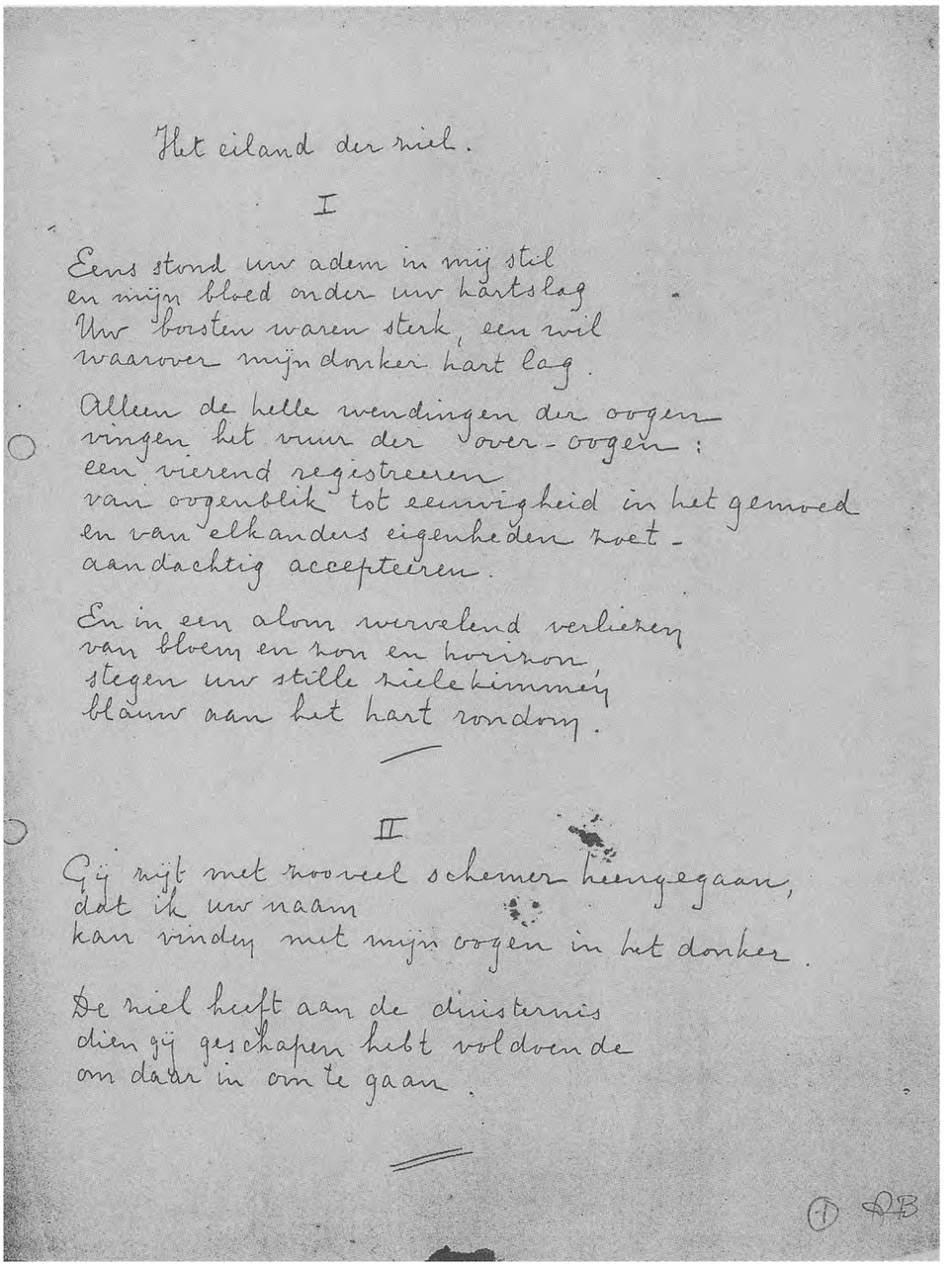
COMMENTAAR

[1] Zie [61] '*Nu strijdt het hart zijn laatste slag*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[68] HET EILAND DER ZIEL I

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.
T *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 40.11 (juli 1930), p. 57.

Het eiland der ziel.

I

Eens stond uw adem in mij stil
en mijn bloed onder uw hartslag
Uw borsten waren sterk, een wil
waarover mijn donker hart lag.

Alleen de helle wendingen der oogen
vingen het vuur der over-oogen:
een vierend registreeren
van oogenblik tot eeuwigheid in het gemoed
en van elkanders eigenheden zoet-
aandachtig accepteeren.

En in een alom wervelend verlieren
van bloem en zon en horizon
stegen uw stille zielekimmen
blauw aan het hart rondom.

II

Gij wijt met nooveel schemer heengegaan,
dat ik uw naam
kan vinden met mijn oogen in het donker.

De ziel heeft aan de duisternis
dien gij geschapen hebt voldoende
om daar in om te gaan.

[68–69] 'Het eiland der ziel', M^1 (collectie A. Dekker)

M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 11.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 39.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 3.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 74.

DATERING Vóór juni 1929

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a br inkt, b potlood (in de hand van Ed. Hoornik)

Reekstitel Het eiland der ziel > Het eiland der ziel M^2 *a* >
E[iland] [der ziel] M^2 *b*-D^4
2 hartslag > hartslag; *T*-D^4
3 Uw > uw *T*-D^4
12 horizon, > horizon *T*-D^4

COMMENTAAR [1] Dit gedicht en [69] 'Het eiland der ziel 11' heeft Achterberg in de eerste helft van 1929 bij verschillende tijdschriften (*De gids*, *Opwaartsche wegen* en *De gemeenschap*) ter publicatie aangeboden. Op 21 juni 1929 kon Achterberg aan Roel Houwink melden dat de gedichten door H. Robbers, redacteur van *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*, waren geaccepteerd. Op 24 juni stuurde hij de gedichten in handschrift aan Arie Dekker (M^1) en schreef hij: 'Inmiddels komt "Het eiland der ziel" in Elsevier, hoewel dit ook nog wel zal aanloopen.' De publicatie zou nog ruim een jaar op zich laten wachten. Op 18 november 1929 beklaagde Achterberg zich bij Houwink dat hij nog steeds geen drukproef ontvangen had, en toen de gedichten in mei 1930 nog niet waren verschenen, overwoog hij ze elders aan te bieden. Uiteindelijk werden de gedichten toch in *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* gepubliceerd. Zie verder § 3.3.3.
[2] De gedichten [68–69] 'Het eiland der ziel' zouden aanvankelijk deel uitmaken van de bundel *Afvaart*: ze zijn opgenomen in de, door Achterberg geschreven, eerste versie van de inhoudsopgave van het kopijhandschrift. In een later stadium haalde Roel Houwink de titels door en verving ze door twee andere gedichten (zie verder § 4.2).
[3] Zetfout in D^1, r. 13: *ziele kimmen* i.p.v. *zielekimmen*

[69] HET EILAND DER ZIEL II

OVERLEVERING M^1 Manuscript, in brief aan A. Dekker, 24 juni 1929.

T *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 40.11 (juli 1930), p. 57.
M[2] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-10.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 11.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 40.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 4.
M[3] Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 75.

DATERING Vóór juni 1929

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[zie [68] 'Het eiland der ziel 1']*
1 heengegaan, > heengegaan *T-D*4
4 duisternis > duisternis, *T-D*4
5 dien > die *T-D*4
5 hebt > hebt, *T-D*4

COMMENTAAR [1] Zie [68] 'Het eiland der ziel 1', noot 1 en 2.
[2] Zetfout in *D*[1], r. 3: *donker,* i.p.v. *donker.*

[70] 'GIJ WAART MIJ NAUWELIJKS NABIJ'

OVERLEVERING *M* Manuscript, in brief aan A. Dekker, 30 juni 1929.

DATERING Vóór 30 juni 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Op 30 juni 1929 stuurde Achterberg dit gedicht aan Arie Dekker: 'Hierbij het jongste vers.'

[71] 'WEENEN IS EVEN EENZAAM'

OVERLEVERING *M*[1] Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.
T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 48.
M[2] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.

P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 54.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 46.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 62.

DATERING

Medio 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a zw-gr inkt, b-c potlood

Titel *[ontbreekt]* > Eenzaamheid T > *[ontbreekt]* M^2 *a* > Leeg*[?]* M^2 *b* > Eenzaamheid M^2 *c*-D^3
6 leeg. > leeg T
7 De tijden zijn > en de tijden T
8 ijsland, > ijsland M^2-D^3
12 onszelve > ons zelve T-P^1

COMMENTAAR

[1] Het origineel van M^1 maakt deel uit van een verzameling van twaalf gedichten, afkomstig uit Achterbergs correspondentie met Roel Houwink: [71] '*Weenen is even eenzaam*' tot en met [82] '*Mijne gedachten zijn gebleven*'. Deze gedichten werden in ieder geval medio 1929 geschreven – mogelijk zelfs eerder – en hebben wellicht behoord tot de circa dertig gedichten die Achterberg in augustus 1929 aan *Opwaartsche wegen* heeft gezonden (zie verder noot 2).
[2] Op 22 augustus 1929 schreef Achterberg aan Arie Dekker dat hij 'een heele sleep verzen' aan *Opwaartsche wegen* gestuurd had. Later zond hij nog twee gedichten, waarover hij op 26 september 1929 bericht ontving van redacteur J. van Ham. Aan Roel Houwink schreef Achterberg op die dag dat hij van de eerdere 'zending (± 30) nog niet [had] vernomen. Zal ik nu straks maar, wat afvalt, opzamelen voor Groot-Nederland?' Toen hij op 3 oktober 1929 van redacteur J. van Ham te horen kreeg dat van de gehele verzameling slechts twee gedichten geplaatst zouden worden (zie [89] 'Het lied om doodswil', noot 1), stuurde hij de geweigerde gedichten dezelfde dag nog aan *Groot Nederland*, aangevuld met een aantal andere (in totaal 'een goeie 40' gedichten, zoals hij op 23 oktober aan Houwink schreef). Eind 1929 heeft Achterberg bericht van *Groot Nederland* gehad dat tien gedichten geaccepteerd waren (zie noot 3). Deze gedichten verschenen pas in de januari-aflevering van 1931 in *Groot Nederland*. De aldaar afgedrukte tekst is – ook gezien de tekstontwikkeling van de overige gedichten – gebaseerd op een oudere versie en wordt derhalve in de overlevering vóór M^2 geplaatst. Zie verder § 3.3.4.

3 Toen Achterberg op 31 december 1929 een eerste bundeling van handschriften voor *Afvaart* aan Roel Houwink stuurde, vermeldde hij bij de stand van voorpublicaties '10 [gedichten] in Groot-Nederland'. Verder schreef hij: 'Ik heb de Gr. Nederland verzen voorloopig maar getiteld, om de inhoudsopgave volledig te krijgen.' Deze 'voorlopige' titels zijn mogelijk de in M^2, fase b genoteerde titels, die Achterberg dan overgenomen moet hebben op een niet overgeleverde versie van de inhoudsopgave. Op 16 juni 1930 schreef hij namelijk aan Houwink: '2 verzen van die in Gr. Nederland verschijnen waren door U getiteld: Eenzaamheid en Afscheid *[= [94] 'Afscheid']*; U wist natuurlijk niet, dat er al 2 in Afvaart stonden met die naam, maar dit is waarschijnlijk geen bezwaar?' Deze latere titels zijn door Achterberg genoteerd in de overgeleverde versie van de inhoudsopgave. Zie verder de reconstructie van de kopij voor *Afvaart*, § 4.2.

[72] 'IN DIT DOODZIEKE LENTEBEGIN,'

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a donkere inkt, b lichte inkt

12 alvergeving. < al vergeving. *M a* > [alvergeving.] *M a*
14 verzadigt mij van > [verzadigt] [van] *M b*

COMMENTAAR 1 Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[73] 'VER IN DE ZEE VERGING EEN STEM'

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

INGREEP 3 bekoord < bekoort

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a donkere inkt

3 worden < woorden *M a* > [wo][rden] *M a*

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[74] 'NOOIT WAS DE DOOD EEN NAAKTER MAN'

OVERLEVERING

M[1] Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.
T *Ad interim* 4 (oktober 1947), p. 392.
D[1] *Hoonte*, p. 61.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 224.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 690.

DATERING

Medio 1929

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	*M*[1]	*[ontbreekt]*
	T-D[3]	De slaper en de dood
1	*M*[1]	Nooit was de dood een naakter man
	T-D[3]	| |,
3	*M*[1]	en zei, terwijl hij naar mij zag:
	T-D[3]	| | me | |
4	*M*[1]	'ik lig, waar gij gisteren lag '
	T-D[3]	'Ik | | jij | |.
5	*M*[1]	'Wees onvervaard en immer meer
	T-D[3]	Wees | | immermeer
7	*M*[1]	Mijn vriendschap duurt tot aan de dood
	T-D[3]	| |.
8	*M*[1]	Geen vriend is ooit zoo trouw geweest '
	T-D[3]	| |.

9	*M*[1]	'Maar blijf bij mij, er was er geen ,'
	T	Maar | | me, | |
	D[1]-*D*[3]	| |',
10	*M*[1]	(toen klaagde de dood en trilde z'n stem)
	T-*D*[3]	(hier klaagde hij met zwakke stem)
11	*M*[1]-*T*	'er was er geen , die niet verging
	D[1]-*D*[3]	| |o| |
12	*M*[1]	van angst , of die mij niet ontvlood. '
	T-*D*[3]	| |o| |o
13	*M*[1]	'En heb me lief ,' hij fluisterde.
	T	En | |mij | |
	D[1]-*P*[2]	| |me | |', | |
	D[2]-*D*[3]	| |'; | |
15	*M*[1]	Hij weende en ik huiverde.
	T-*D*[3]	Ik | |hij | |
16	*M*[1]	'Geen mensch is eenzamer dan ik .'
	T	'Niemand | |
	D[1]-*D*[3]	| |'.
17	*M*[1]	Ik kon de zaligen zingen hooren,
	T-*D*[3]	| |het leven | |
18	*M*[1]	één ééuwig oogenblik.
	T-*D*[3]	| |eeuwig | |

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht heeft behoord tot de verzameling gedichten die Achterberg op 4 mei 1946 aan *Standpunte* stuurde (zie [661] 'Duel', noot 2). Over de publicatie in *Ad interim*, samen met vier andere gedichten, zijn geen gegevens bekend. Zie § 32.2.9.
[3] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.
[4] Zetfout in *P*[1]-*D*[2], r. 9: *blijft* i.p.v. *blijf* (niet gecorrigeerd in *M*[2]).

[75] 'HET LEVEN LOOPT IN DROOMEN DOOD'

OVERLEVERING — *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING — Medio 1929

LEESTEKST — *M*

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[76] OVERGAVE

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[77] 'IK HERKENDE U UREN ER NA'

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[78] 'DE DOOVE WIND STAAT OM DE BLINDE MUREN'

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[79] 'MIJN DROOMEN STAAN IN SCHAREN VOOR DE RAMEN'

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[80] 'UW LIJF WAS ZOO LANG MET BLOEMEN OMWONDEN'

OVERLEVERING *M* Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a donkere inkt

4 aleer < alleer *M a* > [aleer] *M a*
5 horizonnen < *[x]*oren*[?] M a* > h[or]izonnen *M a*

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[81] DE WITTE TOCHT

OVERLEVERING
M[1] Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.
T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 49.
M[2] Typoscript *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D[1] *Morendo*, p. 4.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 60.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 301.

DATERING Medio 1929

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b zw inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Titel	M^1		De witte tocht
	*T-D*3		Sneeuwgang
1	M^1		Er zijn stille strijden in mij ontstaan
	*T-D*3		| | nieuwe verten | |
3	M^1		Ik zou naar alle menschen willen gaan
	*T-D*3		| | nu naar ieder mensch | |
4	M^1		en zeggen: ik was niet , zooals gij meende.
	*T-D*3		| |o | |
5	M^1-M^2		Ze zijn misschien niet om mij begaan ,
	D^1-*D*3		| |;
6	M^1		ze hebben hun eigen bezigheden .
	*T-M*2		| |;
	D^1-*D*3		| |.
7	M^1		De donkerheden minderen , witter gaan
	T		de | |
	M^2	a	| |
		b	[ ]{– en}[ ] *[? na – en]*
	D^1-*D*3		De| |, | |
9	M^1		Er blijft een mensch in eenzaamheid gaan .
	*T-D*3		| | er een | |o
10	M^1		En wensch en weenen vergaan, zijn schreden
	*T-D*3		en | |
11	M^1		vergaan in de sneeuw, aan het eind van de nacht
	*T-M*2		| |'t | |
	D^1-*D*3		| |het | |
12	M^1	a	wacht het witte kind, in lachen lachen
		a	[ ] en weenen.
	*T-D*3		| | de | | morgen, zonoverschenen.

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 tot en met 3.

[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart*, evenals [92] 'Sneeuw', [96] 'Het leger' en [97] 'Achtergebleven': het staat – onder de titel 'Sneeuwgang' – in de, door Achterberg geschreven, eerste versie van de inhoudsopgave van de kopij. In een later stadium verving Roel Houwink de titel door [117] 'Tegenwoordigheid' (zie verder § 4.2).

[3] Dit gedicht wordt, evenals [92] 'Sneeuw', [96] 'Het leger' en [97] 'Achtergebleven', vermeld in de inhoudsopgave van de in 1943 voorbereide bundel *Balans* (zie § 14.1). Het plan voor deze bundel werd echter niet uitgevoerd en dit gedicht werd ondergebracht in de bundel *Morendo* (zie § 21.2.4). Het typoscript voor deze uitgave (M^2) is door Jan Vermeulen vervaardigd. Volgens een aantekening van Vermeulen is M^2 een afschrift van *Groot Nederland.*
[4] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[82] 'MIJNE GEDACHTEN ZIJN GEBLEVEN'

OVERLEVERING
M Kopie manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.

DATERING
Medio 1929

LEESTEKST
M

COMMENTAAR
[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2.

[83] 'GEHEEL DEN DAG HEBT GIJ MIJ GAANDE GEHOUDEN,'

OVERLEVERING
T *De gids* 94.III (september 1930), p. 319.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 13.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 180.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 138.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 207.

DATERING
Vóór 27 augustus 1929

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Geheel den dag... D^1-D^5
5 vertrouwde, > vertrouwde D^1-D^5
7 van de > der D^1-D^5

COMMENTAAR
[1] Op 27 augustus 1929 is bij *De gids* een negental gedichten van Achterberg binnengekomen. *Gids*-redacteur M. Nijhoff adviseerde H.T. Colenbrander hiervan vier gedichten op te nemen: [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*' tot en

met [86] '*Het spel, dat kranke zinnen spelen,*'. Uit de brief van Nijhoff valt op te maken dat [87] '*Ik beproefde u op bloed en nacht*' en [88] '*Ik weet wel dat ik u niet weervinden zal*' ook tot de negen ingezonden gedichten hebben behoord. De geaccepteerde gedichten verschenen pas in de september-aflevering van 1930 van *De gids*, samen met twee later ingestuurde gedichten (zie [102] '*Ik ben geheel terug gekeerd*', noot 1). Zie verder § 3.3.4.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart*: het staat – onder de titel 'Dood' – in de, door Achterberg geschreven, eerste versie van de inhoudsopgave van de kopij. In een later stadium verving Roel Houwink de titel door [57] 'Lente en Dood' (zie verder § 4.2).
[3] Zetfout in D^4, r. 1: *gij gij* i.p.v. *gij mij* (niet gecorrigeerd in *M*).

[84] 'NU WAAIEN DE NOOIT TE WETEN,'

OVERLEVERING

T *De gids* 94.III (september 1930), p. 320.
D^1 *Hoonte*, p. 18.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 180.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 647.

DATERING

Vóór 27 augustus 1929

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Waaien D^1-D^3
5 den > de D^1-D^3
7 mijn > het D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart*: het staat – onder de titel 'Dorp' – in de, door Achterberg geschreven, eerste versie van de inhoudsopgave van de kopij. In een later stadium verving Roel Houwink de titel door [101] 'Stil oogenblik' (zie verder § 4.2).

[85] 'ZWAAR EN VERSCHAALD LIGT HET AVONDJAAR'

OVERLEVERING

T *De gids* 94.III (september 1930), p. 321.

M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 109.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 350.

DATERING

Vóór 27 augustus 1929

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b-c potlood

Titel *T* *[ontbreekt]*
M^1-D^2 Zwaar en verschaald...

5 *T* op het ééne laatste raadsel na,
M^1 a | |
c [ ],[ ]
M^2-D^2 | |

7 *T* Met nog het eenige van haar
M^1 a | |
b [ ]{andere}[ ] *[? door* andere *en* eenige*]*
c [ ] [eenige] [ ],
M^2-D^2 | |

COMMENTAAR

[1] Zie [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart*: het staat – onder de titel 'Eeuwigheid' – in de, door Achterberg geschreven, eerste versie van de inhoudsopgave van de kopij. In een later stadium verving Roel Houwink de titel door [110] 'Moordballade' (zie verder § 4.2).

[86] 'HET SPEL, DAT KRANKE ZINNEN SPELEN,'

OVERLEVERING

T *De gids* 94.III (september 1930), p. 322.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 34.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.

D^2 *Oude cryptogamen*, p. 26.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 42.

DATERING Vóór 27 augustus 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw inkt, b potlood, c zw-gr inkt (waarschijnlijk in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Zinnespel M^1 *b*-D^3
1 spelen, > spelen M^1-D^3
9 steen, > steen M^1 *a* > [steen], M^1 *c*-D^3
10 hangt er > mindert D^2-D^3
11 spelen, > spelen M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*', noot 1.
[2] Zetfout in P^1-P^2, r. 7: *En* i.p.v. *Een* (in P^2 door Achterberg met potlood gecorrigeerd).

[87] 'IK BEPROEFDE U OP BLOED EN NACHT'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 39.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 31.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 47.

DATERING Vóór 27 augustus 1929

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw inkt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Vrouw M^1 *b*-D^3
1 nacht > nacht, D^1-D^3
7 ruischende > ruischenden D^1-D^3
7 ingehouden > ingehouden, D^1-D^3

8 de > den D^1-D^3
9 mij het hart. > [mij]n [hart]... M^1 *b*-D^3
14 eerste > eersten D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door R.W. Schnell/J. Walvis en in het Frans door H. Fagne.

[88] 'IK WEET WEL DAT IK U NIET WEERVINDEN ZAL'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 46.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 38.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 54.

DATERING

Vóór 27 augustus 1929

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b potlood
P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Tweede afscheid M^1 *b*-D^3
9 waar > waar P^2 *a* > W[aar] P^2 *b*-D^3
10 schrijdt > schrijdt, D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[89] HET LIED OM DOODSWIL

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan A. Dekker, 3 oktober 1929.
T *Opwaartsche wegen* 8 (1 oktober 1930), p. 326.
D^1 *Zeven gedichten*, p. 7.
D^2 *Verzamelde gedichten*[8], p. 1000.

DATERING Vóór 26 september 1929

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 mond, > mond *T-D*²
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit] T-D*²
9 nóg > nog *T-D*²
9 zij –: > zij: – *T-D*²
9/10 *[geen strofewit]* > *[strofewit] T-D*²
15 voet > voet, *T-D*²

COMMENTAAR [1] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met [90] '*O ruiten mijner eenzaamheid*', gestuurd na een eerdere zending aan *Opwaartsche wegen* (zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 en 2). Op 26 september 1929 heeft Achterberg over dit gedicht bericht gehad van redacteur J. van Ham en stuurde hij – niet overgeleverde – afschriften aan Roel Houwink: 'Van Ham stuurt mij een der twee nagezonden verzen terug, met de mededeeling dat dit in zijn tweede helft hem niet duidelijk is [...] laat ik ze U allebei nog eens geven, dan kunt U ze als U wilt vergelijken.' Op 3 oktober 1929 stuurde Achterberg de gedichten in handschrift (*M*) aan Arie Dekker: 'Ik heb gewacht met schrijven op een nader bericht uit Leiden: 2 verzen gehouden. [...] Beoordeel ze s.v.p., deze twee.' Uiteindelijk werd alleen dit gedicht gepubliceerd in *Opwaartsche wegen* (zie [90] '*O ruiten mijner eenzaamheid*', noot 1 en verder § 3.3.5).

[90] 'O RUITEN MIJNER EENZAAMHEID'

OVERLEVERING
*M*¹ Manuscript, in brief aan A. Dekker, 3 oktober 1929.
*M*² Manuscript, in brief aan R. Houwink, 14 oktober 1929.
T *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 40.11 (september 1930), p. 196.
*M*³ Manuscript, kopij *D*¹, *H*-1.
*P*¹ Proef *D*¹, *H*-2.
*D*¹ *Afvaart*, p. 30.
*P*² Eerste proef *D*², *H*-57.
*P*³ Tweede proef *D*², *H*-58.
*D*² *Oude cryptogamen*, p. 22.
*M*⁴ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 38.

DATERING Vóór 26 september 1929

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Eenzaamheid *T*-D^3
5 glanzenvolle > glanzenvollen D^1
6 ter neder; > terneder, M^2-D^3
7 opgericht: > opgericht; P^2 *a* > [opgericht]: P^2 *b*-D^3
8 zich zelf > zichzelf M^3-D^3

COMMENTAAR [1] Dit gedicht zou in eerste instantie worden gepubliceerd in *Opwaartsche wegen*, samen met [89] 'Het lied om doodswil' (zie aldaar, noot 1). Op advies van Roel Houwink vroeg Achterberg dit gedicht echter terug en stuurde hij het aan *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*. Op 14 oktober 1929 kon Achterberg Houwink meedelen dat het gedicht was aangenomen ('ofschoon het Robbers fragmentarisch voorkwam') en vroeg hij suggesties voor een titel. Waarschijnlijk heeft Achterberg uiteindelijk zelf de titel van het gedicht gekozen. Zie verder § 3.3.5.

[91] WACHTENDE

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 48.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 55.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 47.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 63.

DATERING Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw-gr inkt, b-c potlood

Titel Wachtende > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Terugweg*[?]* M^1 *b* > Wachtende M^1 *c*-D^3
1 nacht; > nacht, M^1-D^3
2 huizen, > huizen M^1-D^3
3 hopen: > hopen, M^1-D^3

4 wacht... > wacht. M^1-D^3
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* M^1-D^3
5 geacht. > geacht; D^1-D^3
6 De > de D^1-D^3
9 staan: > staan; P^2-D^3
10 't > het M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 2 en 3.

[92] SNEEUW

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 49.
M^1 Typoscript D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Morendo*, p. 7.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 63.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 304.

DATERING Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 laat > laat, M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 tot en met 3.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart*, later in de geplande bundel *Balans* (zie verder [81] 'De witte tocht', noot 2 en 3).
[3] In verband met de samenstelling van *Morendo* vroeg Achterberg op 22 april 1944 aan Jan Vermeulen: 'Zeg Jan, zijn er nu geen titels bij die soms in de andere bundels al staan? Verander dan zelf'. De doublure van de titel van dit gedicht met [103] '*Een schuine muur van sneeuwen*' en [310] 'Sneeuw' werd echter niet door Vermeulen opgeheven. Zie verder § 21.3.

[93] WEDERKEER

OVERLEVERING *T* *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 50.

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 51.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 43.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 59.

DATERING Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw-gr inkt, b potlood

Titel Wederkeer > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Wederkeer M^1 *b*-D^3
3 regen > regen, M^1-D^3
4 d'aarde > de aarde M^1-D^3
7 nagebleven, > nagebleven; M^1-D^3
8 blaad'rensfeer, > bladerensfeer, M^1-D^3
9 gebleven, > gebleven; M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 1 tot en met 3.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[94] AFSCHEID

OVERLEVERING *T* *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 50.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 50.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 42.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 58.

DATERING Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw-gr inkt, b-c potlood

Titel Afscheid > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Het onzichtbaar wenken M^1 *b* > Afscheid M^1 *c*-D^3
2 waat'ren, > wateren; M^1-D^3
4 'k > ik M^1-D^3
6 overtogen, > overtogen; M^1-D^3
6/7 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 2 en 3.
[2] De titel van dit gedicht is afkomstig van Roel Houwink (zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 3).
[3] Literatuur over het gedicht:
Kruithof, J., 'Het laatste kwartier van de ure des doods.'

[95] ONRUST

OVERLEVERING

T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 51.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 53.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 45.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 61.

DATERING

Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw-gr inkt, b bl-gr inkt (waarschijnlijk in de hand van R. Houwink)

3 in, > in; M^1-D^3
4 stil gemaakt > stilgestaan M^1-D^3
5 lied, > lied M^1-D^3
5 bleef teeren > blijf teeren, M^1-D^3
6 eerst > eerst' P^1-D^3
6 verliet > verliet, M^1-D^3
8 ontving. > ontving; M^1-D^3
9 O kieviets > o kievits M^1 *a* > [o] [kievit]'s M^1 *b*-D^3
10 onrust... > onrust – M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 2 en 3.
[2] Zetfout in P^1-P^2, r. 6: *verliest,* i.p.v. *verliet,* (in P^2 door Achterberg met potlood gecorrigeerd).

[96] HET LEGER

OVERLEVERING

T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 51.
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Sintels*, p. 12.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 116.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 357.

DATERING

Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 omhoog, > omhoog; D^1-D^3
3 handen; > handen. D^1-D^3
4 droog > Droog D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 2 en 3.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart* en later in de geplande bundel *Balans* (zie [81] 'De witte tocht', noot 2 en 3). M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript voor deze uitgave, die niet werd gerealiseerd. Uiteindelijk heeft Achterberg het gedicht ondergebracht in *Sintels* (zie § 20). Blijkbaar was Jan Vermeulen hiervan niet op de hoogte, want later overwoog hij nog het gedicht te bundelen in *Morendo* (zie § 21.2.4).

[97] ACHTERGEBLEVEN

OVERLEVERING

T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 52.
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Morendo*, p. 5.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.

P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 61.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 302.

DATERING Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST *T*

INGREEP 3 vervreemdde < vervreemde

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b zw inkt (in de hand van J. Vermeulen)
P^1 a gedrukt, b potlood, c gum

1 *T* Ze lachtte traag, haar lach weende beneden
M^1 a | |
b [ ]{ mond }[ ] *[? na* mond*]*
D^1-D^3 Zij | | lach | |

4 *T* meer van zich zelf naardat haar leven vlood.
M^1-D^3 | | zichzelf | |

6 *T*-D^1 om een, die zij ten doode toe verkoos ,
P^1 a | |
b [ ] ∘
c [ ] [,]
P^2-D^3 | |

8 *T* die in haar bloed zijn oorsprong koos.
M^1 a | |
b [ ]{ verre [oorsprong koos.] } *[? na* verre*]*
D^1-D^3 | | verre oorsprong koos.

9 *T*-M^1 Nu zit zij neder als achtergelaten
D^1-D^3 | |, | |

10 *T*-M^1 en telt de uren in haar stille schoot
D^1-D^3 | |,

11 *T* die haar nog scheiden van het laatste:
M^1 a | |
b [ ]{ aller[laatste:] } *[? na* aller*]*
D^1-D^3 | | allerlaatste:

COMMENTAAR [1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 2 en 3.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in de bundel *Afvaart*, later in de geplande bundel *Balans* (zie [81] 'De witte tocht', noot 2 en 3). M^1 is

een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript voor deze uitgave, waarop hij voorstellen tot correctie noteerde, die gedeeltelijk in D^1-D^3 zijn overgenomen (zie het apparaat). Boven de titel noteerde hij het nummer '1'; het is niet duidelijk waarop dit betrekking heeft. Dit gedicht werd uiteindelijk gebundeld in *Morendo*. Zie verder § 21.2.
[3] Zetfout in T (overgenomen in M^1), r. 3: *vervreemde* i.p.v. *vervreemdde*

[98] SAMENGANG

OVERLEVERING

T *Groot Nederland* 29.1 (januari 1931), p. 52.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 57.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 49.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 65.

DATERING

Vóór 3 oktober 1929

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw-gr inkt, b-c potlood

Titel Samengang > *[ontbreekt]* M^1 *a* > *[Xxxxxxxx]* M^1 *b* > Samengang M^1 *c*-D^3
2 wij > we M^1-D^3
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* M^1-D^3
5 uw > haar M^1-D^3
6 vuur > vuur, M^1-D^3
8 schreden; > schreden, M^1-D^3
8/9 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [71] '*Weenen is even eenzaam*', noot 2 en 3.
[2] Schrijffout in M^1, r. 8: *en* i.p.v. *het* (door Achterberg gecorrigeerd met zwarte inkt).

[99] 'EEN OUD EN DONKER SCHILDERIJ'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk in brief aan R. Houwink, 23 oktober 1929.

T *De gemeenschap* 5 (december 1929), p. 422.
M[2] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 36.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 28.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 44.

DATERING

Vóór 23 oktober 1929

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[2] a zw-gr inkt, b potlood
P[2] a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* *M*[2] *a* > Het schilderij *M*[2] *b*-*D*[3]
2 ledikant > ledikant. *T*-*D*[3]
5 niet > niet *P*[2] *a* > [nie]ts *P*[2] *b*-*D*[3]
5 zien > zien, *T* > zien; *D*[1]-*D*[3]
6 land > land; *T* > land. *M*[2]-*D*[3]
7 o schilderij, > o schilderij *M*[2]-*P*[2] *a* > O [schilderij] *P*[2] *b*-*D*[3]
9 me > mij *T*-*D*[3]
9 vandaag > vandaag: *T*-*D*[3]
10 menschen > menschen, *M*[2]-*D*[3]
11 bloemenwei > bloemenwei; *T*-*D*[3]
12 voorbij, > voorbij *M*[2]-*D*[3]

COMMENTAAR

[1] Op 23 oktober 1929 schreef Achterberg aan Roel Houwink: 'Een schoone tijding, m.i.! "Het schilderij" zal bij de Gemeenschap "ten toon gesteld" worden. Met nog een ander. Het schilderij schrijf ik even vlug voor U over [...]'. Het bij de brief gevoegde handschrift (*M*[1]) is later door Houwink weggeschonken en bevindt zich thans in privébezit. Afgezien van het eveneens geaccepteerde gedicht [100] '*De wind en haar kleeren lagen nog saam*' had Achterberg – blijkens dezelfde brief – nog twee gedichten bij *De gemeenschap* ingezonden. Welke gedichten dit zijn geweest, is niet bekend. Zie verder § 3.3.6.
[2] *M*[2] is (gedeeltelijk) gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 13.
[3] Literatuur over het gedicht:
Riessen, R. van, 'Een donker schilderij.'

[100] 'DE WIND EN HAAR KLEEREN LAGEN NOG SAAM'

OVERLEVERING

T *De gemeenschap* 5 (december 1929), p. 423.

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 37.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 29.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 45.

DATERING Vóór 23 oktober 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw-gr inkt, b potlood
P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Achter het einde M^1 *b*-D^3
5 begon, > begon M^1-D^3
8 dat > dat P^2 *a* > w[at] P^2 *b*-D^3
8 begon, > begon M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [99] '*Een oud en donker schilderij*', noot 1. Achterberg stuurde geen handschrift van dit gedicht met zijn brief aan Houwink mee, omdat hij 'geen duplo' meer had: 'als er overdrukken verschijnen, krijgt U ze zeker. Anders schrijf ik 't tweede vers later wel voor U over. (Ik ken 't niet precies meer uit mijn hoofd)'. [2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes, H. Koningsberger en K. Nott en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[101] 'DE TORENS HADDEN EEN STILHEID BEREIKT'

OVERLEVERING *T* *De gemeenschap* 6 (februari 1930), p. 59.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 32.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 24.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 40.

DATERING Eind 1929

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a zw-gr inkt, b bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt] M*[1] *a* > Stil oogenblik *M*[1] *b-D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [57] '*De lente en de dood gaan saam*', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Fagne.

[102] 'IK BEN GEHEEL TERUG GEKEERD'

OVERLEVERING
T *De gids* 94.III (september 1930), p. 323.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 28.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 20.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 36.

DATERING Vóór 13 februari 1930

LEESTEKST *T*

INGREEP 8 bloed < het bloed

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt] M*[1] *a* > Herboren *M*[1] *b-D*[3]

COMMENTAAR [1] Op 13 februari 1930 is bij *De gids* een onbekend aantal gedichten van Achterberg binnengekomen. De gedichten werden beoordeeld door redacteur A. Roland Holst, die H.T. Colenbrander adviseerde twee gedichten op te nemen: dit gedicht en [103] '*Een schuine muur van sneeuwen*'. Op 29 maart 1930 heeft Achterberg bericht omtrent plaatsing ontvangen, want op die datum schreef hij aan Roel Houwink: 'De Gids bleef me trouw, (of ik De Gids): 2 verzen zullen met de 4, die er nog waren in Juni samen verschijnen.' De publicatie van de zes gedichten – zie voor de vier eerder gestuurde gedichten [83] '*Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,*', noot 1 – werd, om onbekende redenen, uitgesteld tot september 1930. Zie verder § 3.4.1.

[103] 'EEN SCHUINE MUUR VAN SNEEUWEN'

OVERLEVERING
T *De gids* 94.III (september 1930), p. 324.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 29.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 21.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 37.

DATERING
Vóór 13 februari 1930

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a zw inkt, b bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* *M*[1] *a* > Sneeuw *M*[1] *b-D*[3]

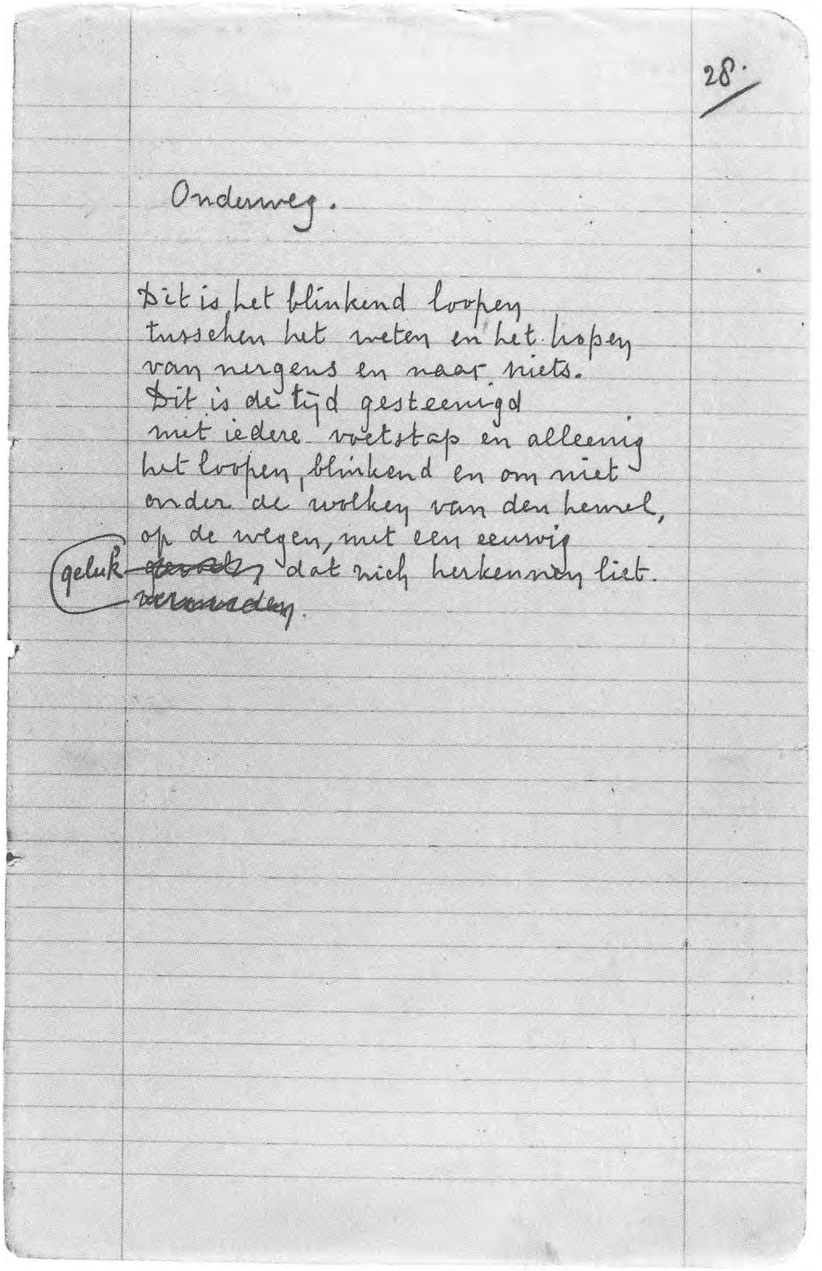
COMMENTAAR
[1] Zie [102] '*Ik ben geheel terug gekeerd*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[3] Zetfout in *D*[1]-*P*[2], r. 7: *klokken* i.p.v. *klokken,* (in *P*[2] door Achterberg met potlood gecorrigeerd).

[104] 'DIT IS HET BLINKEND LOOPEN'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 40.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 32.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 48.

DATERING
Waarschijnlijk eerste helft 1930

LEESTEKST
M[1]

28.

Onderweg.

Dit is het blinkend loopen
tusschen het weten en het hopen
van nergens en naar niets.
Dit is de tijd gesteengd
met iedere voetstap en alleenig
het loopen, blinkend en om niet
onder de wolken van den hemel,
op de wegen, met een eeuwig
geluk ~~dat~~ dat mich herkennen liet.
~~verwonderen~~.

[104] '*Dit is het blinkend loopen*', *M*[1] (kopijhandschrift *Afvaart*, met wijzigingen in de hand van Achterberg en Roel Houwink) (collectie NLMD)

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw-gr inkt, b potlood, c zw-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > Onderweg M^1 *b*-D^3
5 iedere > iederen D^1-D^3
9 gevoel, > vermoeden M^1 *b* > geluk M^1 *c*-D^3

COMMENTAAR

1 De datering van [104] '*Dit is het blinkend loopen*' tot en met [109] '*Mijn geest gaat met een bonzend hart*' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Afvaart*. Zie § 3.4.1 en § 4.2.

[105] 'SOMS ALS DE WEG HET WIL ZIJN WIJ'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 41.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 33.
M^2 Typoscript, kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 49.

DATERING

Waarschijnlijk eerste helft 1930

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b potlood

Titel M^1 a *[ontbreekt]*
b De wil der wegen
P^1-D^3 | |

3 M^1-D^2 geheim komt weder voor mij vrij,
M^2-D^3 | | onveranderd | |

5 M^1-D^2 alsof geen element bestond
M^2-D^3 of er | |

7 M^1-D^2 tot aan dit breukeloos bevrijden
M^2-D^3 | | op | | behoud

M^1-D^2, r. 10–13:

10 M^1-D^2 voltrok komt dit uw overdeel

11 M^1-D^2 bevrijdt van ruimte en van tijd

12 M^1-D^2 en maakt den wil

13 M^1-D^2 brandend tot leven en tot dood.

[Hier eindigen M^1-D^2]

M^2-D^3, r. (10)–(12):

(10) M^2-D^3 voltrok hervindt het mij geheel

(11) M^2-D^3 waar ik de ruimte met u deel

(12) M^2-D^3 en heel de tijd wordt ingelost.

[Hier eindigen M^2-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [104] '*Dit is het blinkend loopen*', noot 1.
[2] In de kopij voor D^3 is de bladzijde waarop dit gedicht staat (uit D^2) door Daisy Wolthers doorgehaald en vervangen door een typoscript met de nieuwe versie (M^2). Van M^2 is een identieke doorslag overgeleverd, die hier verder buiten beschouwing blijft.

[106] 'DIE KALMTE SLOEG MIJN OOGEN DICHT'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 42.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 34.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 50.

DATERING

Waarschijnlijk eerste helft 1930

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b-c potlood

Titel *[ontbreekt]* > Zon M^1 *b* > Voltooien M^1 *c* > [Voltooi]i[n]g M^1 *c*-D^3
1 dicht > dicht, D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [104] '*Dit is het blinkend loopen*', noot 1.

[107] HET SCHULDIG LIED

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 43.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 35.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 51.

DATERING
Waarschijnlijk eerste helft 1930

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [104] '*Dit is het blinkend loopen*', noot 1.

[108] 'IK LEEF BIJ DEZEN ALS HET VUUR:'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 44.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 36.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 52.

DATERING
Waarschijnlijk eerste helft 1930

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a zw inkt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Het vuur M^1 *b*-D^3
6 de > den D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [104] '*Dit is het blinkend loopen*', noot 1.
[2] In de door Achterberg geschreven inhoudsopgave van de kopij voor D^1 luidt de titel van dit gedicht: 'Het Vuur'. Zie § 4.2.

OVERLEVERING

*M*¹ Manuscript, kopij *D*¹, *H*-1.
*P*¹ Proef *D*¹, *H*-2.
*D*¹ *Afvaart*, p. 47.
*P*² Eerste proef *D*², *H*-57.
*P*³ Tweede proef *D*², *H*-58.
*D*² *Oude cryptogamen*, p. 39.
*M*² Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 55.

DATERING

Waarschijnlijk eerste helft 1930

LEESTEKST

*M*¹

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a zw inkt, b potlood
*P*² a gedrukt, b potlood

Titel	*M*¹	a	*[ontbreekt]*
		b	Heelal
	*P*¹-*D*³		| |
8	*M*¹		der eeuwigheid nu haar volein-
	*P*¹-*D*¹		| | voleinding
	*P*²	a	| |
		b	[ ] [volei]n-
	*P*³-*D*³		| |
9	*M*¹		ding openligt naar alle zijden.
	*P*¹-*D*¹		openligt | |
	*P*²	a	| |
		b	ding openligt naar alle zijden.
	*P*³-*D*³		| |

COMMENTAAR

[1] Zie [104] '*Dit is het blinkend loopen*', noot 1.

[110] MOORDBALLADE

OVERLEVERING

T *De vrije bladen* 7 (augustus/september 1930), p. 259.
*M*¹ Manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.
*M*² Manuscript, kopij *D*¹, *H*-1.
*P*¹ Proef *D*¹, *H*-2.
*D*¹ *Afvaart*, p. 33.

P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 25.
D^3 *Voorbij de laatste stad*[1], p. 40.
D^4 *Voorbij de laatste stad*[2], p. 58.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 41.

DATERING

Vóór 15 juli 1930

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

P^2 a gedrukt, b potlood

Titel	*T*-D^1		Moordballade
	P^2	a	| |
		b	Droom[ballade]
	P^3-D^5		| |
1	*T*-D^2		O gij die ik had omgebracht.
	D^3-D^5		| | opgewacht.
6	*T*-D^1		den dood in mijnen lach.
	P^2	a	| |
		b	[ ] binnen mijn schaterlach.
	P^3-D^2		| |
	D^3-D^5		| | onder | |
12	*T*-D^1		Toen stond gij op en vond
	P^2	a	| |
		b	[ ] w[ond]
	P^3-D^5		| |
13	*T*-D^1		mijn handen , waar uw bloed afdroop.
	P^2	a	| |
		b	[ ]o langzaam uit de knoop.
	P^3-D^5		| |

COMMENTAAR

[1] Van dit gedicht hebben tenminste twee oudere versies bestaan, die niet zijn overgeleverd. Op 20 november 1928 stuurde Achterberg een gewijzigde versie van dit gedicht, tezamen met een onbekend aantal andere gedichten, aan Roel Houwink. Uit de brief blijkt dat hij een oudere versie al eerder bij *De gids* had ingezonden. Achterberg schreef: 'En mag ik Uw aandacht speciaal vragen voor het vers: O Gij die ik had omgebracht... enz. Dit is eens door mij op Uw aanraden (met nog andere) naar A. Roland Holst gezonden en... maar het is mis-

schien gemakkelijker [...] dat ik U zijn schrijven daarover even insluit met de redactie van het vers, zooals die toen luidde.' De reactie van Roland Holst bleef evenmin bewaard. Zie verder § 3.2.

[2] Op 15 juli 1930 stuurde Achterberg een cahier met gedichten aan Roel Houwink en vroeg hij of 'er verzen bij zijn, die nú voor de Vrije Bl. in aanmerking komen'. Op 21 juli bedankte hij Houwink voor diens advies: 'ik hoop dat deze zending naar de Vr. B. thans beter gevonden mag worden'. Op 26 augustus meldde hij aan Houwink dat hij een positief antwoord van redacteur D.A.M. Binnendijk had ontvangen: 'Ik had B. gevraagd (een goede steekproef naar zelfcritiek, dacht ik) te mogen raden, welke het zouden zijn; wat betreft de "Ballade" heb ik goed geraden (op m'n voorstel, zijnde misschien een verbetering, werd de titel: "Moordballade").' Van de andere gedichten die Achterberg had ingestuurd, werden [111] '*Wat moest die stad,*' tot en met [113] 'Vrouw' gepubliceerd in de november-aflevering. Zie verder § 3.4.2.

[3] M^2 is gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 15.

[4] Reeds in 1952 werkte Achterberg aan de gewijzigde versie van dit gedicht, die in 1955 in *Voorbij de laatste stad* (D^{3-4}) zou worden opgenomen (zie § 46). Op 1 december 1952 schreef hij hierover aan R.P. Meijer: '"Moordballade" uit Afvaart onderging bij herdruk in Oude Crypt. enkele wijzigingen. Zojuist veranderde ik de eerste regel in: "O gij, die ik had opgewacht".' (Brief, collectie R.P. Meijer, Londen.)

[5] De veranderingen in D^{3-4} zijn later door D. Wolthers overgenomen in M^3, de kopij voor D^5. Omdat het in deze gevallen gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van M^3 betrokken.

[6] Dit gedicht is vertaald in het Duits door G.H. Willems, in het Engels door P. Boyce (3x) en in het Frans door H. Deluy.

[7] Literatuur over het gedicht:

Jong, M.J.G. de, 'Een omgekeerde droom.'
Zickhardt, K., 'De moorddadige geboorte van Gerrit Achterberg.'

[111] 'WAT MOEST DIE STAD,'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, bij brief aan R. Houwink, 2 september 1930.
T *De vrije bladen* 7 (november 1930), p. 323.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 12.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 179.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 137.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 206.

DATERING

Vóór 15 juli 1930

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Woestijnstad D^1-D^5
7 diep aanwezig, > diep aanwezig; D^1-D^5
8 vanzelve > van zelve T
10 binnen, > binnen; D^1-D^5

COMMENTAAR

[1] Op 2 september 1930 stuurde Achterberg aan Roel Houwink afschriften van drie gedichten, die in de november-aflevering van *De vrije bladen* zouden verschijnen. Zeer waarschijnlijk heeft Achterberg deze gedichten tegelijk ingestuurd met [110] 'Moordballade', dat in de augustus/september-aflevering van *De vrije bladen* werd geplaatst (zie [110] 'Moordballade', noot 2).
[2] In *De vrije bladen* werden [111] '*Wat moest die stad,*' en [112] '*De hemelen houden mijn gelaat geloken,*' gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Verzen', en genummerd 'I' en 'II'.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[4] Schrijffout in M^1, r. 9: *wordt* i.p.v. *word* (direct gecorrigeerd door Achterberg).

[112] 'DE HEMELEN HOUDEN MIJN GELAAT GELOKEN,'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, bij brief aan R. Houwink, 2 september 1930.
T *De vrije bladen* 7 (november 1930), p. 324.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 35.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 27.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 43.

DATERING Vóór 15 juli 1930

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a zw inkt, b zw inkt, c bl-gr inkt (b-c in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^2 *a* > Verbeiden M^2 *b*-D^3
5 bedwelmde, > bedwelmde T-D^3
5 uitgekomen: > uitgekomen M^2 *a* > [uitgekomen]: M^2 *c*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [111] '*Wat moest die stad,*', noot 1 en 2.

[113] VROUW

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, bij brief aan R. Houwink, 2 september 1930.
T *De vrije bladen* 7 (november 1930), p. 325.
M[2] Eerste typoscript *D*[1], *H*-26.
M[3] Tweede typoscript, kopij *D*[1], *H*-55.
P[1] Eerste proef *D*[1], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[1], *H*-58.
D[1] *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 90.
M[4] Kopij *D*[2], *H*-122.
D[2] *Verzamelde gedichten*, p. 331.

DATERING Vóór 15 juli 1930

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[2] a typemachine, b potlood

1 heengebogen; > heengebogen; *M*[2] *a* > [heengebogen]. *M*[2] *b*-*D*[2]
2 haar naam > haar naam *M*[2] *a* > H[aar] [naam] *M*[2] *b*-*D*[2]
9 staat > staat, *T*-*D*[2]

COMMENTAAR [1] Zie [111] '*Wat moest die stad,*', noot 1.

[114] 'MAAR IK HEB EENMAAL GELOOFD'

OVERLEVERING
T *Balans. Algemeen jaarboek der Nederlandsche kunsten 1930–1931*. Red. D.A.M. Binnendijk e.a. Maastricht, [januari 1931], p. 62.
M[1] Eerste typoscript *D*[1], *H*-26.
M[2] Tweede typoscript, kopij *D*[1], *H*-55.
P[1] Eerste proef *D*[1], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[1], *H*-58.
D[1] *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 104.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-122.
D[2] *Verzamelde gedichten*, p. 345.

DATERING Vóór 7 september 1930

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Geloof M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Op 23 augustus 1930 vroeg D.A.M. Binnendijk Achterberg om een bijdrage voor *Balans*. Achterberg antwoordde op 26 augustus dat hij 'ten spoedigste [...] eenige verzen, misschien ook foto, ter beoordeeling' zou zenden. Aan Roel Houwink vroeg hij dezelfde dag nog om advies: 'Zouden deze laatste verzen goed zijn om B. ter keuze in te zenden? Jammer, dat ik de 7 verzen die ik bij De Stem instuurde, nu niet gebruiken kan [...].' Op 7 september stuurde Achterberg Binnendijk '10 ongepubliceerde verzen ter keuze voor "Balans 30/31"', alsmede een 'concept-bio- en bibliographie'. Op 9 oktober kon Achterberg aan Houwink melden 'dat uit de 10 gezonden verzen er 3 gekozen waren voor Balans 30/31. Ook een photo, die ik nog had, werd gehouden. Bij de teruggezondenen waren wel goede maar bij gebrek aan plaatsruimte werden niet meer genomen [...]. Mag ik ze U overschrijven? Het zijn juist die drie die U 't eerst voor "De Stem" geschikt achtte [...].' De afschriften zijn niet bewaard gebleven. Of Achterberg de gedichten in eerste instantie bij *De stem* heeft ingestuurd, is niet zeker. In *Balans* werden gepubliceerd: [114] '*Maar ik heb eenmaal geloofd*', [115] '*Toen hij zoo smal was dat de dood het niet meer wist*' (onder de redactionele titel 'Twee verzen', en genummerd 'I' en 'II') en [116] 'Kleine Ode aan het Water'. De door Achterberg verstrekte foto en bio- en bibliografische gegevens werden eveneens afgedrukt. Zie verder § 3.4.3.

[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in deze bundel opgenomen, maar in *Inertie*. Zie verder § 26.

[115] 'TOEN HIJ ZOO SMAL WAS DAT DE DOOD HET NIET MEER WIST'

OVERLEVERING

T *Balans. Algemeen jaarboek der Nederlandsche kunsten 1930–1931*. Red. D.A.M. Binnendijk e.a. Maastricht, [januari 1931], p. 62.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 38.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 30.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 46.

DATERING Vóór 7 september 1930

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a zw inkt, b bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink)
P[2] a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* *M*[1] *a* > Bevrediging *M*[1] *b-D*[3]
4 hare > haren *D*[1]-*D*[3]
6 onontkoombaar > onontkoombaar *P*[2] *a* > [onontkoomba]re *P*[2] *b-D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [114] *'Maar ik heb eenmaal geloofd'*, noot 1.

[116] KLEINE ODE AAN HET WATER

OVERLEVERING
T *Balans. Algemeen jaarboek der Nederlandsche kunsten 1930–1931.* Red. D.A.M. Binnendijk e.a. Maastricht, [januari 1931], p. 79.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 45.
M[2*] Manuscript, in exemplaar *D*[1], oorspronkelijk collectie M. van Loggem.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 37.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 53.

DATERING Vóór 7 september 1930

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR
[1] Zie [114] *'Maar ik heb eenmaal geloofd'*, noot 1.
[2] *M*[2*] is een afschrift, dat Achterberg in 1950 heeft gemaakt voor Manuel van Loggem. In diens exemplaar van *D*[1] schreef Achterberg de gedrukte versie van dit gedicht over, ongetwijfeld met het oog op de grafologische belangstelling van Van Loggem. Het exemplaar bevindt zich thans in privébezit.
[3] Zetfout in *P*[1]-*D*[1], r. 5: *teng* i.p.v. *teug* (in een brief van 22 maart 1944 wees Achterberg – in verband met een geplande clandestiene herdruk van *D*[1] – Van Dishoeck op deze 'ergerlijke drukfout [...]. Die n is wel even om te draaien?' De herdruk ging niet door (zie § 4.5.1)). De fout is door Achterberg gecorrigeerd in *M*[2*].
[4] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Deluy en E. Lauf.
[5] Literatuur over het gedicht:
Piere, J. de, 'Achterbergs "Kleine ode aan het water".'

[117] 'SOMS ZIJT GE IN MIJ TERUGGEKEERD'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 48.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 40.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 56.

DATERING
Eind 1930

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)
P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Tegenwoordigheid M^1 *b*-D^3
3 zijne > zijn D^1-P^2 *a* > [zij]ne P^2 *b*-D^3
4 donkere > donkre D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] De datering van [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*' tot en met [129] '*Een kou die mij herinnert dat ik niet zal sterven,*' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Afvaart*. Zie § 3.4.4 en § 4.2.
[2] Zetfout in P^1-D^1, r. 1: *terruggekeerd* i.p.v. *teruggekeerd*

[118] 'DE DOODE REGEN HEEFT DE PLAATSEN AANGETAST,'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 49.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 41.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 57.

DATERING
Eind 1930

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[onthreekt]* > Herinnering M^1 *b*-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.

[119] 'OP UW OPNIEUW BEWEGEN WACHT'

OVERLEVERING

T *De vrije bladen* 8 (mei 1931), p. 114.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 52.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 44.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 60.

DATERING

Eind 1930

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[onthreekt]* > *[onthreekt]* M^1 *a* > Doodenwacht M^1 *b*-D^3
2 heldere > helderen D^1-D^3
7/8 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* P^1-D^3
8 uren, > uren M^1-D^3
12 wil, > wil M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.
[2] Op 9 oktober 1930 schreef Achterberg aan Roel Houwink dat D.A.M. Binnendijk hem om gedichten voor *De vrije bladen* gevraagd had: 'Zoudt U denken, dat bijgaande verzen in aanmerking kunnen komen?' Het is niet bekend welke gedichten Achterberg bij deze brief insloot en evenmin wanneer hij zijn bijdrage aan Binnendijk gestuurd heeft. In de mei-aflevering van 1931 werden drie gedichten van Achterberg opgenomen. Zie verder § 3.4.4.

[120] 'LOOPENDE OVER DE DOOD TE DENKEN'

OVERLEVERING

T *De vrije bladen* 8 (mei 1931), p. 114.

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 56.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 48.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 64.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw inkt, b bl-gr inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Hoop M^1 *b*-D^3
1 de > den D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.
[2] Zie [119] '*Op uw opnieuw bewegen wacht*', noot 2.

[121] LIGGENDE ONDER EEN BOOM

OVERLEVERING *T* *De vrije bladen* 8 (mei 1931), p. 115.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 58.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 50.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 66.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.
[2] Zie [119] '*Op uw opnieuw bewegen wacht*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Piron (3x).
[4] Schrijffout in M^1, r. 2: *hoofd,* i.p.v. *hoofd.* (direct gecorrigeerd door Achterberg).

[122] 'AL DEZE ZACHTHEID IN MIJN AVONDBED'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 59.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 51.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 67.

DATERING
Eind 1930

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)
P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Slaap M^1 *b*-D^3
2 iedere > iederen D^1-D^3
11 totdat > tot dat P^1-D^1> tot dat P^2 *a* > [totdat] P^2 *b*-D^3
11 droomen > droom P^1-D^1 > droom P^2 *a* > [dro]men P^2 *b*-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.

[123] 'MISSCHIEN LIGT UW LICHAAM WEER BIJ MIJ'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 60.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 52.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 68.

DATERING
Eind 1930

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > Ontwaken M^1 *b*-D^3

2 deze > dezen D^1-D^3
6 de > den D^1-D^3
8 deze > dezen D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P.K. King.

[124] 'DE AVOND VALT GRONDZWART ONDER DE STERREN,'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 61.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 53.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 69.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > Gezicht M^1 *b*-D^3
7 vastgeweest; > vast geweest; P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1.

[125] 'TOEN HAAR GESTALTE ZICH IN MIJ HERSTELDE'

OVERLEVERING
M Manuscript, kopij *Afvaart* (doorgehaald), *H*-1.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1. Dit gedicht en [126] '*Bij het verlaten luisteren naar radio beneden mij*' staan in de kopij voor *Afvaart* op hetzelfde

blad als [124] '*De avond valt grondzwart onder de sterren,*'. De twee gedichten werden afzonderlijk doorgehaald en zijn ongepubliceerd gebleven.

[126] 'BIJ HET VERLATEN LUISTEREN NAAR RADIO BENEDEN MIJ'

OVERLEVERING *M* Manuscript, kopij *Afvaart* (doorgehaald), *H*-1.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a zw inkt

4 *M* a Parijs, New-York, Kalundborg , Europa,
a [ ]o en [Europa,]

COMMENTAAR [1] Zie [125] '*Toen haar gestalte zich in mij herstelde*', noot 1.

[127] 'DEZE NACHTREGELEN ZIJN VOOR U,'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-1.
P[1] Proef *D*[1], *H*-2.
D[1] *Afvaart*, p. 64.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 56.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 72.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > Nacht-woorden *M*[1] *b*-*D*[3]
16 laatste > laatsten *P*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [117] '*Soms zijt ge in mij teruggekeerd*', noot 1. Dit gedicht staat met [128] '*Ik denk aan u*' en [129] '*Een kou die mij herinnert dat ik niet zal sterven,*' op het laatste blad van de kopij voor D^1. De gedichten worden hier opgenomen in de volgorde van M^1. In een later stadium heeft Roel Houwink de volgorde gewijzigd.
[2] Zetfout in P^1-P^2, r. 10: *verheldere,* i.p.v. *oerheldere,* (in P^2 met potlood gecorrigeerd, vermoedelijk eerst in *[verhelde]rd[e,]* (in onbekende hand; deze correctie werd uitgegumd) en vervolgens in *o[erheldere,]* (mogelijk in de hand van Achterberg)).

[128] 'IK DENK AAN U'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 62.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 54.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 70.

DATERING

Eind 1930

LEESTEKST

M^1

INGREEP

9 oogen. < oogen

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)
P^2 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Wederkomst M^1 *b*-D^3
7 't > 't P^2 *a* > het P^2 *b*-D^3
9 dood kussen > [dood] wilt [kussen] M^1 *b*-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [127] '*Deze nachtregelen zijn voor u,*', noot 1.

[129] 'EEN KOU DIE MIJ HERINNERT DAT IK NIET ZAL STERVEN,'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-1.
P^1 Proef D^1, *H*-2.
D^1 *Afvaart*, p. 63.

P^2 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 55.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 71.

DATERING Eind 1930

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > Eeuwigheid M^1 *b*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [127] '*Deze nachtregelen zijn voor u,*', noot 1.

[130] IN UW BLOED

OVERLEVERING
T *De stem* 11 (juli/augustus 1931), p. 703.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 14.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 43.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 7.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 78.

DATERING Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST T

COMMENTAAR [1] Op 21 februari 1931 schreef Achterberg aan Roel Houwink: 'Zooals U aanried stuurde ik verzen naar Coster [...]'. Op 8 juli kon hij melden: 'Reeds ontving ik de drukproef van 5 verzen voor "De Stem" (Eén hiervan: "In uw bloed", was al eerder gehouden). Alleen het vierregelig vers: "Een roos..." werd niet opgenomen.' Mogelijk heeft [130] 'In uw bloed' behoord tot Achterbergs eerste inzending bij *De stem* in juni 1930. Met het gedicht 'Een roos...' is wellicht [251] 'Vincent' bedoeld, maar hiervoor zijn verder geen aanwijzingen. Zie verder § 5.1.

[131] 'NU IK HIER LOOP, IK WEET HET NIET WAAROM,'

OVERLEVERING T *De stem* 11 (juli/augustus 1931), p. 704.

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 15.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 44.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 8.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 79.

DATERING Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a br inkt, b br inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Nu ik hier loop... M^1 *b*-D^4
7 zichzelve > zich zelve D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [130] 'In uw bloed', noot 1.
[2] Zetfout in D^1-M^2, r. 2: *Zie* i.p.v. *zie* (in M^1 is de *z* aan de grote kant geschreven, wat de zetfout in D^1 verklaart).

[132] 'WANNEER IK BIJ U BEN GEBRACHT,'

OVERLEVERING
T *De stem* 11 (juli/augustus 1931), p. 704.
M^1 Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
D^1 *Morendo*, p. 11.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 67.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 308.

DATERING Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a br inkt, b br inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > De laatste nacht M^1 *b* > Einde D^1-D^3
3 gewacht? > gewacht?, D^1
4 ik het met > ik met P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [130] 'In uw bloed', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel.* In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (*M*[1]) doorgehaald (zie verder § 7.1–7.3).
[3] Dit gedicht werd, onder de titel 'Laatste nacht', door Jan Vermeulen genoteerd in een voorlopige lijst van de inhoud van *Morendo* (*D*[1]). In een, eveneens door Vermeulen geschreven, latere inhoudsopgave van de bundel werd voor het eerst de titel 'Einde' gebruikt (zie verder § 21.2.4).

[133] DRONKEN NACHTLIEDJE

OVERLEVERING

T *De stem* 11 (juli/augustus 1931), p. 705.
M Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.

DATERING

Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [130] 'In uw bloed', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel.* In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (*M*) doorgehaald (zie verder § 7.1–7.3).
[3] Begin 1949 heeft Achterberg dit gedicht en [134] '*Door een chauffeur omver gereden*' samengevoegd tot één gedicht, [822] 'Dronken nachtliedje' (zie verder het apparaat aldaar).

[134] 'DOOR EEN CHAUFFEUR OMVER GEREDEN'

OVERLEVERING

T *De stem* 11 (juli/augustus 1931), p. 705.
M Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.

DATERING

Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a br inkt, b br inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt] M a* > Ik heb den tijd... *M b*

COMMENTAAR

[1] Zie [130] 'In uw bloed', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (*M*) doorgehaald (zie verder § 7.1–7.3).
[3] Begin 1949 heeft Achterberg dit gedicht en [133] 'Dronken nachtliedje' samengevoegd tot één gedicht, [822] 'Dronken nachtliedje' (zie verder het apparaat aldaar).

[135] 'IN DE ZON IS DE DOOD BEGONNEN,'

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.
T *Opwaartsche wegen* 9 (1 april 1931), p. 61.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D[1] *Sintels*, p. 22.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 121.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 362.

DATERING

Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a br inkt
M[2] a typemachine, b bl potlood (in de hand van J. Vermeulen)

Titel	*M*[1]-*T*		*[ontbreekt]*
	M[2]	a	| |
		b	Zwarte Lente
	D[1]-*D*[3]		| | lente
1	*M*[1]		In de zon is de dood begonnen ,
	T-*M*[2]		| |;
	D[1]-*D*[3]		| |.
2	*M*[1]		hij heeft het zoete vreten aangevangen ,
	T-*M*[2]		| |;
	D[1]-*D*[3]		Hij | |.
3	*M*[1]-*M*[2]		de warme velden worden donker overronnen.
	D[1]-*D*[3]		De | |
4	*M*[1]		Wij loopen nu met vrome voeten over naakte wegen ,
	T-*D*[3]		| |°

5	M^1		en zijn van zijne majesteit doorzegen ,
	T-M^2		| |;
	D^1-D^3		| |.
6	M^1-M^2		ergens is er een onderspit gedolven.
	D^1-D^3		Ergens | |
8	M^1		haar bloed te mengen met de zwarte zonnen
	T-D^3		| |,
9	M^1	a	die van de zomen van ons bloed zijn opgestegen.
		a	[ ] [zo]o[men] [ ]
	T-D^3		| |

M^1, r. 10–11:

10	M^1	De lente is een spelend kind
11	M^1	dronken gemaakt en overrompeld.

T-D^3, r. (10):

(10)	T	O lente, zon-bedronken en door donker overrompeld.
	M^2-D^3	| | van | |

[Hier eindigen T-D³]

COMMENTAAR

[1] M^1 is afkomstig uit de correspondentie van Achterberg met Roel Houwink. Achterberg heeft het handschrift gestuurd nadat hij het bericht omtrent plaatsing in *Opwaartsche wegen* ontvangen had, want rechtsbovenaan M^1 noteerde hij: 'Opw. Wegen.'. Op 21 februari 1931 schreef Achterberg aan Houwink dat hij een aantal gedichten aan *Opwaartsche wegen* had gestuurd. Van deze inzending werden dit gedicht en [136] '*Gij wist, dat ik niet anders was,*' gepubliceerd in de april-aflevering. Zie verder § 5.1.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van T, afkomstig uit het materiaal voor de geplande bundel *Balans* (zie § 14). M^2, r. 6 *een onderspit gedolven* is door Vermeulen onderstreept. Achter deze regel schreef hij: '*St*'; het is niet duidelijk wat dit betekent. Uiteindelijk heeft Achterberg het gedicht ondergebracht in *Sintels* (zie § 20). Blijkbaar was Jan Vermeulen hiervan niet op de hoogte, want later overwoog hij nog het gedicht te bundelen in *Morendo* (zie § 21).
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door H. Koningsberger (3x) en in het Italiaans door G. Prampolini.

[136] 'GIJ WIST, DAT IK NIET ANDERS WAS,'

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 9 (1 april 1931), p. 62.

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Morendo*, p. 18.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 74.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 315.

DATERING

Vóór 21 februari 1931

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

P^1 a gedrukt, b potlood, c bl ballpoint (in de hand S. Heynemann)

Titel	*T*-M^1		*[ontbreekt]*	
	D^1-D^3		Belijdenis	
1	*T*		Gij wist , dat ik niet anders was,	
	M^1-D^3		| |o| |	
2	*T*-D^1		dan wat ik worden zou met u ;	
	P^1-D^3		| |:	
3	*T*-M^1		gij hieldt mij aan uw hart en schuw	
	D^1		| | hield | |	
	P^1	a	| |	
		b	[ ] [hiel]dt [ ]	*[? na* dt*]*
		c	[ ] [hiel]dt [ ]	*[? geschrapt]*
	P^2-D^3		| |	
4	*T*-D^1		beleedt ge in uw heerlijkheid ,	
	P^1-D^3		| |o	
5	*T*		dat gij niet anders had verwacht ;	
	M^1		| | hadt | |	
	D^1		| | ge | | had | |	
	P^1-D^3		| |:	
7	*T*-M^1		te bloeien staat uw schoon lichaam ,	
	D^1-D^3		| |o	
9	*T*		en met uw ziel tesamen raakt	
	M^1		| | tezamen | |	
	D^1		| | tesamen | |	
	P^1	a	| |	
		b	[ ]	*[? bij* s *van* tesamen*]*
		c	[ ]	*[? geschrapt]*
	P^2-D^3		| |	

10	*T*	iedere maal ,
	M^1	| |°
	D^1-D^3	| |,

COMMENTAAR

[1] Zie [135] '*In de zon is de dood begonnen,*', noot 1.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*, afkomstig uit het materiaal voor de geplande bundel *Balans* (zie § 14). Volgens aantekeningen op M^2 is ook overwogen het gedicht in *Heul* op te nemen (zie § 16). Uiteindelijk is het gebundeld in *Morendo*. Zie verder § 21.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[137] 'TERWIJL HIJ ONDER DEN VLEUGEL SLIEP'

OVERLEVERING

T *De vrije bladen* 8 (juli 1931), p. 207.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 12.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 41.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 5.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 76.

DATERING

Vóór 31 maart 1931

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Eine kleine Nachtmusik M^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Achterberg heeft vanaf eind 1930 een aantal malen gedichten ingestuurd bij *De vrije bladen* (zie ook [119] '*Op uw opnieuw bewegen wacht*', noot 2), onder andere nog in februari 1931. Op 31 maart 1931 schreef hij aan Roel Houwink: 'Mag ik U de thans geretourneerde zending naar de Vrije Bladen nog eens zenden? [...] De rood-gestipte verzen werden aangenomen, 't eerste (dat over Mozart's Kleine Nachtmuziek) onder belangrijke wijziging, die 't vers wel niet anders dan ten goede kan komen (de notities zijn van Marsman). Marsman schreef over deze zending aan Binnendijk: "Het is zeer curieus werk, tegelijk erg slecht en fascineerend". Ik hoop, als ik dat mag, te mogen doorgaan.' De manuscripten die Achterberg bij de brief voegde, zijn niet overgeleverd. De 'aangenomen' gedichten, [137] '*Terwijl hij onder den vleugel sliep*' tot en met [139] '*Gekwetst in de onuitspreekbaarheden,*', werden in de juli-aflevering van *De vrije bladen* gepubliceerd

onder de gezamenlijke titel 'Verzen' en met de nummers 'I' tot en met 'III'. Zie verder § 5.1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[3] Literatuur over het gedicht:
Kannemeyer, J.C., 'Twee "musiek"-gedigte van Gerrit Achterberg.'
Reijmerink, J., 'Achterberg en de klassieke muziek.'
Sande, J. van de, 'Mozart door Achterberg vertolkt.'
Vries, H. de, 'Twee Mozart-portretten.'

[138] 'HET LAND WORDT INGEKORT OP DOOD EN DIERBAARHEDEN;'

OVERLEVERING
T *De vrije bladen* 8 (juli 1931), p. 207.
M^1 Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 13.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 181.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 139.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 208.

DATERING
Vóór 31 maart 1931

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a br inkt, b br inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Eenmaal nog M^1 *b* >
Het land wordt ingekort... D^1-D^5

COMMENTAAR
[1] Zie [137] *'Terwijl hij onder den vleugel sliep'*, noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (M^1) doorgehaald (zie verder § 7.1–7.3).

[139] 'GEKWETST IN DE ONUITSPREEKBAARHEDEN,'

OVERLEVERING
T *De vrije bladen* 8 (juli 1931), p. 207.
M^1 Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
M^2 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
M^3 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.

P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 112.
M^4 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 353.

DATERING Vóór 31 maart 1931

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a br inkt, b br inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^1 *a* > Gekwetst M^1 *b* > Gekwetst... M^2-D^2

COMMENTAAR [1] Zie [137] '*Terwijl hij onder den vleugel sliep*', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (M^1) doorgehaald (zie verder § 7.1–7.3).

[140] TREINCOUPÉ

OVERLEVERING
T *De stroom* 25 juli 1931, p. [4].
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 40.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 229.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 184.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 251.

DATERING Vóór 25 juli 1931

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 te samen > tesamen D^3-D^5
8 en ik glimlach > en glimlach D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Dit is het eerste gedicht van Achterberg dat in *De stroom* gepubliceerd werd. Wellicht heeft Achterberg het ingestuurd op aanraden van Roel Houwink, die tot de vaste medewerkers van dit 'vrijzinnig godsdienstig weekblad' behoorde (vgl. ook [141] 'Tochten...', noot 1). Onder het gedicht staan alleen Achterbergs initialen ('G.A.'). Zie verder § 5.1.

OVERLEVERING

T^1 *De stroom* 1 augustus 1931, p. [3].
T^2 *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 159.
P^1 Proef D^1, collectie K. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 24.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 130.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 561.

DATERING

Vóór 26 juli 1931

LEESTEKST

T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel	T^1	*[ontbreekt]*
	T^2	Verzen aan een gestorvene
	P^1-D^3	*[ontbreekt]*
Titel	T^1	Tochten...
	T^2-D^3	Transmissie
1	T^1	Tochten die met mijn bloed beginnen
	T^2-D^3	Stemmen, | | in | |,
2	T^1	maken zich roekeloos los ,
	T^2-D^3	| | er uit | |∘
3	T^1-D^3	om in de dunne zenuwen te zingen.
3/4	T^1	*[geen strofewit]*
	T^2-D^3	*[strofewit]*
4	T^{1-2}	O gelukzaligheid, dien jubel af te dwingen
	P^1-D^3	| | die | |
5	T^1	van knoop tot knoop, totdat hij zwevend wordt
	T^2-D^3	| |,

T^1, r. 6:

6	T^1	om eens, o blind heelal, in haar te trillen.

T^2-D^3, r. (6)–(7):

(6)	T^2-D^3	om ergens tegen haar te trillen,

(7) T^2-D^3 die dan weer levend wordt.

[Hier eindigen T^2-D^3]

COMMENTAAR

[1] Eén dag na de verschijning van zijn eerste bijdrage in *De stroom* (zie [140] 'Treincoupé', noot 1) schreef Achterberg aan Roel Houwink: 'Ik heb Uw aanwijzing dankbaar opgevolgd, en zond vier gedichten naar "De Stroom"; ik hoop, dat er wat van terecht mag komen [...]' (26 juli 1931). Van deze vier gedichten werden er drie geplaatst in de rubriek 'Liederen en gebeden': [141] 'Tochten...', [142] 'Middernacht' en [143] 'Vuurtoren'. Welke het andere ingezonden gedicht is geweest, valt niet meer te achterhalen, tenzij het [140] 'Treincoupé' is geweest.
[2] De gewijzigde versie van dit gedicht heeft Achterberg, samen met een groot aantal andere gedichten, op 6 december 1945 aan N.A. Donkersloot gestuurd ter publicatie in *De nieuwe stem*. Van deze verzameling werden twaalf gedichten in de februari-aflevering van 1946 opgenomen, onder de gezamenlijke titel 'Verzen aan een gestorvene'. Zie verder § 22.3.5.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma.

[142] MIDDERNACHT

OVERLEVERING

T *De stroom* 1 augustus 1931, p. [3].
D^1 *Dead end*, p. 26.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 141.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 101.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 170.

DATERING

Vóór 26 juli 1931

LEESTEKST

T

INGREEP

Onder r. 8 is dezelfde regel opnieuw afgedrukt. In de leestekst is dit niet overgenomen.

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 gewoonte > gewoonte, D^1-D^4
7 middernacht, > middernacht: D^1-D^4
7 ooggetuige, > ooggetuige; D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [141] 'Tochten...', noot 1.

[143] VUURTOREN

OVERLEVERING
T *De stroom* 1 augustus 1931, p. [3].
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 13.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 42.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 6.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 77.

DATERING
Vóór 26 juli 1931

LEESTEKST
T

INGREEP
2 zeldzaam < Zeldzaam

VARIANTEN EN CORRECTIES
4 bijeen gebleven, > bijeengebleven, M^1-D^4

COMMENTAAR
[1] Zie [141] 'Tochten...', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Deluy.

[144] OM EEN DONKER LICHAAM

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, oorspronkelijk in brief aan R. Houwink, 24 augustus 1931.
T *Het korenland* 8 (oktober 1931), p. 231.
M^2 Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 14.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 182–183.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 140.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 209.

DATERING
Vóór 24 augustus 1931

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 voze > vooze *T*-D^5
6 open, > open; D^1-D^5

12 eeuwigheidje > met eeuwigheden D^1-D^5
22 samensloten > sloten D^1-D^5

COMMENTAAR

[1] Op 24 augustus 1931 schreef Achterberg aan Roel Houwink: 'Op Jan de Groot's vereerende uitnoodiging zond ik "Om een donker lichaam" voor het October-nummer van Het Korenland. U hebt het al eens gezien; ik heb het iets gewijzigd.' Deze eerdere versie is niet bekend. Het handschrift dat oorspronkelijk bij deze brief behoorde (M^1), bevindt zich thans in privébezit. Zie verder § 5.1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (M^2) doorgehaald (zie verder § 7.1–7.3).
[3] Zetfout in D^4, r. 15/16: *[geen strofewit]* i.p.v. *[strofewit]* (in D^3 valt het strofewit samen met het pagina-einde).

[145] GIJ DIE MIJ VOERT...

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 9 (1 september 1931), p. 296.
D^1 *Zeven gedichten*, p. 8.
D^2 *Verzamelde gedichten*[8], p. 1001.

DATERING

Vóór september 1931

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Op 21 februari 1931 schreef Achterberg aan Roel Houwink dat hij gedichten naar onder andere *Opwaartsche wegen* had gestuurd. Of dit gedicht tot die inzending heeft behoord, is niet bekend. Zie verder § 5.1.

[146] 'EEN LICHAAM, LIGGEND IN DE NAJAREN'

OVERLEVERING

M Manuscript, in brief aan R. Houwink, 29 juni 1932.

DATERING

Vóór 29 juni 1932

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht is overgeleverd in een van de brieven die Achterberg in de eerste helft van 1932 aan Houwink schreef over de moeilijkheden die waren ontstaan in zijn relatie met Bep van Zalingen. Achterberg schreef onder andere: 'Uw edele

bemoeiingen met onze Liefde blijf ik gedenken met eerbied. Cathrien is dit: *[volgt het gedicht]* Maar Bep moet zijn een laatst, blindelings gelooven, een hopen, vol te mogen houden' (29 juni 1932). Zie verder § 5.1.

[147] DE VERLOREN ZOON

OVERLEVERING

T *De gids* 97.IV (oktober 1933), p. 22.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 40.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 228.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 183.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 250.

DATERING

Vóór 29 juni 1933

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 daar bij, > daarbij, *D*[1]-*D*[5]
4 koestal > koestal, *D*[1]-*D*[5]
5 vaders, > vaders *D*[1]-*D*[5]
10/11 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* *D*[1]-*D*[5]

COMMENTAAR

[1] Op 29 juni 1933 zond Achterberg een onbekend aantal gedichten naar *De gids*. Redactiesecretaris H.T. Colenbrander stuurde de bijdrage vervolgens aan redacteur M. Nijhoff, die op 4 augustus het volgende advies uitbracht: 'Wat Achterberg betreft, waarvan wij reeds eerder iets opnamen dat beter was dan dit, – ik zou ditmaal alleen "De verloren zoon" willen plaatsen.' Zie verder § 5.2.
[2] Zetfout in *D*4, r. 10: *meer* i.p.v. *weer* (niet gecorrigeerd in *M*).

[148] MOEDER 1

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 11 (1 november 1933), p. 281.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 38.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 226.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 181.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 248.

DATERING Vóór november 1933

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 Vrijdagmorgen; > vrijdagmorgen: D^1-D^5
2 doen, > doen; D^1-D^5
4 wat er van > wat van D^1-D^5
4 overbleef... > overbleef. D^1-D^5
6 overleeft; > overleeft: D^1-D^5
7 ik ben een moordenaar, maar > wie ik ook werd, wij eten D^1-D^5
8 eten wij koek, die > de koek die D^1-D^5
9 Zondagmorgen > zondagmorgen D^1-D^5
11 aangebroken; > aangebroken, D^1-D^5
12 gevoel, > gevoel D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Naar aanleiding van de publicatie van dit gedicht en [149] 'Moeder II' in *Opwaartsche wegen* is een polemiek ontstaan. Nadat het *Utrechtsch dagblad* op 4 november 1933 de gedichten uit *Opwaartsche wegen* geciteerd had, verscheen in de krant van 9 november een ingezonden brief van een zekere 'Kasteleyn'. Deze maakte onder meer bezwaar tegen de eerste regel van dit gedicht, die bij hem 'lang vervlogen herinneringen [had] gewekt, die ik thans wensch uit te spreken n.l. dat mijn nicht overhelde naar een blauwe Woensdagmiddag, terwijl mijn neef meer weg had van een rooden Donderdagavond.' Roel Houwink schreef voor *Opwaartsche wegen* een tegenartikel, waarvoor Achterberg hem op 27 februari 1934 bedankte: 'Wát hebt U uit het gedicht kunnen halen!! Toevalligerwijze las ik destijds in 't U.D. dat van Kasteleyn. 't Was wel een heel slappe borrel die hij daar schonk [...].' Zie ook [149] 'Moeder II', noot 1 en verder § 5.2.
[2] In de periode dat Achterberg en Ed. Hoornik bezig waren met de voorbereidingen voor de bundel *Osmose*, opperde Achterberg de mogelijkheid [148–149] 'Moeder' nogmaals in een tijdschrift te publiceren. Op 28 november 1940 schreef hij aan Hoornik: 'De verzen "Moeder" zijn vroeger al in O. Wegen gepubliceerd; hoewel ik ze iets veranderd heb nu, kun je ze nu niet meer in "Criterium" plaatsen, wel?' Zie verder § 9.2.2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.
[4] Literatuur over het gedicht:
Houwink, R., 'Bij een gedicht van Achterberg.'
Kasteleyn, [M.J.], 'Literaire kritiek.'
Veldstra, B., 'Meer dan een moeder.'

[149] MOEDER II

OVERLEVERING *T* *Opwaartsche wegen* 11 (1 november 1933), p. 281.

D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 39.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 227.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 182.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 249.

DATERING Vóór november 1933

LEESTEKST *T*

INGREEP 6 Ik < ik

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a gedrukt, b anilinepotlood (in de hand van D. Wolthers)

2 sigaretten > cigaretten D^1-D^5
3 rooken. > rooken; D^1-D^5
4 Ik zei: ik zal er morgen > je moet er morgen D^1-*M a* >
[je moet er] vanaf [morgen] *M b*-D^5
5 stoken. > stoken; D^1-D^5
6 Ik hoorde > horende D^1-D^5
7 nooit zou > niet kon D^1-D^5
8 vlak bij > vlakbij D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [148] 'Moeder 1', noot 1 en 2. In zijn ingezonden brief in het *Utrechtsch dagblad* van 9 november 1933 schreef Kasteleyn naar aanleiding van dit gedicht: 'Dat de dichter in de acht regels, die dit vers bevat, viermaal met ik begint, is een kwestie van smaak, waar niet over valt te twisten.' Kennelijk heeft Achterberg zich deze kritiek aangetrokken, gezien de veranderingen die hij in *Osmose* heeft aangebracht.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.
[3] Literatuur over het gedicht:
Houwink, R., 'Bij een gedicht van Achterberg.'
Kasteleyn, [M.J.], 'Literaire kritiek.'

[150] NU IK...

OVERLEVERING *T* *Opwaartsche wegen* 11 (1 december 1933), p. 342.
M Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Zeven gedichten*, p. 9.
D^2 *Verzamelde gedichten*[8], p. 1002.

DATERING Vóór december 1933

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] *M* is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*, afkomstig uit het materiaal voor de geplande bundel *Balans*. In de inhoudsopgave van deze bundel staat het gedicht niet vermeld onder de titel 'Nu ik...'. Wel is er een titel 'Paria 1', waarmee hoogstwaarschijnlijk dit gedicht is bedoeld (zie § 14.1). Volgens aantekeningen op *M* is ook overwogen het gedicht in *Cel* (zie § 16.1) en *Morendo* (zie § 21.2.4) op te nemen. Het gedicht bleef tijdens Achterbergs leven ongebundeld.

[151] HULSHORST

OVERLEVERING
T *Werk. Het boek der jong-protestantsche letterkunde*. Red. J.H. Eekhout. 's-Gravenhage, [1936], p. 134.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-10.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 18.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 47.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan A. en E. Visser, 21 augustus 1946.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 11.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 82.

DATERING Vóór juni 1936

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

11 bosschen: > bosschen,: *M*[1]

COMMENTAAR [1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1933. Vgl. *Biografie*, p. 146.
[2] Op 18 maart 1936 vroeg Jan H. Eekhout Achterberg om 'een drietal verzen' voor *Werk. Het boek der jong-protestantsche letterkunde*, dat onder zijn redactie zou verschijnen. De sluitingsdatum was gesteld op 1 juni 1936. Achterberg heeft een onbekend aantal gedichten gestuurd, waarop Eekhout hem vervolgens (in een ongedateerde brief) schreef: 'Gaarne behoud ik voor WERK 1936 de verzen Hulshorst, Morgenmist en In den regen. Ik acht U een der allerbeste dichters die wij bezitten! T.z.t. ontvangt u de drukproeven.' Afgezien van de genoemde gedichten – zie ook [152] 'Morgenmist' en [153] 'In den regen' – werden van Achterberg een foto en enkele bio- en bibliografische gegevens opgenomen. Zie verder § 5.3.

[3] Op 21 augustus 1946 stuurde Achterberg een handschrift van dit gedicht (M^2) aan Ab en Edith Visser. In het weekend van 17 en 18 augustus 1946 hadden de echtparen Achterberg en Visser elkaar voor het eerst ontmoet tijdens de viering van de vijftigste verjaardag van Hendrik de Vries te Groningen. Bij die gelegenheid heeft Achterberg beloofd het handschrift te zullen sturen. In zijn brief schreef hij: 'Hulshorst is nu waarschijnlijk nog eerder in A'dam dan jullie.' (Vgl. *Achterberg-Visser*, p. 7.) Het handschrift is gedateerd '21–VIII–'46' en bevat de opdracht 'voor Ab en Eddis'. Het bevindt zich thans in de collectie R. Kuipers van het NLMD.
[4] Zetfout in D^1, r. 10: *veroude* i.p.v. *oeroude*
[5] Dit gedicht is vertaald in het Duits door L. Kunz en R.W. Schnell/J. Walvis en in het Engels door M. O'Loughlin.
[6] Literatuur over het gedicht:
Leek, Th. van der, 'De dichter Achterberg.'

[152] MORGENMIST

OVERLEVERING

T *Werk. Het boek der jong-protestantsche letterkunde.* Red. J.H. Eekhout. 's-Gravenhage, [1936], p. 133.
M^1 Kopie manuscript, oorspronkelijk kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 17.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 46.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 10.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 81.

DATERING

Vóór juni 1936

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1934/1935.
[2] Zie [151] 'Hulshorst', noot 2.

[153] IN DEN REGEN

OVERLEVERING

T *Werk. Het boek der jong-protestantsche letterkunde.* Red. J.H. Eekhout. 's-Gravenhage, [1936], p. 132.
M^1 Kopie manuscript, oorspronkelijk kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 16.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 45.

D^3 *Cryptogamen*[2], p. 9.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 80.

DATERING Vóór juni 1936

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1933/1934.
[2] Zie [151] 'Hulshorst', noot 2.
[3] Zetfout in D^1, r. 4: *Zoover* i.p.v. *zoover*

[154] HET NAMELOOZE...

OVERLEVERING *T* *Spectrum. Bloemlezing uit de poëzie van jong-protestantsche dichters.* Red. B. Bakker e.a. Kampen, [1936], p. 10.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 19.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 48.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 12.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 83.

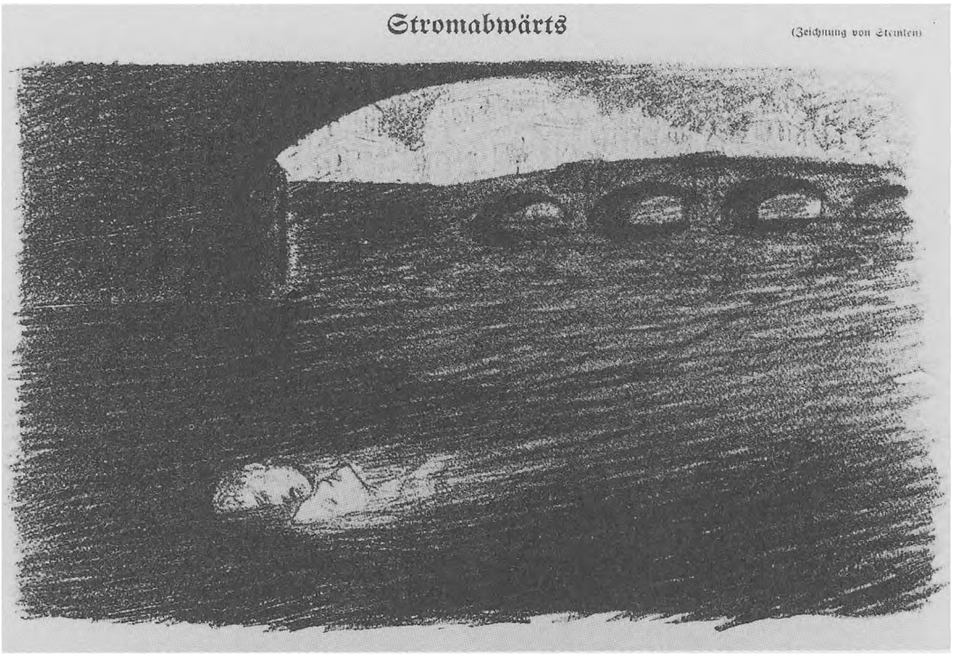
DATERING Vóór 6 juni 1936

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1934.
[2] Gerrit Kamphuis, een van de redacteuren van *Spectrum. Bloemlezing uit de poëzie van jong-protestantsche dichters*, heeft Achterberg via Roel Houwink benaderd met het verzoek om gedichten voor de bloemlezing. Op 6 juni 1936 stuurde Achterberg vier gedichten aan Kamphuis: [154] 'Het namelooze...' tot en met [157] 'De bruid zingt'. Alleen het laatste gedicht werd niet opgenomen (zie aldaar, noot 2). Verder vermeldde Achterberg in zijn brief enkele bio- en bibliografische gegevens en beloofde hij een foto te zullen sturen. Zie verder § 5.3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Decroos (2x) en in het Engels door R.P. Meijer en M. O'Loughlin.

[155] DE VERDRONKENEN

OVERLEVERING *T* *Spectrum. Bloemlezing uit de poëzie van jong-protestantsche dichters.* Red. B. Bakker e.a. Kampen, [1936], p. 11–12.

Théophile Alexandre Steinlen, 'Stromabwärts' (zie [155] 'De verdronkenen')

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 20–21.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 49–50.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 13–14.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 84–85.

DATERING

Vóór 6 juni 1936

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel De verdronkenen > De Verdronkenen M^1
5 zich zelf > zichzelf M^1-D^4
9 bruggehoofden > bruggenhoofden M^1-D^4
14 hunne > hun D^2-D^4

COMMENTAAR

[1] Er is niet ingegrepen in r. 32: *weifelooze*, aangezien deze fout in alle bronnen voorkomt. Om dezelfde reden is M^1-D^4, r. 9: *bruggenhoofden* niet verbeterd.
[2] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'Juni '36'.
[3] Dit gedicht is geïnspireerd op de tekening 'Stromabwärts' van Théophile Alexandre Steinlen (1859–1923) (zie afbeelding). De enige bron waarin deze tekening – voor zover bekend – is gereproduceerd, is *Simplicissimus* van 21 mei 1906, p. 131. Zie hierover T. Dekker, 'Bij een prent van Steinlen.'
[4] Zie [154] 'Het namelooze...', noot 2. Enkele jaren na de publicatie van dit gedicht in *Spectrum* schreef Bert Bakker aan Achterberg: '"De Verdronkenen" maakte reeds zulk een grooten indruk op mij, toen ik het kreeg voor "Spectrum"' (16 januari 1940). Op 12 maart 1941 noemde hij het gedicht het beste 'dat ik van je ken: hun hoofden hebben zij bijeengelegd. Ik kende dat, na eenmaal lezen, uit het hoofd. Het is grandioos.' Zie verder § 5.3.
[5] Zie [339] 'De verdronkenen', noot 2.
[6] In een brief van 9 februari 1938 aan Annie Kuiper kwam Achterberg op dit gedicht terug: 'Ik heb zoo getracht te begrijpen wat Christus' kruisiging voor ons kán beteekenen. Ik schreef in "De Verdronkenen": ... "want een ander kan niet voor mij verdrinken..." Maar hoe kan dan een ander straf ondergaan voor wat hij niet deed? Of was Jezus' dood een vrijwillig op zich nemen van straf voor wat hij wílde gedaan hebben, (hoewel hij heilig was). Hij kende toch angsten, alsof hij alle zonden gedaan had die er maar zijn, n.l. in Gethsemané; of was dat alleen doodsangst, nee toch? Ik vind 't alles zoo moeilijk, maar ik wil werkelijk gaarne trachten te weten, te voelen wat jij zoo onomstootelijk gelooft.'
[7] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.
[8] Literatuur over het gedicht:
Dekker, T., 'Bij een prent van Steinlen.'

[156] ZOMERAVOND

OVERLEVERING

T *Spectrum. Bloemlezing uit de poëzie van jong-protestantsche dichters.* Red. B. Bakker e.a. Kampen, [1936], p. 13.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-10.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 22.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 51.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 15.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 86.

DATERING

Vóór 6 juni 1936

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 die > de *M*[1]-*D*[1]
12 vrouw die > vrouw, die *D*[2]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1935.
[2] Zie [154] 'Het namelooze...', noot 2.

[157] DE BRUID ZINGT

OVERLEVERING

T *De delver* 10 (juni 1937), p. 130.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-10.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 24.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 53–54.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 17.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 88.

DATERING

Vóór 6 juni 1936

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 nooit-gekende > nooitgekende *M*[1]-*D*[4]
5 binnen voer > binnenvoer *M*[1]-*D*[4]

5 voor goed > voorgoed M^1-D^4
12 zichzelve > zich zelve M^1-D^4

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht '1936'.
[2] Dit gedicht heeft behoord tot Achterbergs inzending voor *Spectrum. Bloemlezing uit de poëzie van jong-protestantsche dichters* (zie [154] 'Het namelooze...', noot 2). De redacteuren Barend de Goede en Bert Bakker meenden dat de erotiek van het gedicht onaanvaardbaar zou zijn voor de gereformeerde uitgeverij J.H. Kok te Kampen. Uiteindelijk werd – tegen de zin van de derde redacteur, Gerrit Kamphuis – besloten dit gedicht niet op te nemen. Overigens vond Bert Bakker het, volgens Kamphuis, wel 'een prachtig gedicht. Ik wilde, dat ik dat geschreven had'. Kamphuis zelf was 'enthousiast over Achterbergs inzending en in het bijzonder getroffen door dit gedicht' en heeft dit bij het terugsturen van het gedicht ook in zijn brief verwoord. Twee jaar later, op 5 november 1938, schreef Achterberg hem namelijk: 'wat je me eens schreef over De Bruid herinner ik me nog heel goed. (Dat was bij de samenstelling van Spectrum, weet je nog?)'. Zie verder § 5.3.
[3] Over de publicatie van dit gedicht – samen met [211] 'Het onweer' tot en met [214] '*Ik wist niet dat hij al sprak in de taal van den dood*' – in *De delver* zijn geen exacte gegevens bekend. In het voorwoord van de juni-aflevering schreef de redactie onder de kop 'Vier jonge dichters': 'Wij publiceeren in dit nummer enkele verzen van vier jonge dichters, wier werk van beteekenis is, of althans verwachtingen wekt.' Volgens een latere mededeling van J. Romijn – een van de medewerkers – was het de bedoeling dichters uit Utrecht te vragen: 'En Gerrit woonde in Utrecht. Vandaar.' (*Biografie*, p. 204.) Zie verder § 6.1.
[4] M^1 is gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 18.
[5] Zetfout in D^1, r. 10: *datmen* i.p.v. *dat men*
[6] Literatuur over het gedicht:
Heynders, O., 'Correspondenties in poëzie of: hoe we gedichten kunnen lezen.'
Kamphuis, G., 'Een gedicht van Gerrit Achterberg "te erotisch"?'

[158] 'VAARWEL, WERELD, DIT IS DE WOESTIJN'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, bij brief aan R. Houwink, 1 december 1936.
T *Groot Nederland* 35.1 (april 1937), p. 394.
M^2 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 23.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 52.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 16.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 87.

DATERING Vóór 1 december 1936

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Vaarwel *T-D*[4]
3 uitgebrand; > uitgebrand, *T-D*[4]
6 gordijn; > gordijn. *T-D*[4]
7 achter > Achter *T-D*[4]
11 ander > andere *T-D*[4]

COMMENTAAR [1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1932/1933.
[2] Op 1 december 1936 schreef Achterberg aan Roel Houwink dat hij die dag van *Groot Nederland* bericht ontvangen had 'dat het vers "Vaarwel wereld..." zou worden geplaatst' en stuurde hij een afschrift (*M*[1]). Zie verder § 5.3.
[3] Literatuur over het gedicht:
Honders, A.C., 'Achterberg en het bijbels getuigenis.'

[159] 'O DONKERE, WOESTE RUITEN VOOR DEN DOOD'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 31.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 214.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 170.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 238.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST *M*[1]

INGREEP 1 O < o

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*[5]
Nummer *[ontbreekt]* > III *M*[2] > I *T-D*[5]
1 voor den dood. > vóór den dood; *M*[2]-*D*[5]

2 De > de M^2-D^5
4 kwartrijn, > kwatrijn, M^2-D^5

COMMENTAAR

[1] Er is niet ingegrepen in M^1, r. 4: *kwartrijn*, aangezien Achterberg deze schrijfwijze ook consequent hanteert in zijn brieven aan Arie Dekker.
[2] Volgens een latere mededeling van Achterberg aan A.L. Sötemann dateren de kwatrijnen [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*' tot en met [174] '*Jacht op de vonk der verzen en een vrouw:*' 'van kort na *Afvaart*'. Over de ontstaansgeschiedenis van de kwatrijnen schreef Jan Vermeulen – ongetwijfeld op grond van informatie van Achterberg – in een ongepubliceerd essay: 'Dat Achterberg deze grandioze kwatrijnen schreef, hebben wij te danken aan de taak die hij zich eens stelde, toen hij een vacantie op het land doorbracht, om minstens elke dag een vers te schrijven.

De *vorm* die, om althans enigszins "houvast" te hebben bij zulk een taak, wel van te voren bepaald moest worden en die uiteraard om zijn beknoptheid in de eerste plaats in aanmerking kwam was... *het kwatrijn*.' Zie verder § 5.4.1.
[3] M^1 is onderdeel van een verzameling typoscripten afkomstig uit het archief van A.L.C. Palies, de geneesheer-directeur van het 'Rijksasyl voor psychopathen' te Avereest. De typoscripten zijn afschriften van een cahier van Achterberg, dat gedichten bevatte uit de periode vóór 1937. Het originele cahier bleef niet bewaard.
[4] M^2 bestaat uit drie bladen met zestien kwatrijnen, genummerd III tot en met XVIII (van het eerste blad is het bovenste gedeelte verwijderd). De bladen zijn doorslagen van de typoscripten die Achterberg op 17 januari 1940 aan Ed. Hoornik stuurde ter opname in de bundel *Dead end*. Achterberg stuurde onder meer '16 ongepub. kwatrijnen' en twee kwatrijnen 'die in Cr. zullen verschijnen [...] voor het geval je deze 18 kwatrijnen misschien aan de bundel wilt toevoegen, om hem te perfectioneeren? (Voor drie andere verzen in de plaats?)'. Hoornik nam de gedichten niet op in *Dead end* (zie § 8.1). De zestien ongepubliceerde kwatrijnen werden eerst in de juni-aflevering van *Criterium* opgenomen en vervolgens gebundeld in *Osmose* (zie § 9.2.2). De twee andere kwatrijnen waren mogelijk [251] 'Vincent' en [254] 'Herfst' (beide gepubliceerd in de april-aflevering van *Criterium*).

[160] 'WIE ZÓÓ VERMOEID ZIJN LEDEN NEDERLEGT'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D^{1-2} *Osmose*$^{1-2}$, p. 31.
D^3 *Cryptogamen*^{1}, p. 214.
D^4 *Cryptogamen*^{2}, p. 170.

M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 238.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5
Nummer *[ontbreekt]* > IV M^2 > II *T*-D^5
1 nederlegt > nederlegt, M^2-D^5
3 ontvouwen, > ontvouwen; M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[161] 'IK HEB DE GROND ONTHOUDEN WAAR WIJ WAREN;'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 31.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 214.
*D*4 *Cryptogamen*[2], p. 170.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 238.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5
Nummer *[ontbreekt]* > V M^2 > III *T*-D^5
1 waren; > waren: M^2-D^5
2 zij > hij M^2-D^5
3 inklinkt, > inklinkt D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[162] 'ACHTERNAMIDDAG LEEG EN UITGELOOGD'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 31.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 215.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 171.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 238.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*[5]
Nummer *[ontbreekt]* > VI *M*[2] > IV *T-D*[5]
1 Achternamiddag > Achternamiddag, *M*[2]*-D*[5]

COMMENTAAR

[1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[163] 'DONKER OP DONKER LIG IK OPGETAST'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 32.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 215.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 171.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 239.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*[5]

Nummer *[ontbreekt]* > VII M^2 > V *T*-D^5
1 opgetast. > opgetast: M^2-D^5
2 Oogsten > oogsten M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[164] 'AVONDHEMEL, TOEGEGRENDELDE GEHEIMEN'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 32.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 215.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 171.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 239.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5
Nummer *[ontbreekt]* > VIII M^2 > VI *T*-D^5
1 Avondhemel, > Avondhemel: M^2-D^5
2 henen > henen, M^2-D^5
3 uit,... > uit... M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[165] 'MORGEN, EN HET ONTHUTSTE KRAAIEN VAN DE HANEN,'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 277.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 32.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 216.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 171.

M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 239.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5
Nummer *[ontbreekt]* > IX M^2 > VII *T*-D^5
1 hanen, > hanen. M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[166] 'IK WEET HAAR NAAM NIET MEER; DIE IS VERLOREN'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen (alleen r. 5–8), *H*-4.
M^3 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 32.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 216.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 172.
M^4 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 239.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5
Nummer *[ontbreekt]* > X M^3 > VIII *T*-D^5
3 in een taal, > in taal, M^3-D^5

[M^3-D^5 eindigen na r. 4]

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van r. 5–8 van dit gedicht

(zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2). Boven het gedicht noteerde Vermeulen: 'vervolg op: Ik weet haar naam niet meer'. Bij de samenstelling van *Morendo* zijn deze regels ondergebracht in [553] 'Spinrag' (zie verder aldaar, noot 1).

[167] 'O DIT EENZELVIG BINNENVAREN VAN HET LIED'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 32.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 216.
*D*4 *Cryptogamen*[2], p. 172.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 240.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*[5]
Nummer *[ontbreekt]* > XI *M*[2] > IX *T-D*[5]

COMMENTAAR

[1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[168] 'MUZIEK VAN SNEEUW IN WINTERKINKHOORN DEZER STAD'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 33.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 217.
*D*4 *Cryptogamen*[2], p. 172.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 240.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*^{5}
Nummer *[ontbreekt]* > XII M^2 > X *T-D*^{5}
1 stad > stad; M^2-D^5
2 hart > hart: M^2-D^5
3 diep-gedempte schreden. > diepgedempte schreden; M^2-D^5
4 Een > een M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[169] 'DE VRUCHTEN IN DE HOF HADDEN ZICH STIL BEZONNEN'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
D^{1-2} *Osmose*$^{1-2}$, p. 33.
D^3 *Cryptogamen*^{1}, p. 217.
D^4 *Cryptogamen*^{2}, p. 172.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 240.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*^{5}
Nummer *[ontbreekt]* > XIII M^2 > XI *T-D*^{5}
1 de > den M^2-D^5
2 worden, > worden: M^2-D^5
2 druiven, > druiven D^4-D^5
3 abrikozen, > abrikozen... M^2-D^5
4 haar > zijn M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[170] 'DE ZOMERWIJN KLIMT IN DE BEKEN EN DE BOOMEN,'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 33.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 217.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 173.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 240.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*[5]
Nummer *[ontbreekt]* > XIV *M*[2] > XII *T-D*[5]

COMMENTAAR
[1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[171] 'HOOFD WERD VERLANGENS EDELSTE EXISTENZ'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 33.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 218.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 173.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 241.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T-D*[5]
Nummer *[ontbreekt]* > XV *M*[2] > XIII *T-D*[5]

1 Hoofd werd > Haar hoofd: *M*²-*D*⁵
1 existenz > existens' *M*²-*D*⁵
3 lieten > laten *M*²-*D*⁵

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[172] 'DE VROEGTE VAN MIJN LEVEN, DIE IK WEDERVIND'

OVERLEVERING
*M*¹ Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
*M*² Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 278.
*D*¹⁻² *Osmose*¹⁻², p. 33.
*D*³ *Cryptogamen*¹, p. 218.
*D*4 *Cryptogamen*², p. 173.
*M*³ Kopij *D*⁵, *H*-122.
*D*⁵ *Verzamelde gedichten*, p. 241.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST *M*¹

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel	*M*¹⁻²	*[ontbreekt]*
	T-*D*⁵	Kwatrijnen
Nummer	*M*¹	*[ontbreekt]*
	*M*²	XVI
	T-*D*⁵	XIV
3	*M*¹	Het licht is onbevrucht gebleven van den tijd.
	*M*²-*D*⁵	| |, teruggeloopen over dit gebied,
4	*M*¹	Het lied is wit en stil van 'n uitgewaaide wind.
	*M*²-*D*⁵	maakt wit en stil het lied van | |

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.
[2] Zetfout in *D*³, r. 3: *ligt,* i.p.v. *licht,*

[173] 'ER IS EEN WENSCHEN, DAT IK KUS MET MIJN GEDACHTEN:'

OVERLEVERING *M*¹ Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.

M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 279.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 34.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 218.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 173.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 241.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5
Nummer *[ontbreekt]* > XVII M^2 > XV *T*-D^5
1 wenschen, > wenschen M^2-D^5
4 van uw > van M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.
[2] Zetfout in D^4, r. 2: *overnachten* i.p.v. *overnachten.* en r. 3: *schuldeloos* i.p.v. *Schuldeloos* (niet gecorrigeerd in M^3).

[174] 'JACHT OP DE VONK DER VERZEN EN EEN VROUW:'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (juni 1940), p. 279.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 34.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 219.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 174.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 241.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen *T*-D^5

Nummer *[ontbreekt]* > XVIII M^2 > XVI *T-D*[5]
3 ontwijkt, > ontwijkt... M^2-*T* > ontwijkt, ontwijkt... D^1-D^5
4 de oogen > d'oogen *T-D*[5]

COMMENTAAR [1] Zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 2 tot en met 4.

[175] 'IK HEB GEEN NAAM TUSSCHEN U NOODIG EN MIJN EER'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 19.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 tusschen u noodig > tussen u nodig M^2-*D*
3 kwartrijn > kwatrijn M^2-*D*
4 duizend > 1000 M^2-*D*

COMMENTAAR [1] Er is niet ingegrepen in M^1, r. 3: *kwartrijn* (zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 1).
[2] M^1 is onderdeel van een verzameling typoscripten afkomstig uit het archief van A.L.C. Palies. De typoscripten zijn afschriften van een niet overgeleverd cahier van Achterberg, dat gedichten bevatte uit de periode vóór 1937 (zie ook [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 3). M^2 is onderdeel van een verzameling afschriften in de hand van Jan Vermeulen. Volgens een aantekening van Vermeulen bovenaan het blad zijn de gedichten afkomstig uit 'het bruine schrift van Roel Houwink'. Zie verder § 5.4.1.

[176] 'DIT IS DE IDYLLE VAN HET NICHTJE OP BEZOEK:'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 27.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

INGREEP 8 zuidzee < zuizee

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 onoogelijk > onooglijk M^2-D

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[177] 'WIJ ZIJN VOLSLAGEN IDIOTEN'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, H-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, H-4.
M^3 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, H-20-IV.
M^4 Typoscript *Asyl*, H-36.
T *Erica* 2 (mei 1947), p. 188.
D^1 *Blauwzuur*, p. 13.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 972.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

INGREEP 19 word < wordt

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine
M^4 a typemachine, b potlood (aangebracht ná T)

Titel M^{1-3} *[ontbreekt]*
M^4-D^2 Paviljoen

7 M^1 Lach en grimas staap'len zich op elkaar.
M^2 | | staaplen | |
M^3-D^2 | | staap'len | |

9 M^1 De zuster komt te laat om... zand er over.
M^{2-3} | | erover.
M^4-D^2 | | er over.

11	M^{1-3}		Beter voor mij , als 'k viel en brak mijn nek.
	M^{4}-D^{2}		| |o | |
14	M^{1-3}		dat 'k er nu al een half uur lang op staar.
	M^{4}-D^{2}		| | ik er al | |
20	M^{1}	a	Want een engel
		a	[ ] 'n engel of zijzelve is het zelfde.
	M^{2}		| |
	M^{3}		| | hetzelfde.
	M^{4}-D^{2}		Zij of een engel | |
21	M^{1-2}		Is er 'n liefde grooter dan ter elfder
	M^{3}-D^{2}		| | een liefde | |
22	M^{1}-T		ure inkeerend, scheerlings langs de dood?
	M^{4}	b	[ ] rakelings [ ]
	D^{1}-D^{2}		| |

COMMENTAAR

[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht is hoogstwaarschijnlijk geïnspireerd op Achterbergs verblijf in een paviljoen van de Willem Arntzhoeve te Den Dolder, van 12 mei tot 2 oktober 1933. Zie voor een beschrijving van deze inrichting: *Biografie*, p. 185–188.
[3] In eerste instantie heeft Achterberg dit gedicht op 4 mei 1946 ter publicatie ingestuurd bij *De Vlaamsche gids*, maar daarin werd het uit ruimtegebrek niet opgenomen (zie [454] '*O zielsterreur in deze huizen*', noot 3). Op 27 februari 1947 stuurde Achterberg het gedicht – tezamen met enkele andere gedichten – aan A. Marja voor *Erica*, met het verzoek om de aankondiging 'uit een eerlang bij Stols te verschijnen bundel "Asyl"' bij de gedichten af te drukken. Op de brief tekende Marja aan: 'Doorgezonden: Directeur (1) *[en]* Paviljoen'. Beide gedichten werden – met de aankondiging van *Asyl* – in de mei-aflevering van *Erica* opgenomen. Zie verder § 32.2.3.
[4] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.
[5] Schrijffout in M^{2}, r. 10: *het* i.p.v. *hij*

[178] 'IN DEZE ZUIVERE DUISTERNIS,'

OVERLEVERING

M^{1} Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^{2} Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 5.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M^{1}

COMMENTAAR

[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[179] 'VOL VAN AVONDDAUW EN DONKER'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 6.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 o > O *M*[2]-*D*
14 horizon; > horizon, *M*[2]-*D*

COMMENTAAR

[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[180] 'WEEMOED OMDAT DE DOOD HET WEET,'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 10.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 vingers > vingeren *M*[2]-*D*
7 Uw > uw *M*[2]-*D*
12 horizon, > horizon. *M*[2]-*D*

COMMENTAAR

[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[181] 'HET WORDT MÍJN LAATSTE, GROOTSTE AVONTUUR:'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 7.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[2] a potlood (in de hand van J. Vermeulen)

1	*M*[1]		Het wordt míjn laatste, grootste avontuur:
	M[2]-*D*		| | mijn | |
4	*M*[1]		liggen haar bosschen en moerassen en wellicht
	M[2]-*D*		| | bossen | |
6	*M*[1]		van een bij naam niet eens bekende stad
	M[2]	a	| | niet eens gekende
		a	[ ]{ nog niet genoemde } stad
	D		¦ ¦ niet eens gekende ¦ ¦
8	*M*[1]		tussschen de vale velen en hebt u zóó gewroken,
	M[2]		tussen | |
	D		| | velen en | |
9	*M*[1]		u zelve te verliezen uit mijn lied,
	M[2]-*D*		uzelve | |
11	*M*[1]		leven meer zonder dit, gij zijt geworden
	M[2]-*D*		meer leven | |
13	*M*[1]		en het vergaat , o laatste avontuur,
	M[2]-*D*		| |; | |

COMMENTAAR

[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[182] 'TUIN VAN HERFSTDAG BIJ HAAR THUIS'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 12.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 tusschen > tussen *M*[2]-*D*

COMMENTAAR
[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[183] 'OMDAT HET NIET ONTWAKEN KAN'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
M[3] Typoscript *Morendo*, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 11.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo* (zie § 21.2.4). *M*[3] is een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript, afkomstig uit het materiaal voor *Morendo*. Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[184] 'GÍJ ZIJT BIJ MÍJ DEN NACHT, DEN DAG, DEN NACHT'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.

M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D^1 *Morendo*, p. 16.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 72.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 313.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Aanwezigheid D^1-D^3
1 Gíj > Gij M^2-D^3
1 míj > mij M^2-D^3
2 toegedacht. > toegedacht, D^1-D^3
3 Maar > maar D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo*. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van deze bundel luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Gemis'. Zie verder § 21.2.4.

[185] 'IK GA NAAR DE STATIONS WAAR DE ATOMEN ZWEVEN'

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 13.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

INGREEP 7 liefde's < liefde 's

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt vermeld op een lijst met gedichten voor *Morendo* (zie

§ 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.
3 Zetfout in *D*, r. 2: *heden* i.p.v. *neder*

[186] 'STUK LATEN LIGGEN WAT NIET IS TE HEELEN,'

OVERLEVERING
*M*1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
*M*2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
*M*3 Typoscript *Morendo*, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 14.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
*M*1

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 waaier, > waaier *M*2-*D*
3 en > & *M*2
4 den > de *D*
7 waar zij > die zij ook *M*3-*D*

COMMENTAAR
1 Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2. De varianten in *M*2 zijn mogelijk afkomstig van Jan Vermeulen, die het afschrift vervaardigde.
2 Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo* (zie § 21.2.4). *M*3 is een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript, afkomstig uit het materiaal van *Morendo*. Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[187] 'IK BLOEI VAN BINNEN MET DE DOOD TOT BLOEM,'

OVERLEVERING
*M*1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
*M*2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 160.
*P*1 Proef *D*1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
*D*1 *Existentie*, p. 31.
*P*2 Eerste proef *D*2, *H*-88.

P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 137.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 568.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel	M^{1-2}	*[ontbreekt]*
	T	Verzen aan een gestorvene
	P^1-D^3	*[ontbreekt]*
Titel	M^{1-2}	*[ontbreekt]*
	T-D^3	Bloei
3	M^{1-2}	Ik mest haar met mijzelve, eenmaal zal
	T-D^3	| | voed | |
4	M^1	de vrucht vallen in dit kwartrijn, dat 's al.
	M^2	| | kwatrijn, dat's | |
	T-D^3	een graf met bloemen bloeien zonder tal.

COMMENTAAR

[1] Er is niet ingegrepen in M^1, r. 4: *kwartrijn* (zie [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 1).
[2] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[3] In *T* zijn twaalf gedichten van Achterberg opgenomen onder de gezamenlijke titel 'Verzen aan een gestorvene'. Zie [141] 'Tochten...', noot 2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin en in het Spaans door F. Carrasquer.
[5] Schrijffout in M^2, r. 4: *vruchten* i.p.v. *vrucht*

[188] 'IK BEN ALLEEN MET LIED EN WIND,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
M^3 Typoscript D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D^1 *Morendo*, p. 17.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 73.

M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 314.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^2 a potlood (in de hand van J. Vermeulen)
M^3 a typemachine, b bl inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Titel M^{1-2} *[ontbreekt]*
M^3 a | |
b Alleen
D^1-D^3 | |

1 M^{1-3} Ik ben alleen met lied en wind ,
D^1-D^3 | |o

2 M^1 en die ik er in begroef.
M^2 a | | zij | | | *[zij tussen ( )]*
M^3 a | |
b [ ] haar [ ]
D^1-D^3 | |,| |

3 M^1-D^1 Zij wiegen beide eensgezind,
P^1-D^3 | | beiden | |

6 M^1 haar lichaam daar het rythme vindt,
M^2 | | ritme | |
M^3-D^3 | | rhythme | |

8 M^{1-2} om wind te worden , naar haar toe.
M^3-D^3 | |o | |

COMMENTAAR
[1] Zie [175] *'Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer'*, noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo*. Zie verder § 21.2.4.
[3] Literatuur over het gedicht:
Houwink, R., 'Alleen.'

[189] 'MISSCHIEN STAAT IN MIJN NAAM ALLEEN DE DOOD'

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.

M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 8.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 eenigst > enigst M^2-*D*

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Zetfout in *D*, r. 7: *vroom,* i.p.v. *vrouw,*

[190] 'NU HET EINDE ZICH NOG BEZINT,'

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
M^3 Typoscript *Morendo*, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 9.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a potlood (in de hand van J. Vermeulen)

1 het einde zich > zich het einde M^2-*D*
7 zóó > zoo M^3-*D*
9 gelijk te voren. > gelijk te voren. M^2 *a* > tussen het koren. M^2 *a* > tusschen het koren. M^3-*D*

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Het komt eveneens voor op verschillende lijsten met gedichten voor *Morendo* (zie § 21.2). M^3 is een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript, afkomstig uit het materiaal voor *Morendo*. Op het blad tekende Vermeulen aan: 'niet origineel *[/]* reeds andere verzen *[/]* met dergelijke regels'. Bij r. 3–4 noteerde hij als voorbeeld van deze verwantschap r. 2–3 van [221] 'Wij moeten slapen'. Het gedicht werd niet in *Morendo* opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[191] 'NU IS HET TIJD OM NAAR UW HART TE REIZEN'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 26.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
3 weide > weide. *M*[2]-*D*
4 den tijd, > de tijd *D*

COMMENTAAR
[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.

[192] 'DE DINGEN ZIJN NU ZOO DICHBIJ DAT IK'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
M[3] Typoscript *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D[1] *Morendo*, p. 15.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 71.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 312.

DATERING
Vóór 1937

LEESTEKST
M[1]

INGREEP
6 gegeven < gegeven.

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[3] a typemachine, b bl inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* *M*[3] *a* > Misschien *M*[3] *b* > Bezinning *D*[1]-*D*[3]
1 zoo > zo *M*[2]
1 dichtbij > dichtbij, *D*[1]-*D*[3]
3 oogenblik. > ogenblik. *M*[2]

4 leven, > leven D^1-D^3
5 gedreven. > gedreven, D^1-D^3
6 Maar > maar D^1-D^3
7 slaan > slaan, D^1-D^3
8 stil gestaan > stilgestaan M^2 > stil gestaan, M^3 > stilgestaan; D^1-D^3
9 aan. > aan M^2
12 dood's > doods' M^2

COMMENTAAR

[1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo*. Zie verder § 21.2.4.
[3] Op 22 april 1944 schreef Achterberg aan Jan Vermeulen dat hij de titel 'Misschien' veranderd had om een doublure met [60] '*Misschien dat ge nog aanwezig zijt*' te voorkomen: '"Misschien" (dat in Afv. voorkomt) veranderde ik in "Bezinning" (Is deze titel niet gebruikt? [...])' De titel 'Bezinning' was echter ook reeds eerder gebruikt (zie [260] 'Bezinning'). Zie verder § 21.3.

[193] 'WEENEN OMDAT ZEILEN ZOO VERRUKT'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D^1 *Sintels*, p. 24.
D^2 *Hoonte*, p. 52.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 215.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 681.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Zeiltocht D^1-D^4
1 Weenen > Zingen M^2-D^4
1 verrukt > verrukt. D^1-D^4
4 Stroomen en > Stroomen. En D^1-D^4

5 achterover > achterover, D^1-D^4
6 naar beneden naar beneden > achterover naar beneden, D^1-D^4
7 aan rug > aan rug. D^1-D^4
8 en de ziel het helle zeil > En de ziel, het helle zeil, D^1-D^4
9 mij > mij. D^1-D^4
10 hemelsnede > Hemelsnede. D^1-D^4
11 heil. > Heil. D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [175] *'Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer'*, noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[3] Literatuur over het gedicht:
Fokkema, R.L.K., 'Trappen van zekerheid.'
Hoore, C. van, 'De dichter als plastisch chirurg.'

[194] 'NU MIJN LEVEN VERLOOPEN MOET:'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 15.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M^1

INGREEP

8 'het < het

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 'het > het *D*
8 goed'. > goed.' M^2 > goed. *D*

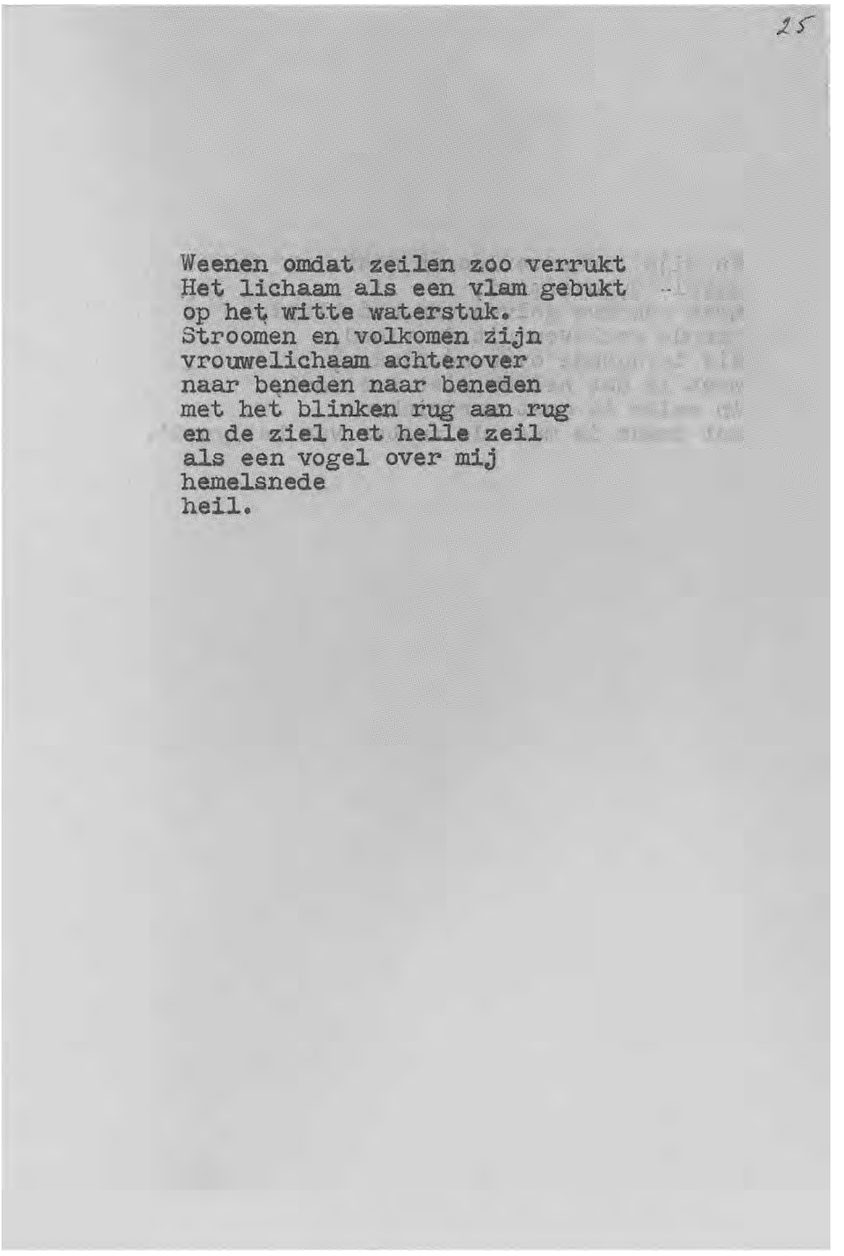
COMMENTAAR

[1] Zie [175] *'Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer'*, noot 2.
[2] Schrijffout in M^2, r. 8: *het* i.p.v. *'het* (vgl. de ingreep in M^1).

[195] 'HET IS VAN ZIJNEN HEER, AL WAT HEM IS GEGEVEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 20.

25

Weenen omdat zeilen zoo verrukt
Het lichaam als een vlam gebukt
op het witte waterstuk.
Stroomen en volkomen zijn
vrouwelichaam achterover
naar beneden naar beneden
met het blinken rug aan rug
en de ziel het helle zeil
als een vogel over mij
hemelsnede
heil.

[193] '*Weenen omdat zeilen zoo verrukt*', *M* 1 (collectie A.L.C. Palies)

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.

[196] 'BIJ PERIODEN WAS HIJ DEMON EN WEER DICHTER'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 21.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.

[197] 'IN WELK DORP ZIJT GIJ VERDRONKEN,'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 16.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 gevallen, > gevallen *D*
4 inplaats > in plaats M^2-*D*
10 uzelf? > uzelf. M^2-*D*

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.

[198] 'O WIND DIE MIJ ONWETEND HOUDT'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.

M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
M^3 Typoscript D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D^1 *Morendo*, p. 19.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 75.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 316.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

INGREEP 1 O < o

VARIANTEN EN CORRECTIES M^3 a typemachine, b bl inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^3 *a* > Wind M^3 *b*-D^3
1 wind > wind, D^1-D^3
7 vrouw; > vrouw, M^2
12 gerucht > gerucht, D^1-D^3
13 het > 't D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo*. Zie verder § 21.2.4.
[3] In verband met de samenstelling van *Morendo* schreef Achterberg op 29 maart 1944 aan Jan Vermeulen: 'Als de titel "Wind" ook niet in de andere bundels voorkomt, handhaven we deze.' Zie verder § 21.1.
[4] Zetfout in P^1-D^2, r. 4: *houdt* i.p.v. *houd* (in M^4 door D. Wolthers gecorrigeerd).

[199] 'IK WIL MET HAAR BEGRAVEN WORDEN IN ÉÉN GRAF'

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 22.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 graf. > graf, M^2-D
2 Opdat > opdat D
2 éénzelfde > eenzelfde M^2-D
3 begonnen, > begonnen M^2-D

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Op de keerzijde van een brief van Cathrien van Baak d.d. 7 april 1933 (collectie D.-E. Baestaens) staat de volgende notitie van Achterberg: 'Laatste wil: *[/]* ik wil met Bep en alles wat van mij *[/]* is, verbrand worden; als dit niet kan *[/]* wil ik met Bep en alles wat van mij *[/]* is in één graf begraven worden.'

[200] 'ZIJ ZULLEN ALLES DOEN, HAAR TE VERDONKEREMANEN'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 23.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 doen, > doen D
3 tot > te M^2-D

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.

[201] 'IK DROOMDE DAT ZIJ BIJ MIJ ZAT EN MET MIJN HANDEN SPEELDE'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 24.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 argeloozer, > argelozer, M^2-D

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.

[202] 'DE OOGEN, UITGEZIEN, ZIJN HARD EN BITTER'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D^1 *Morendo*, p. 20.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 76.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 317.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Kou D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 2.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in *Morendo*. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel luidde de titel van het gedicht oorspronkelijk 'Kwatrijn'. Zie verder § 21.2.4.

[203] 'ALLES ZINKT VAN MIJ AF, IK DRAAG GEEN WERELD MEER'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-4.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 25.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [175] '*Ik heb geen naam tusschen u noodig en mijn eer*', noot 1.
[2] Dit gedicht wordt in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* vermeld bij de gedichten die mogelijk aan de bundel toegevoegd zouden kunnen worden (zie § 14.2). Deze uitgave werd niet gerealiseerd. Het gedicht bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[204] 'DIEN NACHT STONDEN MACHINES IN HET DONKER'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 184.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 22.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 198.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 155.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 223.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Instrument *M*[2]-*D*[5]
1 donker. > donker: *M*[2]-*D*[5]
2 Woorden > woorden *M*[2]-*D*[5]
2 taal > taal, *M*[2]-*D*[5]

COMMENTAAR [1] *M*[1] is onderdeel van een verzameling typoscripten afkomstig uit het archief van A.L.C. Palies. De typoscripten zijn afschriften van een niet overgeleverd cahier van Achterberg, dat gedichten bevatte uit de periode vóór 1937 (zie ook [159] '*O donkere, woeste ruiten voor den dood*', noot 3).
[2] *M*[2] is een doorslag uit het archief van A.L.C. Palies en is overgeleverd met doorslagen van [205] '*Wat van uw lichaam bleef voorhanden:*' tot en met [208] '*De nacht wordt transparant als een septembermiddag*' en [314] 'Weerdood'. De originele typoscripten van deze gedichten stuurde Achterberg op 17 januari 1940 aan Ed. Hoornik, samen met achttien kwatrijnen (zie [159] '*O donkere, woeste ruiten*

voor den dood', noot 4). De zes gedichten werden vervolgens in verschillende afleveringen van *Criterium* gepubliceerd.
[3] Zetfout in *T*, r. 2: *taal.* i.p.v. *taal,*
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. van de Kamp.
[5] Literatuur over het gedicht:
Sande, J. van de, 'De dichter als machine-schrijver.'

[205] 'WAT VAN UW LICHAAM BLEEF VOORHANDEN:'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 185.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 22.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 199.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 156.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 224.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M[1]

INGREPEN

4 is < in
6 woedt < wordt

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Inteelt *M*[2]-*D*[5]

COMMENTAAR

[1] Zie [204] '*Dien nacht stonden machines in het donker*', noot 1 en 2.

[206] 'REGEN, HAAR LICHAAM HEEFT GEEN SCHULD, WANT IK WAS ZONDER'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (april 1940), p. 68.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 23.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 200.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 157.

M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 225.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Aan den regen M^2-D^5
2 lag, > lag; M^2-D^5
3 ineen; > ineen. M^2-D^5
4 regen, > Regen, M^2-D^5
7 lied, > lied; M^2-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [204] '*Dien nacht stonden machines in het donker*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en in het Frans door H. Fagne (2x).

[207] 'ZIJ SLAAPT, ZOOALS EEN HEEL JONG KINDJE SLAAPT'

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (april 1940), p. 68.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 23.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 201.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 158.
M^3 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 226.

DATERING Vóór 1937

LEESTEKST M^1

INGREEP 10 Uwe < uwe

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Slaapkamer M^2-D^5
1 slaapt. > slaapt: M^2-D^5
2 Loutere > loutere M^2-D^5

3 Geuren > Geuren, M^2-D^5
3 los gemaakt > losgeraakt, M^2-D^5
4 gezonken, > gezonken; M^2-D^5
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* M^2-D^5
6 lichaam > lichaam, M^2-D^5
7 moederdonker, > moederdonker: M^2-D^5
9 geboren. > geboren; M^2-D^5
10 Uwe > uwe M^2-D^5
10 aan > op M^2-D^5

COMMENTAAR

[1] Zie [204] '*Dien nacht stonden machines in het donker*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en in het Frans door H. Fagne (2x).

[208] 'DE NACHT WORDT TRANSPARANT ALS EEN SEPTEMBERMIDDAG'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (april 1940), p. 68.
D^1 *Thebe*, p. 20.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 263.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 215.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 282.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Transparant M^2-D^4
4 hand, ik > hand. Ik D^1-D^4
5 innig. > weenend. M^2-D^4
7 zijn koning weer > onzer M^2-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [204] '*Dien nacht stonden machines in het donker*', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door P. Boyce en M. O'Loughlin, in het Spaans door F. Carrasquer (3x) en in het Zweeds door L.H. Svensson/L. Söderberg.
[3] Zetfout in D^2, r. 1: *septembermiddag* i.p.v. *septembermiddag*.

OVERLEVERING

*M*¹ Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-3.
T *Criterium* 1 (november 1940), p. 697.
*D*¹ *Thebe*, p. 24.
*D*² *Cryptogamen*¹, p. 270.
*D*³ *Cryptogamen*², p. 222.
*M*² Kopij *D*⁴, *H*-122.
*D*⁴ *Verzamelde gedichten*, p. 289.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

*M*¹

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	*M*¹	*[ontbreekt]*	
	*T-D*⁴	Leven	
1	*M*¹	In déze nacht laat ik u niet meer los.	
	*T-D*¹	De nacht is om ons heengelegen,	
	*D*²-*D*⁴	| | heen gelegen,	
2	*M*¹	Omdat het buiten eerlijk regent,	
	*T-D*⁴	alsof ik u nog nooit bezat.	
3	*M*¹	heeft gisteren geen zin gehad.	
	*T-D*⁴	Omdat het buiten eerlijk regent	*[← M*¹*, 2]*
4	*M*¹	Liefde's oerbestanddeelen	
	*T-D*⁴	heeft gisteren geen zin gehad.	*[← M*¹*, 3]*
5	*M*¹	zijn om het huis en in het bed,	
	*T-D*⁴	Liefde's oerbestanddeelen	*[← M*¹*, 4]*
6	*M*¹	o uren zonder wet...	
	*T-D*⁴	zijn om het huis en aan het bed.	*[← M*¹*, 5]*
7	*M*¹	met element op element	
	*T-D*⁴	O uren zonder wet.	*[← M*¹*, 6]*
8	*M*¹	hecht ik me in u vast,	
	*T-D*⁴	Met element op element	*[← M*¹*, 7]*
9	*M*¹	gij plant uw bloed in mij als gras,	
	*T-D*⁴	hecht ik me in u vast.	*[← M*¹*, 8]*
10	*M*¹	ik laat u déze nacht niet los,	
	*T-D*⁴	Gij plant uw bloed in mij als gras.	*[← M*¹*, 9]*

11	M^1	morgen begint opnieuw de wereld.
	T-D^4	Morgen | | de wereld.

COMMENTAAR

[1] Zie [204] '*Dien nacht stonden machines in het donker*', noot 1.
[2] Nadat Achterberg op 8 oktober 1940 een concept van *Thebe* aan Ed. Hoornik gestuurd had, zorgde deze voor de publicatie van een aantal gedichten in *Criterium*. Zie verder § 9.2.

[210] 'HIJ LEGT HET SPANTOUW OM DE POOTEN VAN HET BEEST'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, H-3.
D^1 *Sintels*, p. 20.
D^2 *Hoonte*, p. 48.
P^1 Eerste proef D^3, H-88.
P^2 Tweede proef D^3, H-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 211.
M^2 Kopij D^4, H-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 677.

DATERING

Vóór 1937

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	D^1-D^4	Melkknecht
1	M^1	Hij legt het spantouw om de pooten van het beest .
	D^1-D^4	| |,
2	M^1	Hij zet zich op het melkblok, plaatst de emmer
	D^1-D^4	zet zich neer | |
5	M^1-D^2	Koe-aardig herkauwt oogendicht het beest.
	P^1-D^4	Toegevend | |
8	M^1	Hij heeft van alle dier 'Geduldichkeit' het meest.
	D^1	| | Geduldlichtkeit | |
	D^2	| | geduld | |
	P^1-D^4	Naast melk en huid heeft hij geduld | |
11	M^1	Het is vandaag weer goed en veel geweest .
	D^1	| |;
	D^2-D^4	| |.

12	M^1	Hij geeft zijn melk als dichteren hun bloed.
	D^1	hij | |
	D^2	Hij | |
	P^1-D^4	| | zich prijs zoals een dichter doet.

COMMENTAAR

[1] Zie [204] '*Dien nacht stonden machines in het donker*', noot 1.
[2] Op 20 september 1947 stuurde A. Wadman Achterberg een afschrift van zijn artikel 'Humor op leven en dood' voor *Commentaar op Achterberg*. Omdat hij er zelf 'niet erg tevreden' over was, vroeg hij Achterberg om zijn mening. In zijn antwoord schreef Achterberg onder meer: 'U heeft gelijk: de titel Melkknecht is niet gelukkig. Ik zal er een ander voor trachten te vinden.' Deze opmerking heeft betrekking op de volgende passage in Wadmans artikel: 'Een zwak gedicht, met een misplaatste titel (immers niet de knecht, doch de koe is "hoofdpersoon"), met veel gewaagdheden: "sjeest", "koe-aardig", "Geduldlichkeit", dat het toch om de een of andere reden "doet" [...]' (p. 255). Vergelijk de varianten in r. 5 en 8; de titel heeft Achterberg in de latere bronnen niet gewijzigd. Zie over *Commentaar op Achterberg* verder § 32.4.
[3] Op 26 januari 1955 schreef Achterberg aan Bert Bakker in verband met Paul Rodenko's inleiding voor *Voorbij de laatste stad* – die hij van Bakker ter lezing had ontvangen –: '"Melkknecht", waar hij ook van uitgaat, heeft in Cryptogamen III een verandering ondergaan, zodat het niet meer helemaal aansluit bij Paul's betoog. Zou dit hinderen? Het staat trouwens niet in de bloemlezing.' In de inleiding (p. 12) citeerde Rodenko het gedicht uit *Sintels* (D^1) en ging hij onder meer in op de term 'Geduldlichkeit' (vgl. het apparaat, r. 8).
[4] Literatuur over het gedicht:
Brems, H., 'De dichter is een koe (4).'

[211] HET ONWEER

OVERLEVERING

T	*De delver* 10 (juni 1937), p. 131.
M^1	Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1	*Eiland der ziel*, p. 25.
D^2	*Cryptogamen*[1], p. 55–56.
D^3	*Cryptogamen*[2], p. 18.
M^2	Kopij D^4, *H*-122.
D^4	*Verzamelde gedichten*, p. 89.

DATERING

Vóór juni 1937

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 neer gelaten, > neergelaten, M^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1933.
[2] Zie [157] 'De bruid zingt', noot 3.

[212] MET DIT GEDICHT...

OVERLEVERING

T *De delver* 10 (juni 1937), p. 132.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 26.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 57.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 19.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 90.

DATERING

Vóór juni 1937

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 Tot het > Tot D^1 > Totdat D^2-D^4

COMMENTAAR

[1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1933.
[2] Zie [157] 'De bruid zingt', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin, in het Italiaans door G. van Woudenberg/F. Nicosia en in het Roemeens door A. Covaci.
[4] Zetfout in D^1, r. 12: *onbevolkte* i.p.v. *onbevlekte*

[213] 'NU IK ZOO ZUIVER THUIS BEN MET MIJZELF'

OVERLEVERING

T *De delver* 10 (juni 1937), p. 133.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 27.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 58.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 20.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 91.

DATERING Tussen 15 april en juni 1937

LEESTEKST *T*

INGREEP 9 tusschen < tuschen

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink)

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* *M*[1] *a* > Woorden, ontwaak! *M*[1] *b*-*D*4
5 Woorden > Woorden, *M*[1]-*D*4

COMMENTAAR [1] De ontstaansdatum van dit gedicht is bekend uit de aantekeningen die Jan Vermeulen heeft overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', waaruit onder meer dit gedicht afkomstig was. Zie voor een overzicht van de andere gedichten § 6.1.
[2] Zie [157] 'De bruid zingt', noot 3. In *T* is dit gedicht samen met [214] '*Ik wist niet dat hij al sprak in de taal van den dood*' gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Strophen'.
[3] Zetfout in *D*[1], r. 2: *Zie* i.p.v. *zie*

[214] 'IK WIST NIET DAT HIJ AL SPRAK IN DE TAAL VAN DEN DOOD'

OVERLEVERING
T[1] *De delver* 10 (juni 1937), p. 133.
M[1] Manuscript, kopij *D*[1], *H*-10.
T[2] *Moderne Nederlandsche religieuze lyriek*. Red. J.H. Eekhout/A.J.D. van Oosten. Lochem, [februari 1939], p. 14.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 28.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 59.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 21.
M[2] Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 92.

DATERING Tussen 19 april en juni 1937

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a zw inkt, b zw inkt (in de hand van R. Houwink, aangebracht ná *T*[2])

Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* *M*[1] *a*-*T*[2] > Ik wist niet... *M*[1] *b*-*D*4

COMMENTAAR

[1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1 en 2.
[2] In een ongedateerde brief aan Annie Kuiper (waarschijnlijk 20 juli 1938) schreef Achterberg dat hij een 'uitnoodiging voor 'n bloemlezing (v. Oosten en Jan Eekhout)' had ontvangen. Roel Houwink heeft dit gedicht en [226] 'Graalridder' aan de samenstellers van de bloemlezing (T^2) gestuurd. Zie ook § 6.2.2.

[215] DE STAD

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 15 (juni 1937), p. 121.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 29.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 60.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 22.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 93.

DATERING

Tussen 1 maart en juni 1937

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 vergezicht, > vergezicht D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[3] Literatuur over het gedicht:
Honders, A.C., 'Achterberg en het bijbels getuigenis.'
Marja, A., 'Wij zijn een duister fenomeen.'
Ruitenberg-de Wit, A., 'Achterberg revised in de stad.'

[216] DE GEK EN DE SPIEGEL

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 15 (juni 1937), p. 122.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 30.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 61.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 23.

M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 94.

DATERING Tussen 27 februari en juni 1937

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.

[217] GRAFSCHRIFT

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 15 (juni 1937), p. 123.
M^1 Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,I.
M^3 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
D^1 *Voorbij de laatste stad*[1], p. 62.
D^2 *Voorbij de laatste stad*[2], p. 80.
D^3 *Blauwzuur*, p. 22.
D^4 *Verzamelde gedichten*[4], p. 981.

DATERING Vóór juni 1937

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES
2 dood-gekoelde > doodgekoelde M^2-D^4
3 Zij > zij M^2-D^4
3 dachten, > dachten: M^3
7 mijn lichaam is > ik ben D^{1-4}

COMMENTAAR [1] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (M^1) doorgehaald. Zie verder § 7.1–7.3.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*. Het gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in de bundel *Cel*, zoals ook op M^2 is aangetekend. Zie verder § 16.
[3] In het bundeltyposcript van *Asyl* is dit gedicht in de plaats gekomen voor een van de gedichten uit de reeks 'Directeur'. Het typoscript van [217] 'Grafschrift' is niet overgeleverd in het typoscript van de bundel, wel een blad waarop Ach-

terberg aantekende: 'Grafschrift (zie Laatste stad)'. Zie verder § 31.4.1.
[4] In de inhoudsopgave van *Voorbij de laatste stad*[1-2] staat bij dit gedicht ten onrechte vermeld: 'ongebundeld; eerste publicatie'.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 15 (juli/augustus 1937), p. 192.
M[1] Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D[1] *Morendo*, p. 26.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 82.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 323.

DATERING

Tussen 18 maart en juli 1937

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

P[1] a gedrukt, b potlood

Titel Over een leven... > Sterrenhoos *D*[1]-*D*[3]
1 weerstandloos, > weerstandsloos, *M*[2]-*P*[1] *a* > [weerstandloos,] *P*[1] *b*-*D*[3]
4 verkoos, > verkoos. *M*[2]-*D*[3]
5 omdat, > Omdat, *M*[2]-*D*[3]
7 sterrenhoos, > sterrehoos, *M*[2]

COMMENTAAR

[1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (*M*[1]) doorgehaald. Zie verder § 7.1–7.3.
[3] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*, afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Balans*. In de inhoudsopgave van deze bundel staat het gedicht vermeld onder de titel 'Sterrehoos' (zie § 14.1). Volgens aantekeningen op *M*[2] is vervolgens overwogen het gedicht op te nemen in *Cel* (zie § 16.1) en *Morendo*. In een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidt de titel 'Sterrehoos' (vgl. *M*[2], r. 7). Een latere versie heeft de titel 'Sterrenhoos'. Zie verder § 21.2.4.

[219] LAAT MIJ...

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 15 (juli/augustus 1937), p. 193.
M[1] Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D[1] *Zeven gedichten*, p. 10.
D[2] *Verzamelde gedichten*[8], p. 1003.

DATERING
Vóór juli 1937

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel*. In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (*M*[1]) doorgehaald. Zie verder § 7.1–7.3.
[3] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*, afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Balans*. In de inhoudsopgave van deze bundel staat het gedicht niet vermeld onder de titel 'Laat mij...'. Wel is er een titel 'Paria II', waarmee dit gedicht bedoeld kan zijn (zie § 14.1). Volgens aantekeningen op *M*[2] is ook overwogen het gedicht in *Cel* (zie § 16.1) en *Morendo* (zie § 21.2.4) op te nemen. Het gedicht bleef tijdens Achterbergs leven ongebundeld en werd opgenomen in de postume uitgave *Zeven gedichten*. Zie verder § 52.2.

[220] LAAT IK U LANGZAAM...

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 15 (juli/augustus 1937), p. 194.
M[1] Manuscript *Eiland der ziel* (doorgehaald), *H*-10.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
M[3] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D[1] *Sintels*, p. 15.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 117.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 358.

DATERING
Tussen 18 maart en juli 1937

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b potlood (in de hand van J. Vermeulen)
M^3 a typemachine, b zw inkt, c potlood (in de hand van J. Vermeulen)

Titel	*T-M*^{2}		Laat ik u langzaam…	
	M^3	a	*[onthreekt]*	
		b	Tweede duisternis	
		b	Tusschen [Twee] [duisternis]	
		b	Tusschen de duisternissen	
	D^1-*D*^{3}		| |	
1	*T-M*^{2}		Laat ik u langzaam, ongeweld-	
	M^3	a	| |	
		c	[ ]{ mij }[ ]	*[? na* mij*]*
	D^1-*D*^{3}		| | ik | |	
5	*T-M*^{1}		En zij voor uw vege mond gesteld,	
	M^2	a	| |	
		b	[zij] [ ]	*[lees:* Zij*]*
	M^3	a	Zij | |	
		b	En z[ij] [ ]	
	D^1-*D*^{3}		| |	
6	*T-M*^{1}		pril van den dood, dit naakte lied ,	
	M^2-*D*^{3}		| | de | |o	
8	*T-M*^{4}		gegeven – en wordt niet ontsteld	
	D^3		| | word | |	
8/9	*T-M*^{2}		*[strofewit]*	
	M^3-*D*^{3}		*[geen strofewit]*	

COMMENTAAR

[1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie worden opgenomen in *Eiland der ziel.* In een later stadium werd het blad met dit gedicht in het manuscript van de bundel (M^1) doorgehaald. Zie verder § 7.1–7.3.
[3] M^2 (een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van T) en M^3 zijn afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Balans.* In de inhoudsopgave van deze bundel staat het gedicht vermeld onder de titel 'Tusschen de duisternissen' (zie § 14.1). Volgens aantekeningen op M^2 is vervolgens overwogen het gedicht op te nemen in *Cel* (zie § 16.1) en *Morendo.* In een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidt de titel 'Tussen de duisternissen'. Zie verder § 21.2.4.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Fagne.

[221] WIJ MOETEN SLAPEN

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 15 (juli/augustus 1937), p. 195.

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 35.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 66.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 28.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 99.

DATERING Tussen 19 februari en juli 1937

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Regel 2–3 van dit gedicht zijn verwant aan [190] '*Nu het einde zich nog bezint,*', r. 3–4 (zie ook aldaar, noot 2).

[222] DE DICHTER IS EEN KOE

OVERLEVERING *T* *Opwaartsche wegen* 15 (oktober 1937), p. 259.
M^1 Kopie manuscript, oorspronkelijk kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 37.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 68.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 30.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 101.

DATERING Tussen 28 maart en 15 september 1937

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 eet, > eet M^1-D^4
9 drink; > drink, M^1-D^4
11 onderste boven? > ondersteboven? M^1-D^4
14 schuw, > schuw M^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Toen Achterberg op 15 september 1937 een eerste versie van het manuscript van *Eiland der ziel* naar Roel Houwink stuurde, vermeldde hij als 'nog te verschijnen in Opw. Wegen' dit gedicht, [223] 'Bloemen', [224] 'Graflegging van een oud vriend' en [225] 'Bloed'. De gedichten werden in verschillende afleveringen van *Opwaartsche wegen* gepubliceerd. Zie verder § 7.1.

[3] Op de publicatie van dit gedicht in *Opwaartsche wegen* reageerde Martien Beversluis met 'de gevleugelde variatie' 'De dichter is een eend' in *Elckerlyc* 1 (november 1937), p. 320. Hierop ontstond een polemiek over het gedicht tussen Roel Houwink en Beversluis. Op 9 februari 1938 schreef Achterberg hierover aan Annie Kuiper: 'Neen ik wist van dat in "Elcerlijc" niets af. 't Deed me wel zeer, dat men nu nog... Enfin, Roel H. verdedigde, en hij accepteerde toen juist dát vers zoo graag. De heele redactie trouwens, zei hij toen.' Zie verder § 6.1.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Vincent, in het Frans door F.J. Temple/H. Breuker, in het Hongaars door O. Orbán en in het Roemeens door A. Covaci.
[5] Literatuur over het gedicht:
B[eversluis], M., 'Ouwe koeien.'
Beversluis, M., 'Wie gaf toestemming tot het drukken van deze bederf-literatuur?'
Brems, H., 'De dichter is een koe (4).'
Epigoon [= M. Beversluis], 'Koeien!'

[223] BLOEMEN

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 16 (maart 1938), p. 12.
M^1 Kopie manuscript, oorspronkelijk kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 36.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 67.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 29.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 100.

DATERING

Tussen 19 maart en 15 september 1937

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

10 getrouwe, > getrouwe M^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [213] '*Nu ik zoo zuiver thuis ben met mijzelf*', noot 1.
[2] Zie [222] 'De dichter is een koe', noot 2.

[224] GRAFLEGGING VAN EEN OUD VRIEND

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 15 (februari 1938), p. 410.

M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 38.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 69.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 31.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 102.

DATERING Vóór 15 september 1937

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 kleed, > kleed M^1-D^4
9 graf, > graf M^1-D^4

COMMENTAAR [1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit het voorjaar van 1937.
[2] Zie [222] 'De dichter is een koe', noot 2.
[3] Zetfout in D^3, r. 5: *mee.* i.p.v. *mee* (niet gecorrigeerd in M^2).

[225] BLOED

OVERLEVERING *T* *Opwaartsche wegen* 16 (maart 1938), p. 13.
M^1 Manuscript, kopij D^1, *H*-10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 39.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 70.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 32.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 103.

DATERING Vóór 15 september 1937

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 weten: > weten, M^1-D^4

COMMENTAAR [1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit april 1937.

[2] Zie [222] 'De dichter is een koe', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Hebreeuws door S. van Messel [= J. Meijer], in het Italiaans door G. Prampolini, in het Spaans door F. Carrasquer (3x) en in het Zweeds door L.H. Svensson/L. Söderberg.

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T^1 *Opwaartsche wegen* 16 (september 1938), p. 353.
T^2 *Moderne Nederlandsche religieuze lyriek.* Red. J.H. Eekhout/A.J.D. van Oosten. Lochem, [februari 1939], p. 13.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 76.
M^2 Manuscript, bij brief aan B. Bakker, 19 januari 1940.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 110.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 12.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 8.
P^1 Proef D^5, *H*-54.
$D^{5\text{-}6}$ *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 8.
D^7 *Cryptogamen*[2], p. 70.
P^2 Proef D^8, *H*-90.
D^8 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 8.
M^3 Kopij D^9, *H*-122.
D^9 *Verzamelde gedichten*, p. 140.

DATERING

Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST

M^1 b

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-b br inkt

Titel Graalridder < *[ontbreekt]* M^1 *a* > Graalridder M^1 *b*-D^9
1 opgeborgen, > opgeborgen M^2
10 zijn > Zijn T^1-D^9
10 avondmaal. > Avondmaal. T^1-D^9
17 moordenaars > zondaren D^7-D^9
17 altemaal..., > altemaal... T^2-D^9
17/18 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* T^2
18 ... en > en D^3-D^6, P^2-D^9
18 mij zelve > mijzelve D^1-D^9

COMMENTAAR

[1] Op 29 juni 1938 schreef Achterberg aan Roel Houwink: 'Ik heb nu ± 16 verzen in m'n hoofd. Ik zal, zoodra ik hem kan ontmoeten, de geneesheer-

directeur verzoeken, ze je te mogen zenden. Ik wéét dat er iets goeds bij is.' Twee dagen later heeft Achterberg toestemming van A.L.C. Palies gekregen en stuurde hij de gedichten op: 'Ik geef ze voor wat ik van sommige geloof dat ze zijn: voor aanvulling, verbetering vatbaar. Maar 't is misschien 't beste geen poging tot publicatie te doen, vind je niet. Het is alles zoo direct, als het tenminste wat is.' De manuscripten die Achterberg bij deze brief voegde, zijn bewaard gebleven en bevatten vijftien gedichten: [226] 'Graalridder' tot en met [240] '*Wie ik verder zal worden*'. Zie verder § 6.2.

[2] In juli 1938 heeft Roel Houwink contact gehad met Achterberg over de publicatie van de vijftien gedichten (zie noot 1) en hem voorgesteld een gedeelte voor *Opwaartsche wegen* te bestemmen en de rest te sturen naar Ed. Hoornik, die om gedichten voor het nieuwe tijdschrift *Werk* gevraagd had (zie verder [232] 'Jan Toorop', noot 4). In de september-aflevering van *Opwaartsche wegen* werden dit gedicht en [227] '*Ambacht achter oogleden*' tot en met [231] '*Liefde, ik blijf u loven*' gepubliceerd. Zie verder § 6.2.2.

[3] Zie voor T^2 [214] '*Ik wist niet dat hij al sprak in de taal van den dood*', noot 2.

[4] In de eerste brief die Bert Bakker aan Achterberg schreef (16 januari 1940), vroeg hij om een afschrift van dit gedicht. Drie dagen later stuurde Achterberg het gedicht in manuscript (M^2), met de opdracht: 'Voor Bert Bakker *[///]* in vriendschap *[///]* 19 Jan. 1940.' Vgl. *Achterberg-Uitgevers*, dl. 1, p. 15–17; het manuscript is gereproduceerd in *Achterberg in kaart*, p. [86].

[5] Op 1 december 1952 deelde Achterberg aan R.P. Meijer mee dat r. 17 van dit gedicht in *Cryptogamen*[2] gewijzigd zou worden: 'de voorlaatste regel wordt: "zondaren altemaal"' (brief, collectie R.P. Meijer, Londen).

[6] Schrijffout in M^2, r. 2: *Christus* i.p.v. *Christus'*

[7] De variant in D^7, r. 17 is later door D. Wolthers overgenomen in P^2. De variant in D^{3-6}, P^2-D^8, r. 18 nam zij over in M^3. Omdat het in deze gevallen gaat om het bijwerken van inmiddels verouderde versies, worden in het apparaat alleen de gecorrigeerde versies van P^2 en M^3 betrokken.

[8] Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma (2x).

[9] Literatuur over het gedicht:
Poort, J.J., 'Graalridder.'

[227] 'AMBACHT ACHTER OOGLEDEN'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Opwaartsche wegen* 16 (september 1938), p. 354.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Sintels*, p. 17.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 119.

M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 360.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES P^1 a gedrukt, b potlood

Titel *[ontbreekt]* > Ambacht *T*-D^3
9 moesten > moeten P^1 *a* > [mo]es[ten] P^1 *b*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [226] 'Graalridder', noot 1 en 2.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*, afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Volgens aantekeningen op M^2 is ook overwogen het gedicht op te nemen in *Cel* (zie § 16.1) en *Morendo*. Het laatste berust op een vergissing van Jan Vermeulen, die blijkbaar niet wist dat Achterberg het gedicht reeds had ondergebracht in *Sintels* (zie verder § 21.2.1).
[3] Zetfout in P^1-D^2, r. 10: *vergeefse* i.p.v. *tevergeefse* (in M^3 in onbekende hand gecorrigeerd).

[228] MISGEBOORTE

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Opwaartsche wegen* 16 (september 1938), p. 355.
D^1 *Dead end*, p. 26.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 142.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 102.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 171.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1 b

INGREEP 1 poëzie < poezië

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a-b br inkt

Titel Misgeboorte < *[ontbreekt]* M^1 *a* > Misgeboorte M^1 *b*-D^4

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'Voor '32?'.
[2] Zie [226] 'Graalridder', noot 1 en 2.
[3] *M*[1] is gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 20.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door R.P. Meijer, in het Frans door D. Verspoor en in het Hebreeuws door S. van Messel [= J. Meijer].

[229] SURPLUS

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Opwaartsche wegen* 16 (september 1938), p. 356.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 48.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 79.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 41.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 112.

DATERING

Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST

M[1] b

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-b br inkt

Titel Surplus < *[ontbreekt]* *M*[1] *a* > Surplus *M*[1] *b-D*[4]
7 het < een *M*[1] *a* > [h]e[t] *M*[1] *b-D*[4]

COMMENTAAR

[1] Zie [226] 'Graalridder', noot 1 en 2.
[2] *M*[1] is gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 20.

[230] HENRY ROUSSEAU

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Opwaartsche wegen* 16 (september 1938), p. 357.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 65.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 96.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 58.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 129.

DATERING

Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Henry Rousseau > Henri Rousseau D^2-D^4
10 o meesterhand. > O meesterhand. T-D^4
10 o godgelijke. > O godgelijke. T > O goddelijke. D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [230] 'Graalridder', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is geïnspireerd op het schilderij 'Le rêve' (1910) van Henri-Julien Rousseau (1844–1910) (zie afbeelding). Vgl. *Achterberg-Uitgevers*, dl. 2, p. 17.
[3] Op 17 oktober 1945 opperde Achterberg tegenover A.A.M. Stols het idee voor 'een bundel "Hoe maakt u het", zijnde verzen met namen van personen', waarin o.a. dit gedicht zou moeten worden opgenomen. De bundel is nooit verschenen. Zie verder § 22.2.
[4] Zetfout in D^3, r. 3: *tijgens* i.p.v. *tijgers* (in M^2 voorstel tot correctie in onbekende hand).
[5] Literatuur over het gedicht:
Breunesse, J., 'Over Gerrit Achterberg, "Henri Rousseau".'
Vries, H. de, 'Henri Rousseau.'

[231] 'LIEFDE, IK BLIJF U LOVEN'

OVERLEVERING
M Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Opwaartsche wegen* 16 (september 1938), p. 358–359.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST *M* b

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a-b br inkt

Titel *[ontbreekt]* > Liefde *T*
7 gras > gras, *T*
25 berooven > berooven, *T*
26 blijve < schrijf *M a* > blijve *M b-T*
31 strophen. > strophen; *T*
32 Dat > dat *T*

COMMENTAAR

[1] Zie [226] 'Graalridder', noot 1 en 2.
[2] In 1939 heeft Achterberg dit gedicht gesplitst in [302] 'Liefde I' en [303] 'Liefde II' (zie verder het apparaat aldaar).

Henri-Julien Rousseau, 'Le rêve' (zie [230] 'Henry Rousseau')

Jan Toorop, 'Alleen de Christus kan alles redden' (zie [232]'Jan Toorop')

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T^1 *Werk* 1.3 (maart 1938), p. 44.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 32.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 63.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 9.
T^2 *Pen en penseel. Bijzonder nummer van* Critisch bulletin *uitgegeven in de zomer van 1947*, p. 224.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 5.
P^1 Proef D^5, *H*-54.
$D^{5\text{-}6}$ *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 5.
D^7 *Cryptogamen*[2], p. 25.
P^2 Proef D^8, *H*-90.
D^8 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 5.
M^2 Kopij D^9, *H*-122.
D^9 *Verzamelde gedichten*, p. 96.

DATERING

Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 voor dat > voordat D^3
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^3, D^4-D^6, P^2-D^8
9 eendere > eendre D^3, D^4-D^6, P^2-D^8
9/10 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^3, D^4-D^6, P^2-D^8
12 juist > juist, T^1-D^3, D^4-D^9
13 zijn > Zijn D^3, D^4-D^6, P^2-D^9

COMMENTAAR

[1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1936.
[2] Dit gedicht is geïnspireerd op het schilderij 'Alleen de Christus kan alles redden' (1922) van Jan Toorop (1858–1928). Een prentbriefkaart met een reproductie van dit schilderij bevindt zich in de collectie Achterberg (zie afbeelding).
[3] Zie [226] 'Graalridder', noot 1 en 2.
[4] Op 6 juli 1938 wendde Ed. Hoornik zich tot Roel Houwink met het verzoek om gedichten van Achterberg voor het eerste nummer van het nieuwe tijdschrift *Werk*. Van de vijftien gedichten die Houwink in zijn bezit had (zie [226] 'Graalridder', noot 2), stuurde hij er negen aan Hoornik (8 augustus 1938). Hoornik kopieerde de gedichten en liet ze bij de overige redactieleden van *Werk* circuleren. In totaal werden acht gedichten opgenomen in *Werk*: [232] 'Jan Toorop' tot en met [239] '*De dood laat geen gedicht meer toe*' (het niet geplaatste gedicht was [240] '*Wie ik verder zal worden*'). Zie verder § 6.2.2.

[5] Op 18 december 1946 vroeg R. Blijstra Achterberg om een bijdrage voor *Pen en penseel*, een bijzonder nummer van *Critisch bulletin*. Achterberg stuurde zes gedichten gedichten en gaf – voor het geval de gedichten 'niet beantwoorden aan het doel' – in zijn brief nog een opsomming van de schilders van zijn voorkeur. De gedichten werden geplaatst in de afdeling 'Schrijvers over schilders'. Zie verder § 32.1.7.
[6] Zetfout in D^7, r. 1: *ik u* i.p.v. *ik laat u* (door D. Wolthers in M^2 gecorrigeerd).
[7] De verandering in D^3, D^4-D^6 en P^2-D^8, r. 13 is later door D. Wolthers overgenomen in M^2. Omdat het in dit geval gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van M^2 betrokken.

[233] GRAFSCHRIFT

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 44.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 37.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 225.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 180.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 247.

DATERING

Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST

M^1 b

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-b br inkt

Titel Grafschrift < *[onthreekt]* M^1 *a* > Grafschrift M^1 *b*-D^5
4 De > de D^1-D^5

COMMENTAAR

[1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (2x), in het Hebreeuws door S. van Messel [= J. Meijer] en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).
[3] Literatuur over het gedicht:
Bolhuis, A.J., 'De dichter van het vers, dat niet bedierf.'

[234] 'HET BLINDE KOMEN'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.

T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 44–45.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 37.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 224.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 179.
M[2] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 246.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Kerker *T-D*[5]
4 duren > duren, *T-D*[5]
6 deuren > deuren, *T-D*[5]
13/14 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* *D*[1]*-D*[5]
17 uren > uren, *T*
19 zijne > Zijne *D*[1]*-D*[5]

COMMENTAAR [1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.
[2] In *T* valt het strofewit in r. 13/14 samen met het pagina-einde.

[235] 'TOEN IK HET EINDE HAD BEREIKT'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 45.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 36.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie A. en E. Visser, *H*-35.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 223.
D[4] *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 16.
D[5] *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 12.
P[1] Proef *D*[6], *H*-54.
D[6-7] *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 12.
D[8] *Cryptogamen*[2], p. 178.
P[2] Proef *D*[9], *H*-90.
D[9] *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 12.
M[3] Kopij *D*[10], *H*-122.
D[10] *Verzamelde gedichten*, p. 245.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Tusschen twee eeuwigheden *T*-D^3 > Over de Jabbok D^4-D^{10}
3 slijk, > slijk M^2
5 hem, > Hem, D^1-D^{10}
7 hij > Hij D^1-D^{10}
10 maar één > voor- en achteruit één D^4-D^7 > maar een D^8-D^{10}

COMMENTAAR

[1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.
[2] M^1 is gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 20.
[3] Tijdens een bezoek aan Ab en Edith Visser in Amsterdam heeft Achterberg dit gedicht in hun 'Gastenboek' geschreven (M^2, gedateerd '27–IX–'46'). Volgens Ab Visser is de titel 'Over de Jabbok' (vgl. D^4-D^{10}) van hem afkomstig: 'Ik voelde er de strijd in van Jacob met de engel, bij de Jabbok, de heroïsche strijd van de mens met God [...]. En ik stelde hem voor, de titel van dit gedicht te veranderen in "Over de Jabbok". Onmiddellijk stemde hij daarin toe en later, ik weet niet meer waarin, zag ik dit gedicht herdrukt onder die titel.' Zie A. Visser, 'Over de Jabbok', p. 140.
[4] Op 1 december 1952 schreef Achterberg aan R.P. Meijer dat hij overwoog in *Cryptogamen*[2] de oorspronkelijke r. 10 te herstellen: 'de laatste regel herstel ik waarschijnlijk weer: "Is maar een schrede"' (brief, collectie R.P. Meijer, Londen).
[5] De variant in D^8, r. 10 is later door D. Wolthers overgenomen in P^2. Omdat het in dit geval gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van P^2 betrokken.
[6] Dit gedicht is vertaald in het Engels door D. O'Driscoll en S. Wiersma (2x).
[7] Literatuur over het gedicht:
Gier, J. de, 'Over en vóór de Jabbok.'
Visser, A., 'Over de Jabbok.'

[236] 'DE DONKERE MORGENREGENS'

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 45.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 31.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 62.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 24.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 95.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Verloren *T-D*4
5 voren͡af > vorenaf *T-D*4
6 toehooren > toehooren, *T* > toebehooren, D^{1-2} > toebehoren *D*3-*D*4

COMMENTAAR [1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.
[2] Zetfout in D^1, r. 5: *beginnen.* i.p.v. *beginnen*

[237] 'HET HUIS IS LEEG, UIT HET HOOREN'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 45.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 35.
*D*3 *Cryptogamen*[1], p. 221.
*D*4 *Cryptogamen*[2], p. 176.
M^2 Kopij *D*5, *H*-122.
*D*5 *Verzamelde gedichten*, p. 243.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Het huis is leeg *T-D*5
1 hooren > hóóren *T*
5 dingen > dingen, *T-D*5

COMMENTAAR [1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.

[238] 'ZOOALS HET WATER SMAAKT DES NACHTS,'

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 46.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 36.

D^3 *Cryptogamen*[1], p. 222.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 177.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 244.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a br inkt, b potlood (waarschijnlijk niet in de hand van Achterberg)

Titel *[ontbreekt]* > Overstorven *T*-D^5
6 inharent, > [inha]e[rent,] M^1 *b*-D^5
11 acht > acht, *T*-D^5
12 equivalent > aequivalent D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.

[239] 'DE DOOD LAAT GEEN GEDICHT MEER TOE'

OVERLEVERING M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
T *Werk* 1.3 (maart 1939), p. 46.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 35.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 220.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 175.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 242.

DATERING Vóór 1 juli 1938

LEESTEKST M^1 b

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a-b br inkt

Titel *[ontbreekt]* > Doodendans *T*-D^5
2 vóór > voor *T*-D^5
5 hoe < hoe, M^1 *a* > [hoe] M^1 *b*-D^5
9 niet hoe, > niet, hoe *T*
11 – o, > – o D^1-D^5
12 zij > Zij *T*

COMMENTAAR [1] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4.
[2] Zetfout in D^3, r. 4: *In* i.p.v. *in*

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 1 juli 1938.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
T *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 103.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 40–41.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 71–72.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 33–34.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 104–105.

DATERING

Vóór 1 juli 1938 (M^1)
Vóór 18 oktober 1938 (M^2)

LEESTEKST

M^1
M^2 (zie p. 112)

INGREPEN

M^2 8 verouden. < verouden
26 wanneer < wanneer,

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Wie ik nu nog zal worden... *T*-D^4
1 verder > nu nog M^2-D^4
3 den > de M^2-D^4
4 mee > mee, *T*-D^4
4 mijnheer. > mijnheer; M^2-D^4

[Hier eindigt M^1]

M^2-D^4, r. 5–28:

10 eigenbeheer, > eigen beheer, *T*-D^4
13 den > dien *T*-D^4
15 meer > meer, *T*-D^4
16 zonder het > zonder dat het *T*-D^1
19 ontvouwde > ontvouwde, *T*-D^4
28 mee > mee, *T*-D^4

COMMENTAAR

[1] Op 1 juli 1938 stuurde Achterberg de eerste versie van dit gedicht (M^1), samen met veertien andere gedichten, naar Roel Houwink. Uit deze zending stuurde Houwink onder andere dit gedicht door aan Ed. Hoornik ter publicatie in *Werk*, maar het gedicht werd daarin niet opgenomen (zie [232] 'Jan Toorop', noot 3 en 4). Tussen 1 juli en 18 oktober heeft Achterberg het gedicht uitgebreid met r. 5–28 (zie verder noot 2).

[2] *M*[2] – een afschrift van een niet overgeleverd handschrift van Achterberg – is afkomstig uit het archief van A.L.C. Palies en gedateerd '18 October 1938'. Behalve dit gedicht bevat het typoscript [241] '*Om te vergaan*' tot en met [246] '*De wijlen dat zij het verkoos*'. Wellicht heeft Achterberg de originele handschriften aan Gerrit Kamphuis gestuurd, in verband met de eventuele publicatie van de gedichten in *Opwaartsche wegen*. Ook is het mogelijk dat Achterberg op deze gedichten doelde toen hij op 8 november 1938 aan Roel Houwink schreef: 'Mag ik de titels der verzen weer aan je overlaten? Het is misschien ineens te zien.' De gedichten – van titels voorzien – werden in 1939 gepubliceerd in de mei-aflevering van *Opwaartsche wegen*. Zie verder § 6.2.2.

[241] 'OM TE VERGAAN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
T *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 97.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 46.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 77.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 39.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 110.

DATERING

Vóór 18 oktober 1938

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Aan den dood *T-D*[4]
1 vergaan > vergaan, *T-D*[4]
9 hetzelfde > het zelfde *T*

COMMENTAAR

[1] Zie [240] '*Wie ik verder zal worden*', noot 2.

[242] 'VANNACHT, DEN DROOM, LIGGEND ONDER EEN TAFEL,'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
T *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 98.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 47.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 78.

D^3 *Cryptogamen*[2], p. 40.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 111.

DATERING Vóór 18 oktober 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Droom *T*-D^4
9 een meter. > één meter. *T*-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [240] '*Wie ik verder zal worden*', noot 2.
[2] Zetfout in *T*, r. 9: *meter* i.p.v. *meter.* en in D^2, r. 5: *beamen* i.p.v. *beamen.*

[243] 'ACHTER DEN DOOD VERSCHANST'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
T *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 99.
D^1 *Sphinx*, p. 7.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 175.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 470.

DATERING Vóór 18 oktober 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Achter den dood *T* > Achter de dood D^1-D^3
1 den > de D^1-D^3
3 dans > glans, *T*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [240] '*Wie ik verder zal worden*', noot 2.

[244] 'IN DEZE MORGEN ZONDER SCHULD'

OVERLEVERING
- *M*[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
- *T* *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 100.
- *D*[1] *Eiland der ziel*, p. 45.
- *D*[2] *Cryptogamen*[1], p. 76.
- *D*[3] *Cryptogamen*[2], p. 38.
- *M*[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
- *D*[4] *Verzamelde gedichten*, p. 109.

DATERING
Vóór 18 oktober 1938

LEESTEKST
M[1]

INGREPEN
- 4 onthult, < onthuld,
- 10 verzadigt < verzadigd

VARIANTEN EN CORRECTIES
- Titel *[ontbreekt]* > Deze morgen... *T-D*[4]
- 1 morgen > morgen, *T-D*[4]
- 2 dooden > dooden, *T-D*[4]
- 4 onthult, > onthult; *T-D*[4]
- 8 overbodig > overbodig; *T-D*[4]

COMMENTAAR
[1] Zie [240] '*Wie ik verder zal worden*', noot 2.
[2] Typefout in *M*[1], fout in *D*[1-2], r. 4: *onthuld* i.p.v. *onthult*
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[245] 'DES MORGENS KRUIPT EEN BEEST VAN VREES'

OVERLEVERING
- *M*[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
- *T* *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 101.
- *D*[1] *Eiland der ziel*, p. 44.
- *M*[2*] Manuscript, in exemplaar *D*[1], oorspronkelijk collectie M. van Loggem.
- *D*[2] *Cryptogamen*[1], p. 75.
- *D*[3] *Cryptogamen*[2], p. 37.
- *M*[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
- *D*[4] *Verzamelde gedichten*, p. 108.

DATERING
Vóór 18 oktober 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Ontwaken *T*-D^4
6 vinden > vinden, D^1-D^4
6 en ontvangen? > en t' ontvangen? *T*-D^4
8 in donker > in 't donker *T*-D^4
9 heiligen geest > Heiligen Geest *T*-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [240] '*Wie ik verder zal worden*', noot 2.
[2] Zie [116] 'Kleine Ode aan het water', noot 2.
[3] Zetfout in D^1en D^2-D^4, r. 6: *en 't ontvangen?* i.p.v. *en t' ontvangen?* (gecorrigeerd in *Verzamelde gedichten*[4]). Schrijffout in M^{2*}, r. 16: *dode* i.p.v. *doode*
[4] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[246] 'DE WIJLEN DAT ZIJ HET VERKOOS'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 18 oktober 1938, *H*-5.
T *Opwaartsche wegen* 17 (mei 1939), p. 102.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 42–43.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 73–74.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 35–36.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 106–107.

DATERING Vóór 18 oktober 1938

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Geluk *T*-D^4
9 dit van binnen > dit vanbinnen *T* > dat van binnen D^1-D^4
11 te samen > tezamen *T* > te zamen D^1 > tesamen D^2-D^4
14 zich zelve > zichzelve *T*-D^4
16 'n > een D^1-D^4
26 raamkozijn > raamkozijn; *T*-D^4
28 uit > in D^1-D^4
30 – o > o D^2-D^4

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'Utrecht ± febr. '38'.
[2] Zie [240] '*Wie ik verder zal worden*', noot 2.
[3] Zetfout in D^3, r. 17/18: *[geen strofewit]* i.p.v. *[strofewit]* (in D^2 valt het strofewit samen met het pagina-einde; in M^2 is de zetfout door D. Wolthers gecorrigeerd).

[247] REIZIGER 'DOET' GOLGOTHA 1

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 25 december 1938, *H*-6.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 3 januari 1939, *H*-7.
T *Opwaartsche wegen* 17 (maart 1939), p. 8.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 77.
D^2 *Reiziger 'doet' Golgotha*, p. [7].
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 111–112.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 13.
D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 9.
P^1 Proef D^6, *H*-54.
D^{6-7} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 9.
D^8 *Cryptogamen*[2], p. 71.
P^2 Proef D^9, *H*-90.
D^9 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 9.
M^3 Kopij D^{10}, *H*-122.
D^{10} *Verzamelde gedichten*, p. 141.

DATERING

Vóór 22 december 1938

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Nummer	M^1-D^1	1
	D^2	*[ontbreekt]*
	D^3-D^{10}	1
1	M^1-T	Ze hebben Hem, zonder zich af te vragen ,
	D^{1-3}	Zij | |
	D^4-D^7	| |°
	D^8	| |,
	P^2-D^{10}	| |°

4	M^1	En toen Hij daar te lijden hing –
	M^2	| | – –
	T-D^3	| | –
	D^4-D^7	| |,
	D^8	| | –
	P^2-D^{10}	| |,
5	M^1	een spijker is een leelijk ding –
	M^2	| | – –
	T-D^3	| | –
	D^4-D^7	– een| |
	D^8	een | |
	P^2-D^{10}	– een| |
6	M^1-D^3	zei Hij: Vader vergeef het hun.
	D^4-D^7	| |, | |
	D^8	| |o| |
	P^2-D^9	| |, | |
	M^3-D^{10}	| |o| |
8	M^1	't Was hun er immers om te doen,
	M^2-D^{10}	Het was | |
9	M^1	te zien wat of Hij nu zou doen!
	M^2-D^{10}	om eens te zien, | |

[De volgende regels ontbreken in M^1:]

M^2-D^{10}, r. (10)–(12):

(10)	M^2-D^{10}	Zoo heeft Hij nog voor hen gebeden,
(11)	M^2-D^{10}	en in Zijn sterven aan hen meegegeven
(12)	M^2-D^{10}	een alibi voor hun geweten.
(12/13)	M^2-D^{10}	*[strofewit]*

M^1-D^{10}, r. 10(13)–15(18):

10	M^1	Ik stond van verre quasi wat te praten
(13)	M^2-D^{10}	En ik stond in de verte | |
12	M^1	Ze deden toch wat zij niet konden laten.
(15)	M^2-T	| | immers tóch, | |
	D^1-D^{10}	| | ze | |

14	M^1	Zijns Vaders armen... nog voor Paschen
(17)	M^2	de armen van Zijn Vader; – – | | vóór | |
	T-D^3	| |– | |
	D^4-D^7	| | handen | |
	D^8	| | armen | |
	P^2-D^{10}	| | handen | |

COMMENTAAR

[1] Op 22 december 1938 stuurde Achterberg vijf gedichten aan Roel Houwink: [247] 'Reiziger "doet" Golgotha I', [248] 'Reiziger "doet" Golgotha II', [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', [250] '*Woordenbloeisel:*' en [251] 'Vincent'. Van de eerste twee gedichten is het origineel niet overgeleverd. Voordat Achterbergs brief verzonden werd, zijn er afschriften van de gedichten gemaakt. Deze typoscripten, afkomstig uit het archief van A.L.C. Palies, zijn gedateerd '25 December 1938' (M^1). Kort na het verzenden van de gedichten heeft Achterberg de beide gedichten herzien, waarover hij op 2 januari 1939 aan Houwink schreef: 'Het is misschien wel 'n beetje gek, maar ik had toch geen vrede met die twee "Golgotha"-verzen. Mag ik ze je, even veranderd, met een derde er aan toegevoegd, hierbij alsnog insluiten?' Ook van deze nieuwe versie is alleen het afschrift uit de collectie van Palies bewaard gebleven, gedateerd '3 Januari 1939' (M^2). Zie ook [252] 'Reiziger "doet" Golgotha III' en verder § 6.2.3.

[2] In zijn brief aan Houwink van 22 december 1938 opperde Achterberg verschillende mogelijkheden voor publicatie van de vijf gedichten (zie noot 1): 'Als ze wat zijn, zouden ze dan in "Werk" 't meest tot hun recht komen, of in O.W.?' Ook overwoog hij de gedichten te sturen naar K. Lekkerkerker, die hem om een bijdrage had gevraagd voor de bloemlezing *In aanbouw*. De gedichten zouden in verschillende tijdschriften verschijnen. Dit gedicht werd, samen met [248] 'Reiziger "doet" Golgotha II' en [252] 'Reiziger "doet" Golgotha III', in 1939 gepubliceerd in de maart-aflevering van *Opwaartsche wegen*. Zie verder § 6.2.3.

[3] Voor de uitgave van de rijmprent *Reiziger 'doet' Golgotha* (D^2) in 1943 heeft Achterberg de verkorte titel 'Golgotha' overwogen, zoals blijkt uit een brief van Bert Bakker van 10 juli 1943: 'Met den kleine titel "Golgotha" ben ik erg blij. En tóch: het scherpe, spottende, "moderne", Amerikaansche van "Reiziger doet" hoort er haast bij.' Uiteindelijk bleef toch de oorspronkelijke titel gehandhaafd. Zie verder § 12.4.1.

[4] In zijn bespreking van *Eiland der ziel* in *Het vaderland* van 3 maart 1940 noemde Menno ter Braak dit gedicht 'misschien wel het beste uit den heelen bundel'. Achterbergs reactie hierop luidde: 'Toch is voor mij "Reiziger" niet het beste.' (Brief aan Ed. Hoornik, 7 juni 1940.)

[5] In 1953 vertelde Achterberg in een interview: 'Sommige verzen vroegen een lang rijpingsproces en kregen moeilijk vorm, andere schreef ik juist weer snel op, b.v. "Reiziger 'doet' Golgotha". Dit vers heb ik met opzet in een soort krantenstijl gehouden.' (P.A. Hekstra/K. Klap, 'De dichter Gerrit Achterberg', p. 199.) Tegenover H.U. Jessurun d'Oliveira ('Gerrit Achterberg', p. 31) zei

Achterberg in 1959: '*Reiziger doet Golgotha* [...] heb ik in tien minuten opgeschreven.'
[6] De in P^2 aangebrachte veranderingen zijn later door D. Wolthers overgenomen in M^3, de kopij voor D^{10}. Omdat het in dit geval gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van M^3 betrokken.
[7] De reeks [247–248–252] 'Reiziger "doet" Golgotha' is vertaald in het Engels door S. Wiersma (2x) en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).
[8] Literatuur over de reeks [247–248–252] 'Reiziger "doet" Golgotha':
Berkelmans, F., 'Achterberg "doet" Golgotha.'
Boekenogen, H., 'Kanttekening bij "Reiziger 'doet' Golgotha".'
Leek, Th. van der, 'Voor of tegen.'
Leek, Th. van der, 'De dichter Achterberg.'
Roeland Vermeer, J., 'Over religieuze gelegenheidspoëzie en de Golgotha-gedichten van Gerrit Achterberg.'
Vereecke, W., 'Lessen en methode.'
[Anoniem], 'Twee Pinksterverzen van Gerrit Achterberg.' (1958)

[248] REIZIGER 'DOET' GOLGOTHA II

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 25 december 1938, *H*-6.
M^2 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 3 januari 1939, *H*-7.
T *Opwaartsche wegen* 17 (maart 1939), p. 9.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 78.
D^2 *Reiziger 'doet' Golgotha*, p. [9].
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 113.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 14.
D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 10.
P^1 Proef D^6, *H*-54.
D^{6-7} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 10.
D^8 *Cryptogamen*[2], p. 72.
P^2 Proef D^9, *H*-90.
D^9 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 10.
M^3 Kopij D^{10}, *H*-122.
D^{10} *Verzamelde gedichten*, p. 142.

DATERING

Vóór 22 december 1938

LEESTEKST

M^1

INGREEP

8 ontvreemdden < ontvreemden

VARIANTEN EN
CORRECTIES

Nummer	M^1-D^1	II
	D^2	*[ontbreekt]*
	D^3-D^{10}	II
2	M^1	Jezus v. Nazareth – Christus geheeten –
	M^2	| |, | |,
	T-D^1	| | van | |
	D^2	J. van N., | |
	D^3-D^{10}	J. v. N., | |
5	M^1	niet in zijn graf gevonden : 't graf was open.
	M^2-T	| |; | |
	D^{1-3}	| | Zijn | |: | |
	D^4-D^7	| | het | |
	D^8	| | 't graf | |
	P^2-D^{10}	| | het | |
7	M^{1-2}	dat zijn discipelen de wacht beslopen,
	T-D^{10}	| | Zijn | |
9	M^1	Geëxalteerde vrouwen meenden,
	M^2-D^{10}	| | echter | |
10	M^{1-2}	dat zij hem zagen wandelen door de beemden;
	T-D^{10}	| | Hem | |
14	M^1	Maar dit is van bevoegde zijde wedersproken ;
	M^2-D^{10}	| |.
15	M^1	men late zich geen knollen voor citroen' verkoopen.
	M^2	Men | |
	T-D^1	| | citroen | |
	D^2-D^{10}	| | knol voor een | |

COMMENTAAR

[1] Zie [247] 'Reiziger "doet" Golgotha 1', noot 1 tot en met 8. Dit gedicht is bovendien vertaald in het Hongaars door B. István.

[2] Over de verandering van r. 15 – die Achterberg overwoog in verband met de uitgave van de rijmprent *Reiziger 'doet' Golgotha* (D^2) – schreef Bert Bakker hem op 10 juli 1943: 'De gewijzigde regel is zoo beter, hoewel de zachte klank van knollen, de vloeiende staart, nu vervalt. De dikke l. van knol is zooveel harder.' Zie § 12.4.1.

[3] Typefout in M^{1-2}, r. 8: *ontvreemden* i.p.v. *ontvreemdden* en in M^2, r. 13: *meeren.* i.p.v. *meren.*; *T*, r. 5: *zijn* i.p.v. *Zijn* is inconsequent.

[249] 'EVENWIJDIG AAN DEZE SCHREDEN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 22 december 1938.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 185.
D[1] *Dead end*, p. 23.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 138.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 98.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 167.

DATERING

Vóór 22 december 1938

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Gang *T-D*[4]
2 den > de *T-D*[4]
5 als mijn heelal en eeuwigheid. > als lied en gelukzaligheid. *T-D*[4]
8 gene – > gene, *T-D*[4]
8 bereid, > bereid – *T-D*[4]
9 de leden, > de vrede, *T* > den vrede, *D*[1]*-D*[4]
10 waarom > waarin *T-D*[4]

COMMENTAAR

[1] Zie [247] 'Reiziger "doet" Golgotha 1', noot 1. Aangezien van dit gedicht, [250] '*Woordenbloeisel:*' en [251] 'Vincent' de originele typoscripten zijn overgeleverd (*M*[1]), blijven de afschriften uit de collectie van A.L.C. Palies hier buiten beschouwing.
[2] Dit gedicht stuurde Achterberg op 15 november 1939 – samen met [251] 'Vincent', [253] 'Dans', [254] 'Herfst', [312] 'Vrucht', [313] 'Bloei' en [314] 'Weerdood' – aan Ed. Hoornik. Achterberg vroeg naar de mogelijkheden voor publicatie van de gedichten in *Centaur*, maar dit tijdschrift zou niet meer verschijnen. Hoornik reserveerde de gedichten voor *Werk* en, nadat ook dit tijdschrift was opgeheven, *Criterium*. Op 17 januari 1940 schreef Achterberg aan Hoornik: 'De verzen *Dans, Vrucht, Gang, Vincent, Herfst* en *Bloei* ontving je in goede orde van "Werk" terug via Annie, voor Criterium? Ik zie ze al bij de drukpr.' De gedichten werden, met andere, gepubliceerd in de april- en meiaflevering van *Criterium*. Zie verder § 6.3.2 en § 8.1.

[250] 'WOORDENBLOEISEL:'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 22 december 1938.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 181.

D^1 *Dead end*, p. 34.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 150-151.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 110.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 179.

DATERING

Vóór 22 december 1938 (M^1)
Vóór 12 december 1939 (T)

LEESTEKST

M^1
T (zie p. 148)

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1, r. 1–12:

1	M^1	Woordenbloeisel:
2	M^1	bloedgenoot…
3	M^1	Arm vermoeisel,
4	M^1	want zij is dood.
4/5	M^1	*[strofewit]*
5	M^1	Poëtisch blijfsel:
6	M^1	doodenrag
7	M^1	over den brijzel,
8	M^1	zig-zag.
8/9	M^1	*[strofewit]*
9	M^1	Verzenvindsel
10	M^1	nog op tijd:
11	M^1	doodenwindsel
12	M^1	in eeuwigheid.

[Hier eindigt M^1]

T-D^4, r. 1–22:

Titel	T-D^4	Overspel	
1	T-D^4	Poëtisch bloeisel:	*[← M^1, 1, 5]*
2	T-D^4	overspel	

3	*T-D*4	van dood en leven;	
4	*T-D*4	een arm vermoeisel	*[← M*1*, 3]*
5	*T-D*4	en blind gegeven,	
6	*T-D*4	ik weet het wel	
7	*T-D*4	– o zielsverraad	
8	*T-D*4	aan liefde's al-	
9	*T-D*4	genoegzaamheid –	
10	*T-D*1	maar ik sta of val	
	*D*2*-D*4	| | | |	
11	*T-D*4	bij dit appèl,	
12	*T-D*4	ik ben u kwijt,	
13	*T-D*4	wanneer ik niet	
14	*T-D*4	u overhaal	
15	*T-D*4	vanuit het niet	
16	*T-D*4	met woorden, wit	
17	*T-D*4	van uw vergaan;	
18	*T-D*4	het eenigst, dit,	
19	*T-D*4	en toegestaan,	
20	*T-D*4	zooals eenmaal	
21	*T-D*4	het zoet bezit	
22	*T-D*4	van uw lichaam.	
		*[Hier eindigen T-D*4*]*	

COMMENTAAR

[1] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 1.

[2] Op 12 december 1939 stuurde Achterberg tenminste 23 gedichten aan Ed. Hoornik in verband met de samenstelling van *Dead end* (zie ook [315] 'Somnambule', noot 1). Op 19 december 1939 bevestigde Hoornik welke 'nieuwe gedichten' hij in zijn bezit had – waaronder de nieuwe versie van dit gedicht – en vroeg hij of deze gedichten in *Criterium* mochten worden gepubliceerd. Op 29 december 1939 gaf Achterberg hiervoor toestemming. De gedichten werden in 1940 in verschillende afleveringen van *Criterium* gepubliceerd. Zie verder § 8.1.

OVERLEVERING

*M*¹ Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 22 december 1938.
*T*¹ *Criterium* 1 (april 1940), p. 70.
*M*² Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
*D*¹ *Sintels*, p. 28.
*T*² *Pen en penseel. Bijzonder nummer van* Critisch bulletin *uitgegeven in de zomer van 1947*, p. 225.
*D*² *Hoonte*, p. 57.
*P*¹ Eerste proef *D*³, *H*-88.
*P*² Tweede proef *D*³, *H*-89.
*D*³ *Cryptogamen III*, p. 220.
*M*³ Kopij *D*⁴, *H*-122.
*D*⁴ *Verzamelde gedichten*, p. 686.

DATERING

Vóór 22 december 1938

LEESTEKST

*M*¹

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*² a typemachine, b potlood

Reekstitel *M*¹-*M*² *[ontbreekt]*
*D*¹ Kwatrijnen
*T*²-*D*⁴ *[ontbreekt]*

Titel *M*¹-*D*⁴ Vincent

1 *M*¹ Zijn zonnen schroeiden zóó genadeloos:
*T*¹-*M*² De wereld om hem wist hij leeg en voos .
*D*¹-*D*⁴ | |,

2 *M*¹ hij bracht een vrouw zijn oor gelijk een roos.
*T*¹-*M*² En ook zijn lichaam was hem waardeloos . *[← M¹, 4]*
*D*¹-*D*⁴ en | |:

3 *M*¹ Als hij penseel verwisselt voor revolver ,
*T*¹ Voor | |
*M*² a | |
b Eer [ ]
*D*¹ eer | |°
*T*² | |,
*D*²-*D*⁴ | |°

4 *M*¹ acht hij zijn lichaam verder waardeloos.
*T*¹-*D*⁴ brengt hij een vrouw zijn oor gelijk een roos. *[← M¹, 2]*

COMMENTAAR

[1] Op 7 januari 1938 schreef Achterberg aan Annie Kuiper: 'Heb je toen die roman over Vincent van Goch's *[sic]* leven nog gelezen: "Vincent"?' Welke roman Achterberg bedoelde, is niet te achterhalen.
[2] Zie [130] 'In uw bloed', noot 1.
[3] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 1 en 2.
[4] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*. Het gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is overwogen om het gedicht in de geplande bundel *Heul* (zie § 16.1) en *Morendo* op te nemen. Volgens een aantekening van Vermeulen op M^2 is dit laatste niet gebeurd 'omdat het niet in de sfeer v/d bundel past. Anders is het natuurlijk *goed*.' Zie verder § 21.2 en 21.3.
[5] In D^1 is dit gedicht, samen met [519] 'Code civile' en [520] 'Daemon', gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Kwatrijnen'.
[6] Zie over de opname van dit gedicht in *Pen en penseel* [232] 'Jan Toorop', noot 5.
[7] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich en in het Spaans door F. Carrasquer.

[252] REIZIGER 'DOET' GOLGOTHA III

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, 3 januari 1939, *H*-7.
T *Opwaartsche wegen* 17 (maart 1939), p. 10.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 79.
D^2 *Reiziger 'doet' Golgotha*, p. [11].
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 114.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 15.
D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 11.
P^1 Proef D^6, *H*-54.
D^{6-7} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 11.
D^8 *Cryptogamen*[2], p. 73.
P^2 Proef D^9, *H*-90.
D^9 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 11.
M^2 Kopij D^{10}, *H*-122.
D^{10} *Verzamelde gedichten*, p. 143.

DATERING

Tussen 22 december 1938 en 2 januari 1939

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

P^2 a gedrukt, b bl potlood

Nummer
M^1-D^1 III
D^2 *[ontbreekt]*
D^3-D^{10} III

6	M^1-D^8		...Toen heeft een S.O.S. mijn ziel doorreten:
	P^2	a	| |
		b	...Daar [ ]
	D^9-D^{10}		...Toen | |
8	M^1-T		Wie niet vóór Mij is, is tégen Mij geweest ',
	D^1-D^8		| |,'
	P^2-D^9		| |',
	M^2		| |,'
	D^{10}		| |',
12	M^1-D^8		Christus, wil mij verschijnen aan den einder.
	P^2	a	| |
		b	[ ] [de] [ ]
	D^9-D^{10}		| | den | |

COMMENTAAR

[1] Zie [247] 'Reiziger "doet" Golgotha 1', noot 1 tot en met 8.
[2] Aangezien de varianten in P^2 b, r. 6: *Daar* en r. 12: *de* niet zijn overgenomen in D^9, moet er een latere proef zijn geweest waarin Achterberg de veranderingen ongedaan heeft gemaakt (zie § 30.10.1). Ten onrechte zijn de varianten wel opgenomen in de (postume) 'zevende' druk van *En Jezus schreef in 't zand* (1963).
[3] Zetfout in D^8, r. 2: *wordt* i.p.v. *word* en in D^1 en D^8, r. 8: *vóór mij* i.p.v. *vóór Mij* (door D. Wolthers gecorrigeerd in M^2); zetfout in D^{5-7}, r. 8: *geweest.'* i.p.v. *geweest,'* (in P^2 in rode inkt – onbekende hand – gecorrigeerd tot *geweest',*).

[253] 'IK BLIJF U BINNEN MIJ BEREIKEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 2 januari 1939.
T *Criterium* 1 (april 1940), p. 69.
D^1 *Dead end*, p. 21.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 136.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 96.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 165.

DATERING

Vóór 2 januari 1939 (M^1)
Vóór 15 november 1939 (T)

LEESTEKST

M^1
T (zie p. 144)

VARIANTEN EN
CORRECTIES

Titel	*M*[1]	*[ontbreekt]*
	*T-D*4	Dans
1	*M*[1]-*D*4	Ik blijf u binnen mij bereiken
2	*M*[1]	met stilten , die de uwe reiken,
	*T-D*4	¦ |∘ die u overreiken,
3	*M*[1]	woorden, ontdaan van zon en maan ;
	*T-D*4	| |.

M[1], r. 4–18:

4	*M*[1]	een evenveel met u bezwijken
5	*M*[1]	aan leven en den dood ingaan
6	*M*[1]	is als een laatste, zoete waan,
7	*M*[1]	huiverend in hen neergestreken,
8	*M*[1]	vanuit verleden zekerheden;
9	*M*[1]	om u volkomen te gelijken;
9/10	*M*[1]	*[scheidingslijn]*
10	*M*[1]	welk zingen zal dán zijn ontstaan?
10/11	*M*[1]	*[scheidingslijn]*
11	*M*[1]	Maar zij bezitten naar de zijde
12	*M*[1]	van licht en lucht nog mijn bestaan,
13	*M*[1]	en moeten weer bij u vandaan
14	*M*[1]	dit lichaam in en deze naam;
15	*M*[1]	wankelend tusschen ons beiden
16	*M*[1]	vangt een verloren dansen aan
17	*M*[1]	van dood en leven, elkanders waan,
18	*M*[1]	en van elkander niet te scheiden.
		[Hier eindigt M[1]*]*

*T-D*4, r. 4–12:

3/4	*T-D*4	*[strofewit]*

4	*T*	Zij willen met u zijn vergaan .	
	D[1]-*D*[4]	| |,	
5	*T*	Maar zij bezitten naar de zijde	*[← M*[1]*, 11]*
	D[1]-*D*[4]	maar | |	
6	*T*-*D*[4]	van licht en lucht nog mijn bestaan –	*[← M*[1]*, 12]*
6/7	*T*-*D*[4]	*[strofewit]*	
7	*T*-*D*[4]	en moeten weer bij u vandaan;	*[← M*[1]*, 13]*
8	*T*-*D*[4]	weifelend tusschen de twee rijken,	
9	*T*-*D*[4]	vangt hun verloren dansen aan:	*[← M*[1]*, 16]*
9/10	*T*-*D*[4]	*[strofewit]*	
10	*T*-*D*[4]	zonder oorsprong, zonder einde,	
11	*T*	binnen het rhytme van ons beide,	
	D[1]-*D*[4]	| | rhythme | | beiden,	
12	*T*-*D*[4]	dat geen lichaam meer vinden kan.	
		[Hier eindigen T-D[4]*]*	

COMMENTAAR

[1] Op 2 januari 1939 stuurde Achterberg – afgezien van de herziene versie van 'Reiziger "doet" Golgotha' – vier nieuwe gedichten aan Roel Houwink: [253] '*Ik blijf u binnen mij bereiken*' tot en met [256] '*Binnen het stugge duister van den dood*'. Aangezien van deze gedichten de oorspronkelijke typoscripten zijn overgeleverd (*M*[1]), blijven de afschriften uit de collectie van A.L.C. Palies hier buiten beschouwing.
[2] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 2.

[254] 'EEUWIGHEDEN VAN MOND EN SCHOOT'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 2 januari 1939.
T *Criterium* 1 (april 1940), p. 69.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 26.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 207.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 164.
M[2] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 232.

DATERING

Vóór 2 januari 1939

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Herfst *T-D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [253] '*Ik blijf u binnen mij bereiken*', noot 1.
[2] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[255] 'BLIJF IN MIJN OOGEN, DIE U ZIEN, GELOOVEN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 2 januari 1939.
M[2] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 54.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 50.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 81.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 43.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 114.

DATERING

Vóór 2 januari 1939

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Geest *M*[2]-*D*[4]
4 naderen, naderen, naderen > langzaam, langzaam komen *M*[2]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei 1938'.
[2] Zie [253] '*Ik blijf u binnen mij bereiken*', noot 1.
[3] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met twintig andere gedichten, op 2 juli 1939 meegegeven aan Ed. Hoornik ter aanvulling van de bundel *Eiland der ziel*. Van deze gedichten zijn doorslagen bewaard gebleven, afkomstig uit het archief van A.L.C. Palies (*M*[2]). Hoornik publiceerde de gedichten eveneens in *Werk* (zie verder [282] 'Onmacht', noot 2).

[256] 'BINNEN HET STUGGE DUISTER VAN DEN DOOD'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan R. Houwink, 2 januari 1939.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 181.

D^1 *Dead end*, p. 33.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 149.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 109.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 178.

DATERING Vóór 2 januari 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	T-D^4	Offerande
3	M^1	zóó in zich zelf gekeerd , of nooit ontriefde
	T-D^4	| |o en groot,
4	M^1	het leven haar het lichaam, dat zoo groot
	T-D^4	of nooit een leven haar ontriefde
5	M^1	liefhad het andere lichaam, dat haar griefde...
	T-D^4	het lichaam, waarmee zij zich bood,
6	M^1	Wij waren beide blindelings en bloot.
	T-D^4	om het volkomen te gerieven.

COMMENTAAR
[1] Zie [253] '*Ik blijf u binnen mij bereiken*', noot 1.
[2] Zie [250] '*Woordenbloeisel:*', noot 2.
[3] Zetfout in *T*, r. 4: *even* i.p.v. *een*

[257] NIEMANDSLAND

OVERLEVERING
T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 9.
D^1 *Dead end*, p. 16.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 128.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 88.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 157.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Op 29 november 1938 benaderde K. Lekkerkerker Achterberg met het verzoek 'een aantal gedichten plus een portret' af te staan voor 'een letterkundige jongerenalmanak'. Nadat Achterberg verschillende keren aan Roel Houwink advies over zijn bijdrage had gevraagd, stuurde hij op 20 maart 1939 – de sluitingstermijn was gesteld op 1 april – 'eenige verzen, met een portret' naar Lekkerkerker. Uit de verzameling van maar liefst vijfentwintig gedichten koos Lekkerkerker er acht uit voor *In aanbouw*: [257] 'Niemandsland' tot en met [264] 'Contract'. De rest stuurde hij – zoals hij Achterberg op 29 maart 1939 meedeelde – aan S. Vestdijk voor *Groot Nederland* (zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2) en Ed. Hoornik voor *Werk* (zie [272] 'Zestien 1', noot 2). Drie gedichten werden niet gepubliceerd (zie [279] 'H.v.B.', noot 1). Zie verder § 6.3.1.
[2] Zetfout in D^1, r. 3: *ontberen* i.p.v. *ontberen.*

[258] STEM

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, bij brief aan K. Lekkerkerker, 20 maart 1939.
T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 9.
D^1 *Dead end*, p. 16.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 129.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 89.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 158.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b zw inkt (in onbekende hand)

2 parelvisschers > P[arelvisschers] M^1 *b*-D^4
3 serenade > S[erenade] M^1 *b*-D^4
3 enz.; > enzoovoort, D^1-D^4
5 de > den *T*-D^4

COMMENTAAR [1] Op 29 januari 1938 schreef Achterberg vanuit het Huis van Bewaring te Utrecht aan Annie Kuiper: 'Ook is 't nu al meer dan 6 weken geleden sinds ik de laatste muziek hoorde. [...] Wat gaf ik niet om te hooren: Sarah Leander [...]'. In een ongedateerde brief, waarschijnlijk van begin augustus 1938,

schreef hij vanuit Avereest aan haar: 'Vanmiddag zong Sarah Leander, Annie. Dezelfde sonore stem.' De Zweedse filmactrice en zangeres Zarah Leander (1907–1981) werd in deze periode bekend door haar optreden in Duitse films, waarin zij met een bijzonder lage, omfloerste stem populaire liedjes zong. Ook 'De parelvissers' van George Bizet (1838–1875) was toen reeds een evergreen. De 'Serenata' van Enrico Toselli (1883–1926) – dus niet: Toscelli – werd in de dertiger jaren bijzonder populair in de vertolking van de tenor Beniamino Gigli (1890–1957). Zie J. Vermeulen, 'Achterberg en de muziek', p. 51–52.
[2] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.
[3] Van dit gedicht en van [261] 'Geest', [263] 'Nacht' en [264] 'Contract' zijn de door Achterberg aan Lekkerkerker gestuurde typoscripten bewaard gebleven (*M*[1], collectie K. Lekkerkerker, Amsterdam). Op de typoscripten zijn in onbekende hand – niet die van Lekkerkerker – veranderingen aangebracht (*M*[1] b).

[259] WOORD

OVERLEVERING

T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 10.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 62.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 93.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 55.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 126.

DATERING

Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei 1938'
[2] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door P. Boyce, J. Brockway (7x) en M. O'Loughlin en in het Zweeds door J.F. de Zanger/S. Lybeck.
[4] Literatuur over het gedicht:
Brockway, J., 'At a loss for words: Achterberg in English.'

[260] BEZINNING

OVERLEVERING

T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 10.

D^1 *Dead end*, p. 17.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 130.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 90.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 159.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST T

COMMENTAAR [1] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.

[261] GEEST

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, bij brief aan K. Lekkerkerker, 20 maart 1939.
T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 11.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 61.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 92.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 54.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 125.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b zw inkt (in onbekende hand)

1 zichzelve > zichzelven T
12 de > [de]n M^1 *b-T*

COMMENTAAR
[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei 1938'.
[2] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.
[3] Zie [258] 'Stem', noot 3.
[4] Zetfout in D^3, r. 7: *geest* i.p.v. *geest,* (in M^2 door D. Wolthers gecorrigeerd).

[262] WEDERKEER

OVERLEVERING
T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 11.

D^1 *Dead end*, p. 18.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 131.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 91.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 160.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST T

INGREEP 7 mijn', < mijn,

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 blijdschapbloed, > blijdschapsbloed, D^2-D^4
9 mijn > mijn, D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.

[263] NACHT

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, bij brief aan K. Lekkerkerker, 20 maart 1939.
T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 12.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 60.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 91.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 53.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 124.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b zw inkt (in onbekende hand)
M^2 a gedrukt, b bl ballpoint (in de hand van D. Wolthers)

2 de > [de]n M^1 *b*-T
5 mij, > mij D^3-M^2 *a* > [mij], M^2 *b*-D^4
8 deze > [deze]n M^1 *b*-T
9 die > [die]n M^1 *b*-T

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei 1938'.
[2] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.
[3] Zie [258] 'Stem', noot 3.
[4] Zetfout in *D*[3], r. 1: *heen* i.p.v. *heen.* (niet gecorrigeerd in *M*[2]).
[5] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway (2x).

[264] CONTRACT

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, bij brief aan K. Lekkerkerker, 20 maart 1939.
T *In aanbouw. Letterkundig werk van jongeren.* Red. K. Lekkerkerker. Brussel, [november 1939], p. 12.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 75.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 108–109.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 69.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 139.

DATERING

Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b zw inkt (in onbekende hand)

3 beide > [beide]n *M*[1] *b-T*
14 de > [de]n *M*[1] *b-T*

COMMENTAAR

[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'Juli of Aug. '38'.
[2] Zie [257] 'Niemandsland', noot 1.
[3] Zie [258] 'Stem', noot 3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[265] BOLERO VAN RAVEL

OVERLEVERING

T *Groot Nederland* 37.II (oktober 1939), p. 345.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 64.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 95.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 57.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 128.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 woestijn: > woestijn; D^1-D^4

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Van de zeventien gedichten die S. Vestdijk via K. Lekkerkerker ontving (zie [257] 'Niemandsland', noot 1), behield hij er zeven voor *Groot Nederland*: [265] 'Bolero van Ravel' tot en met [271] '"Beumer & Co."'. Het laatste gedicht werd niet bij de overige gedichten opgenomen, omdat het in dezelfde aflevering al volledig werd afgedrukt bij Ed. Hoorniks artikel 'Gerrit Achterberg' (p. 413–418), de voorpublicatie van de inleiding voor *Eiland der ziel*. Zie verder § 6.3.1.
[3] De Franse componist Maurice Ravel overleed op 28 december 1937 op 62-jarige leeftijd. De 'Boléro' – ook in die tijd één van zijn populairste werken – dateert uit 1928.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door J. Brockway (2x) en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.
[5] Literatuur over het gedicht:
Kannemeyer, J.C., 'Twee "musiek"-gedigte van Gerrit Achterberg.'
Reijmerink, J., 'Achterberg en de klassieke muziek.'

[266] ONTWORDEN

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 37.II (oktober 1939), p. 345.
D^1 *Dead end*, p. 15.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 127.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 87.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 156.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2.

[267] DOODBLOEI

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 37.II (oktober 1939), p. 346.
D[1] *Dead end*, p. 14.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 126.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 86.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 155.

DATERING
Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[268] IN PROFUNDIS

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 37.II (oktober 1939), p. 346.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 59.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 90.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 52.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 123.

DATERING
Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2.
[3] Zetfout in *D*[3], titel: *In profundus* i.p.v. *In profundis* (niet gecorrigeerd in *M*).

[269] CIRKEL

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 37.II (oktober 1939), p. 346–347.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 63.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 94.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 56.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 127.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

INGREEP 5 bliksemde < bliksemende

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 schouwen?, > schouwen? D^1-D^4

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2.
[3] Zetfout in D^3, r. 3: *dit* i.p.v. *die* (in *M* door D. Wolthers gecorrigeerd).

[270] CONTACT

OVERLEVERING
T *Groot Nederland* 37.II (oktober 1939), p. 347.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 58.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 89.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 51.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 122.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Italiaans door G. van Woudenberg.

[271] 'BEUMER & CO.'

OVERLEVERING
D^1 *Eiland der ziel*, p. 70.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 101–102.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 10.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 6.
P^1 Proef D^5, *H*-54.
D^{5-6} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 6.

D^7 *Cryptogamen*[2], p. 63–64.
P^2 Proef D^8, *H*-90.
D^8 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 6.
M Kopij D^9, *H*-122.
D^9 *Verzamelde gedichten*, p. 134.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel 'Beumer & Co.' > 'Beumer & Co' D^4-D^6, P^2-D^8

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Dit gedicht zou in eerste instantie bij de overige gedichten in *Groot Nederland* gepubliceerd worden (zie [265] 'Bolero van Ravel', noot 2). Op 27 september 1939 schreef Ed. Hoornik aan waarnemend redactie-secretaris A.E. van Rantwijk dat hij de uitgever had verzocht het gedicht op die plaats niet af te drukken, omdat hij het volledig zou citeren in zijn artikel 'Gerrit Achterberg' – de voorpublicatie van de inleiding voor *Eiland der ziel* –, dat in dezelfde aflevering werd opgenomen (p. 413–418). De aldaar afgedrukte tekst bevat één variant ten opzichte van D^1 (r. 12: *deur,* i.p.v. *deur*).
[3] De titel van dit gedicht is ontleend aan de roman van J.K. van Eerbeek, *Beumer & Co.* Nijkerk, 1937. Op 8 mei 1938 schreef Achterberg aan Annie Kuiper dat hij deze roman gedurende 'de laatste weken' gelezen had. Op 19 juli 1939 schreef hij aan Ed. Hoornik in verband met de samenstelling van *Eiland der ziel*: 'Ik geef de titel "Beumer & Co" gaarne voor beter: Van Eerbeek's "verhuizers"-roman heet zoo.' Zie verder § 7.2.
[4] Waarschijnlijk heeft in 1943 het plan bestaan de Leidse schilder Simon Smits (1921–1975) dit gedicht te laten illustreren. Hiervan is niets terechtgekomen. Zie *Achterberg-Uitgevers*, dl. 1, p. 67 en p. 72.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Piron (2x), in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans (anoniem).

[272] ZESTIEN I

OVERLEVERING
T *Werk* 1.5 (mei 1939), p. 27.
D^1 *Dead end*, p. 8.
P^1 Proef D^2, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^2 *Existentie*, p. 43.

P^2 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 148.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 579.

DATERING

Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Opdracht *[ontbreekt]* > (Aan Dr A.L.C. Palies) D^1
Nummer I > II P^1-D^4
3 leden, > leden D^1-D^4
4 eeuwig, > eeuwig P^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 18 april 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Van de tien gedichten die Ed. Hoornik via K. Lekkerkerker ontving (zie [257] 'Niemandsland', noot 1), behield hij er zeven voor *Werk*, waarvan [272] 'Zestien 1' tot en met [277] 'Kind' gepubliceerd werden in de mei-aflevering van *Werk* en [278] 'Huis' in de september-aflevering. Zie verder § 6.3.1.
[3] Er is sprake van geweest dat [272–275] 'Zestien' in *Eiland der ziel* zou worden opgenomen. Op advies van Roel Houwink liet Hoornik de reeks echter buiten de bundel. Zie verder § 7.2.
[4] In een brief van 7 januari 1940 vroeg Achterberg aan A.L.C. Palies, de geneesheer-directeur van 'Veldzicht', of hij 'Zestien' in *Dead end* (D^1) op zou nemen 'of heel beslist niét?' Op 17 januari 1940 schreef Achterberg hierover aan Ed. Hoornik: 'De verzen "Zestien" zijn hierbij; zoo je ziet: opgedragen aan Dr. Palies; ik vroeg hem ze al of niet op te nemen en op zijn voorslag is het nu zoo. Vind je dat ook niet prachtig?' Zie verder § 8.1.
[5] Volgens een aantekening van Jan Vermeulen zou de reeks [272–275] 'Zestien' ook worden opgenomen in de geplande bundel *Embryo* (zie § 17.1). Deze is nooit als zelfstandige uitgave verschenen. Vervolgens was het de bedoeling dat 'Embryo' één van de drie afdelingen van de bundel *Existentie* (D^2) zou worden. De titel van de betreffende afdeling werd uiteindelijk gewijzigd in 'Zestien'. De afdeling opende met de gelijknamige reeks – de opdracht aan A.L.C. Palies verviel –, uitgebreid met een voorafgaand gedicht, [580] 'Zestien'. Hierdoor veranderen de nummers van de afzonderlijke gedichten. Zie verder § 24.1.
[6] De reeks 'Zestien' is vertaald in het Engels door S. Wiersma.
[7] Literatuur over de reeks 'Zestien':
Hamans, C., 'Sweet sixteen.'

[273] ZESTIEN II

OVERLEVERING

T *Werk* 1.5 (mei 1939), p. 27.
D[1] *Dead end*, p. 8.
P[1] Proef *D*[2], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D[2] *Existentie*, p. 44.
P[2] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 149.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 580.

DATERING

Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Nummer II > III *P*[1]-*D*[4]
2 borsten, > borsten; *D*[1]-*D*[4]
2 maar, > maar *D*[1]-*D*[4]
4 wonderbaar; > wonderbaar: *D*[1]-*D*[4]
7 versmalt, > versmalt *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 21 april 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [272] 'Zestien I', noot 2 tot en met 7. Een fragment van dit gedicht is bovendien vertaald in het Frans door E. Lauf.

[274] ZESTIEN III

OVERLEVERING

T *Werk* 1.5 (mei 1939), p. 27.
D[1] *Dead end*, p. 9.
P[1] Proef *D*[2], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D[2] *Existentie*, p. 44.
P[2] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 150.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 581.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

INGREEP 3 des < deds

VARIANTEN EN CORRECTIES

Nummer III > IV P^1-D^4
2 jaar, > jaar: D^1-D^4
3 geef, > geef D^1-D^4
5 ligt, > ligt D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 20 april 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [272] 'Zestien I', noot 2 tot en met 7.

[275] ZESTIEN IV

OVERLEVERING
T *Werk* 1.5 (mei 1939), p. 27.
D^1 *Dead end*, p. 9.
P^1 Proef D^2, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^2 *Existentie*, p. 45.
P^2 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 151.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 582.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Nummer IV > V P^1-D^4
6 God, > God; D^1-D^4
7 het zelfde > hetzelfde P^1-D^4

[Hier eindigt T]

D^1-D^4, r. (8)–(9):

(8) Dezelfde wondere warande D^1-D^4
(9) gloeit buiten in de wind. D^1-D^4

[Hier eindigen D^1-D^4]

COMMENTAAR

[1] Zie [272] 'Zestien 1', noot 2 tot en met 7.
[2] Zetfout in D^3, r. (8): *waranda* i.p.v. *warande* (niet gecorrigeerd in *M*).

[276] BOLWERK

OVERLEVERING

T *Werk* 1.5 (mei 1939), p. 28.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 33.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 64.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 26.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 97.

DATERING

Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

12 bloed > bloei D^3-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [272] 'Zestien 1', noot 2.
[2] Zetfout in D^3, r. 9: *dier envan* i.p.v. *dieren van* (in *M* door D. Wolthers gecorrigeerd).
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[277] KIND

OVERLEVERING

T *Werk* 1.5 (mei 1939), p. 28.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 34.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 65.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 27.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 98.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 Het > Hij *D*3-*D*4

COMMENTAAR [1] Zie [272] 'Zestien 1', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Deluy (2x).
[3] Literatuur over het gedicht:
[Anoniem], 'Tussen twee stilten.' (1953)

[278] HUIS

OVERLEVERING
*M*1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-8.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 54.
*D*1 *Dead end*, p. 12.
*D*2 *Cryptogamen*[1], p. 123.
*D*3 *Cryptogamen*[2], p. 83.
*M*2 Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 152.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *M*1

INGREEP 4 vermag < vemag

COMMENTAAR [1] Op *M*1 heeft A.L.C. Palies aangetekend: 'Wordt opgenomen in een der e.v. no's "Werk"'.
[2] Zie [272] 'Zestien 1', noot 2. Dit gedicht werd, samen met éénentwintig andere gedichten, gepubliceerd in de september-aflevering van *Werk* (zie verder [282] 'Onmacht', noot 2).
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce, J. Brockway (3x) en M. O'Loughlin.

[279] H.V.B.

OVERLEVERING
M Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Erica* 2 (augustus 1947), p. 272.

D^1 *Blauwzuur*, p. 23.
D^2 *Verzamelde gedichten*4, p. 982.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 bezwaring > bezwaring, *T*
9 bestaring > bestaring, *T*

COMMENTAAR [1] Op 20 maart 1939 heeft Achterberg dit gedicht aan K. Lekkerkerker gestuurd ter publicatie in de bloemlezing *In aanbouw* (zie [257] 'Niemandsland', noot 1). Aanvankelijk was Lekkerkerker van plan het gedicht op te nemen, maar na overleg met Pierre H. Dubois – aan wie hij de gedichten liet lezen – zag hij ervan af. Ook twee andere gedichten, [280] 'Het ademlooze' en [281] 'Requiem', werden niet geplaatst. Zie verder § 6.3.1.
[2] In verband met de samenstelling van *Asyl* schreef Achterberg op 2 november 1945 aan Bert Bakker dat hij 'nog eenige nieuwe verzen' aan de bundel wilde toevoegen. In zijn brief noemde hij onder andere dit gedicht ('Huis van Bewaring'). Zie verder § 31.1.
[3] Op 27 februari 1947 stuurde Achterberg een aantal gedichten aan A. Marja ter publicatie in *Erica*, waarvan dit gedicht in de augustus-aflevering werd geplaatst. Zie verder § 32.2.3.
[4] Typefout in *M*, r. 7: *huis beharing* i.p.v. *huis van beharing* (door Achterberg met potlood gecorrigeerd).
[5] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.
[6] Literatuur over het gedicht:
Lucas, E.P.A., 'Rijm- en rechtsdwang.'

[280] HET ADEMLOOZE

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 96.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 337.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [279] 'H.v.B.', noot 1.
[2] Typefout in M^2, r. 8: *verukkingen* i.p.v. *verrukkingen* (overgenomen in P^1 en vervolgens door Achterberg met potlood gecorrigeerd).

[281] REQUIEM

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 98.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 339.

DATERING Vóór 20 maart 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b potlood

3/4 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* M^1 *b-*D^2

COMMENTAAR [1] Zie [279] 'H.v.B.', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[282] ONMACHT

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 51.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 74.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 107.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 68.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 138.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Op 2 juli 1939 bracht Ed. Hoornik een bezoek aan Achterberg in Avereest. Bij die gelegenheid heeft hij tenminste 21 gedichten van Achterberg meegekregen, ter aanvulling van de bundel *Eiland der ziel*: [255] '*Blijf in mijn oogen, die u zien, gelooven*' en [282] 'Onmacht' tot en met [301] 'Nadood'. Hoornik publiceerde deze gedichten in de september-aflevering van *Werk*, alsmede [278] 'Huis', dat hij reeds in zijn bezit had. De originele typoscripten van de gedichten zijn niet bewaard gebleven, wel de doorslagen die Achterberg heeft afgestaan aan A.L.C. Palies (*M*[1]). Zie verder § 6.3.1 en § 7.2.
[3] Zetfout in *T*, r. 2: *onbewogen,* i.p.v. *onbewogen.*

[283] PHARAO

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 51–52.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 68–69.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 99–100.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 61–62.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 132–133.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

INGREEP 12 voorzichtig < voor zichtig

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Van dit gedicht is een typoscript overgeleverd, dat afkomstig is uit het bezit van M. Ferguson (1920–1992) en zetinstructies in de hand van Bert Bakker bevat. Voor welke publicatie het is gebruikt, is niet bekend. Aangezien het een niet door Achterberg vervaardigd afschrift (waarschijnlijk van *D*[2]) betreft, blijft het hier verder buiten beschouwing.
[4] Zetfout in *D*[2-3], r. 26: *voet:* i.p.v. *voet;* (in *M*[2] door D. Wolthers gecorrigeerd). Zetfout in *D*[3], r. 16/17: *[geen strofewit]* i.p.v. *[strofewit]* (in *D*[2] valt het strofewit samen met het pagina-einde).

[284] FANTOOM

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 52.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 49.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 80.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 42.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 113.

DATERING
Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 zekerheid, > zekerheid *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR
[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'Utrecht 1/v '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[285] TEKORT

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 52.
D[1] *Dead end*, p. 11.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 121.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 81.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 150.

DATERING
Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] Volgens een latere mededeling van Achterberg dateert dit gedicht uit 1938.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en M. O'Loughlin.

[286] AARDE

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 53.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 15.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 184.
*D*4 *Cryptogamen*[2], p. 141.
M[2] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 210.

DATERING
Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[287] TO BE OR NOT TO BE

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 53.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 51.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 82.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 44.
M[2] Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 115.

DATERING
Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[288] REFLEX

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 53.
D[1] *Dead end*, p. 11.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 122.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 82.

M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 151.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[2] Zetfout in D^1, r. 6: *stond* i.p.v. *stonde* (door Achterberg gecorrigeerd in het exemplaar van *Dead end* voor Gisela Persijn-van de Gumster (zie [305] 'Dichter', noot 2)), en in D^3, r. 3/4: *[strofewit]* i.p.v. r. 2/3: *[strofewit]* (in M^2 door D. Wolthers gecorrigeerd).

[289] BEDE

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 54.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 71.
D^2 *Cryptogamen* [1], p. 103.
D^3 *Cryptogamen* [2], p. 65.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 135.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

10 ontlaadt > ontlaad D^2-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[290] TENDRESSE

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 55.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 56.
D^2 *Cryptogamen* [1], p. 87.

D^3 *Cryptogamen*[2], p. 49.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 120.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

INGREEP 5 gevederd < gevedert

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Typefout in M^1, fout in T-D^1, r. 5: *gevedert* i.p.v. *gevederd*; zetfout in *T*, r. 6: *staat:* i.p.v. *staat;*

[291] JERICHO

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 55.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 55.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 86.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 48.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 119.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Achterberg heeft in 1960 informatie gevraagd over de naam 'Jericho' aan A. Middeldorp, blijkens diens brief van 10 november 1960: 'De oud-testamenticus die ik raadpleegde, zei mij, dat in de bekende woordenboeken geen behoorlijke verklaring voor de naam Jericho is te vinden. Volgens hem is de naam vóór-semietisch. Sommige commentatoren zoeken echter wél semietisch; volgens hen zou het woord dan maan-stad of reuk(balsem)-stad betekenen.'
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway.

[292] SMART

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.

T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 56.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 57.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 88.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 50.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 121.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Chinees door M. van Crevel, in het Engels door J. Brockway (3x) en M. O'Loughlin en in het Italiaans door G. Prampolini.

[293] PROJECTIE

OVERLEVERING *M*[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 56.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 54.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 85.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 47.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 118.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[294] RYTME

OVERLEVERING *M*[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 56.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 15.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 185.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 142.

M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 211.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Rytme > Rythme D^{1-2} > Rhythme D^3-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en in het Spaans door F. Carrasquer.

[295] ACCOMODATIE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 57.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 12.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 124.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 84.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 153.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[296] DOODLIED

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 57.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 53.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 84.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 46.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 117.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[297] WINDMORGEN

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 57.
M[2] Eerste typoscript *D*[1], *H*-26.
M[3] Tweede typoscript, kopij *D*[1], *H*-55.
P[1] Eerste proef *D*[1], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[1], *H*-58.
D[1] *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 95.
M[4] Kopij *D*[2], *H*-122.
D[2] *Verzamelde gedichten*, p. 336.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[2] In de collectie van J. Vermeulen bevindt zich een typoscript van dit gedicht, dat blijkens een aantekening van Vermeulen een afschrift is van *T*. Het typoscript bevat echter twee afwijkingen ten opzichte van *T*: r. 2: *bomen* i.p.v. *boomen* en r. 7: *volkomen* i.p.v. *de gansche*

[298] KAÏN

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 58.
D[1] *Eiland der ziel*, p. 52.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 83.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 45.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 116.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[299] STOF

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 58.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 72.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 104.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 66.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 136.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht 'januari/mei '38'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.
[4] Zetfout in D^{2-3}, r. 1: *immer* i.p.v. *nimmer* (in M^2 door D. Wolthers gecorrigeerd).

[300] FATA MORGANA

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 58–59.
D^1 *Eiland der ziel*, p. 73.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 105–106.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 11.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 7.
P^1 Proef D^5, *H*-54.
D^{5-6} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 7.
D^7 *Cryptogamen*[2], p. 67.
P^2 Proef D^8, *H*-90.
D^8 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 7.
M^2 Kopij D^9, *H*-122.
D^9 *Verzamelde gedichten*, p. 137.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

21 uw > Uw *D*[1]-*D*[9]

COMMENTAAR [1] In een latere mededeling dateerde Achterberg dit gedicht '± Aug. 1938'.
[2] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.

[301] NADOOD

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-9.
T *Werk* 1.9 (september 1939), p. 59.
D[1] *Dead end*, p. 13.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 125.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 85.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 154.

DATERING Vóór 2 juli 1939

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [282] 'Onmacht', noot 2.
[2] Literatuur over het gedicht:
Heerikhuizen, F.W. van, 'Gerrit Achterberg als dichter van deze tijd.'

[302] LIEFDE I

OVERLEVERING
D[1] *Eiland der ziel*, p. 66.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 97.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 59.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 130.

DATERING Vóór 15 augustus 1939

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Dit gedicht en [303] 'Liefde II' zijn ontstaan uit de splitsing van het in 1938 gepubliceerde gedicht [231] '*Liefde, ik blijf u loven*' (zie ook het apparaat aldaar). De datering van de aldus ontstane reeks is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Eiland der ziel*. Op 15 augustus 1939 stuurde Ed. Hoornik de kopij van de bundel aan A.A.M. Stols. Zie § 7.4.

[303] LIEFDE II

OVERLEVERING
D^1 *Eiland der ziel*, p. 67.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 98.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 60.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 131.

DATERING Vóór 15 augustus 1939

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

12 onstervelijke > onsterflijk D^2-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [302] 'Liefde I', noot 1.

[304] ODE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie A.L.C. Palies, *H*-11.
T *Opwaartsche wegen* 17 (februari 1940), p. 533–534.
M^2 Typoscript, uit correspondentie H. Marsman, ongedateerd.
M^3 Manuscript, bij brief aan B. Bakker, 19 januari 1940.
D^1 *Dead end*, p. 5–7.
M^4 Manuscript, oorspronkelijk collectie C.A.B. Bantzinger, kopij D^2, *H*-21.
P^1 Proef D^2 (alleen r. 1–25), oorspronkelijk collectie C.A.B. Bantzinger, *H*-21.
D^2 *Huis. Ode*, p. [7–8].
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 117–119.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 77–79.
M^5 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 146–148.

DATERING Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST M^1

INGREEP 24 Deur < deur

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b br inkt
M^2 a typemachine, b zw inkt
P^1 a gedrukt, b potlood

Titel Ode > *[ontbreekt]* M^4-P^1 > Huis. Ode D^2
3 gebied > gebied, M^3
4 geschiedt, > geschiedt; M^{2-3}
5 hoor, > hoor M^2
6 snik, > snik; M^{2-3}
7 bloedleeuwerik; > bloedleeuwerik. M^3
8 van > Van M^3
10 Muren, > Muren M^2 *a* > [Muren], M^2 *b*
12 wonen. > wonen; M^2
13 Keuken, > keuken M^2
13 is > is, M^2
14 is: > is; M^{2-3}
17 verlies, > verlies M^2
19 Vloerkleed > Vloerkleed, M^3
19 sterven: > sterven; M^4-P^1 *a* > [sterven]: P^1 *b*
23 gelaat, > gelaat M^{2-3}
26 behang, > behang M^4
28 pooten; > pooten. M^3
29 ik > Ik M^3
29 gewezen > gewezen, M^2
31 schemer > schemer, M^3
33 hier; > hier. M^3
34 huiskamer, > Huiskamer, M^3
34 thuis; > thuis. M^3 > thuis, D^3-D^5
35 wij > Wij M^3
38 Nachtkamer, > Nachtkamer M^2
43 lief, > lief; M^2
44 alstublieft. > [alstublief][.] M^1 *b*-D^5
49 Portaal, > Portaal M^2
51 in zichzelve; > inzichzelve; M^3
52 delven > delven, M^3

COMMENTAAR [1] M^1 – afkomstig uit de collectie van A.L.C. Palies, thans overgeleverd in de collectie Achterberg – is waarschijnlijk een doorslag van het originele typo-

script dat als kopij voor *T* heeft gediend (vgl. noot 6). Onderaan het blad noteerde Achterberg: "'Opwaartsche Wegen"'.

[2] Uit een brief van Achterberg aan Roel Houwink d.d. 16 augustus 1938 blijkt dat Houwink kort daarvoor acht gedichten van hem gekregen had ter publicatie in *Opwaartsche wegen*. Op 12 december 1939 stuurde Achterberg Ed. Hoornik een niet bewaard gebleven afschrift van 'mijn Ode, die straks in Opw. Wegen verschijnt.' In een latere brief aan Hoornik meldde Achterberg dat Houwink hem geschreven had dat dit gedicht 'in de redactie van O.W. een storm van enthousiasme' had doen opgaan. Van de gedichten werden [304] 'Ode' tot en met [309] 'Wachtwoord' in 1940 gepubliceerd in de februari-aflevering van *Opwaartsche wegen* en [310] 'Sneeuw' en [311] 'Remplacant' in de mei-aflevering. Zie verder § 6.3.2.

[3] M^2 is een typoscript dat Achterberg aan H. Marsman stuurde, met de opdracht 'Voor Marsman, *[/]* als hij haar wil accepteeren.' (Zie de gedeeltelijke reproductie in *Schrijvers prentenboek*, p. 22.) Marsman bedankte Achterberg op 13 januari 1940 aldus: 'Vanmiddag je brief en de ode, waarvoor mijn hart. dank. Ik moet de ode nog een paar maal lezen voor ik weet wat ik ervan vind. Je bent nu eenmaal, voor mij, een "duister" poeët.' M^3 schonk Achterberg op 19 januari 1940 aan Bert Bakker, die hem om een afschrift van 'Graalridder' had gevraagd (zie [226] 'Graalridder', noot 4). Het handschrift bevat de opdracht: 'Voor Bert Bakker *[/]* in vriendschap *[/]* 19 Jan. 1940.' en is ondertekend met 'Asyl voor psychopaten *[/]* Najaar 1939' (de ondertekening is naderhand vrijwel onleesbaar doorgehaald; vgl. ook de gedeeltelijke reproductie in *Maatstaf* 11 (1963–1964) *[Achterberg-nummer]*, p. 801–803). In zijn bedankbrief van 22 januari 1940 noemde Bakker 'Ode' 'een prachtig gedicht.'

[4] M^4 en P^1 zijn afkomstig uit de collectie van C.A.B. Bantzinger (thans in onbekend privébezit). Voor de uitgave van de rijmprent had Achterberg de titel 'Huis' voorgesteld, zoals blijkt uit een brief van Bert Bakker van 10 juli 1943: 'Ik wilde van Huis (heel goede titel) het Ode als ondertitel handhaven. Voel je daar voor?' Achterberg vatte dit in een brief van 12 juli 1943 enigszins anders op: 'Ik ben het eens met je titels; "Ode" noemen we dan "Ode aan het huis".' De titel werd evenwel *Huis. Ode.* De rijmprent bevat de opdracht 'Voor Gisela', d.i. Gisela Persijn-van de Gumster (1888–1973), met wie Achterberg in de jaren 1942–1943 contact had. Zie verder § 12.4.1.

[5] Toen de rijmprent *Huis. Ode* (D^2) eind 1943 uitverkocht was, schreef Achterberg aan Bert Bakker: 'Mocht je soms plannen hebben voor een 2de druk, dan wil ik er graag een kleine wijziging in brengen.' (10 december 1943) Een afzonderlijke herdruk is nooit verschenen. In D^3-D^5 is alleen in r. 34 nog een verandering aangebracht (*thuis,* i.p.v. *thuis;*).

[6] Zetfout in *T*, r. 12: *wonen,* i.p.v. *wonen.* (in M^1 is de punt enigszins onduidelijk) en type-/zetfout in M^1 en *T*, r. 24: *deur* i.p.v. *Deur* (vgl. *Ingreep*). Zetfout in D^1, r. 25: *diebaar toe.* i.p.v. *dierbaar toe.*

[7] Literatuur over het gedicht:

Lucas, E.P.A., 'Aanrecht, kraan, servies.'

Pels, E., 'Filosofie van de rust.'

OVERLEVERING

T *Opwaartsche wegen* 17 (februari 1940), p. 535.
D[1] *Dead end*, p. 10.
M[1]* Wijziging, in brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M[2]* Wijziging, in exemplaar *D*[1], collectie C.M. Persijn-van de Gumster.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 120.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 80.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 149.

DATERING

Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 *T* alsmede die Kritik der reinen⁀Vernunft van Kant,
D[1]-*D*[4] | | reinen Vernunft | |

[De volgende regel ontbreekt in T-D[1] *en D*[2]*:]*

M[1]*-*D*[4], r. (8):

(8) *M*[1]* (om nog even heel groot te doen tegen het kind)
M[2]* °| |°
D[2] *[ontbreekt]* *[zie noot 2]*
D[3]-*D*[4] (om nog even heel groot te doen tegen het kind)

[T-D[1]*, r. 8–15 verschuiven hierdoor in M*[1]*-*[2]* *en D*[3]*-D*[4] *van plaats: r. (9)–(16)]*

COMMENTAAR

[1] Zie [304] 'Ode', noot 2.
[2] Toen Achterberg op 5 mei 1940 een exemplaar van *Dead end* aan H. Marsman stuurde, schreef hij: 'In 't 3e gedicht: "Dichter" is 'n fout ingeslopen: de zesde regel *Ware* moet *Was* zijn en dan onder de zevende regel hoort deze, die ik later vond "(om nog even heel groot te doen tegen het kind)" tusschen haakjes. Wil je daarmee rekenen, áls je het bespreekt (ik weet het niet).' (*M*[1]*) Deze veranderingen heeft Achterberg ook aangebracht in het exemplaar van *Dead end* (*M*[2]*) dat hij in 1942 of 1943 aan Gisela Persijn-van de Gumster heeft gegeven. De toegevoegde r. (8) ontbreekt in *D*[2], wat waarschijnlijk een zetfout is.
[3] Zetfout in *D*[1], r. 6: *Ware* i.p.v. *Was* (door Achterberg gecorrigeerd in *M*[1]* en *M*[2]*, vgl. noot 2).

[306] DIALOOG

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 17 (februari 1940), p. 536.
D[1] *Dead end*, p. 19.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 133.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 93.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 162.

DATERING
Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [304] 'Ode', noot 2.

[307] MEDIUM

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 17 (februari 1940), p. 537.
D[1] *Dead end*, p. 20.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 135.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 95.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 164.

DATERING
Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [304] 'Ode', noot 2.

[308] CHAOS

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 17 (februari 1940), p. 538.
D[1] *Dead end*, p. 20.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 134.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 94.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 163.

DATERING
Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 rytme, > rhythme, D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [304] 'Ode', noot 2.

[309] WACHTWOORD

OVERLEVERING
T *Opwaartsche wegen* 17 (februari 1940), p. 539.
D^1 *Dead end*, p. 19.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 132.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 92.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 161.

DATERING Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [304] 'Ode', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin, in het Russisch door E.V. Vitkovskij en in het Spaans door J.M. Lechner.
[3] Literatuur over het gedicht:
Diemer, W., 'Bespreking met het niets.'

[310] SNEEUW

OVERLEVERING
T *Opwaartse wegen* 18 (mei 1940), p. 93.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 18.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 190–191.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 147–148.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 216.

DATERING Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST *T*

INGREEP

Motto *geworden.* (2 Cor. 5 : 17b) < geworden (2 Cor. 5 : 17b).

VARIANTEN EN CORRECTIES

Motto (2 Cor. 5 : 17b) > 2 Cor. 5 : 17b D^{1}-D^{5}

COMMENTAAR

[1] In D^{1}-D^{5} is het motto over drie regels gezet, waardoor 'ziet, het is alles nieuw geworden' op een nieuwe regel begint. Mogelijk betreft het een door Achterberg bewust gekozen 'poëtische' schikking.
[2] Zie [304] 'Ode', noot 2.

[311] REMPLACANT

OVERLEVERING

T *Opwaartse wegen* 18 (mei 1940), p. 94.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 17.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 189.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 146.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 215.

DATERING

Vóór 16 augustus 1939

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a gedrukt, b bl ballpoint (in de hand van D. Wolthers)

Titel Remplacant > Remplaçant D^{1}-D^{3} > Remplacant D^{4}-*M a* > [Rempla]ç[ant] *M b*-D^{5}
6 bloed, > bloed D^{1}-D^{5}
7 adem, > adem D^{1}-D^{5}
8 hart, > hart D^{1}-D^{5}

COMMENTAAR

[1] Zie [304] 'Ode', noot 2.

[312] VRUCHT

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (april 1940), p. 70.
D^{1} *Dead end*, p. 22.
D^{2} *Cryptogamen*[1], p. 137.

D^3 *Cryptogamen*[2], p. 97.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 166.

DATERING Vóór 15 november 1939

LEESTEKST *T*

INGREEP 12 heb < Heb

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 gedicht > gedicht, D^1-D^4
7 u > U D^2-*M*
11 de zelfde > dezelfde D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 2.

[313] BLOEI

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (april 1940), p. 70.
D^1 *Dead end*, p. 24.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 139.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 99.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 168.

DATERING Vóór 15 november 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 verzaken > verzaken, D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway (2x) en in het Frans door H. Deluy (2x).
[3] Zetfout in D^3, r. 4: *dit* i.p.v. *die* (door D. Wolthers in *M* gecorrigeerd).

[314] WEERDOOD

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie A.L.C. Palies, *H*-12.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 184.
D[1] *Sphinx*, p. 10.
M[2] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 177.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 472.

DATERING

Vóór 15 november 1939

LEESTEKST

M[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [249] '*Evenwijdig aan deze schreden*', noot 2.
[2] Op 7 januari 1940 stuurde Achterberg doorslagen van vijfentwintig gedichten die in *Criterium* zouden verschijnen aan A.L.C. Palies (*M*[1]). Zie § 8.1.
[3] Zetfout in *T*, r. 9: *tot niet* i.p.v. *tot het niet*

[315] SOMNAMBULE

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 183.
D[1] *Dead end*, p. 32.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 148.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 108.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 177.

DATERING

Vóór 12 december 1939

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Op 12 december 1939 stuurde Achterberg tenminste 23 gedichten aan Ed. Hoornik in verband met de samenstelling van *Dead end*: [315] 'Somnambule' tot en met [337] 'Illusie' en een nieuwe versie van [250] 'Overspel'. In zijn antwoord van 19 december 1939 bevestigde Hoornik welke 'nieuwe gedichten' hij van Achterberg in zijn bezit had en vroeg hij of deze gedichten in *Criterium* gepubliceerd mochten worden. Op 29 december 1939 gaf Achterberg hiervoor toestemming. Zeventien gedichten verschenen in 1940 in de maart-, april- en mei-aflevering van *Criterium*. Drie gedichten zouden pas in 1941 in *Criterium*

worden gepubliceerd (zie [335] 'Roep', noot 1) en eveneens drie gedichten verschenen niet in *Criterium* maar in de *De stem* (zie [322] 'Bruiloftslied', noot 1). Zie verder § 8.1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door K. Snoek.

[316] VROUW

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 183.
D[1] *Dead end*, p. 27.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 143.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 103.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 172.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Deluy (2x).

[317] GEDULD

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 183.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 15.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 186.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 143.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 212.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
5 beduidt > beduidt, *D*[1]-*D*[5]
6 om te zetten > omzetten *D*[3]-*D*[5]
6 in uw > in *D*[1]-*D*[5]

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[318] VERGIF

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (maart 1940), p. 19.
D[1] *Dead end*, p. 25.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 140.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 100.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 169.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 in de bus > de bus in *D*[2]-*D*[4]

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1. In zijn brief aan Hoornik vroeg Achterberg speciale aandacht voor dit gedicht: '[...] en wou wel wijzen op "Vergif"!?'

[319] DUUR

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 182.
D[1] *Dead end*, p. 46.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 163.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 122.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 191.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.
[3] Zetfout in *D*[3], r. 13: *uur* i.p.v. *vuur* (niet gecorrigeerd in *M*).

[320] SCHIJNWERPER

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 182.
D[1] *Dead end*, p. 38.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 155.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 114.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 183.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 verschiet, > verschiet; *D*[1]-*D*[4]
10 overschot > overschot, *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR
[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[321] SLAAP

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 182.
D[1] *Dead end*, p. 39.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 156.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 115.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 184.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[322] BRUILOFTSLIED

OVERLEVERING
T *De stem* 20 (maart 1940), p. 255.
D[1] *Dead end*, p. 43.

D^2 *Cryptogamen*[1], p. 160.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 119.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 188.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1. Van de gedichten die Hoornik in zijn brief van 19 december 1939 noemde, werden drie gedichten niet in *Criterium* – zoals hij voorstelde – maar in de maart-aflevering van *De stem* gepubliceerd: dit gedicht, [329] 'Joseph Schmidt' en [330] 'Onteigening'. Wellicht heeft Anthonie Donker – die in dezelfde aflevering een artikel over Achterberg publiceerde, waarover hij Hoornik had ingelicht – om de gedichten gevraagd.

[323] NEGATIEF I

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (mei 1940), p. 180.
D^1 *Dead end*, p. 40.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 157.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 116.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 185.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2/3 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[324] NEGATIEF II

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (mei 1940), p. 180.
D^1 *Dead end*, p. 41.

	*D*²	*Cryptogamen*¹, p. 158.
	*D*³	*Cryptogamen*², p. 117.
	M	Kopij *D*⁴, *H*-122.
	*D*⁴	*Verzamelde gedichten*, p. 186.
DATERING		Vóór 12 december 1939
LEESTEKST		*T*
COMMENTAAR		¹ Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[325] NEGATIEF III

OVERLEVERING	*T*	*Criterium* 1 (mei 1940), p. 180.
	*D*¹	*Dead end*, p. 42.
	*D*²	*Cryptogamen*¹, p. 159.
	*D*³	*Cryptogamen*², p. 118.
	M	Kopij *D*⁴, *H*-122.
	*D*⁴	*Verzamelde gedichten*, p. 187.
DATERING		Vóór 12 december 1939
LEESTEKST		*T*
COMMENTAAR		¹ Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[326] KOSMOS

OVERLEVERING	*T*	*Criterium* 1 (maart 1940), p. 17.
	*D*¹	*Dead end*, p. 44.
	*D*²	*Cryptogamen*¹, p. 161.
	*D*³	*Cryptogamen*², p. 120.
	M	Kopij *D*⁴, *H*-122.
	*D*⁴	*Verzamelde gedichten*, p. 189.
DATERING		Vóór 12 december 1939
LEESTEKST		*T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 zijn, > zijn D^2-$D4$
6 de > den D^1-$D4$
9 derven, > derven D^1-$D4$

COMMENTAAR

[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.
[2] Zetfout in D^3, r. 5: *zaken;* i.p.v. *zaken,* en in D^{2-3}, r. 12: *Legt* i.p.v. *legt* (beide niet gecorrigeerd in *M*).

[327] JOB

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (maart 1940), p. 19.
D^1 *Dead end*, p. 45.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 162.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 121.
M Kopij $D4$, *H*-122.
$D4$ *Verzamelde gedichten*, p. 190.

DATERING

Vóór 12 december 1939

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 zijn > zijn, D^1-$D4$

COMMENTAAR

[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[328] GOLF

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 185.
D^1 *Dead end*, p. 37.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 154.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 113.
M Kopij $D4$, *H*-122.
$D4$ *Verzamelde gedichten*, p. 182.

DATERING

Vóór 12 december 1939

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 100000-tallen, > 100.000-tallen, D^1-D^4
6 betrekken > betrekken, D^2-*M*

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[329] JOSEPH SCHMIDT

OVERLEVERING
T *De stem* 20 (maart 1940), p. 255.
D^1 *Dead end*, p. 35.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 152.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 111.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 180.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST *T*

INGREEP Titel Joseph Schmidt < Joseph-Schmidt

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 streelen > streelen, D^1-D^4

COMMENTAAR [1] In een ongedateerde brief, waarschijnlijk van begin augustus 1938, schreef Achterberg vanuit Avereest aan Annie Kuiper dat hij 'beneden nu waarachtig Jozef Schmidt' voor de radio hoorde: 'een keel die nimmer kerkers kent. Het is... ik kan 't niet schrijven.' De Roemeense tenor Joseph Schmidt (1904–1942) maakte in de dertiger jaren in Nederland furore als concert-, radio- en operettezanger. Zie J. Vermeulen, 'Achterberg en de muziek', p. 54.
[2] Zie [322] 'Bruiloftslied', noot 1.

[330] ONTEIGENING

OVERLEVERING
T^1 *De stem* 20 (maart 1940), p. 256.

D^1 *Dead end*, p. 36.
T^2 *Criterium* 2 (september 1941), p. 556.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 153.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 112.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 181.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

7/8 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* D^1-D^4
10 boren > boren; D^1, D^2-D^4
11 bezit > bezit, D^1, D^2-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [322] 'Bruiloftslied', noot 1.
[2] De opname van dit gedicht in *Criterium* (T^2) berust – gezien de eerdere publicatie in *De stem* en *Dead end* – waarschijnlijk op een vergissing.

[331] GEDAANTE

OVERLEVERING T *Criterium* 1 (april 1940), p. 69.
D^1 *Dead end*, p. 30.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 146.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 106.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 175.

DATERING Vóór 12 december 1939

LEESTEKST T

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 in, > in D^1-D^4
7 den > de D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.

[332] LENTE I

OVERLEVERING
T *Criterium* I (maart 1940), p. 17–18.
D[1] *Dead end*, p. 29.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 145.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 105.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 174.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
T

INGREEP
9 u < uw

VARIANTEN EN CORRECTIES
Nummer I > II *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR
[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1.
[2] Vanaf *Dead end* is de volgorde van dit gedicht en [333] 'Lente II' veranderd (zie § 8.4). Het derde gedicht van de reeks, [334] 'Lente III', werd in een gewijzigde versie en onder de titel 'Verkenning' opgenomen in *Inertie* (zie § 26.1).

[333] LENTE II

OVERLEVERING
T *Criterium* I (maart 1940), p. 18.
D[1] *Dead end*, p. 28.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 144.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 104.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 173.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
Nummer II > I *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] Zie [332] 'Lente I', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[334] LENTE III

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (maart 1940), p. 18.
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 105.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 346.

DATERING

Vóór 12 december 1939 (*T*)
Vóór december 1945 (M^1)

LEESTEKST

T
M^1 (zie p. 313)

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b-c potlood

Reekstitel	*T*	Lente
	M^1-D^2	*[ontbreekt]*
Nummer	*T*	III
	M^1-D^2	*[ontbreekt]*
Titel	*T*	*[ontbreekt]*
	M^1-D^2	Verkenning

T, r. 1–9:

1	*T*	Wat nimmermeer begint
2	*T*	is nu bijeen met bloem en wind
3	*T*	in nachten, ver van hier; ik wil
4	*T*	betrachten elk verschil,
5	*T*	dat zich nog tusschen ons bevindt
6	*T*	over te nemen in het woord,
7	*T*	vaarwel aan dit verlaten oord,

8	*T*		en er niets is	
9	*T*		dan uw verlies.	
			[Hier eindigt T]	
			*M*¹-*D*², r. 1–(10):	
1	*M*¹-*D*²		Gij zijt bijeen met bloem en wind;	*[← T, 2]*
2	*M*¹-*D*²		een toestand, onbekend; ik wil	*[← T, 3]*
3	*M*¹	a	betrachten elk verschil,	*[← T, 4]*
		b	[ ]	*[? door* betrachten*]*
		b	{proberen } [ ]	
		c	[betrachten] [ ]	
		c	{beproeven} [ ]	
	*M*²-*D*²		beproeven | |	
4	*M*¹-*D*²		dat zich nog tusschen ons bevindt,	*[← T, 5]*
5	*M*¹-*D*²		over te nemen in het woord;	*[← T, 6]*
6	*M*¹-*D*²		tot er in dit verlaten oord	*[← T, 7]*
7	*M*¹	a	niets anders is dan uw verlies	*[← T, 8–9]*
		b	v[an] [uw verlies] niets anders is	
		c	[niets anders is van uw verlies]	
	*M*²-*D*²		| |	
8	*M*¹	a	en deze winst, dat ik precies	
		b	da[n] [ ]	
	*M*²-*D*²		| |	
9	*M*¹	a	de grenzen weet van mijn gemis .	
		b	[ ] {voel} [ ],	
		c	[ ] [weet] [ ].	
	*M*²-*D*²		| |	
(10)	*M*¹	a	*[ontbreekt]*	
		b	te weten , waar een vers begint	
		b	[ ]: [ ]	
		c	*[doorgehaald]*	
	*M*²-*D*²		*[ontbreekt]*	
			*[Hier eindigen M*¹*-D*²*]*	

COMMENTAAR

[1] Zie [332] 'Lente 1', noot 1 en 2.
[2] De veranderingen in *M*¹ (r. 3, 7 en 8) zijn door Achterberg overgenomen in *M*², een doorslag van *M*¹. Omdat het in deze gevallen gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van *M*² betrokken.

[3] Dit gedicht is vertaald in het Italiaans door G. van Woudenberg/F. Nicosia en G. van Woudenberg.

[335] ROEP

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (maart 1941), p. 173.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 16.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 188.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 145.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 214.

DATERING

Vóór 12 december 1939

LEESTEKST

T

INGREEP

5 vervult, < vervuld,

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 M[2] > m[2] *D*[1]-*D*[5]

COMMENTAAR

[1] Zie [315] 'Somnambule', noot 1. Dit gedicht werd, evenals [336] 'Versteening' en [337] 'Illusie', pas in 1941 in *Criterium* gepubliceerd (samen met drie gedichten van later datum). Over deze publicatie zijn verder geen gegevens bekend.

[336] VERSTEENING

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (maart 1941), p. 174.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 16.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 187.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 144.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 213.

DATERING

Vóór 12 december 1939

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [335] 'Roep', noot 1.

[337] ILLUSIE

OVERLEVERING
D[1] *Dead end*, p. 31.
T *Criterium* 2 (maart 1941), p. 174.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 147.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 107.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 176.

DATERING
Vóór 12 december 1939

LEESTEKST
D[1]

COMMENTAAR
[1] Zie [335] 'Roep', noot 1. De opname van dit gedicht in *Criterium* berust – gezien de eerdere publicatie in *Dead end* – waarschijnlijk op een vergissing.

[338] 'DICHT BIJ DE DINGEN DIE U KENNEN'

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, in brief aan R. Houwink, 1 maart 1940.
M[2] Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 178.
D[1] *Thebe*, p. 9.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 245.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 198.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 265.

DATERING
Vóór 1 maart 1940

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Wacht *M*[2]-*D*4
Nummer *[ontbreekt]* > 1 *M*[2]-*T*

COMMENTAAR
[1] Op 1 maart 1940 bedankte Achterberg Roel Houwink voor diens 'uitnemend artikel' 'Over den dichter Achterberg' in *Woord en wereld*. Hij besloot zijn brief met: 'Laat ik je dit vers mogen geven: *[volgt M*[1]*]*'.
[2] Op 15 maart 1940 heeft Achterberg dit gedicht, samen met [339] 'De verdronkenen' tot en met [343] 'Steekvlam', aan Ed. Hoornik gestuurd, die de

gedichten in de april- en mei-aflevering van *Criterium* plaatste. Dit gedicht en [341] 'Wacht' werden aldaar afgedrukt onder de gemeenschappelijke titel 'Wacht' en met de nummers 'I' en 'II'. Zie verder § 9.1.1.

[339] DE VERDRONKENEN

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (april 1940), p. 67.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 24.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 203.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 160.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 228.

DATERING

Vóór 15 maart 1940

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [338] '*Dicht bij de dingen die u kennen*', noot 2.
[2] Dit gedicht is kennelijk geschreven naar aanleiding van opmerkingen van Ed. Hoornik over [155] 'De verdronkenen'. Vgl. *Biografie*, p. 670.
[3] Zetfout in *D*[4], r. 8: *in* i.p.v. *is* (in *M* door D. Wolthers gecorrigeerd).

[340] MANIFEST

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (april 1940), p. 67.
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
M[2] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[3] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
D[1] *Blauwzuur*, p. 17.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 976.

DATERING

Vóór 15 maart 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b bl potlood (in de hand van J. Vermeulen)
M[3] a typemachine, b anilinepotlood

Titel *T-M*[1] Manifest
M[2] *[onthreekt]*
M[3]-*D*[2] Manifest

8	*T*		op een bericht, zoo regelrecht,
	M[1]-*D*[2]		| | zóó | |
12	*T*-*M*[2]		breng mij vergif , wanneer geen brood kan baten.
	M[3]	a	| |o| |
		b	[ ], [ ]
	D[1-2]		| |
13	*T*		Wil u dan haasten.
	M[1]	a	| |
		b	[ ] *[regel tussen ( )]*
	M[2]		*[ontbreekt]*
	M[3]	a	| |
		b	Wil u dan haasten.
	D[1-2]		| |

COMMENTAAR

[1] Zie [338] '*Dicht bij de dingen die u kennen*', noot 2.
[2] *M*[1] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*. Het gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in de bundel *Cel*, zoals ook op *M*[1] is aangetekend. Zie verder § 16.

[341] WACHT

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 178.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 26.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 206.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 163.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 231.

DATERING

Vóór 15 maart 1940

LEESTEKST

T

INGREEP

Titel Wacht < Wacht II

COMMENTAAR

[1] In *T* is dit gedicht het tweede gedicht van de reeks 'Wacht' (zie voor het eerste gedicht [338] '*Dicht bij de dingen die u kennen*', noot 2).
[2] Zetfout in *D*[4], r. 7: *levensduur* i.p.v. *levensdeur* (niet gecorrigeerd in *M*).

[342] VISIOEN

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 179.
D[1] *Thebe*, p. 8–9.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 244.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 197.
M Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 264.

DATERING
Vóór 15 maart 1940

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 gestorven, > gestorven *D*[1]-*D*4

COMMENTAAR
[1] Zie [338] '*Dicht bij de dingen die u kennen*', noot 2.

[343] STEEKVLAM

OVERLEVERING
T *Criterium* 1 (mei 1940), p. 179.
D[1] *Sphinx*, p. 18.
M[1] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 183.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 478.

DATERING
Vóór 15 maart 1940

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 den > de *P*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR
[1] Zie [338] '*Dicht bij de dingen die u kennen*', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[344] IN HOC VINCIT I

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M[2] Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 69.
D[1] *Thebe*, p. 15.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 254.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 207.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 274.

DATERING
Vóór 24 april 1940

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] Op 24 april 1940 stuurde Achterberg 21 nieuwe gedichten aan Ed. Hoornik. De gedichten waren, zo schreef hij, 'behoudens de aanloopen natuurlijk, in drie dagen ontstaan'. Uit deze verzameling heeft Hoornik twaalf gedichten behouden voor *Criterium*. Deze gedichten stuurde Achterberg op 5 mei 1940 aan Marsman: 'Aan verstaanbaarheid hebben sommige van deze toch wel gewonnen, vind ik zelf. Of niet? Ik weet het: het dreunt te veel.' Achterberg vroeg ook Marsmans oordeel over deze gedichten, maar diens antwoord is niet overgeleverd. De typoscripten die Achterberg bij zijn brief insloot zijn bewaard gebleven en bevatten [344] 'In hoc vincit I' tot en met [355] 'Paschen'. De gedichten werden in verschillende afleveringen van *Criterium* gepubliceerd. Zie verder § 9.1.1.

[345] IN HOC VINCIT II

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M[2] Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 69.
D[1] *Thebe*, p. 15.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 254.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 207.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 274.

DATERING
Vóór 24 april 1940

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR [1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.

[346] IN HOC VINCIT III

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M[2] Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 69–70.
D[1] *Thebe*, p. 15–16.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 255.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 207–208.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 274–275.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 en geest. > en naar geest. *D*[2]-*D*[4]

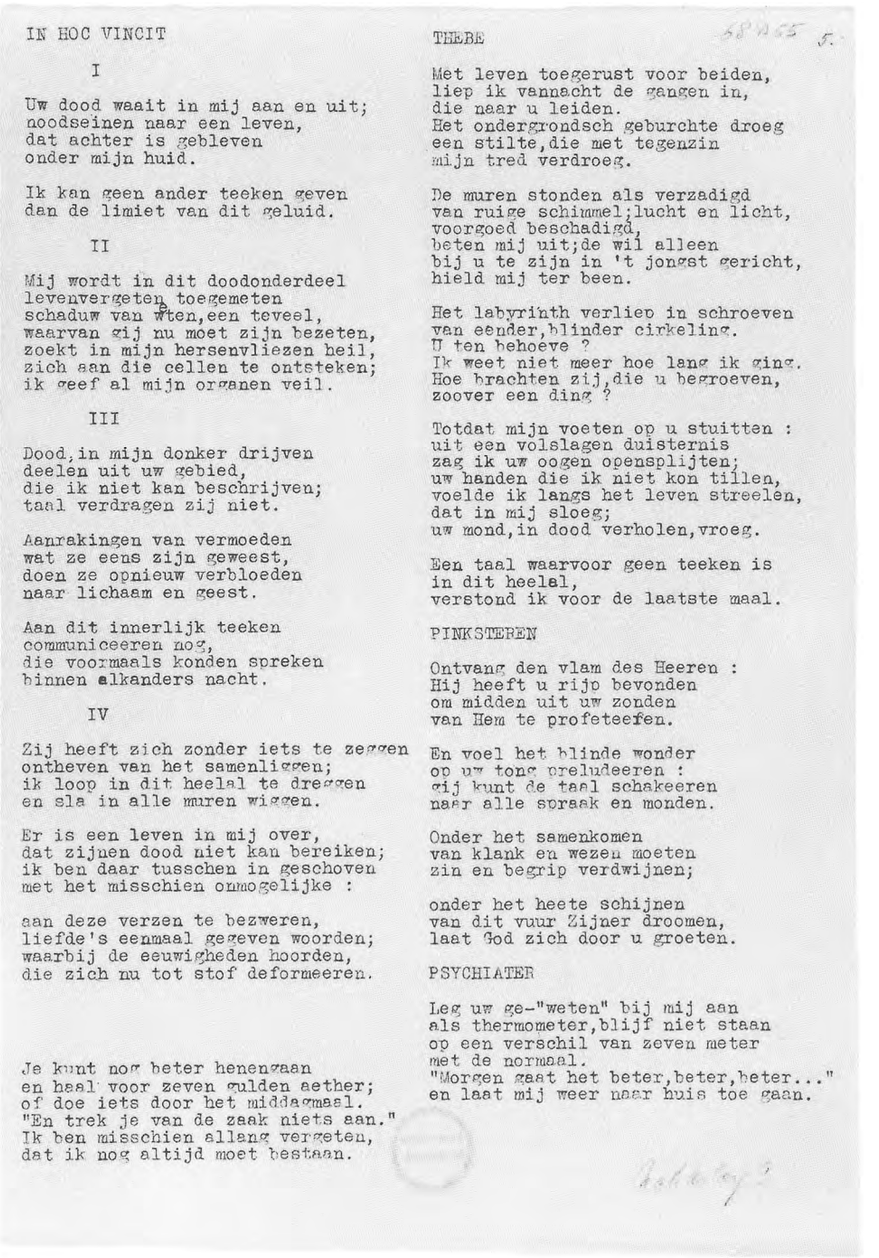
COMMENTAAR [1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.

[347] IN HOC VINCIT IV

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M[2] Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 70.
D[1] *Thebe*, p. 16.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 256.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 208.
M[3] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 275.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST *M*[1]

IN HOC VINCIT

I

Uw dood waait in mij aan en uit;
noodseinen naar een leven,
dat achter is gebleven
onder mijn huid.

Ik kan geen ander teeken geven
dan de limiet van dit geluid.

II

Mij wordt in dit doodonderdeel
levenvergeten toegemeten
schaduw van wten,een teveel,
waarvan gij nu moet zijn bezeten,
zoekt in mijn hersenvliezen heil,
zich aan die cellen te ontsteken;
ik geef al mijn organen veil.

III

Dood,in mijn donker drijven
deelen uit uw gebied,
die ik niet kan beschrijven;
taal verdragen zij niet.

Aanrakingen van vermoeden
wat ze eens zijn geweest,
doen ze opnieuw verbloeden
naar lichaam en geest.

Aan dit innerlijk teeken
communiceeren nog,
die voormaals konden spreken
binnen elkanders nacht.

IV

Zij heeft zich zonder iets te zeggen
ontheven van het samenliggen;
ik loop in dit heelal te dreggen
en sla in alle muren wiggen.

Er is een leven in mij over,
dat zijnen dood niet kan bereiken;
ik ben daar tusschen in geschoven
met het misschien onmogelijke :

aan deze verzen te bezweren,
liefde's eenmaal gegeven woorden;
waarbij de eeuwigheden hoorden,
die zich nu tot stof deformeeren.

Je kunt nog beter henengaan
en haal voor zeven gulden aether;
of doe iets door het middagmaal.
"En trek je van de zaak niets aan."
Ik ben misschien allang vergeten,
dat ik nog altijd moet bestaan.

THEBE

Met leven toegerust voor beiden,
liep ik vannacht de gangen in,
die naar u leiden.
Het ondergrondsch geburchte droeg
een stilte,die met tegenzin
mijn tred verdroeg.

De muren stonden als verzadigd
van ruige schimmel;lucht en licht,
voorgoed beschadigd,
beten mij uit;de wil alleen
bij u te zijn in 't jongst gericht,
hield mij ter been.

Het labyrinth verliep in schroeven
van eender,blinder cirkeling.
U ten behoeve ?
Ik weet niet meer hoe lang ik ging.
Hoe brachten zij,die u begroeven,
zoover een ding ?

Totdat mijn voeten op u stuitten :
uit een volslagen duisternis
zag ik uw oogen opensplijten;
uw handen die ik niet kon tillen,
voelde ik langs het leven streelen,
dat in mij sloeg;
uw mond,in dood verholen,vroeg.

Een taal waarvoor geen teeken is
in dit heelal,
verstond ik voor de laatste maal.

PINKSTEREN

Ontvang den vlam des Heeren :
Hij heeft u rijp bevonden
om midden uit uw zonden
van Hem te profeteeren.

En voel het blinde wonder
op uw tong preludeeren :
gij kunt de taal schakeeren
naar alle spraak en monden.

Onder het samenkomen
van klank en wezen moeten
zin en begrip verdwijnen;

onder het heete schijnen
van dit vuur Zijner droomen,
laat God zich door u groeten.

PSYCHIATER

Leg uw ge-"weten" bij mij aan
als thermometer,blijf niet staan
op een verschil van zeven meter
met de normaal.
"Morgen gaat het beter,beter,beter..."
en laat mij weer naar huis toe gaan.

[344] 'In hoc vincit I' tot en met [350] 'Psychiater', M^1 (collectie H. Marsman)

COMMENTAAR

[1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.
[2] Zetfout in D^3, r. 1: *iets zeggen* i.p.v. *iets te zeggen* (in M^3 door D. Wolthers gecorrigeerd).

[348] THEBE

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M^2 Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 1 (augustus 1940), p. 397.
D^1 *Thebe*, p. 4–5.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 237–238.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 191–192.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 258–259.

DATERING

Vóór 24 april 1940

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a-b typemachine (fase b aangebracht ná T)

22	M^{1-2}		uw handen die ik niet kon tillen,
	T-D^4		| |, | |
26	M^{1-2}		Een taal waarvoor geen teeken is
	T		| |, | |
	D^1-D^4		| |o| |
			[M^1, M^2 a en T eindigen na r. 28]
			M^2 b, D^1-D^4, r. (29)–(32):
(28/29)	M^2	b	*[strofewit]*
	D^1-D^4		| |
(29)	M^2	b	Maar had geen adem meer genoeg
	D^1-D^4		| |
(30)	M^2	b	en ben gevlucht in dit gedicht:
	D^1-D^4		| |
(31)	M^2	b	noodtrappen naar het morgenlicht,
	D^1-D^4		| |

(32) M^2 b vervaald en veel te vroeg.
D^1-D^4 | |

[Hier eindigen M^2 b en D^1-D^4]

COMMENTAAR

[1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1. In zijn brief aan Marsman schreef Achterberg over zijn gedichten: 'Ik weet het: het dreunt te veel', maar hij voegde er meteen aan toe: 'Maar in Thebe moet het dreunen'.
[2] Op M^2 heeft Achterberg naderhand r. (29)–(32) onder de oorspronkelijke tekst getypt (fase b).
[3] Zetfout in D^3, r. 4: *Met* i.p.v. *Het* (in M^3 door D. Wolthers gecorrigeerd).
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce, P.K. King en K. Snoek, in het Italiaans door G. van Woudenberg/F. Nicosia en G. van Woudenberg, in het Roemeens door A. Covaci en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).
[5] Literatuur over het gedicht:
Anbeek, T., 'Slordige dichters?'
Zonneveld, P.A.W. van, 'Achterberg en Staring.'

[349] PINKSTEREN

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M^2 Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 1 (november 1940), p. 699.
D^1 *Thebe*, p. 22.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 268.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 17.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 13.
P^1 Proef D^5, *H*-54.
$D^{5\text{-}6}$ *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 13.
D^7 *Cryptogamen*[2], p. 220.
P^2 Proef D^8, *H*-90.
D^8 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 13.
M^3 Kopij D^9, *H*-122.
D^9 *Verzamelde gedichten*, p. 287.

DATERING

Vóór 24 april 1940

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^3 a gedrukt, b anilinepotlood (in de hand van D. Wolthers)

1 den > de D^3-D^6, P^2-D^8
14 zich > zich M^3 *a* > Z[ich] M^3 *b*-D^9

COMMENTAAR

[1] Zie [344] 'In hoc vincit I', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door D. O'Driscoll en S. Wiersma, in het Italiaans door G. van Woudenberg en in het Spaans door F. Carrasquer.
[3] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Achterbergs "Pinksteren".'

[350] PSYCHIATER

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
T *Criterium* 2 (juni 1941), p. 433.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,I.
M[3] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[4] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
D[1] *Blauwzuur*, p. 26.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 985.

DATERING

Vóór 24 april 1940

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[4] a typemachine, b anilinepotlood

7 henengaan > henen gaan *M*[2]-*M*[4] *a* > [henengaan] *M*[4] *b*-*D*[2]
10 aan.' > aan' *M*[2] > aan'. *M*[3]-*M*[4] *a* > [aan.'] *M*[4] *b*-*D*[2]
11 allang > al lang *M*[4]-*D*[2]
11 vergeten, > vergeten *M*[2]

COMMENTAAR

[1] Zie [344] 'In hoc vincit I', noot 1. In zijn brief aan Hoornik van 24 april 1940 vroeg Achterberg: 'En "Psychiater"... kan dat?' Een jaar later, op 5 maart 1941, schreef hij aan Hoornik: 'P.S. Publiceer "Psychiater" maar niet.' Het gedicht werd evenwel, met vijf andere gedichten, gepubliceerd in de juni-aflevering van *Criterium*. Zie verder § 12.1.
[2] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van *T*. Het gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in de bundel *Cel*, zoals ook op *M*[2] is aangetekend. Zie verder § 16.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[351] DECEMBER

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.

M^2 Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 1 (augustus 1940), p. 398–399.
D^1 *Thebe*, p. 5–6.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 239–241.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 193–194.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 260–261.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

41 de > je D^3-D^4

COMMENTAAR [1] Op 15 maart 1940 stuurde Achterberg zeven gedichten aan Ed. Hoornik (zie [338] '*Dicht bij de dingen die u kennen*', noot 2), waaronder een niet bewaard gebleven versie van dit gedicht, die wellicht nog niet voltooid was. Achterberg schreef namelijk: '[...] van "December" ben ik niet zeker. Als je ook vindt dat het niet uit de verf is, wil je het dan retourneeren?' Op 24 april zond Achterberg hem – naast twintig andere gedichten (zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1) – een nieuwe versie van het gedicht: 'Kun je ook vinden dat "December" nu gewonnen heeft zoo?' Hij verzocht Hoornik de oude versie van het gedicht te vernietigen.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[352] HOUTSNEDE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M^2 Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 1 (november 1940), p. 700.
D^1 *Thebe*, p. 20.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 264.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 216.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 283.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 ben u > ben D^3-D^4
3 ondergegaan; > ondergaan; D^2-D^4
4 duizeling, > duizelig, D^3-D^4
6 Ze > Zij D^2-D^4
8 zorgvuldig, > zorgvuldig D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.
[2] Zetfout in *T*, r. 11: *Als* i.p.v. *als*

[353] GEBED AAN DE STOF

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
T *Criterium* 1 (augustus 1940), p. 396.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 30.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 213.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 169.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 237.

DATERING

Vóór 24 april 1940

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Gebed aan de stof > Stof D^1-D^5
3 welgewikt > welgewikt, *T*
11 en > En D^1-D^5

COMMENTAAR

[1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.

[354] GEBED AAN HET VUUR

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M^2 Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 1 (augustus 1940), p. 396.
D^1 *Thebe*, p. 19.

D^2 *Cryptogamen*[1], p. 262.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 214.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 281.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[355] PASCHEN

OVERLEVERING M^1 Typoscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Marsman, 5 mei 1940.
M^2 Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 70.
D^1 *Thebe*, p. 21.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 266.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 218.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 285.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1.

[356] MONADE

OVERLEVERING D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 41.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 230.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 185.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 252.

DATERING Vóór 24 april 1940

LEESTEKST D^1

INGREEP 13 Dartmoor < Datmoor

COMMENTAAR [1] Uit een brief van 8 april 1940 van Achterberg aan Roel Houwink blijkt, dat deze Achterberg om gedichten voor *Opwaartse wegen* had gevraagd. Toen Achterberg op 24 april 1940 zijn nieuwe gedichten aan Ed. Hoornik stuurde (zie [344] 'In hoc vincit 1', noot 1), vroeg hij: 'Roel komt waarschijnlijk volgende week hier en heeft me al om verzen voor O.W. gevraagd. Zou je die, welke je ook beter voor dat blad geschikt acht, willen retourneeren?' Hoornik heeft vervolgens negen gedichten afgestaan. Op 19 juni 1940 heeft Achterberg van de redactie van *Opwaartse wegen* bericht ontvangen dat alleen dit gedicht geplaatst zou worden. Door de opheffing van het tijdschrift ging de publicatie evenwel niet door. Zie verder § 9.1.2.

[357] GEBED AAN GOD

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, in brief aan R. Houwink, 19 juni 1940.
T *Criterium* 1 (augustus 1940), p. 396.
D^1 *Thebe*, p. 19.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 261.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 18.
D^4 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 14.
P^1 Proef D^5, *H*-54.
$D^{5\text{-}6}$ *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 14.
D^7 *Cryptogamen*[2], p. 213.
P^2 Proef D^8, *H*-90.
D^8 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 14.
M^2 Kopij D^9, *H*-122.
D^9 *Verzamelde gedichten*, p. 280.

DATERING Vóór 3 mei 1940

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Gebed aan God > Gebed D^3-D^6, P^2-D^8

COMMENTAAR [1] Op 3 mei 1940 schreef Achterberg aan Ed Hoornik: 'Bij de gezonden verzen voeg ik nog dit Gebed.' Hiermee is dit gedicht bedoeld, want op 6 juni meldde

Achterberg: 'Gisteren passeerde de drukproef van "Gebed aan God"'. Het gedicht werd, samen met vier andere gedichten, gepubliceerd in de augustus-aflevering van *Criterium*. Zie verder § 9.1.1.

[358] WAARHEID

OVERLEVERING

T *Opwaartse wegen* 18 (juli/augustus 1940), p. 165.
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
M[2] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[3] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
D[1] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 59.
D[2] *Voorbij de laatste stad*[2], p. 77.
D[3] *Blauwzuur*, p. 31.
D[4] *Verzamelde gedichten*[4], p. 991.

DATERING

Vóór juli 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b gr potlood

2 lied > lied, *M*[3]-*D*[4]
5 verworven, > verworven *M*[1]-*D*[4]
6 sferen; > sferen; *M*[1] *a* > [sferen] *M*[1] *b* > sferen, *M*[2]
8 verkeeren. > verkeren – *M*[1] > verkeeren – *M*[2]-*D*[4]
9 Maar > maar *M*[3]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] Over de publicatie van dit gedicht in *Opwaartse wegen*, samen met [359] 'Zwerver', zijn geen gegevens bekend. De gedichten hebben niet behoord tot de groep van negen gedichten die Achterberg omstreeks mei aan Roel Houwink had afgestaan, gezien Achterbergs mededeling dat slechts '1 van de 9 geaccepteerd' was (brief aan Roel Houwink, 19 juni 1940). Zie verder § 9.1.2.
[2] *M*[1] is een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript. Het gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is overwogen het gedicht op te nemen in een bundel met de titel *Heul* – gezien een aantekening op een door Vermeulen vervaardigd afschrift van *T* (dat hier verder buiten beschouwing blijft) – en in de bundel *Cel*, zoals ook op *M*[1] is aangetekend. Zie verder § 16.1.
[3] In de inhoudsopgave van *Voorbij de laatste stad*[1-2] staat bij dit gedicht ten onrechte vermeld: 'ongebundeld; eerste publicatie'.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[359] ZWERVER

OVERLEVERING

T *Opwaartse wegen* 18 (juli/augustus 1940), p. 166.
D[1] *Sphinx*, p. 36.
M[1] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 198.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 493.

DATERING

Vóór juli 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 den > de *M*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [358] 'Waarheid', noot 1.
[2] In het archief van Jan Vermeulen bevindt zich een afschrift van *T*, in diens hand en met een aantekening waaruit blijkt dat het gedicht in de bundel *Heul* zou worden opgenomen (zie verder § 16.1). Het afschrift blijft hier verder buiten beschouwing.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[360] MARSMAN I

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (september 1940), p. 472.
D[1] *Thebe*, p. 30.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 278.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 230.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 297.

DATERING

Vóór augustus 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

5/6 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] De reeks [360–362] 'Marsman' is geschreven naar aanleiding van de dood van H. Marsman. Deze kwam op 21 juni 1940 om het leven toen het vrachtschip waarmee hij vanuit Bordeaux naar Engeland vluchtte door onbekende oorzaak explodeerde en verging. Het bericht werd pas ongeveer een maand later in Nederland bekendgemaakt. Eind juli zal Achterberg [360] 'Marsman I' en [361] 'Marsman II' geschreven hebben, het derde gedicht – [362] 'Marsman III' – is later ontstaan, gezien de volgende passage in een ongedateerde brief (van vermoedelijk begin augustus) aan Ed. Hoornik: 'De 2 eerste verzen Marsman had ik al, zooals je ziet.' Hoornik had Achterberg om een bijdrage gevraagd voor het aan Marsman gewijde *In memoriam*-nummer van *Criterium*. Zie verder § 9.1.3.
[2] In verband met de samenstelling van *Thebe* vroeg Achterberg in een brief van 30 oktober 1940 aan Ed. Hoornik of 'er iets op tegen [is] "Marsman" op te nemen'. De drie 'Marsman'-gedichten werden inderdaad in *Thebe* opgenomen. Zie verder § 9.2.1.
[3] De reeks [360–362] 'Marsman' is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[4] Zetfout in D^3, r. 6: *uw* i.p.v. *Uw* (door D. Wolthers gecorrigeerd in *M*).

[361] MARSMAN II

OVERLEVERING

T *Criterium* I (september 1940), p. 472.
D^1 *Thebe*, p. 31.
D^2 *Cryptogamen*[I], p. 279.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 231.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 297.

DATERING

Vóór augustus 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 den bodem > de bodem D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [360] 'Marsman I', noot 1 tot en met 3.

[362] MARSMAN III

OVERLEVERING

T *Criterium* I (september 1940), p. 472.
D^1 *Thebe*, p. 32.

D^2 *Cryptogamen*[1], p. 280.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 232.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 298.

DATERING Begin augustus 1940

LEESTEKST T

COMMENTAAR [1] Zie [360] 'Marsman 1', noot 1 tot en met 3.
[2] De laatste regel van dit gedicht is ontleend aan de afsluiting van Marsmans brief aan Achterberg van 24 februari 1940: 'Maar hoe dan ook, *zien* zullen wij elkaar *zeker* wel eens.' Zie *Achterberg-Marsman*, p. 24–26.

[363] COLUMBUS I

OVERLEVERING T *Novellen en gedichten. Geschenk ter gelegenheid van de Nederlandsche boekenweek 1–8 maart 1941.* Red. E. van Lokhorst/V.E. van Vriesland. [z.p.], 1941, p. 47.
M^1 Manuscript, in brief aan L. van der Horst, 7 februari 1941, privébezit.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 25.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 204.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 161.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 229.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Nummer 1 > *[ontbreekt]* M^1
1 verloren, > verloren. M^1
2 de > De M^1
3 behooren, > behooren M^1
5 seizoenen > seizoenen, M^1
6 heen, > heen M^1

COMMENTAAR [1] Dit gedicht werd, samen met [364] 'Columbus II', opgenomen in de bloemlezing *Novellen en gedichten*, het boekenweekgeschenk voor 1941 onder redactie van Emmy van Lokhorst en Victor E. van Vriesland. Achterberg had via Ed.

Hoornik vijftien gedichten voor de bloemlezing afgestaan. Op 8 oktober 1940 schreef hij aan Hoornik: 'Ik ben benieuwd welke van Vriesland zal kiezen.' Op 26 december vroeg hij hem Van Vrieslands adres, om te kunnen informeren 'of hij tot een keuze kwam'. Op 3 februari 1941 antwoordde Van Vriesland: 'Op verzoek van Hoornik zend ik u hierbij de verzen terug [...]. Ik behield het gedicht "Columbus"; Hoornik nam de correctie waar.' Zie verder § 9.2.1 en § 9.3.
[2] Op 7 februari 1941 stuurde Achterberg een afschrift van dit gedicht en [364] 'Columbus II' aan L. van der Horst, zijn behandelend geneesheer in de Valeriuskliniek (*M*[1]). Het manuscript bevat de opdracht: 'Voor Prof. Dr. L. van der Horst.' en is ondertekend met: 'Valeriuskliniek *[/]* 7 Feb. 1941.' (Collectie D.-E. Baestaens.) Vgl. *Achterberg-Hoornik*, p. 119–120.
[3] In een brief van 17 oktober 1945 aan A.A.M. Stols opperde Achterberg het idee om onder andere de 'Columbus'-gedichten op te nemen in een bundel *Hoe maakt u het.* Dit plan ging evenwel niet door. Zie verder § 22.2.

[364] COLUMBUS II

OVERLEVERING

T *Novellen en gedichten. Geschenk ter gelegenheid van de Nederlandsche boekenweek 1–8 maart 1941.* Red. E. van Lokhorst/V.E. van Vriesland. [z.p.], 1941, p. 47.
M[1] Manuscript, in brief aan L. van der Horst, 7 februari 1941, privébezit.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 25.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 205.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 162.
M[2] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 230.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 in > aan *M*[1]
11 bloot > bloot, *M*[1]

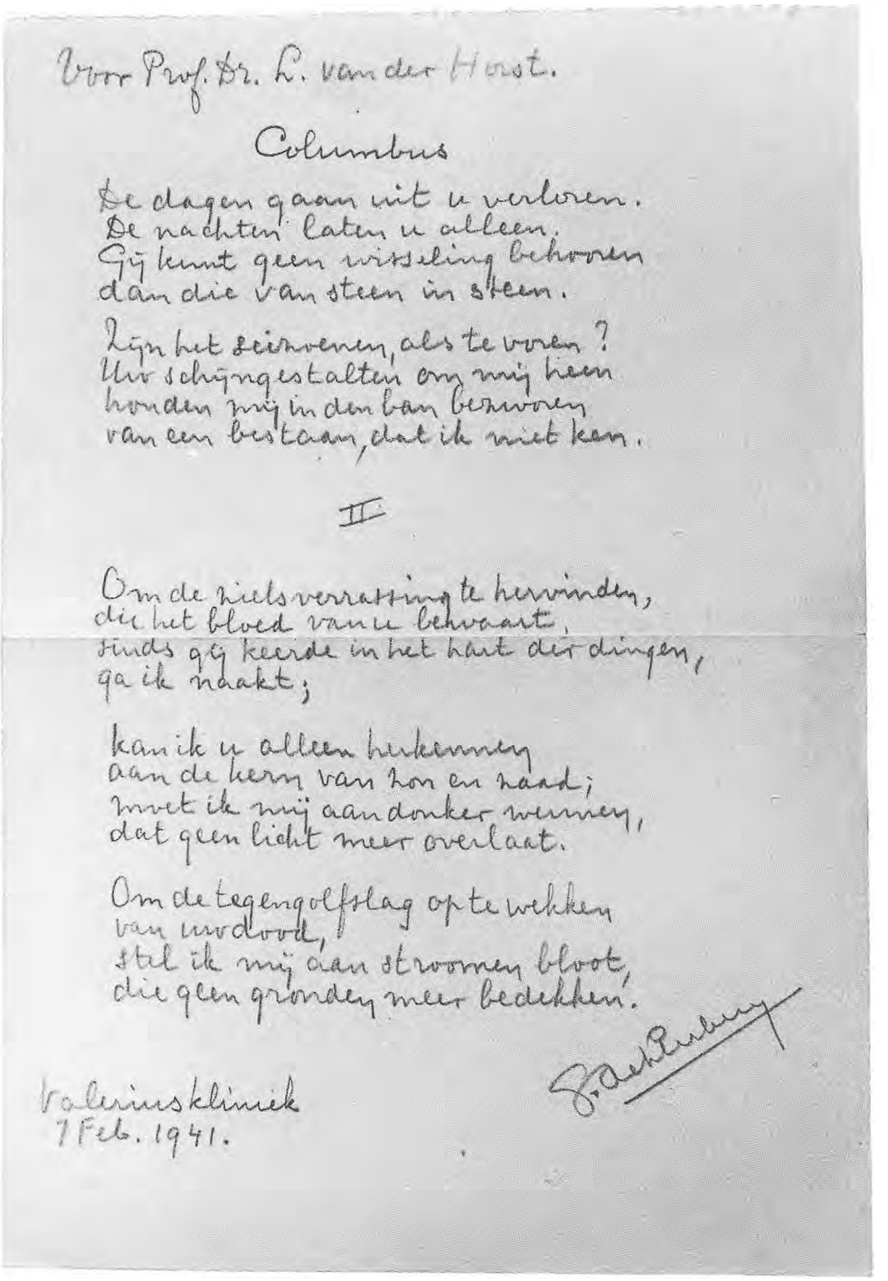
COMMENTAAR

[1] Zie [363] 'Columbus I', noot 1 tot en met 3.

[365] BINNENHUISARCHITECTUUR

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (november 1940), p. 695–696.

Voor Prof. Dr. L. van der Horst.

Columbus

De dagen gaan uit u verloren.
De nachten laten u alleen.
Gij kennt geen wisseling behoren
dan die van steen in steen.

Zijn het schimmen, als te voren?
Uw schijngestalten om mij heen
houden mij in den ban bezworen
van een bestaan, dat ik niet ken.

II

Om de zielsverrassing te hervinden,
die het bloed van u bewaart,
sinds gij keerde in het hart der dingen,
ga ik naakt;

kan ik u alleen herkennen
aan de kern van bot en baard;
moet ik mij aan donker wennen,
dat geen licht meer overlaat.

Om de tegengolfslag op te wekken
van uw dood,
stel ik mij aan stromen bloot,
die geen gronden meer bedekken.

Valeriusklinik
7 Feb. 1941.

J. Slauerhoff

[363–364] 'Columbus', M^1 (collectie D.-E. Baestaens)

D^1 *Thebe*, p. 7–8.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 242–243.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 195–196.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 262–263.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

INGREEP 24 moet < Moet

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a gedrukt, b bl ballpoint (waarschijnlijk in de hand van D. Wolthers)

7 intérieur > intérieur *M a* > [interieur] *M b*-D^4
34/35 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* D^1-D^4

COMMENTAAR [1] De datering van [365] 'Binnenhuisarchitectuur' tot en met [410] 'Pastiches III' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van de bundels *Thebe* en *Osmose*. Op 8 oktober 1940 stuurde Achterberg een concept van *Thebe* aan Ed. Hoornik en schreef hij: 'Ik heb nog genoeg voor een 2e bundel, die ik Osmose zou willen noemen [...]'. Uit de in totaal ongeveer 150 gedichten heeft Hoornik vervolgens de bundels samengesteld. Tevens zorgde hij voor de publicatie van een aantal gedichten in *Criterium*. Zie verder § 9.2.
[2] Zetfout in D^1, r. 37: *oog* i.p.v. *oog*.

[366] SPHINX

OVERLEVERING *T* *Criterium* 2 (juni 1941), p. 434.
D^1 *Thebe*, p. 10.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 246.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 199.
M Kopij D^4, H-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 266.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

11/12 *[regel puntjes]* > *[strofewit]* D^2-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] In november 1946 heeft Achterberg manuscripten van dit gedicht en [412] 'Droomschuim' afgestaan aan H. Tielrooy, in verband met de P.E.N.-tentoonstelling 'Kunst van het woord in Zuid en Noord' te Amsterdam. Beide manuscripten zijn, voor zover bekend, niet bewaard gebleven.

[367] DON QUICHOT

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (september 1941), p. 555.
D[1] *Thebe*, p. 10–11.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 247.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 200.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 267.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway (4x) en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[368] ANGRIFF

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, kopij *T*, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 27–28.
D[1] *Thebe*, p. 11.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 248.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 201.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 268.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Angriff > Aanval *T*
10 legt, > legt; *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Op 20 december 1940 vroeg S. Vestdijk Achterberg om een bijdrage voor *Groot Nederland*. In overleg met Ed. Hoornik stuurde Achterberg begin januari 1941 vijf gedichten, waarvoor Vestdijk hem op 16 januari 1941 bedankte. Tevens vroeg hij of Achterberg 'later nog eens wat' wilde sturen. Aan dit verzoek heeft Achterberg gehoor gegeven, want op 13 februari 1941 bevestigde Vestdijk de ontvangst van 'uw zending, die mij in sommige opzichten nog beter beviel dan de vorige. *Angriff* en *Droomschuim* vind ik b.v. bijzonder treffend.' (Zie ook [412] 'Droomschuim'.) In totaal werden er zeven gedichten in de juli-aflevering van *Groot Nederland* gepubliceerd. Van vijf gedichten is de getypte kopij overgeleverd (M^1), alsmede van het niet geplaatste gedicht [380] 'Lichaam'. Zie verder § 9.3.
[3] Het is niet bekend of de verandering van de titel in *T* – waarschijnlijk om politieke redenen – met instemming van Achterberg heeft plaatsgevonden.

[369] VLINDER

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, kopij *T*, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 28.
D^1 *Thebe*, p. 12.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 249.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 202.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 269.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 dood, > dood D^2-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zie [368] 'Angriff', noot 2.
[3] Zetfout in D^3, r. 8: *wankele* i.p.v. *wankelende* (niet gecorrigeerd in M^2).
[4] Literatuur over het gedicht:
Vries, H. de, 'Verlokking vanuit het hierna.'

[370] RETRAITE

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *T*, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 28.
D[1] *Thebe*, p. 12–13.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 250.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 203.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 270.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 leden, > leden *D*[3]-*D*[4]

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zie [368] 'Angriff', noot 2.

[371] ROUW

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *T*, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 29.
D[1] *Thebe*, p. 13.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 251.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 204.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 271.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zie [368] 'Angriff', noot 2. Op de keerzijde van *M*[1] (de kopij voor *T*) staat in onbekende hand (mogelijk van redacteur A. van Rantwijk): 'aangenomen svp zetten'.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[372] KERKHOF

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 71.
D[1] *Thebe*, p. 14.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 252.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 205.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 272.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[373] BALANS

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (september 1941), p. 556.
D[1] *Thebe*, p. 14.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 253.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 206.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 273.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

INGREEP 10 schrijf < Schrijf

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[374] VAMPIER

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (juni 1941), p. 433.
D[1] *Thebe*, p. 17.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 257.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 209.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 276.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door L. Kunz.

[375] NACHTMERRIE

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (juni 1941), p. 434.
D[1] *Thebe*, p. 17.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 258.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 210.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 277.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zetfout in *D*[1], r. 4: *liefelijks.* i.p.v. *liefelijks,*

[376] SLAAPLIEDJE

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 71.
D[1] *Thebe*, p. 18.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 259.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 211.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 278.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Chinees door M. van Crevel, in het Engels door J. Brockway (3x), in het Frans door D. Verspoor en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[3] Zetfout in D^3, r. 6: *Mij* i.p.v. *Mijn* (in *M* gecorrigeerd, waarschijnlijk door D. Wolthers).

[377] NAZOMER

OVERLEVERING

T *Criterium* 1 (november 1940), p. 698.
D^1 *Thebe*, p. 18.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 260.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 212.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 279.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a gedrukt, b bl ballpoint (waarschijnlijk in de hand van D. Wolthers)

1 de dood. > de dood. *M a* > [d]en [dood.] *M b*-D^4
5 u; > u, D^1-D^4
6 waart > waart, D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[378] OPENBARING

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, kopij *T*, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 29.
D^1 *Thebe*, p. 21.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 265.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 217.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 284.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1	*M*[1]-*T*	Ik ga de morgenkamer in:
	D[1]-*D*[4]	| | doodenkamer | |
2	*M*[1]-*T*	het donker is bijeen gebleven
	D[1]-*D*[4]	| | gedreven

[De volgende regel ontbreekt in M[1]-T:]

D[1]-*D*[4], r. (3):

(3)	*D*[1]-*D*[4]	en tot een wolk omhoog geheven

M[1]-*D*[4], r. 3(4)–8(9):

4	*M*[1]-*T*	geen dood heeft dit begin.
(5)	*D*[1]-*D*[4]	| | eind | |
7	*M*[1]-*T*	met al de heerlijkheid , omschreven
(8)	*D*[1]-*D*[4]	| |o | |

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zie [368] 'Angriff', noot 2.
[3] Zetfout in *T*, r. 4/5: *[geen strofewit]* i.p.v. *[strofewit]* (veroorzaakt door ruimtegebrek).

[379] OPSTANDING

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 71.
D[1] *Thebe*, p. 22.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 267.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 219.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 286.

DATERING

Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[380] LICHAAM

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie C.M. Persijn-van de Gumster, *H*-14.
D[1] *Thebe*, p. 23.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 269.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 221.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 288.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a typemachine, b potlood (in onbekende hand)

12 Beenen, > Voeten[,] *M*[1] *b-D*[4]

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht heeft behoord tot Achterbergs inzending voor *Groot Nederland* (zie [368] 'Angriff', noot 2). Op de keerzijde van *M*[1] staat in de hand van Achterberg: 'copie Gr. N.' en in onbekende hand (mogelijk van redacteur A. van Rantwijk): 'terug'. Blijkens bepaalde sporen op het blad is het gedicht wel gezet, maar waarschijnlijk werd het uit ruimtegebrek uiteindelijk niet in de juli-aflevering van *Groot Nederland* opgenomen.

[381] ERFDEEL

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (september 1941), p. 555.
D[1] *Thebe*, p. 24.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 271.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 223.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 290.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (4x) en in het Spaans door F. Albal [= F. Carrasquer] en F. Carrasquer.

[382] STERREN

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (september 1941), p. 554.
D[1] *Thebe*, p. 25.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 272.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 224.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 291.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
7 had > heb *D*[3]-*D*[4]
8/9 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[383] REÏNCARNATIE I

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 72.
D[1] *Thebe*, p. 26.
D[2] *Cryptogamen*[1], p. 273.
D[3] *Cryptogamen*[2], p. 225.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 292.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[384] REÏNCARNATIE II

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (januari 1941), p. 72.
D[1] *Thebe*, p. 27.

D^2 *Cryptogamen*[1], p. 274.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 226.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 293.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[385] FRANCISCUS

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (december 1940), p. 782.
D^1 *Thebe*, p. 28–29.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 275–276.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 227–228.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 294–295.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 uur, > uur; D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] In zijn exemplaar van *Thebe* noteerde Jan Vermeulen naast de eerste strofe van dit gedicht de volgende regels: 'Gezegend ieder woord *[/]* uit Koenen's woordenboek *[/]* eeuwig en eeuwig zoekt *[/]* de dichter zijn accoord'. De status hiervan is onduidelijk.
[3] In D^3-D^4 is de oude spelling van 'Heere' (motto) gehandhaafd.
[4] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Achterbergs poëticale "Zonnelied".'

[386] HEIMWEE

OVERLEVERING *T* *Criterium* 2 (september 1941), p. 556.

D^1 *Thebe*, p. 29.
D^2 *Cryptogamen*[1], p. 277.
D^3 *Cryptogamen*[2], p. 229.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 296.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST T

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 langs trekt. > langstrekt. D^1-D^4

COMMENTAAR 1 Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[387] DELPHI

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 5.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 167.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 125.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 194.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[388] DRUÏDE

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, bij brief aan G. Kamphuis, 11 november 1940.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 6.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 168.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 126.
M^2 Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 195.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 afgerond, > afgerond: D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Op 11 november 1940 stuurde Achterberg een afschrift van dit gedicht (M^1) aan Gerrit Kamphuis, met daarop de opdracht: 'Voor Gerrit Kamphuis'. In de begeleidende brief schreef hij: 'Wil je dit vers van me aanvaarden, als je het ook poëtisch kunt accepteeren?' Het manuscript is gereproduceerd in *Achterberg-Kamphuis*, afbeelding 5.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door L. Kunz en in het Engels door P. Boyce.

[389] HERCULANEUM

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 7.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 169.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 127.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 196.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (4x) en in het Spaans door F. Carrasquer.

[390] AFSPRAAK

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 8.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 170.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 128.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 197.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 O > o D^4-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[391] WELKOM

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 8.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 171.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 129.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 198.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[392] DOOI

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 9.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 172.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 130.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 199.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[393] BAAIERD

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 9.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 173.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 131.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 200.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
D^{1}

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[394] GEVECHT

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 10.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 174.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 132.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 201.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
D^{1}

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[395] FATUM

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 10.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 175.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 133.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 202.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^{1}

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[396] RETROSPECTIE

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 11.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 176.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 134.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 203.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^{1}

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[397] OSMOSE

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 11.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 177.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 135.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 204.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^{1}

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Literatuur over het gedicht:
Jansma, B., 'De dichter Gerrit Achterberg.'

[398] VERBOND

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 12.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 178.

D^4 *Cryptogamen*[2], p. 136.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 205.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[399] SPIEGELING

OVERLEVERING D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 19.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 192.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 149.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 217.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[400] WAANZIN

OVERLEVERING D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 19.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 193.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 150.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 218.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (2x).

[401] MONOMAAN

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 20.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 194.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 151.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 219.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
D^{1}

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zetfout in D^{2}, r. 7: *ver.* i.p.v. *ver*

[402] GEBED AAN DE SCHRIJFMACHINE

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 21.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 197.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 154.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 222.

DATERING
Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST
D^{1}

COMMENTAAR
[1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.
[3] Literatuur over het gedicht:
Sande, J. van de, 'De dichter als machine-schrijver.'

[403] WODAN

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 24.
D^{3} *Cryptogamen*[1], p. 202.
D^{4} *Cryptogamen*[2], p. 159.
M Kopij D^{5}, *H*-122.
D^{5} *Verzamelde gedichten*, p. 227.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[404] EXIL

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 27.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 208.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 165.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 233.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Esperanto door W.A. Verloren van Themaat.

[405] ONTSLAPEN

OVERLEVERING
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 27.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 209.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 166.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 234.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway (3x).

[406] DE VLIEGENDE HOLLANDER

OVERLEVERING T *Criterium* 2 (maart 1941), p. 173.

D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 28.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 210.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 167.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 235.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[407] ONTSLAG

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (november 1940), p. 701.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 29.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 211–212.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 168.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 *Verzamelde gedichten*, p. 236.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

12 ziel; > ziel, D^1-D^5
13 viel > viel; D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.

[408] PASTICHES I

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (december 1940), p. 781.
D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 42.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 231.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 186.

M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 253.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

INGREEP 2 $H_2O. < H_2O$

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Achterberg heeft in 1946 overwogen de reeks [408–410] 'Pastiches' in de bundel *Asyl* op te nemen. Op 7 juni 1946 schreef hij aan Jan Vermeulen: '"Pastiches" in Asyl was niet kwaad. Vind*[t]* Stols dat goed?' De gedichten zijn niet overgeleverd in het typoscript van de bundel. Zie verder § 31.3.
[3] Bij de voorbereidingen voor de *Verzamelde gedichten* heeft Achterberg overwogen de titel van [408–410] 'Pastiches' te veranderen. Op een correctielijst voor de uitgave noteerde hij: 'titel wordt: Portretten (?)'. Deze verandering is niet in de kopij van *D*[5] aangebracht. Zie verder § 51.2.

[409] PASTICHES II

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (december 1940), p. 781.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 42.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 231.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 186.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 253.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zie [408] 'Pastiches 1', noot 2 en 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (2x).
[4] Zetfout in *D*[4], r. 2: *het* i.p.v. *Het* (in *M* voorstel tot correctie in onbekende hand).

[410] PASTICHES III

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (december 1940), p. 781.

D^{1-2} *Osmose*[1-2], p. 42.
D^3 *Cryptogamen*[1], p. 232.
D^4 *Cryptogamen*[2], p. 187.
M Kopij D^5, *H*-122.
D^5 Verzamelde gedichten, p. 253–254.

DATERING Vóór 8 oktober 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [365] 'Binnenhuisarchitectuur', noot 1.
[2] Zie [408] 'Pastiches 1', noot 2 en 3.

[411] AMBTMAN

OVERLEVERING *T* *Criterium* 1 (november 1940), p. 702.
M Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
D^1 *Zeven gedichten*, p. 11–12.
D^2 *Verzamelde gedichten*[8], p. 1004.

DATERING Vóór 30 oktober 1940

LEESTEKST *T*

INGREEP 3 drogen < drogen.

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 drogen > drogen, *M*

COMMENTAAR [1] In verband met de samenstelling van *Thebe* vroeg Achterberg op 30 oktober 1940 aan Ed. Hoornik of het misschien beter was dit gedicht buiten de bundel te laten. Het gedicht werd niet in *Thebe* opgenomen, wellicht – zoals R.L.K. Fokkema vermoedt – 'uit vrees ambtenaren van het Departement van Justitie voor het hoofd te stoten'. Volgens Fokkema is het gedicht geschreven na de gesprekken tussen Achterberg en S.L. Veenstra van het Departement van Justitie en de afwijzing van het verzoek om gezinsverpleging. Het gedicht zou dan ná september/oktober 1939 gedateerd kunnen worden. (*Achterberg-Hoornik*, p. 120–121.) Zie verder § 9.2.1.
[2] Dit gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens zijn enkele gedichten – waaronder 'Ambtman' –

uit deze inhoudsopgave aangestreept met de bedoeling ze in *Cel* op te nemen. In het bundeltyposcript van *Cel* (*M*) staat bij dit gedicht in potlood een vraagteken (zie § 16.2). In de inhoudsopgave van het typoscript van de bundel *Asyl* is de titel later door Achterberg geschrapt, met de aantekening 'vernietigd'. Volgens Bert Voeten heeft Achterberg in juli 1949 tegenover hem verklaard dat 'Ambtman' in *Asyl* zou worden opgenomen: 'Hij zag dit "haatvers" als een pendant van "Spreekuur".' (B. Voeten, 'Over *Blauwzuur* gesproken…', p. 27–28; vgl. [499] 'Spreekuur'.) Zie verder § 31.2, § 31.3 en § 31.4.2.
[3] Typefout in *M*, r. 22: *lif* i.p.v. *lijf*

[412] DROOMSCHUIM

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, uit correspondentie Ed. Hoornik, ongedateerd.
M[2] Typoscript, oorspronkelijk collectie A.L.C. Palies, *H*-13.
M[3] Manuscript, kopij *T*, collectie J. Vermeulen, *H*-15.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 27.
D[1] *Sphinx*, p. 30.
M[4] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 194.
M[5] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 489.

DATERING

Vóór 20 november 1940

LEESTEKST

M[1]

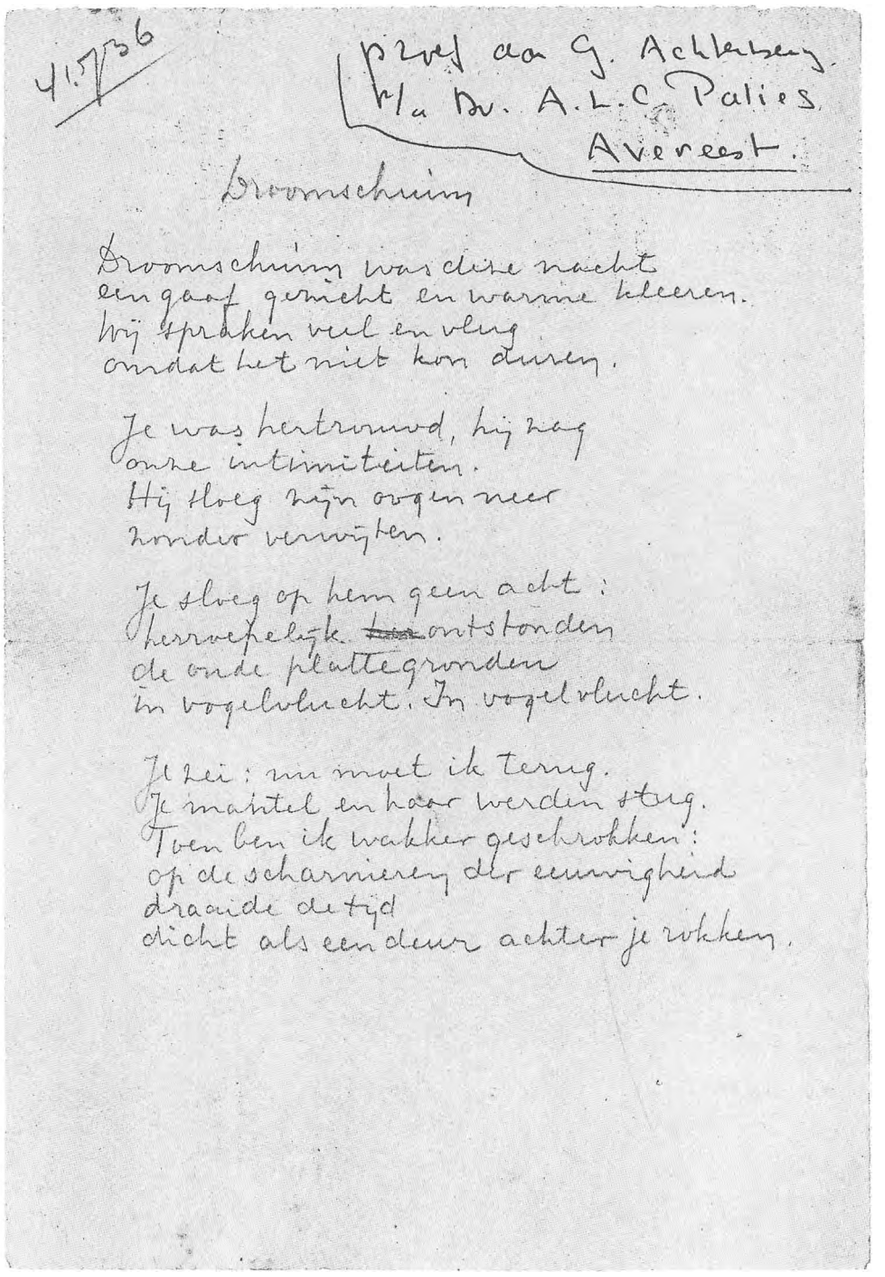
VARIANTEN EN CORRECTIES

P[1] a gedrukt, b bl ballpoint (in de hand van S. Heynemann)

Opdracht *[ontbreekt]* > voor Mr J. Thomassen *D*[1]-*M*[4]>
Voor Mr J. Thomassen *P*[1] *a* > *[doorgehaald]* *P*[1] *b*
3 vlug, > vlug *M*[3]
9 acht, > acht: *M*[3]-*D*[3]
10 bevonden > ontstonden *M*[3]-*D*[3]
11 plattegronden > plattegronden, *D*[1]-*D*[3]
12 vogelvlucht, in > vogelvlucht. In *M*[3]-*D*[3]
12/13 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* *M*[2]
18 lokken. > rokken. *M*[3]-*D*[3]

COMMENTAAR

[1] Volgens een mededeling van Achterberg aan Jan Vermeulen is dit gedicht geschreven naar aanleiding van het verzoek van A.L.C. Palies aan Achterberg

4.5.'36

Brief aan G. Achterberg
t/a Dr. A.L.C. Paliès
Averest.

Droomschuim

Droomschuim was deze nacht
een gaaf gericht en warme kleeren.
Wij spraken veel en vlug
omdat het niet kon duren.

Je was hertrouwd, hij zag
onze intimiteiten.
Hij sloeg zijn ogen neer
zonder verwijten.

Je sloeg op hem geen acht:
herwaarts ~~t~~ontstonden
de onde plattegronden
in vogelvlucht. In vogelvlucht.

Je zei: nu moet ik terug.
Je mantel en haar werden stug.
Toen ben ik wakker geschrokken:
op de scharnieren der eeuwigheid
draaide de tijd
dicht als een deur achter je rokken.

[412] 'Droomschuim', *M*[3] (collectie J. Vermeulen)

om zijn dromen op schrift te stellen. 'Gerrit zei mij dat hij direct de volgende dag naar Palies was gegaan, niet met een prozaïsch verslag van wat hij die nacht had gedroomd, maar met het gedicht "Droomschuim".' (Mededeling (mijn transcriptie) op geluidsband bij W. Hazeu, *Gerrit Achterberg*. Culemborg, 1984.)

[2] M^1 is afkomstig uit Achterbergs correspondentie met Ed. Hoornik (zie de reproductie in *Achterberg-Hoornik*, p. 45). Achterberg heeft het gedicht vóór 20 november 1940 aan Hoornik gestuurd, want op die datum schreef hij in verband met de samenstelling van *Osmose*: 'Winteravond en Dood paard zijn nieuw. Misschien kunnen die (met Droomschuim, dat ik je zond) er bij?' (Zie ook [413] 'Winteravond' en [414] 'Dood paard'.) Ook in zijn twee volgende brieven (van 25 en 28 november 1940) informeerde Achterberg naar Hoorniks plannen met dit gedicht. Zie verder § 9.2.2.

[3] M^3 heeft deel uitgemaakt van Achterbergs tweede inzending voor *Groot Nederland* (zie [368] 'Angriff', noot 2).

[4] In D^1 is dit gedicht geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger en opgedragen aan J. Thomassen (1907–1951) – een vriend van de psychiater H. Keilson –, die op 16 oktober 1941 schriftelijk contact had gezocht met Achterberg en hem daarna verschillende malen heeft bezocht. In 1945 zou Achterberg ook *Limiet* aan hem opdragen. (Zie *Biografie*, p. 354–355.) In P^1 is de opdracht geschrapt.

[5] Zie [366] 'Sphinx', noot 2.

[6] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[7] Schrijffout in M^3, r. 10: *herroepelijk her* (*her* direct doorgehaald).

[413] WINTERAVOND

OVERLEVERING

D^1 *Sphinx*, p. 38.
M^1 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 200.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 495.

DATERING

Vóór 20 november 1940

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 blauwe > blaue M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [412] 'Droomschuim', noot 2.
[2] Het Berlijns close harmony-mannensextet Comedian Harmonists werd in de jaren dertig beroemd in het lichte genre (zie J. Vermeulen, 'Achterberg en de muziek', p. 55).

[414] DOOD PAARD

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (maart 1941), p. 175.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 43.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 233.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 188.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 255.

DATERING

Vóór 20 november 1940

LEESTEKST

T

INGREEP

4 kort. < kort

COMMENTAAR

[1] Zie [412] 'Droomschuim', noot 2.
[2] Op 28 november 1940 vroeg Achterberg aan A.A.M. Stols om 'de verzen *Dood Paard*, *Graf* en *Opstanding* uit Osmose even te doen copieeren en aan Hoornik opzenden? Hij vroeg mij nog om deze verzen voor "Criterium"; ik heb ze helaas niet meer in duplo en kan ze ook niet precies reproduceeren.' Zie [416] 'Graf' en [417] 'Opstanding' en verder § 9.2.2.
[3] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., 'Dood paard.'

[415] MEMBRAAN

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, bij brief aan Ed. Hoornik, 25 november 1940.
T *Groot Nederland* 39.II (juli 1941), p. 29.
D[1] *Sphinx*, p. 19.
M[2] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 184.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 479.

DATERING Vóór 25 november 1940

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

1	*M*[1]	Ik blijf u met dit leven overtreffen :
	T	| |;
	D[1]-*D*[3]	| |.
2	*M*[1]-*T*	een blind verschil ligt in mij wakker,
	D[1]-*D*[3]	Een | |
3	*M*[1]	gebonden aan de doodenakker .
	T-*M*[2]	| | den | |,
	P[1]-*D*[3]	| | de | |
4	*M*[1]	Tot engelen hun vleugels heffen ,
	T	tot | |o
	D[1]-*D*[3]	| |,
5	*M*[1]	om over één geheel te waken.
	T-*D*[3]	| | een | |
7	*M*[1]	De windselen zijn weggenomen.
	T-*D*[1]	Het doet niet meer ter zake.
	M[2]-*D*[3]	| | terzake.
8	*M*[1]	Ik zie uw oogen stralen.
	T-*D*[3]	De windselen zijn weggenomen. *[← M[1], 7]*

COMMENTAAR [1] Op 25 november 1940 stuurde Achterberg dit gedicht (*M*[1]) aan Ed. Hoornik ter eventuele opname in de bundel *Osmose*. Hij schreef: 'Het correspondeert met de titel qua "inhoud".' Op 26 december vroeg Achterberg het gedicht weer aan Hoornik terug in verband met de inzending voor *Groot Nederland*. Zie [368] 'Angriff', noot 2 en verder § 9.2.2. en § 9.3.

[416] GRAF

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (maart 1941), p. 175.
D[1-2] *Osmose*[1-2], p. 21.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 196.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 153.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 221.

DATERING Vóór 28 november 1940

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [414] 'Dood paard', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Decroos (2x) en G.H. Willems, in het Engels door P. Boyce en J. Brockway (2x), in het Esperanto door W.A. Verloren van Themaat en in het Frans door H. Deluy, F.J. Temple en een onbekende vertaler (zie [Anoniem]).
[3] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., 'Opluchting.'

[417] OPSTANDING

OVERLEVERING
D[1] *Osmose*[1], p. 20.
T *Criterium* 2 (september 1941), p. 554.
D[2] *Osmose*[2], p. 20.
D[3] *Cryptogamen*[1], p. 195.
D[4] *Cryptogamen*[2], p. 152.
M Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 220.

DATERING Vóór 28 november 1940

LEESTEKST *D*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [414] 'Dood paard', noot 2. De publicatie van dit gedicht in *T* vond plaats ná de verschijning van *Osmose* (*D*[1]).
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (2x).

[418] HEUL

OVERLEVERING
T *Criterium* 2 (juni 1941), p. 432.
D[1] *Sphinx*, p. 37.
M[1] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 199.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 494.

DATERING Vóór 20 mei 1941

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 and'ren, > andren, D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Op 20 mei 1941 vroeg Achterberg aan Ed. Hoornik: 'Er komen nog verzen van mij bij "Criterium", niet? Is daar ook "Heul" onder? Mocht je sommige om des tijds wille liever niet publiceeren, doe het dan niet.' Dit gedicht werd, samen met vijf andere gedichten, gepubliceerd in de juni-aflevering van *Criterium*. Zie verder § 12.1.

[419] CEL

OVERLEVERING

T^1 *Criterium* 2 (juni 1941), p. 432.
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
M^2 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M^3 Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T^2 *Podium* 4 (december 1947), p. 152.
D^1 *Blauwzuur*, p. 27.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 986.

DATERING Vóór 20 mei 1941

LEESTEKST T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^3 a typemachine, b potlood

Reekstitel	T^1-M^3	*[ontbreekt]*
	T^2	Asyl
	D^{1-2}	*[ontbreekt]*
2	T^1	of sta ik al weer in de hoek,
	M^{1-2}	| | alweer | |
	M^3-D^2	| | al weer | |
4	T^1-M^3	tegen de schaduw aan den wand?
	T^2-D^2	| | de | |

5	T^1-M^2		Binnen den steen van dit bestaan
	M^3	a	| |
		b	[ ]{ het }[ ] *[? door* het *en* dit*]*
		b	[ ] [dit] [ ]
	T^2-D^2		| | de | |
7	T^1-M^2		tusschen dit wezen en zijn gast,
	M^3	a	| |
		b	[ ] het [ ]
	T^2		| | dit | |
	D^{1-2}		| | het | |
8	T^1-M^2		die dragen mijnen naam.
	M^3	a	| |
		b	[ ] [mijn] geboorte[naam.]
	T^2-D^2		| |

COMMENTAAR

[1] Zie [418] 'Heul', noot 1.

[2] Dit gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is het gedicht ondergebracht in de bundel *Cel*, zoals ook op M^2 – een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift – is aangetekend. Zie verder § 16.

[3] Op 4 mei 1946 heeft Achterberg dit gedicht ter publicatie gestuurd aan *De Vlaamsche gids*, maar daarin werd het uit ruimtegebrek niet opgenomen (zie [454] '*O zielsterreur in deze huizen*', noot 3).

[4] In een brief van 27 augustus 1947 sprak F. Sierksma de hoop uit dat Achterberg geregeld zou meewerken aan *Podium*. In de december-aflevering van *Podium* (T^2) is dit gedicht, samen met vier andere gedichten, gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Asyl' en met de vermelding: 'Uit de binnenkort te verschijnen bundel "*Asyl*".' Zie verder § 32.2.7.

[5] Vanaf T^2 staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[420] 'ROKKEN, WAARIN GIJ HEBT GELOOPEN,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^1 *Sphinx*, p. 26–27.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 190–191.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 485–486.

DATERING Vóór 29 oktober 1941

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	D^1-D^3	Tweeheid
12	M^1	met leege manen langs de dingen ;
	D^1-D^3	| |,
22	M^1	getal dat staat tot u
	D^1-D^3	| |, | |
23	M^1	als een tot nul;
	D^1-D^3	| | één | |
29	M^1	vleesch en gestalte, stem en lach .
	D^1-D^3	| |;
30	M^1	De zinnen, binnenwaarts gekeerd,
	D^1-D^3	de | |
		[M^1 eindigt na r. 31]
		D^1-D^3, r. (32)–(43):
(31/32)	D^1-D^3	*[strofewit]*
(32)	D^1-D^3	Bestond er ooit een ander lied?
(33)	D^1-D^3	Uw oogen lagen eender dicht
(34)	D^1-D^3	voor het ontstaan van dit gedicht.
(35)	D^1-D^3	Dit is de verste liefde niet.
(35/36)	D^1-D^3	*[strofewit]*
(36)	D^1-D^3	Bestond er ooit een ander blijk
(37)	D^1-D^3	van uw bestaan buiten mij om?
(38)	D^1-D^3	In uw oogappel, rond en krom,
(39)	D^1-D^3	bleef het heelal zichzelf gelijk.
(39/40)	D^1-D^3	*[strofewit]*
(40)	D^1-D^3	Hierna treden wij uit elkaar
(41)	D^1-D^3	zonder elkanders tusschenkomst,

(42) D^1-D^3 en zijn hetzelfde, even waar

(43) D^1-D^3 als voormaals binnen elk van ons.

[Hier eindigen D^1-D^3]

COMMENTAAR [1] Uit een brief van Achterberg aan Ed. Hoornik van 29 oktober 1941 blijkt dat Hoornik hem heeft gevraagd de eerste versie van dit gedicht (M^1) 'af te maken'. Op 29 oktober stuurde Achterberg de nieuwe versie: 'Zie eens of het zoo kan.' Op 8 november vroeg hij nogmaals: 'Is "Rokken"... naar je zin zoo?' Het handschrift dat Achterberg aan Hoornik heeft gestuurd is niet bewaard gebleven. Op 19 november 1941 zond hij een – eveneens niet overgeleverd – afschrift van het gedicht aan H. Keilson: 'Van de 3 slotcoupletten van het vers "Rokken, waarin gij hebt geloopen..." ben ik niet meer zeker. Ik heb ze uit het hoofd opgeschreven, wijl de tekst nog bij Hoornik is.' Zie verder § 12.1.

[421] SCHAATSENRIJDER

OVERLEVERING
- M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
- T *Criterium* 2 (december 1941), p. 713.
- M^2 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Roest, 27 maart 1944.
- D^1 *Schaatsenrijder.*
- D^2 *Sphinx*, p. 16.
- M^3 Manuscript, 17 april 1947, *H*-42.
- M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
- P^1 Eerste proef D^3, *H*-57.
- P^2 Tweede proef D^3, *H*-58.
- D^3 *Oude cryptogamen*, p. 182.
- M^5 Kopij D^4, *H*-122.
- D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 477.

DATERING Vóór 8 november 1941

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
- 4 matematica > mathematica M^2-D^4
- 4 moe > moe, T, D^1-D^4
- 10 snelle, > snelle D^1
- 12 ijzers > ijzers, D^1

15 vrouweschim, > vrouweschim M^2
15 zien > zien, D^{1-2}, $M4$-$D4$
16 dit veld > dit eenzaam veld M^2-$D4$
20 vollag, > vol lag, D^1-$D4$

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft deel uitgemaakt van een grote verzameling gedichten, die waarschijnlijk in de tweede helft van 1941 is ontstaan. Uit deze verzameling koos Ed. Hoornik zes gedichten – [421] 'Schaatsenrijder' tot en met [426] 'Wandeling' – ter publicatie in *Criterium*, zoals blijkt uit Achterbergs brief aan hem van 8 november 1941. Zie verder § 12.1.
[2] M^2 is een afschrift van dit gedicht op een van de tekeningen die C.A.B. Bantzinger maakte voor *Sphinx* (zie § 13). Achterberg heeft dit manuscript op 27 maart 1944 aan Hans Roest gestuurd in verband met diens plannen voor de uitgave van een rijmprent (zie noot 3). Het handschrift bevat de opdracht 'Voor Hans Roest *[/]* in *[/]* Dordrecht' en is gedateerd '27–3–'44' (zie de reproductie in H. Roest, *Schaatsenrijder*, p. [17]).
[3] D^1 is een op initiatief van Hans Roest in mei 1944 uitgegeven rijmprent van dit gedicht, geïllustreerd door de Dordtse kunstenaar Jaap Beckmann. Achterberg had zelf drie mogelijkheden voor de rijmprent voorgesteld: dit gedicht, [422] 'Luchtaanval' of [509] 'Het meisje en de tijd'. Zie verder § 12.4.4.
[4] M^3 is een afschrift van dit gedicht op een aparte afdruk van de illustratie van Jaap Beckmann. Achterberg heeft dit handschrift aan Bert Bakker en Victorine Bakker-Hefting geschonken. Het bevat de opdracht 'voor Victorien en Bert' en is gedateerd '17–IV–'47' (zie de reproductie in *Achterberg-Uitgevers*, dl. 2, p. 112).
[5] Dit gedicht is vertaald in het Roemeens door A. Covaci.
[6] Literatuur over het gedicht:
Deel, T. van, 'Achterbergs schaatsenrijder.'
Roest, H., *Schaatsenrijder*, p. 7–14.

[422] LUCHTAANVAL

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
T *Criterium* 2 (december 1941), p. 713–714.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan H. Roest, 27 maart 1944.
D^1 *Sphinx*, p. 32.
M^3 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 195.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 490.

DATERING Vóór 8 november 1941

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Motto *[ontbreekt]* > homo homini lupus... *M*[2]
2 den > de *M*[2]-*D*[3]
5 den > de *P*[1]-*D*[3]
6/7 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *T*, *D*[1]-*D*[3]
7 wij hebben geen doel > hoe is uw doel *M*[2]
14 gillen; > gillen. *D*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 1.
[2] *M*[2] heeft Achterberg aan Hans Roest gestuurd in verband met de uitgave van een rijmprent (zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 3). Het bevat de opdracht 'Voor Hans Roest *[/]* in *[/]* Dordrecht' en is gedateerd '27–3–'44'. Het motto heeft Achterberg in 1945 ook overwogen voor de bundel *Asyl* (zie § 31.1).
[3] Toen Achterberg op 10 mei 1946 A.A.M. Stols bedankte voor de auteursexemplaren van *Sphinx*, wees hij de uitgever op een aantal zetfouten in de bundel, waaronder bij dit gedicht de witregel tussen r. 6 en 7. Deze correctie is echter in latere bronnen niet door Achterberg aangebracht. Zie ook § 13.2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[423] MEMPHIS

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
T *Criterium* 2 (december 1941), p. 714.
D[1] *Sphinx*, p. 5.
M[2] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 173.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 468.

DATERING Vóór 8 november 1941

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 volgen. > volgen; D^1-D^3
2 Hiëroglieven > hiëroglyphen D^1-D^3
3 Liefdefossielen, > Liefdefossielen D^1-D^3
5 droge > drooge D^1-D^3
12 ténébreuze, > ténébreuse, M^2-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 1. Eerder had Achterberg een (wellicht nog niet geheel voltooide) versie van dit gedicht al laten lezen aan H. Keilson, waarna hij hem op 11 oktober 1941 schreef: 'Het gedicht "Memphis" zend ik U eenvolgende keer, als U dat goed vindt: wil er nog even met Eddy over hebben, n.l. dat "ténébreuze", en over de andere.' Zie verder § 12.1.
[2] In een brief van 22 april 1944 vroeg Achterberg aan Jan Vermeulen: 'Hoe schrijf je hiëroglyphen?' Vgl. het apparaat, r. 2.
[3] In P^1, r. 11 heeft Achterberg onder de *s* van *tesamen* een streepje geplaatst. Dit voorstel tot correctie werd in blauwe ballpoint (door S. Heynemann) doorgehaald.

[424] MIJN MOEDER STERFT

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
T *Criterium* 2 (december 1941), p. 714–715.
M^2 Manuscript, uit correspondentie H. Roest, ongedateerd.
D^1 *Sphinx*, p. 33.
M^3 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 196.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 491.

DATERING

Vóór 8 november 1941

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 valleiën > valleien *T*, D^1-D^3
10 neerlag > neer lag D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 1.
[2] Achterberg heeft een afschrift van dit gedicht gestuurd aan Theo van der Leek, naar aanleiding van de fusillade van diens broer Harmen op 17 november 1941. Op 26 november 1941 bedankte Van der Leek voor het gedicht. Het handschrift is mij niet bekend.
[3] Eind september 1945 stuurde Achterberg dit gedicht (M^2) aan Hans Roest, ter condoleance met het overlijden van zijn moeder op 15 september 1945. In M^2 luidt de titel: 'voor zes zonen'. Roest herinnerde zich later: 'Ik had hem namelijk geschreven dat mijn vijf broers en ik mijn moeder het huis uit zouden dragen.' (H. Roest, *Schaatsenrijder*, p. 13.)
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[425] CHANSON TRISTE

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
T *Criterium* 2 (december 1941), p. 715.
D^1 *Sphinx*, p. 29.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 193.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 488.

DATERING

Vóór 8 november 1941

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

12 elkanders > dezelfde D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.
[3] Zetfout in *T*, r. 13: *Belanden* i.p.v. *Beladen*

[426] WANDELING

OVERLEVERING

T *Criterium* 2 (december 1941), p. 716.
D^1 *Sintels*, p. 11.

P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 115.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 356.

DATERING Vóór 8 november 1941

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Opdracht/ondertitel (voor Eddy) > (met Eddy) D^1 > *[ontbreekt]* P^1-D^3
8 niet, > niet D^1-D^3
12 vreemde, > vele, D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 1.
[2] Volgens Evert Peet heeft Achterberg later aan Jan Vermeulen verteld dat hij tijdens een wandeling met Ed. Hoornik (vgl. de opdracht/ondertitel in *T* en D^1) gesproken had over 'de gebeurtenissen in 1937' (E. Peet, '*Sintels*, een onderzoek van motieven', p. 12).
[3] Dit gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens heeft Achterberg het gedicht ondergebracht in *Sintels* (zie § 20). Blijkbaar was Jan Vermeulen hiervan niet op de hoogte toen hij aan de samenstelling van *Morendo* begon, want uit zijn aantekeningen blijkt dat hij later nog heeft overwogen het gedicht in die bundel op te nemen (zie § 21.2.1).
[4] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., 'Met mij in het moeras.'
Zickhardt, K., 'Kortsluitingen.'

[427] 'NACHTWIND EN RITSELING'

OVERLEVERING *M* Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] *M* maakt deel uit van een verzameling typoscripten, die gedichten bevat uit de periode vóór 1942. Tot de verzameling behoren verder [428] '*De binnenzoomen van den dood*' tot en met [491] '*Gij zijt weer toegevoegd*' en een onvolledige versie van [524] 'Eigening'. Zie verder § 12.1.

[2] In het begin van 1942 heeft Achterberg dit gedicht en [482] '*Koorts weekt u los*' samengevoegd tot één gedicht, [493] 'Koorts' (zie verder het apparaat aldaar).

[428] 'DE BINNENZOOMEN VAN DEN DOOD'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 12.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 12.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 371.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^1 *[ontbreekt]*
D^1-D^4 Volvoering

[De volgende regel ontbreekt in M^1:]

D^1-D^4, r. (3):

(3) D^1-D^4 zij vormen u tot voering om.

M^1-D^4, r. 3(4)–7(8):

3 M^1 gij zijt nergens meer dan
(4) D^1-D^4 Gij | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor.
[3] Literatuur over het gedicht:
S. Vestdijk, 'Dichtkunst als magie.'

[429] 'HET FLUISTERBOSCH'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.

D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 20.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 20.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 379.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

INGREEP 3 syllaben, < sylaben,

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Syllaben D^1-D^4
2 kennis over > kennis van over M^2

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] M^2 maakt deel uit van een verzameling typoscripten, door Jan Vermeulen vervaardigd in verband met de eerste samenstelling van *Eurydice/Limiet* (zie § 15). Deze afschriften worden in de overlevering betrokken, ook al is het heel goed mogelijk dat bepaalde varianten niet van Achterberg stammen.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[430] NARCISSUS

OVERLEVERING M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 22.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 22.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 381.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 dingen > dingen, D^1-D^4
4 zoo > zóó D^1-D^4
4 diep > diep; D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[431] 'MIJN HOOFD LIGT IN EEN HOLTE VAN MUZIEK'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^1 *Limiet*, p. 28.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 58.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 415.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^{1-2} *[ontbreekt]*
D^1-D^3 Muziek

M^{1-2}, r. 6–7:

6 M^{1-2} Zoo was het eens
7 M^1 een cel , die sliep.
M^2 | |○ | |

[Hier eindigen M^{1-2}]

D^1-D^3, r. (6):

(6) D^1-D^3 De cel, die alles is geweest.

[Hier eindigen D^1-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Typefout in *M*[2], r. 5: *diep.* i.p.v. *even diep.*
[4] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[5] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Gedicht geopend. Gerrit Achterberg: een "noot" in beeld.'

[432] 'ALLE DEURKNOPPEN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D[1-2] *Eurydice*[1-2], p. 25.
P[1] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 25.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 384.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *M*[1] *[ontbreekt]*
D[1]-*D*4 Uitwendigheid

4 *M*[1] in mijn vingertoppen .
D[1]-*D*4 | |,

5 *M*[1] Uwe uitwendigheid
D[1]-*D*4 uwe | |

[De volgende regel ontbreekt in D[1]*-D*4*:]*

M[1], r. 7:

7 *M*[1] Ik open en niemand sluit.

M[1]*-D*4, r. 8(7)–13(12):

9 *M*[1] mijn oogas ligt uw gang.
(8) *D*[1]-*D*4 | | de | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (4x).

[433] 'VANNACHT WERD JE GESTALTE'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 13.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 13.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 372.

DATERING
Vóór 1942

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Bloedgehalte D^1-D^4
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^1-D^4
8 met ziel en > van ziel tot D^1-D^4

COMMENTAAR
[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[434] VOLK EN VADERLAND

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 28.

DATERING
Vóór 1942

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Volk en Vaderland > Volk en vaderland *D*
4 breedte; > breedte, M^2-*D*

COMMENTAAR
[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. Het gedicht staat vermeld in een door Vermeulen geschreven lijstje met gedichten, dat voorkomt op een vroege versie van de 'Verantwoording' van *Morendo* (zie

§ 21.2.1). Het gedicht werd evenwel niet in deze bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd. Het werd opgenomen in de postume uitgave *Achtergebleven gedichten*. Zie verder § 52.3.

[435] 'IK SPRAK ALLEEN TEGEN UW MOND'

OVERLEVERING
- M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
- D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 29.
- P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
- P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
- D^3 *Cryptogamen III*, p. 29.
- M^2 Kopij D^4, *H*-122.
- D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 388.

DATERING
Vóór 1942

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
Titel *[ontbreekt]* > Mond D^1-D^4

COMMENTAAR
[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[436] 'NU GIJ U WEER VERBINDT'

OVERLEVERING
- M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
- M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
- D^1 *Limiet*, p. 29.
- P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
- P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
- D^2 *Cryptogamen III*, p. 59.
- M^3 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 416.

DATERING
Vóór 1942

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Centrifuge D^1-D^3
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript van dit gedicht, dat samen met enkele andere afschriften is overgeleverd in een verzameling 'restanten en varianten' (zie ook de Lijst van documentaire bronnen, *H*-20,VII). De afschriften worden in de overlevering van de gedichten betrokken, ook al is het heel goed mogelijk dat bepaalde varianten niet van Achterberg stammen. Op de keerzijde van M^2 staat [535] 'Klankleer' (M^1).

[437] 'UW LEDEN STREKKEN ZICH IN BOOMEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 157.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^3 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 10.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 117.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 548.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b zw inkt, c groen potlood, d zw inkt, e rood potlood (b-e in de hand van J. Vermeulen)

Reekstitel M^{1-2} *[ontbreekt]*
T Verzen aan een gestorvene
P^1-D^3 *[ontbreekt]*

Titel	M^1		*[ontbreekt]*
	M^2	a	| |
		c	Paarden
		d	{[Paarden] en Boomen} *[en Boomen tussen ( ); ? na Boomen]*
		e	Beweging
	T-P^1		Arbeidsvermogen van beweging
	M^3		| |
	D^1-D^3		| | van beweging
6	M^{1-2}		met dit geluid.
	T-D^3		| | nieuwe geluid.

[De volgende regels ontbreken in M^1 en M^2 a:]

M^2 b-D^3, r. (9)–(10):

(9)	M^2	b	dit is een onbekende kracht
	T-D^3		Deze materie is nog te zacht
(10)	M^2	b	waarbinnen gij U uit.
	T-D^3		voor de verbeeldingskracht.

[Hier eindigen M^2 b-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Voor dit gedicht zijn verschillende mogelijkheden overwogen wat betreft de opname in een bundel. Het gedicht staat onder de titel 'Beweging' vermeld in de inhoudsopgave van *Balans* (zie § 14.1). Blijkens een aantekening op M^2, een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift, is ook overwogen het gedicht in de geplande bundel *Heul* op te nemen (zie § 16.1). Op 2 september 1943 schreef Achterberg in verband met de samenstelling van de *Eurydice/Limiet* aan Jan Vermeulen: 'Nu ik zoo'n beetje zit te bladeren [...] kom ik sommige verzen tegen, die o.a. in Morendo of Sintels stonden; zooals "Uw leden strekken zich in boomen" enz. Hoe zit dit?' Hierover zijn verder geen gegevens bekend (zie § 15.2). Het gedicht werd uiteindelijk gebundeld in *Existentie*. Zie verder § 24.
[3] In *T* zijn twaalf gedichten van Achterberg opgenomen onder de gezamenlijke titel 'Verzen aan een gestorvene' (zie verder [141] 'Tochten...', noot 2).

[438] 'NU IK U NADER ZONDER TUSSCHENSTOF'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^1 *Limiet*, p. 12.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.

P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 42.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 399.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Vacuum D^1-D^3
3 eigen, > eigen D^1-D^3
4 verrast – > verrast. – M^2
5 o > O M^2 > (o D^1-D^3
6 sprongen > zuiging M^2-D^3
6 kant, > kant) D^1-D^3
8 uw > er M^2-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin en in het Hongaars door O. Orbán.

[439] 'HERMETISCH HUIS'

OVERLEVERING M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^1 *Limiet*, p. 14.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 44.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 401.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Densiteit D^1-D^3

1 huis. > huis M^2
2 Ik > ik M^2
7 taalkristal, – > taalkristal, D^1-D^3
8 het > – het D^1-D^3
10 tot > in D^1-D^3
10 zooveel > zoveel M^2
11 melodie bezit > vleugelen bezit: D^1-D^3
12 om vleugels uit te slaan > de melodie D^1-D^3
13 in zon en maan. > ligt opgerold. D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Zetfout in P^1-D^2, r. 1: *huis* i.p.v. *huis.* (niet gecorrigeerd in M^3).
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (2x).
[5] Literatuur over het gedicht:
Stolk, F.R.W., 'Achterbergs densiteit.'

[440] 'HET BESTE GLAS STAAT IN HET VOLGENDE CAFÉ,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 31.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Gerard den Brabander *D*
2 Brabander, > Brabander M^2-*D*

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Op M^2, een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift, is het gedicht zonder hoofdletters getypt. Dit is in het apparaat genegeerd. Het gedicht staat vermeld in de eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15) en in een door Vermeulen geschreven lijstje met gedichten, dat voorkomt op een vroege versie van de 'Verantwoording' van *Morendo* (zie § 21.2.1). Het gedicht werd niet in deze bundels opgenomen. In 1945 stelde Achterberg A.A.M. Stols voor onder andere dit gedicht op te nemen in 'een bundel "Hoe maakt u het", zijnde verzen met namen van personen'. Deze bundel is nooit verschenen (zie § 22.2).

Het gedicht bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd en werd opgenomen in de postume uitgave *Achtergebleven gedichten*. Zie verder § 52.3.

[441] 'DE MORGEN HEEFT VASTE ONDERDEELEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Sphinx*, p. 14.
M^3 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 180.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 475.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^{1-2}	*[ontbreekt]*
	D^1-D^3	Onderdeelen
1	M^{1-2}	De morgen heeft vaste onderdeelen
	D^1-D^3	| | dag | | losse | |
2	M^{1-2}	uit den nacht overgehouden,
	D^1-D^3	| | de | |
		[De volgende regels ontbreken in M^{1-2}:]
		D^1-D^3, r. (8)–(9):
(8)	D^1-D^3	De zuigerstangen wachten
(9)	D^1-D^3	in hun metalen schachten.
		M^1-D^3, r. 8(10)–9(11):
9	M^{1-2}	ze weer ineen te doen.
(11)	D^1-D^3	alles | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2.

[442] 'INKTZWART LOOVER LOOPT OVER GRIJZE PADEN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M[3] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M[4] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[5] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Semaphore* 1.1 (1946), p. 85.
D[1] *Blauwzuur*, p. 7.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 966.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Zuur *M*[5]-*D*[2]
2 licht > licht, *M*[5]-*D*[2]
3 de > den *M*[2], *T*
8 den dooden > de dode *D*[1-2]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. *M*[3] is, gezien de door Vermeulen genoteerde aanduiding 'Cel', afkomstig uit het materiaal van de bundel *Cel*. Het gedicht staat vermeld in de eerste inhoudsopgave van deze bundel. Zie verder § 16.2.
[3] In 1944 schreef Achterberg aan Bert Bakker dat hij de gedichten in *Cel* een titel wilde geven, 'b.v. "Speeksel" en "Zuur"' (ongedateerde brief, ná 1 mei 1944). In het typoscript van de bundel *Asyl*, waarvan *M*[5] deel uitmaakt, zijn voor het eerst alle gedichten van een titel voorzien. Zie verder § 16.3.
[4] In 1945 en 1946 heeft Achterberg verschillende keren gedichten ingezonden bij het tijdschrift *Semaphore*. Omdat hij niets van de redactie vernam, verzocht hij Hans Roest op 7 december 1946 vijf van de acht gestuurde gedichten terug te vragen (zie [472] '*Ik blijf met u verbonden*', noot 3 en [499] 'Taal', noot 4). De aflevering waarin de resterende drie gedichten werden opgenomen, verscheen waarschijnlijk pas begin 1947. Zie verder § 22.3.6.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.

[443] 'VANNACHT ZIJN ZE WEER BEGONNEN,'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.

M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
M^3 Doorslag van M^2, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 22.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 128.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 559.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

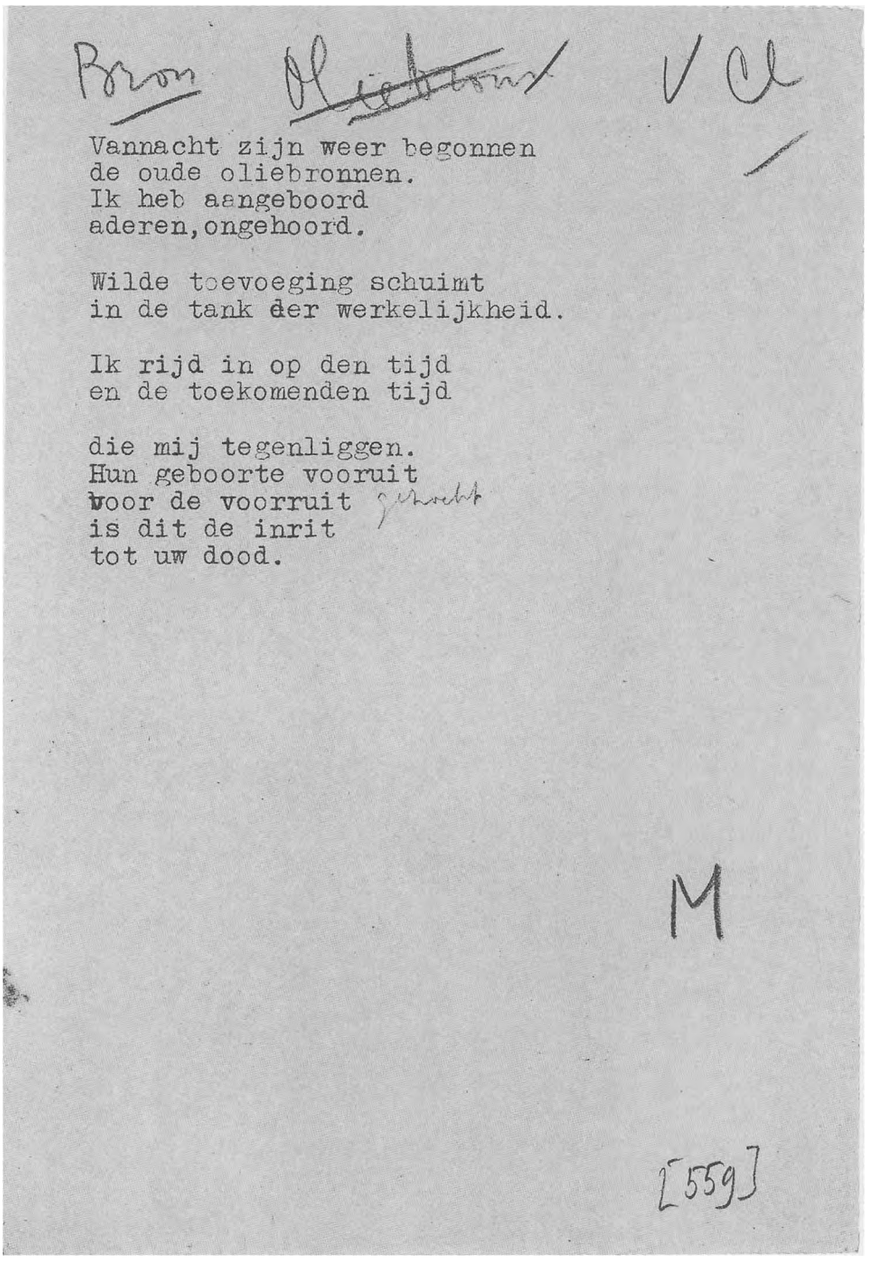
INGREEP 8 rechtuit. < rechtuit,

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^2 a typemachine, b-c bl potlood (in de hand van J. Vermeulen)
M^3 a typemachine, b bl potlood, c potlood (b-c in de hand van J. Vermeulen)

Titel	M^1		*[ontbreekt]*
	M^2	a	| |
		b	Oliebron
		c	Bron
	M^3	a	*[ontbreekt]*
		b	Bron
	P^1-D^3		| |
1	M^1		Vannacht zijn ze weer begonnen ,
	M^2-D^3		| | | |°
2/3	M^{1-2}		*[geen strofewit]*
	M^3	a	| |
		c	*[strofewit]*
	P^1-D^3		| |
4	M^1		aderen ongehoord.
	M^{2-3}		| |, | |
	P^1-D^3		| |° | |
4/5	M^1		*[geen strofewit]*
	M^2-D^3		*[strofewit]*

M^1, r. 7–14:

7	M^1	Ik heb wegen verzuimd,
8	M^1	rechtuit, rechtuit.

Vannacht zijn weer begonnen
de oude oliebronnen.
Ik heb aangeboord
aderen, ongehoord.

Wilde toevoeging schuimt
in de tank der werkelijkheid.

Ik rijd in op den tijd
en de toekomenden tijd

die mij tegenliggen.
Hun geboorte vooruit
voor de voorruit gebracht
is dit de inrit
tot uw dood.

M

[559]

[443] '*Vannacht zijn ze weer begonnen,*', M^2 (collectie J. Vermeulen)

9	M^1		Ik rijd in op den tijd	
10	M^1		en den toekomenden tijd,	
11	M^1		die mij tegen wil liggen.	
12	M^1		Zijn geboorte vooruit	
13	M^1		is dit de inrit	
14	M^1		naar den dood.	
			[Hier eindigt M^1]	
			M^{2-3}, r. (7)–(13):	
(6/7)	M^{2-3}		*[strofewit]*	
(7)	M^{2-3}		Ik rijd in op den tijd	*[← M^1, 9]*
(8)	M^{2-3}		en de toekomenden tijd	*[← M^1, 10]*
(8/9)	M^2		*[strofewit]*	
	M^3	a	| |	
		c	*[geen strofewit]*	
(9)	M^{2-3}		die mij tegenliggen.	*[← M^1, 11]*
(9/10)	M^2		*[geen strofewit]*	
	M^3	a	| |	
		c	*[strofewit]*	
(10)	M^{2-3}		Hun geboorte vooruit	*[← M^1, 12]*
(11)	M^{2-3}		voor de voorruit	
(12)	M^{2-3}		is dit de inrit	*[← M^1, 13]*
(13)	M^{2-3}		tot uw dood.	*[← M^1, 14]*
			[Hier eindigen M^{2-3}]	
			P^1-D^3, r. *(7)–(15)*:	
(6/7)	P^1-D^3		*[strofewit]*	
(7)	P^1-D^3		Ik heb wegen verzuimd	*[← M^1, 7]*
(8)	P^1-D^3		recht uit, recht uit.	*[← M^1, 8]*
(8/9)	P^1-D^3		*[strofewit]*	
(9)	P^1-D^3		En rijd in op de tijd	*[← M^2, (7)]*
(10)	P^1-D^3		en de toekomende tijd,	*[← M^2, (8)]*

(10/11)	P^1-D^3	*[strofewit]*	
(11)	P^1-D^3	die mij tegenliggen	*[← M^2, (9)]*
(12)	P^1-D^3	voor de voorruit.	*[← M^2, (11)]*
(12/13)	P^1-D^3	*[strofewit]*	
(13)	P^1-D^3	Hun geboorte vooruit	*[← M^2, (10)]*
(14)	P^1-D^3	is dit de inrit	*[← M^2, (12)]*
(15)	P^1-D^3	tot uw dood.	*[← M^2, (14)]*
		[Hier eindigen P^1-D^3]	

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Op M^2 – afkomstig uit het materiaal van deze bundel – tekende Jan Vermeulen bij r. (11) aan: 'gezocht' (vgl. de synopsis). Zoals Jan Vermeulen op M^2 heeft aangegeven, is vervolgens overwogen het gedicht in de bundels *Cel* (zie § 16.1) en *Morendo* (zie § 21.2.4) op te nemen. Uiteindelijk werd het gedicht gebundeld in *Existentie*. Zie verder § 24.
[3] Dit gedicht heeft deel uitgemaakt van een verzameling die Achterberg ter beoordeling stuurde aan S. Vestdijk. In zijn brief van 25 januari 1944 bestempelde Vestdijk onder andere dit gedicht als 'heel mooi'. Zie verder § 17.2.

[444] 'UIT DE TROMPET'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
T *Ad interim* [1/2] (juni 1944), p. 39.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 17.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 17.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 376.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Trompet *T*-D^4

3 wit > wit, *T-D*4
10 triumpheert > triompheert *T-D*4
14 huid, hand, haar. > hand, huid, haar. *M*2-*D*4

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Op 10 juli 1944 schreef Gabriël Smit, redacteur van *Ad interim* en medewerker bij uitgeverij Het Spectrum, aan Achterberg dat hij vier gedichten uit de bij Het Spectrum te verschijnen bundel *Eurydice* voor *Ad interim* had gereserveerd. Twee gedichten waren op dat moment reeds in de juni-aflevering verschenen, de andere twee werden opgenomen in de augustus-aflevering. Zie ook § 18.1.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (2x), R.P. Meijer (2x) en M. O'Loughlin.
[5] Typefout in *M*2, r. 14: *hand* i.p.v. *hand,*

[445] 'DE RUIMTE, DIE U VERLIET,'

OVERLEVERING

*M*1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
*M*2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,v.
*D*1 *Limiet*, p. 8.
*P*1 Eerste proef *D*2, *H*-88.
*P*2 Tweede proef *D*2, *H*-89.
*D*2 *Cryptogamen III*, p. 38.
*M*3 Kopij *D*3, *H*-122.
*D*3 *Verzamelde gedichten*, p. 395.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

*M*1

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*2 a typemachine, b potlood (in de hand van J. Vermeulen)

Reekstitel	*M*1	*[ontbreekt]*
	*M*2-*D*3	Kandinsky
Nummer	*M*1	*[ontbreekt]*
	*M*2	III
	*D*1-*D*3	II
1	*M*1	De ruimte, die u verliet ,
	*M*2	Ruimte, | |
	*D*1-*D*3	| |o

[De volgende regel ontbreekt in M^1 en M^2 a:]

M^2 b-D^3, r. (3):

(3) M^2 b wij waren één heelal
D^1-D^3 – wij | |–

M^1-D^3, r. 3(4)–11(12):

5(6) M^{1-2} achter iedere verte ;
D^1-D^3 | |.

6(7) M^1 een rechte kromming in het niet
M^2 | |,
D^1-D^3 Een| |o

7(8) M^1 uit mijn momenten.
M^2-D^3 | | fragmenten.

11(12) M^1 onuit-te-zeggen.
M^2-D^3 in bolsegmenten.

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] In M^2, afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Embryo* (zie § 17.1), is dit het derde gedicht van de reeks 'Kandinsky'. De andere twee gedichten zijn [487] 'Embryo' ('Kandinsky 1') en [495] '*De koudepunten van uw dood*' ('Kandinsky 11'). Vanaf D^1 is de volgorde van de gedichten in de reeks veranderd. Zie verder § 19.
[3] Op 20 januari 1944 schreef Achterberg aan Jan Vermeulen: 'Ik lees nu in Zutphen "per post". Kandinsky, merkwaardig, merkwaardig. 40 blz. tekst van hemzelf en talrijke reproducties.' Mogelijk is de keuze van de reekstitel geïnspireerd op deze lectuur. Volgens *Achterberg-Uitgevers*, dl. 2, p. 91 is het desbetreffende boek *Über das Geistige in der Kunst* uit 1912.
[4] Literatuur over het gedicht:
Piere, J. de, 'Van Kandinsky naar Achterberg: het "duizendjarig rijk des punts".'

[446] 'HET DONKER, DAT U DEKT,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Eind 1943/begin 1944 heeft Achterberg dit gedicht en [509] '*Hoe zal nu in het huis de stilte zijn*' samengevoegd tot één gedicht, [530] 'Distantie'.

[447] 'BINNEN U, O LIED, KAN HET NIET HINDEREN,'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M[3] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[4] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Semaphore* 1.1 (1946), p. 85.
D[1] *Blauwzuur*, p. 12.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 971.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M[1]

INGREEP

4 word < wordt

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Eigen zee *M*[4]-*D*[2]
3/4 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *M*[4]-*D*[2]
4 volgestort > volgestort, *M*[4]-*D*[2]
6/7 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *M*[4]-*D*[2]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht en is afkomstig uit het materiaal van de bundel *Cel*. Het gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van deze bundel. Zie verder § 16.2.
[3] Zie [442] '*Inktzwart loover loopt over grijze paden*', noot 4.
[4] Schrijffouten in *M*[2], r. 4: *wordt* i.p.v. *word* (vgl. ingreep *M*[1]) en r. 7: *tekort* i.p.v. *te kort*.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[448] 'SAMENGESTELD MET DOOD'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.

M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^1 *Limiet*, p. 15.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 45.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 402.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Reagens D^1-D^3
1 dood > dood, D^1-D^3
3 weten: > deden: M^2
8 waan, schijn, droom. > schijn, waan, droom. M^2-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.

[449] 'HET IS ZONDAGAVOND IN AVEREEST'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M^3 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M^4 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M^5 Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Podium* 4 (december 1947), p. 150.
D^1 *Blauwzuur*, p. 14.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 973.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^3 a typemachine, b potlood
M^5 a typemachine, b potlood

Reekstitel M^{1-5} *[ontbreekt]*
T Asyl
D^{1-2} *[ontbreekt]*

Titel M^{1-4} *[ontbreekt]*
M^{5}-D^{2} Zondag

1 M^{1-2} Het is Zondagavond in Avereest.
M^{3} a | |
b Dit is een Zondag dood van geest.
b E[en] [Zondag] dor en [dood van geest.]
M^{4} | |
M^{5} | | doof | |
T | | zondag | |
D^{1-2} | | Zondag | |

[De volgende regel ontbreekt in M^{1-4}:]

M^{5}-D^{2}, r. (2):

(2) M^{5}-D^{2} De gangen liggen star en heesch.

M^{1}-D^{2}, r. 2(3)–8(9):

4 M^{1-4} Waarom leg ik dus mijn pen niet weg ?
(5) M^{5}-D^{2} | |o

5 M^{1-3} En sterf liever , dan in te gaan
M^{4} | |o| |
(6) M^{5} a en | |
b [ ], [ ]
T-D^{2} | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1. Van juni 1938 tot en met mei 1941 verbleef Achterberg in het Rijksasyl voor psychopathen Veldzicht te Balkbrug (gemeente Avereest).
[2] M^{2} is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. M^{3} is, gezien de door Vermeulen genoteerde aanduiding 'Cel', afkomstig uit het materiaal van de bundel *Cel* (dit typoscript is gereproduceerd in *Achterberg-kroniek* 4.2 (1985), p. 20). Het gedicht staat vermeld in de eerste inhoudsopgave van deze bundel. Zie verder § 16.2.
[3] Dit gedicht heeft behoord tot de verzameling die Achterberg op 4 mei 1946 ter publicatie instuurde bij *De Vlaamsche gids*. Uit ruimtegebrek werd het niet opgenomen (zie [454] '*O zielsterreur in deze huizen*', noot 3).
[4] Zie [419] 'Cel', noot 4.
[5] Vanaf T staat dit gedicht in de nieuwe spelling.
[6] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.
[7] Literatuur over het gedicht:
Reitsma, A., "'Het vers dat in het zonlicht kan bestaan.'"

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M[3] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[4] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Ad interim* 3 (december 1946), p. 529.
D[1] *Blauwzuur*, p. 15.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 974.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[4] a typemachine, b potlood (aangebracht ná *T*)

Reekstitel	*M*[1-4]		*[ontbreekt]*
	T		Asyl
	D[1-2]		*[ontbreekt]*
Nummer	*M*[1-4]		*[ontbreekt]*
	T		II
	D[1-2]		*[ontbreekt]*
Titel	*M*[1-3]		*[ontbreekt]*
	M[4]-*D*[2]		Ontbijt
1	*M*[1]-*T*		Ik ga iedere morgen ten gronde
	M[4]	b	[ ] [te] [ ]
	D[1-2]		| |
5/6	*M*[1-3]		*[geen strofewit]*
	M[4]-*D*[2]		*[strofewit]*
10	*M*[1-2]		binnen die stille koninkrijken
	M[3]		| | de | |
	M[4]-*D*[2]		| | die | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht en is afkomstig uit het materiaal van de bundel *Cel*. Het gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van deze bundel. Zie verder § 16.2.
[3] In *Ad interim* is dit gedicht, samen met drie andere gedichten, gepubliceerd onder de verzameltitel 'Asyl' en met de reeksnummers 'I' tot en met 'IV'. Over de inzending zijn verder geen gegevens bekend. Zie verder § 22.3.3 en § 31.3.

[451] 'OOGEN, DIE IN MIJ RUSTEN,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 [Ed. Hoornik], 'Twee nagelaten gedichten.' In: *De gids* 125.1 (1962)*[In memoriam-nummer]*, p. 161.
M^3 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 16.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 16.
M^4 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 375.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Ogen M^2 > Medusa D^1-D^4
5 gevoel > gevoel, D^1-D^4
9 laatst > laatste M^{2-3}

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht werd, evenals [484] 'Herfst', door Ed. Hoornik als nagelaten gedicht gepubliceerd in *De gids* (M^2). Hoornik schreef: 'Tussen brieven, die Achterberg mij in de eerste oorlogsjaren schreef, trof ik kort na zijn dood bovenstaande twee gedichten aan, die bij mijn weten nimmer werden gepubliceerd.' Omdat het originele manuscript of typoscript niet is overgeleverd, wordt de door Hoornik geciteerde versie in de overlevering betrokken.
[3] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[4] Op 22 april 1944 vroeg Achterberg, die kennelijk bezig was met de definitieve samenstelling van *Eurydice*, aan Jan Vermeulen: 'Weet je iets te vinden over: *Medusa*? (Beteekenis enz.)'. Zie verder § 18.1.

[452] 'IN WELK RIOOL BEN IK TERECHT GEKOMEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M^3 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M^4 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.

M^5 Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Podium* 4 (december 1947), p. 150.
D^1 *Blauwzuur*, p. 11.
D^2 *Verzamelde gedichten*4, p. 970.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^3 a typemachine, b potlood
M^5 a typemachine, b potlood

Reekstitel	M^{1-5}		*[onthreekt]*
	T		Asyl
	D^{1-2}		*[onthreekt]*
Titel	M^{1-4}		*[onthreekt]*
	M^5-D^2		Riool
1	M^1-D^2		In welk riool ben ik terecht gekomen.
2	M^{1-2}		Dit is de ter beschikking stelling der regeering.
	M^3	a	| |
		b	Wij liggen samen in afzichtelijke zwering
		b	[ ] ver[zwering]
		b	Samengelegen in afzichtelijke verzwering
	M^4		| |
	M^5-D^2		| |,
3	M^{1-2}		Wij vormen met elkander één legeering
	M^3	a	| |
		b	[vormen] [*[w]*ij] [met elkander] [een] [legeering]
	M^4		| | wij | |
	M^5-D^2		| | één | |
4	M^{1-4}		ziektebezinksel en vergiftigingsphantomen.
	M^5	a	| |
		b	[ ] [vergiftigings]f[antomen.]
	T-D^2		| |
4/5	M^{1-4}		*[geen strofewit]*
	M^5-D^2		*[strofewit]*
5	M^{1-2}		Afval van vorig leven, nimmer weggenomen,
	M^3	a	| |
		b	[ ] [vorig]-[leven,] [ ]
	M^4		| |
	M^5-D^2		| | vorig leven, | |

6	M^{1-4}	veroorzaakt in de ziel een doffe fermenteering,	
	M^{5}-D^{2}	dat zich heenvreet door de grondwaterkeering,	*[← M^{1-4}, 7]*
7	M^{1-4}	die zich wegvreet door de grondwaterkeering.	
	M^{5}-D^{2}	veroorzaakt in de ziel een doffe fermenteering.	*[← M^{1-4}, 6]*
8	M^{1-5}	Modder en vuilnis staan in onze droomen.	
	T	| | ogen.	
	D^{1-2}	| | dromen.	

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] M^{2} is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. Het gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15.1). Vervolgens is het ondergebracht in de bundel *Cel*, zoals ook door Jan Vermeulen op M^{3} is aangetekend ('Cel'). Dit typoscript is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 4.2 (1985), p. 20. Zie verder § 16.
[3] Zie [419] 'Cel', noot 4.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.
[5] Vanaf T staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[453] WATERMOLEN

OVERLEVERING

M^{1} Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^{2} Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^{1} *Sintels*, p. 10.
D^{2} *Hoonte*, p. 16.
P^{1} Eerste proef D^{3}, *H*-88.
P^{2} Tweede proef D^{3}, *H*-89.
D^{3} *Cryptogamen III*, p. 178.
M^{3} Kopij D^{4}, *H*-122.
D^{4} *Verzamelde gedichten*, p. 645.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^{1}

VARIANTEN EN CORRECTIES

P^{1} a gedrukt, b bl potlood

1 Middeleeuwen > middeleeuwen D^{2}-D^{4}
1 Ary > Ary P^{1} *a* > [Ar]ij P^{1} *b*-D^{4}
9 dat in het water klopt. > waarin het klopt. D^{1} > dat in de bossen klopt. D^{2}-D^{4}

COMMENTAAR

[1] Volgens de herinnering van J. Eijckmans was Achterberg gesteld op de boeken van Arij Prins: '"Hij bracht je zo fijn naar de Middeleeuwen."' (*Biografie*, p. 595.) In Achterbergs collectie bevindt zich: Arij Prins, *Een koning*. Tweede druk, Amsterdam, 1924.
[2] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[3] Zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2.

[454] 'O ZIELSTERREUR IN DEZE HUIZEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M^3 Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *De Vlaamsche gids* 30 (augustus 1946), p. 548.
D^1 *Blauwzuur*, p. 8.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 967.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^{1-2} *[ontbreekt]*
M^3-D^2 Terreur

4 M^{1-2} die loodrecht zweven boven muur en deur.
M^3-D^2 | | dak | |

4/5 M^{1-2} *[geen strofewit]*
M^3-D^2 *[strofewit]*

7 M^{1-2} der droomen, die ons samenlazen .
M^3-D^2 | |o

[Hier eindigen M^{1-2}]

M^3-D^2, r. (8):

(8) M^3-D^2 buiten de poort, over de muur.

[Hier eindigen M^3-D^2]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet*

(zie § 15.1). Vervolgens is het ondergebracht in de bundel *Cel.* In de collectie van Jan Vermeulen bevindt zich geen manuscript of typoscript van het gedicht, wel de uitgescheurde bladzijde uit *De Vlaamsche gids.* Zie verder § 16.
[3] Op 25 april 1946 verzocht J. Schepens, redactiesecretaris van *De Vlaamsche gids*, Achterberg om een bijdrage. Op 4 mei 1946 stuurde Achterberg onder meer elf '"Asyl"-verzen', met het verzoek ze onder deze titel op te nemen. Op 24 mei vroeg Achterberg Schepens bij de gedichten een noot op te nemen met vermelding van de bundel 'Asyl'. Uiteindelijk werden uit ruimtegebrek alleen dit gedicht en [476] '*Ik laat de avond sterven*' gepubliceerd, mét de aankondiging van de bundel. Zie verder § 22.3.9.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[455] SOLDAAT

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[3] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Ad interim* 3 (juli/augustus 1946), p. 341.
D[1] *Blauwzuur*, p. 29.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 989.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 tesamen. > tezamen. *T*
6/7 *[geen strofewit]* > *[strofewit] M*[3]*-D*[2]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15.1). Vervolgens is het ondergebracht in de bundel *Cel.* Zie verder § 16.
[3] In *M*[2] luidt r. 8: 'nimmermeer uitgezegd (afgezegd?);'. De toevoeging '(afgezegd?)' is opgevat als een voorstel tot correctie (dat niet van Achterberg stamt) en is om die reden niet opgenomen in het apparaat.
[4] Over de publicatie van dit gedicht in *Ad interim*, samen met vier andere gedichten, zijn geen gegevens bekend. Zie verder § 22.3.3.
[5] Zetfout in *D*[1], r. 3: *in* i.p.v. *op*

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Sintels*, p. 8.
D^2 *Hoonte*, p. 63.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 229–230.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 695.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

ONTWIKKELINGSGANG

De eerste versie van dit gedicht (M^1) bestaat uit 15 regels. In de latere bronnen zijn bepaalde regels gesplitst. In de hiernavolgende presentatie worden de desbetreffende gedeelten parallel gepresenteerd.

M^1, r. 1–8 zijn in M^2 – een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift (zie noot 2) – verdeeld over 12 regels (M^2, r. (1)–(12)). Vanaf D^1 zijn dezelfde regels herschikt tot 15 regels: D^1-D^4, r. (*1*)–(*15*). De schikking van M^1, r. 9–15 blijft in M^2-D^1 ongewijzigd: M^1-D^1, r. 9(13)(*16*)–15(19)(*22*). In D^2-D^4 worden deze regels eveneens gesplitst, zodat het gedicht in D^2-D^4 in totaal 29 regels telt: D^2-D^4, r. (16)–(29).

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1, r. 1–8:

1	M^1	Ziekenhuis. Wiekenzuis.
2	M^1	Dood en waanzin. Kind aan huis.
3	M^1	Zonder aanzien des persoons
4	M^1	leggen w'ons, iets doodgewoons,
5	M^1	naakt en broos te vondeling
6	M^1	in twee witte handen,
7	M^1	voor een einde of begin;
8	M^1	Prometheus ontbonden.

M^2, r. (1)–(12):

(1)	M^2	Ziekenhuis.

(2)	M^2	Wiekensuis.
(3)	M^2	Dood en waanzin
(4)	M^2	Kind aan huis
(5)	M^2	Zonder aanzien
(6)	M^2	des persoons
(7)	M^2	leggen w'ons
(8)	M^2	iets doodgewoons
(9)	M^2	naakt en broos te vondeling
(10)	M^2	in twee witte handen,
(11)	M^2	voor een einde of begin;
(12)	M^2	Prometheus ontbonden.

D^1-D^4, r. (*1*)–(*15*):

Titel	D^1-D^4	Ziekenhuis
(*1*)	D^1-D^4	Ziekenhuis.
(*2*)	D^1-D^4	Wiekensuis.
(*3*)	D^1-D^4	Dood en waanzin,
(*4*)	D^1-D^4	kind aan huis.
(*5*)	D^1-D^4	Zonder aanzien
(*6*)	D^1-D^4	des persoons
(*7*)	D^1-D^4	leggen w'ons,
(*8*)	D^1-D^4	iets doodgewoons,
(*9*)	D^1-D^4	naakt en broos
(*10*)	D^1-D^4	te vondeling
(*11*)	D^1-D^4	in twee witte handen,
(*12*)	D^1-D^4	voor een einde
(*13*)	D^1-D^4	of begin;
(*14*)	D^1-D^4	Prometheus
(*15*)	D^1-D^4	ontbonden.

M^1-D^1, r. 9(13)(*16*)–15(19)(*22*):

9	M^1-D^1	Prometheus ligt in de doos ,
(13)	M^2	| |◦
(*16*)	D^1	| |,
10(14)(*17*)	M^1-D^1	waarin Mozes is gevonden
11(15)	M^{1-2}	door een vrouw der Pharao's ,
(*18*)	D^1	| |;
12(16)(*19*)	M^1-D^1	en die naar het hof gezonden,
13	M^1	volk'ren richtte voor altoos.
(17)	M^2	volkren | |
(*20*)	D^1	volk'ren | |
14(18)(*21*)	M^1-D^1	Is verzwonden graveloos;
15(19)	M^{1-2}	weggenomen door Gods handen.
(*22*)	D^1	| | Handen.

D^2-D^4, r. (16)–(29):

(16)	D^2-D^4	Prometheus	
(17)	D^2-D^4	ligt in de doos,	
(18)	D^2-D^4	waarin Mozes	
(19)	D^2-D^4	is gevonden	
(20)	D^2-D^4	door een vrouw der	
(21)	D^2	Pharao's ;	
	P^1-D^4	| |,	*[zie noot 4]*
(22)	D^2-D^4	en die naar het	
(23)	D^2-D^4	hof gezonden,	
(24)	D^2-D^4	volk'ren richtte	
(25)	D^2-D^4	voor altoos.	
(26)	D^2-D^4	Is verzwonden	
(27)	D^2	graveloos;	
	P^1-D^4	groeveloos;	
(28)	D^2-D^4	weggenomen	
(29)	D^2-D^4	door Gods handen.	

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] M^2 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht (zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2). Het gedicht is – gezien de onregelmatige ductus – nogal haastig genoteerd en bevat enkele verschrijvingen, die door Vermeulen direct zijn gecorrigeerd. Dit is in het apparaat genegeerd. Het ontbreken van interpunctie in r. (3)–(4) is wel in het apparaat opgenomen, omdat deze lezingen mogelijk een rol hebben gespeeld in de tekstgeschiedenis (zie D^1, r. (*3*)–(*4*)).
[3] Dit gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15.1). Vervolgens is het ondergebracht in de bundel *Sintels*. Zie verder § 20.
[4] In D^2, r. (21): *Pharao's;* is de puntkomma beschadigd, waaruit mogelijk de variant in P^1-D^4: *Pharao's,* verklaard kan worden.
[5] Schrijffout in M^2, r. (15): *Phara'os,* i.p.v. *Pharao's,*

[457] EMBRYO

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
T *Criterium* [4] (november 1945), p. 72.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^3 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 56.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 160.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 591.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^{1-2}	Embryo
	T-D^3	Teling
1	M^{1-2}	Onder den morgen liggen wij bijeen.
	T-D^3	| | de | |
3	M^{1-2}	dat naast mij staat, zonder gewin;
	T-D^3	| | is, | |

4	M^1	er gaat geen stroming naar u henen.
	M^2	| | strooming | |
	T-P^1	| | stroming | | heen.
	M^3	| | strooming | | henen.
	D^1-D^3	| | heen.
5	M^{1-2}	Alles is stil . Wij moeten menen
	T	| | staat | |
	P^1	| |, wij | | meenen
	M^3	| |. Wij | |
	D^1-D^3	| |, wij | |
7	M^{1-2}	dezelfde bladen van een bloem ;
	T	| |,
	P^1-D^3	| |;
14	M^1	omvat de kern
	M^2-D^3	verhardt | |
15	M^{1-2}	der teelaarde tusschen ons.
	T-D^3	| | teling | |

M^{1-2}, r. 16–19:

16	M^{1-2}	Bladmoes en mos.
17	M^{1-2}	Ons bewustzijn:
18	M^{1-2}	humus;
19	M^{1-2}	spons.

[Hier eindigen M^{1-2}]

T-D^3, r. (16)–(18):

(16)	T-D^3	Ons bewustzijn:
(17)	T	humus, spons.
	P^1	bladmoes en mos ;
	M^3	| |,
	D^1-D^3	| |;
(18)	T	Bladmoes en mos.
	P^1-D^3	humus, spons.

[Hier eindigen T-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[2] Op M^2, een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift, is het gedicht geheel

in onderkast getypt. Dit is in het apparaat genegeerd. Het gedicht staat vermeld in een eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15.1). Blijkens een door Vermeulen gemaakte inventarisatie is het ook de bedoeling geweest het gedicht in de geplande bundel *Embryo* op te nemen. Zie verder § 17.1.
[3] Een nieuwe versie van het gedicht heeft deel uitgemaakt van een verzameling die Achterberg ter beoordeling stuurde aan S. Vestdijk. In zijn brief van 25 januari 1944 bestempelde Vestdijk onder andere 'Teling' als 'heel mooi'. Zie verder § 17.2.
[4] De nieuwe versie van dit gedicht is, samen met zeven andere gedichten, gepubliceerd in de november-aflevering 1945 van *Criterium*. Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 2 en verder § 22.3.1.
[5] Zetfout in P^1-D^1, r. 14: *verhard* i.p.v. *verhardt*

[458] 'DE AVOND OVERMANT UW DOOD'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 14.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 14.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 373.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^{1-2}	*[onthreekt]*
	D^1-D^4	Luchtslag
2	M^1	met transparante krachten ;
	M^2-D^4	| |:
		[De volgende regels ontbreken in M^1 en D^1-D^4:]
		M^2, r. (3)–(4):
(3)	M^2	(die op het leven wachten
(4)	M^2	dat mij in u ontvlood)

M^1-D^4, r. 3(5)(*3*)–8(10)(*8*):

4	M^1	den hemel rood ,
(6)	M^2	de | |
(*4*)	D^1-D^4	den | |∘

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.

[459] REIMERSWAAL

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^1 *Limiet*, p. 18.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 48.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 405.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1	M^1	Een , die zichzelf niet meer bezit ,
	M^2	| |∘ | |∘
	D^1-D^3	| |, | |,
3	M^1	Klokken zijn mee verdronken
	M^2	| | meeverdronken
	D^1-D^3	| | mee verdronken

M^{1-2}, r. 4:

4	M^{1-2}	en luiden dit ononderbroken;

D^1-D^3, r. (4)–(5):

(4)	D^1-D^3	en luiden dit
(5)	D^1-D^3	ononderbroken.

M^1-D^3, r. 5(6)–6(7):

5	M^{1-2}	maar niemand weet of ziet
(6)	D^1-D^3	Maar | |
6	M^1	de plaats , waar alles ligt gezonken.
	M^2	| |o | |
(7)	D^1-D^3	| |, | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Fagne.

[460] 'HERINNERING EN DOOD'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^1 *Sphinx*, p. 34.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 197.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 492.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Tweeklank D^1-D^3
2/3 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^1-D^3
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] In D^1 is dit gedicht geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger. Zie verder § 13.1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.

[461] 'STAAR IN MIJ ZONDER STERREN,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.

D^1 *Sphinx*, p. 23.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 188.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 483.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Sferoide D^1-M^3 > Sferoïde D^3
1 sterren, > sterren. D^1-D^3
2 het > Het D^1-D^3
3 verder, > verder. D^1-D^3
4 zonder > Zonder D^1-D^3
5 grooter, > grooter D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[462] 'TERWIJL HET REGENT TUSSCHEN U EN MIJ'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
T *Ad interim* [1/2] (juni 1944), p. 40.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 33.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 33.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 392.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^1 *[ontbreekt]*
T-D^4 Verschijning

[De volgende regel ontbreekt in M^1:]

*T-D*4, r. (6):

(6) *T-D*4 Een omgekeerde orde is op handen.

*M^1-D*4, r. 6(7)–8(9):

6(7) *M^1-T* Ik zie uw oogen in den regen branden.
*D^1-D*4 | | de | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [444] '*Uit de trompet*', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor Frans (6x).
[4] Zetfout in *D^2-D*3, r. (7): *branden* i.p.v. *branden.* (niet gecorrigeerd in *M^2*).

[463] 'GIJ HEBT UW KUSSEN KOEL GEMAAKT'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 19.
P^1 Eerste proef *D*3, *H*-88.
P^2 Tweede proef *D*3, *H*-89.
*D*3 *Cryptogamen III*, p. 19.
M^2 Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 378.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Droomgebruik *D^1-D*4
7 namen. > namen; *D^1-D*4
8 Begin, > begin, *D^1-D*4

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[464] 'ER WAREN VASTE KERNEN IN UW HUIS'

OVERLEVERING

M Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Eind 1943/begin 1944 is dit gedicht gesplitst in twee afzonderlijke gedichten: r. 1–6 werden in *Limiet* opgenomen (zie [536] 'Gruis'), r. 7–13 in *Eurydice* (zie [526] 'Eigendom').

[465] 'NIJHOFF'

OVERLEVERING *M*[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 29.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 schrijven; > schrijven, *D*

COMMENTAAR [1] De aanleiding voor dit gedicht is niet achterhaald.
[2] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[3] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. Het gedicht staat vermeld in de eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15.1) en in een door Vermeulen gemaakt lijstje met gedichten, dat voorkomt op een vroege versie van de 'Verantwoording' van *Morendo* (zie § 21.2.1). Het gedicht werd in geen van deze bundels opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd. Het werd opgenomen in de postume uitgave *Achtergebleven gedichten*. Zie verder § 52.3.
[4] Zetfout in *D*, r. 3: *geschied,* i.p.v. *geschied.*

[466] 'TUSSCHEN DE ENGELEN EN KLIEREN'

OVERLEVERING *M*[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[3] Typoscript *Asyl*, *H*-36.

T *Semaphore* 1.1 (1946), p. 85.
D[1] *Blauwzuur*, p. 9.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 968.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[3] a typemachine, b potlood (aangebracht ná *T*)

Titel *M*[1-2] *[ontbreekt]*
M[3]-*D*[2] Lichtslag

1 *M*[1] Tusschen de engelen en klieren
M[2] | | de klieren
M[3]-*D*[2] | | klieren

4/5 *M*[1-2] *[geen strofewit]*
M[3]-*D*[2] *[strofewit]*

5 *M*[1]-*T* Afscheidingen van vocht en sterren
M[3] b [ ] dossier [ ]
D[1-2] | |

8/9 *M*[1-2] *[geen strofewit]*
M[3]-*D*[2] *[strofewit]*

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [442] '*Inktzwart loover loopt over grijze paden*', noot 4.

[467] 'IK SCHRIK WANNEER MIJN NAAM WEERKLINKT,'

OVERLEVERING *M*[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,I.
M[3] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,I.
M[4] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[5] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Ad interim* 3 (december 1946), p. 529.
D[1] *Blauwzuur*, p. 16.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 975.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b bl potlood (in de hand van J. Vermeulen)

Reekstitel *[ontbreekt]* > Asyl *T*
Nummer *[ontbreekt]* > 1 *T*
Titel *[ontbreekt]* > *[ontbreekt]* M^2 *a* > Schrik M^2 *b*-D^2
1 weerklinkt, > weerklinkt. M^2-D^2
2 want > Want M^2-D^2
4 bord, er > bord. Er M^2-D^2
8 graf, > graf M^{2-4}
8 bestaan, > bestaan M^5-D^2
10 den > de M^2-D^2

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.1). Vervolgens is het ondergebracht in de bundel *Cel*, zoals ook door Jan Vermeulen op M^{2-3} is aangetekend. Zie verder § 16.
[3] Zie [450] '*Ik ga iedere morgen ten gronde*', noot 3.
[4] Op 27 januari 1949 schreef Bert Voeten aan Achterberg: 'Hoe was toch dat vers, dat je me in de telefooncel hebt laten horen? Ik loop sindsdien rond met de sleutelwoorden "kiezen" en "slijmvliezen" – best mogelijk dat het iets heel anders is geweest...' Vgl. § 31.3.

[468] 'DE DOOD BRANDT U UITEEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^1 *Sphinx*, p. 6.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 174.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 469.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^1 *[ontbreekt]*
D^1-D^3 Hersenschim

4	M^1	Ik moet manieren vinden
	D^1-D^3	| | methoden | |
7	M^1	aan ganglie en kraakbeen .
	D^1-D^3	| |,
		[De volgende regels ontbreken in M^1:]
		D^1-D^3, r. (8)–(10):
(8)	D^1-D^3	de spermatozoïde
(9)	D^1-D^3	van leem en kiezelsteen.
(9/10)	D^1-D^3	*[strofewit]*
(10)	D^1-D^3	Om u opnieuw te binden
		M^1-D^3, r. 8(11)–11(14):
8	M^1	Aan deze hersenschim
(11)	D^1-D^3	aan | |
10	M^1	waarop wij beide wachten .
(13)	D^1-D^3	| | beiden | |;
11	M^1	Ik samen. Gij alleen.
(14)	D^1-D^3	ik | |

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[469] 'DE BEVENDE BINNENKOMST'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 9.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 9.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 368.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Branding D^1-D^4
3 bloem, > bloem D^1-D^4
4/5 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* D^1-D^4
5 ons, > ons D^1-D^4
7 bloed, verstart > bloed verstard D^1-D^4
7 aangezicht. > aangezicht; D^1-D^4
7/8 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* D^1-D^4
8 Waartegen > waartegen D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[470] DANAÏDE VAN RODIN

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 57.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 161.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 592.

DATERING

Vóór 1942

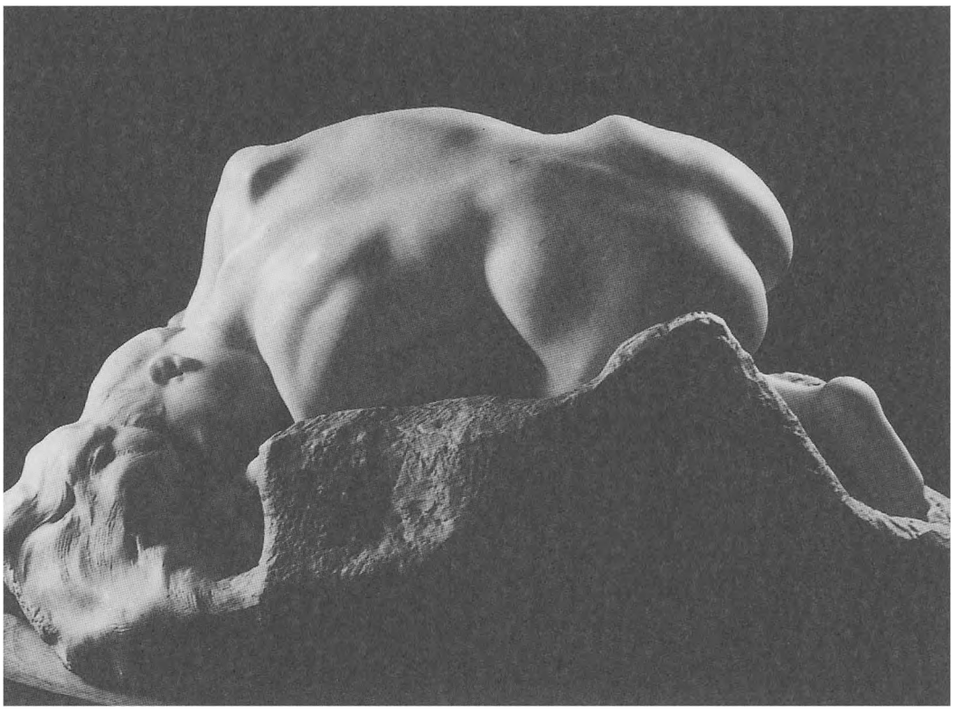
LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b zw inkt, c gr potlood (b-c in de hand van J. Vermeulen)

Titel Danaïde van Rodin > Danaide M^2 *a* > Rodin M^2 *b* > Danaïde P^1-D^3
Ondertitel *[ontbreekt]* > Rodin M^2 *a* > Danaïde M^2 *b* > (Rodin) P^1-D^3
1 vrouw, > vrouw P^1-D^3
2 berouw > berouw, M^2-D^3
3 vóór > voor M^2
3/4 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* P^1-D^3
5/6 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* P^1-D^3
7 waarin > waarin M^2 *a* > [waar] M^2 *c*
7 vreezen. > vrezen. M^2

Auguste Rodin, 'La Danaïde' (zie [470] 'Danaïde van Rodin')

COMMENTAAR

[1] De titel verwijst naar het beeld 'La Danaïde' (1889–1890) van Auguste Rodin (1840–1917) (zie afbeelding). Vgl. noot 3.
[2] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[3] Voor dit gedicht zijn verschillende mogelijkheden voor bundeling overwogen. Het gedicht staat, onder de titel 'Danaïde', vermeld in de inhoudsopgave van *Balans* (zie § 14.1). Blijkens een aantekening op M^2, een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript, is vervolgens overwogen het gedicht op te nemen in de geplande bundel *Heul* (zie § 16.1). Op 11 december 1943 vroeg Achterberg aan Jan Vermeulen: 'Staat Danaïde (Rodin) in Eurydice? Is de titel "Danaïde" eigenlijk wel goed, voor dat beeld van Rodin, ja ik meen zeker dat 't zoo heet, maar Danaïde komt toch vooral voor in 't meervoud? ('t vat der Danaïden?)'. Voorzover bekend is het nooit de bedoeling geweest dit gedicht in *Eurydice* op te nemen (zie § 18.1). Wel komt het gedicht voor op een van de lijsten die Jan Vermeulen maakte in verband met de samenstelling van *Morendo* (zie § 21.2.4), maar waarschijnlijk wist Vermeulen op dat moment niet dat Achterberg het gedicht inmiddels had ondergebracht in de bundel *Existentie*. Zie ook noot 4 en verder § 24.
[4] Dit gedicht heeft deel uitgemaakt van het concept van de bundel *Existentie*, dat Achterberg begin 1944 ter beoordeling stuurde aan S. Vestdijk. In zijn brief van 25 januari 1944 bestempelde Vestdijk onder andere dit gedicht als 'heel mooi', waarbij hij expliciet de 'voortreffelijke 4e en 5e regel' noemde. Zie verder § 17.2.

[471] 'WIJ STONDEN HUID AAN HUID'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,v.
T *Ad interim* 3 (februari 1946), p. 83.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^3 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 50–51.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 155.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 586.

DATERING

Vóór 1942 (M^1)
Eind 1943/begin 1944 (M^2)

LEESTEKST

M^1
M^2 (zie p. 244)

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b groen potlood
P^2 a gedrukt, b potlood

Reekstitel	M^1		*[ontbreekt]*
	M^2		Embryo
	T-D^3		*[ontbreekt]*
Nummer	M^1		*[ontbreekt]*
	M^2		1
	T-D^3		*[ontbreekt]*
Titel	M^{1-2}		*[ontbreekt]*
	T-D^3		Liezen en regenbogen
1	M^{1-2}		Wij stonden huid aan huid
	T-P^1		| |,
	M^3		| |o
	D^1-D^3		| |,
4	M^1		Het sneeuwde besluit ;
	M^2-D^3		| |.
5	M^1		menigvuldig voornemen
	M^2-D^3		Menigvuldig ¦ ¦
6	M^1		voerde niets uit
	M^2	a	brak de ruit
		b	bracht niets uit
	T-D^3		| |
7	M^1		dan innerlijk weenen,
	M^2	a	der innerlijkheden,
		b	dan innerlijk weenen
	T		| ¦ wenen,
	P^1-D^3		| | weenen,
8	M^1		omdat de tijd
	M^2-D^3		nu | |
9	M^1		tekort schoot voor zooveel
	M^2-D^3		volliep van zooveel
10	M^{1-2}		weelde op eenen:
	T-D^1		¦ ¦ opeenen:
	P^2	a	¦ ¦ openen:
		b	[ ] [op] [enen:]
	P^3-D^3		| |
10/11	M^{1-2}		*[geen strofewit]*
	T-D^3		*[strofewit]*

12	M^1	zonder sterven
	M^2-D^3	| |,
		M^{1-2}, r. 14–15:
14	M^{1-2}	van holten en liezen
15	M^1	in alvermogen ,
	M^2	| |◦
		[De volgende regel ontbreekt in M^1:]
		M^2, r. (16):
(16)	M^2	en naamverliezen
		M^{1-2}, r. 16(17)–18(19):
16	M^1	en duizend regenbogen ,
(17)	M^2	| |◦
17(18)	M^{1-2}	getrokken over elkanders land.
18(19)	M^{1-2}	Wij stonden hand in hand.
		[Hier eindigen M^{1-2}]
		T-D^3, r. *(14)*–*(20)*:
(14)	*T-D^3*	met dichte oogen
(15)	*T-D^3*	van holten en liezen
(16)	*T-D^3*	in alvermogen
(17)	*T-D^3*	en doelverliezen...
(17/18)	*T-D^3*	*[strofewit]*
(18)	*T-D^3*	En duizend regenbogen
(19)	*T-D^3*	getrokken over elkanders land.
(20)	*T-D^3*	Wij stonden hand in hand.
		[Hier eindigen T-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] M^2 is afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Embryo* (zie § 17.1) en vormt daar samen met [521] 'Embryo II' en [522] 'Embryo III' een reeks (zie in deel 1 ook leestekst [471B] 'Embryo I'). Het gedicht werd gepubliceerd in *Existentie*. Zie verder § 24.

[3] Op 20 november 1945 vroeg Jaap Romijn Achterberg om een bijdrage voor de januari-aflevering 1946 van *Ad interim*. Wanneer Achterberg aan dit verzoek heeft voldaan, is niet bekend. In de betreffende aflevering werden vijf gedichten opgenomen. Wellicht hebben tot de inzending ook de gedichten behoord die in de februari-aflevering en latere afleveringen werden gepubliceerd. Zie verder § 22.3.3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[472] 'IK BLIJF MET U VERBONDEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 27.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 133.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 564.

DATERING

Vóór 1942 (M^1)
Vóór 3 november 1945 (P^1)

LEESTEKST

M^1
D^1 (zie p. 296)

INGREEP

M^1 2 cellulose. < cellulose

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	P^1-D^3	Symbiose
1	M^1	Ik blijf met u verbonden
	P^1-D^3	| | aan | |
2	M^1	door wind en cellulose.
	P^1-D^3	met | |
		[M^1 eindigt na r. 5]
		P^1-D^3, r. (6)–(15):
(5/6)	P^1-D^3	*[strofewit]*
(6)	P^1-D^3	Natuur en geest, vermalen,

(7) P^1-D^3 planten zich in elkander voort

(8) P^1-D^3 door einders en centralen,

(9) P^1-D^3 langs vezels en metalen,

(10) P^1-D^3 om nog te achterhalen,

(11) P^1-D^3 bij de gratie van een woord,

(12) P^1-D^3 momenten van ontmoeten,

(13) P^1-D^3 die eenmaal zijn geweest,

(14) P^1-D^3 op wandelende voeten,

(15) P^1-D^3 eenheid van tijd en vleesch.

[Hier eindigen P^1-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Op 24 en 27 oktober 1945 schreef Achterberg aan Jan Vermeulen dat dit gedicht en [493] 'Koorts' uit *Sphinx* 'enkele regels gemeen' hebben. De enige verwantschap tussen beide gedichten is het rijmpaar 'cellulose'-'rozen'. Deze doublure is echter ongewijzigd gelaten, al schreef Achterberg op 3 november 1945 aan Vermeulen dat hij beide gedichten 'hier en daar nog iets veranderd' had. Zie verder § 13.2 en § 24.1.
[3] Dit gedicht, [613] 'Oceaan', [617] 'Anjers' en [618] 'Vervulling' hebben deel uitgemaakt van Achterbergs inzendingen voor *Semaphore* (zie [442] '*Inktzwart loover loopt over grijze paden*', noot 4). Op 7 december 1946 vroeg Achterberg deze gedichten terug, omdat ze 'nu door de publicatie van Existentie zijn achterhaald' (brief aan H. Roest). Zie ook § 24.3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Roemeens door A. Covaci en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[473] 'DE HONDEN IN MIJN HOOFD'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^1 *Limiet*, p. 27.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 57.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 414.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

INGREEP 6 word < wordt

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Jacht D^1-D^3
2 woord, > woord M^2
3 slaap. > slaap, M^2
4 De > de M^2
4 toegeschroefd. > toegeschroefd; M^2
5 Het > het M^2

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[474] 'IK KAN ALLEEN WOORDEN ONTMOETEN, U NIET MEER'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Limiet*, p. 22.
M^3 Manuscript, kopij D^2, collectie S. van den Berg, *H*-53.
D^2 *Woord.*
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 52.
M^4 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 409.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Woord D^1-D^4
3 gelooven > gelooven, D^1, P^1-D^4
4 zooals > zoals M^2

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2.
[3] Op 14 november 1950 vroeg Siep van de Berg aan Achterberg of hij dit gedicht als rijmprent uit mocht geven. 'Als U dit goedkeurt wil U mij dan dit vers in handschrift doen toekomen zoodat ik met event. verandering op de hoogte ben.' In zijn antwoord op dit verzoek (d.d. 15 november 1950) heeft Achterberg M^3 gestuurd. De rijmprent (D^2) verscheen kort daarna in een oplage van dertig exemplaren. Zie verder § 36.4.
[4] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Gedicht geopend. Gerrit Achterberg: een "noot" in beeld.'

[475] 'EEN ENGEL, DIE DE AARDE NIET MEER ZIET,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^1 *Sphinx*, p. 24.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 189.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 484.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Engel D^1-D^3
3 jubelingen > jubelingen, D^1-D^3
6 raakt > vliegt D^1-D^3
6 vergetelheid, > vergetelheid; D^1-D^3
7 vlucht > vlucht, D^1-D^3
7 den > de P^1-D^3
9 oogen > oogen, D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] In D^1 is dit gedicht geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger. Zie verder § 13.1.

[476] 'IK LAAT DE AVOND STERVEN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
M[3] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[4] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *De Vlaamsche gids* 30 (augustus 1946), p. 548.
D[1] *Blauwzuur*, p. 18.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 977.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M[1]

INGREEP

11 onwederstrevend < onwederstreven

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Mimicry *M*[4]-*D*[2]
3 beeld, > beeld *M*[2]
12 staat, > staat *M*[2]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht en is afkomstig uit het materiaal van de bundel *Cel* (zie § 16). In de collectie van Jan Vermeulen bevindt ook de uitgescheurde bladzijde uit *De Vlaamsche gids*.
[3] Zie [454] '*O zielsterreur in deze huizen*', noot 3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich en in het Engels door M. O'Loughlin.
[5] Type-/schrijffout in *M*[1-4], fout in *T*, r. 11: *onwederstreven* i.p.v. *onwederstrevend* (naderhand in *M*[4] door Achterberg in potlood gecorrigeerd).

[477] 'IK BEN VAN ZOOVEEL GLAS,'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D[1] *Limiet*, p. 16.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 46.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 403.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	M^2-D^3	Glas
1	M^1	Ik ben van zooveel glas ,
	M^2	| | zoveel | |°
	D^1-D^3	| | zooveel | |,
5	M^1	zoo breekbaar ver,
	M^2-P^2	zóó | |
	D^2-M^3	zo | |
	D^3	zó | |
6	M^1	dat ik met ster aan ster
	M^2-D^3	| | gij gaat wiegelen

[De volgende regels ontbreken in M^1:]

M^2-D^3, r. (7)–(8):

(7)	M^2-D^3	voor ik u her-
(8)	M^2	over als ster
	D^1-D^3	| |,

M^1-D^3, r. 7(9)–9(11):

7	M^1	versmelt tot schuim en dras ,
(9)	M^2	en gij versmelt| |°
	D^1-D^3	| | weer | |,
8(10)	M^{1-2}	om in de morgen op te gaan
	D^1-D^3	| | dit zingen | |,
9	M^1	een zeepbel , zonder naam.
(11)	M^2	| |° | |
	D^1-D^3	| |, groot; langzaam.

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2.

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^1 *Sphinx*, p. 20.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 185–186.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 480–481.

DATERING

Vóór 1942 (M^1)
Vóór augustus 1943 (D^1)

LEESTEKST

M^1
D^1 (zie p. 237)

VARIANTEN EN CORRECTIES

P^1 a gedrukt, b potlood

Titel	M^1	*[ontbreekt]*	
	D^1-D^3	Muur	
		M^1, r. 3–5:	
3	M^1	Ik zag dezelfde poriën	
4	M^1	in huid en steen.	
5	M^1	Het was het oude uur.	
		D^1-D^3, r. (3)–(5):	
(3)	D^1-D^3	Het was het oude uur.	*[← M^1, 5]*
(4)	D^1-D^3	Ik zag dezelfde poriën	*[← M^1, 3]*
(5)	D^1-D^3	in huid en steen.	*[← M^1, 4]*
		[De volgende regels ontbreken in M^1:]	
		D^1-D^3, r. (6)–(9):	
(6)	D^1-D^3	Dezelfde grondstof naar het scheen.	
(7)	D^1-D^3	Met evenveel caloriën.	
(7/8)	D^1-D^3	*[strofewit]*	
(8)	D^1-D^3	En evenveel ontroeringen	

(9)	D^1-D^3		bijeen.
(9/10)	D^1-D^3		*[strofewit]*
			M^1-D^3, r. 6(10)–10(14):
9/10	M^1		*[geen strofewit]*
(13/14)	D^1-D^3		*[strofewit]*
10	M^1		De droom heeft zijn temperatuur .
(14)	D^1-D^3		| |°
			[De volgende regel ontbreekt in M^1:]
			D^1-D^3, r. (15):
(15)	D^1-D^3		en wisselstaten.
			M^1-D^3, r. 11(16)–16(21):
12/13	M^1		*[geen strofewit]*
(17/18)	D^1-D^3		*[strofewit]*
14	M^1		met onze zware gelaten ,
(19)	D^1-D^3		| |°
16	M^1		dat dag werd op den duur.
(21)	D^1-D^3		| | nacht | |
			[Hier eindigt M^1]
			D^1-D^3, r. (22)–(25):
(21/22)	D^1-D^3		*[strofewit]*
(22)	D^1-D^3		Maar de verklaarde morgenstraten
(23)	D^1-D^3		stonden nog in de kleur
(24)	D^1		binnen mijn oog overgelaten .
	M^2		| |°
	P^1	a	| |
		b	[ ];
	P^2-D^3		| |
(25)	D^1		In zelfde geuren en figuur.
	M^2-D^3		in | |
			[Hier eindigen D^1-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] De datering van de versie D^1 is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Sphinx*. Zie verder § 13.1.
[3] In D^1 is dit gedicht geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger. Zie verder § 13.1.

[479] 'MIJN HAND STRIJKT OVER UW DEUR'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 10.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 10.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 369.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Deur D^1-D^4

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Hebreeuws door S. van Messel [= J. Meijer].

[480] 'IK KAN MET DEZE GROVERE ORGANEN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^1 *Limiet*, p. 24.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 54.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 411.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^{1-2}	*[ontbreekt]*
	D^1-D^3	Vergroving
7	M^1	tot wat ik eenmaal met mijn oogen zag;
	M^2	| | ogen | |
	D^1-D^3	| | eens met eigen oogen zag.
8	M^{1-2}	deze nu zooveel grovere organen.
	D^1-D^3	Deze | |

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.

[481] 'GIJ DRINGT DOOR ALLES HEEN:'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^1 *Limiet*, p. 13.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 43.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 400.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	M^2-D^3	Radium
4/5	M^{1-2}	*[geen strofewit]*
	D^1-D^3	*[strofewit]*
		M^1, r. 5–7:
5	M^1	Het radium van uw ziel

6	M^1	straalt naar een doel
7	M^1	dat uit mij viel.
		[Hier eindigt M^1]
		M^2-D^3, r. (5)–(8):
(5)	M^2	De x-stralen uwer ziel
	D^1-D^3	D'x-stralen | |
(6)	M^2-D^3	stuiten alleen nog op
(7)	M^2-D^3	de donkere eierstok
(8)	M^2-D^3	van ongeboren poëzie.
		[Hier eindigen M^2-D^3]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Nijmeijer (2x).
[4] Typefout in M^2, r. (8): *poëzie* i.p.v. *poëzie.*

[482] 'KOORTS WEEKT U LOS'

OVERLEVERING

M Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] In het begin van 1942 heeft Achterberg dit gedicht en [427] '*Nachtwind en ritseling*' samengevoegd tot één gedicht, [493] 'Koorts' (zie verder het apparaat aldaar).

[483] 'MIJN REGEN,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 24.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.

P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 24.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 383.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	M^2	Regen
	D^1-D^4	Eigenaar
1	M^{1-2}	Mijn regen,
	D^1-D^4	Regen,
3	M^{1-2}	van droge terreinen
	D^1-D^4	| |,
4	M^1	die in Utrecht liggen ;
	M^2-D^1	| | elders | |
	D^2-D^4	| |:
9	M^{1-2}	als een zegen.
	D^1-D^4	| | eenen | |
15	M^{1-2}	tot een diepe nacht .
	D^1-D^4	| |;
		[Hier eindigen M^{1-2} (zie noot 2)]
		D^1-D^4, r. (16)–(17):
(16)	D^1-D^4	wil zijnen wacht
(17)	D^1-D^4	binnen u slaken.
		[Hier eindigen D^1-D^4]

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2. Onder M^2, r. 15 noteerde Jan Vermeulen in potlood: 'waken'. Dit is ongetwijfeld bedoeld als voorstel tot uitbreiding van het gedicht (vgl. D^1-D^4, r. (16)–(17)).
[3] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 [Ed. Hoornik], 'Twee nagelaten gedichten.' In: *De gids* 125.1 (1962) *[In memoriam-nummer]*, p. 161.
M^3 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
M^4 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Zeven gedichten*, p. 13.
D^2 *Verzamelde gedichten*[8], p. 1005.

DATERING
Vóór 1942

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 verf, > verf M^{3-4}
7 den > de M^2-D^2
7 gouden > gouden, M^3
7 ledigen > ledige M^2, D^{1-2}

COMMENTAAR
[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] De versie die Ed. Hoornik publiceerde in *De gids* (M^2) is gebaseerd op een niet overgeleverd manuscript of typoscript (zie ook [451] '*Oogen, die in mij rusten,*', noot 2).
[3] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2. Dit gedicht staat vermeld in de inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet*, zoals die in september 1943 door Jan Vermeulen aan Bertus Aafjes is gestuurd (zie § 15.3). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd. Het werd opgenomen in de postume uitgave *Zeven gedichten*. Zie verder § 52.2.
[4] Zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2.

[485] 'IK BEN AL LANG NAPOLEON GEWEEST,'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 23.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 23.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 382.

DATERING

Vóór 1942 (M^1)
Eind 1943/begin 1944 (D^1)

LEESTEKST

M^1
D^1 (zie p. 248)

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^1 *[ontbreekt]*
M^2 Napoleon
D^1-D^4 Todesraum

1 M^1 Ik ben al lang Napoleon geweest ,
M^2-D^4 | | allang | |o

4 M^1 om doodruimte voor den geest.
M^2 | | de | |
D^1-D^4 | | den | |

[M^1 eindigt na r. 4]

M^2-D^4, r. (5)–(12):

(4/5) M^2-D^4 *[strofewit]*

(5) M^2-D^4 De bataljonen van het vleesch

(6) M^2 rukken op naar de barrière
D^1-D^4 | |,

(7) M^2 bevolkt met bittere chimaeren
D^1-D^4 | |,

(8) M^2 die leefden en stierven tevergeefs ,
D^1-D^4 | |.

(8/9) M^2-D^4 *[strofewit]*

(9) M^2 en slaan een bres. Gevleugelte begeeft
D^1-D^4 En | |

(10) M^2-D^4 zich windgewijze verder op den tast

(11) M^2-D^4 der liefde, en is niet verrast

(12) M^2-D^4 als het naar alle zijden ingang heeft.

[Hier eindigen M^2-D^4]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[2] Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2. Vanwege de onduidelijke status van M^2 is deze versie niet als leestekst afgedrukt.
[3] De datering van de versie D^1 is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Eurydice*. Zie verder § 18.

[486] 'MORGEN VAN ZIJDE EN ZONDER VREES,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 21.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 21.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 380.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	D^1-D^4	Zijde
5	M^1	Ik kan u niet bedieden ,
	D^1-D^4	| |o
		[M^1 eindigt na r. 10]
		D^1-D^4, r. (11)–(14):
(10/11)	D^1-D^4	*[strofewit]*
(11)	D^1-D^4	Maar langs mijn oogen strijken
(12)	D^1-D^4	en in mijn keel zijn heesch
(13)	D^1-D^4	onuitgesproken blijken
(14)	D^1-D^4	dat gij hier zijt geweest.
		[Hier eindigen D^1-D^4]

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,v.
D^1 *Limiet*, p. 9.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 39.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 396.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^2 a typemachine, b zw inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Reekstitel	M^1		*[ontbreekt]*
	M^2-D^3		Kandinsky
Nummer	M^1		*[ontbreekt]*
	M^2		I
	D^1-D^3		III
Titel	M^1		Embryo
	M^2-D^3		*[ontbreekt]*
5	M^1		Bloot enkelbeschik,
	M^2	a	| |. Enkelbeschik
		b	[ ]o e[nkelbeschik]
	D^1-D^3		| |
6	M^1		buiten het gril bestek
	M^2-D^3		(buiten | |
7	M^1		van willekeur en plek,
	M^2-D^3		| | plek)
8	M^1		der aandacht – doodgelijk –
	M^2-D^3		| |, | |,
9	M^1		Over het oogenblik ,
	M^2-D^3		over | |o
10	M^1		als duizendjarig rijk ;
	M^2-D^3		| |o

11	M^1	en punt, dat openbreekt
	M^2	| | voordat het breekt
	D^1-D^3	des punts, nu van u brak
12	M^1	in vorm, jonkvrouwelijk.
	M^2	| | lijn en vlak.
	D^1-D^3	omtrek | |

COMMENTAAR

[1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] In M^2, afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Embryo* (zie § 17.1), is dit het eerste gedicht van de reeks 'Kandinsky'. De andere twee gedichten zijn [495] '*De koudepunten van uw dood*' ('Kandinsky II') en [445] '*De ruimte, die u verliet,*' ('Kandinsky III'). Vanaf D^1 is de volgorde van de gedichten in de reeks veranderd. Zie verder § 19.
[3] Zie [445] '*De ruimte, die u verliet,*', noot 3.
[4] Naast de getypte versie van M^2 schreef Jan Vermeulen: 'geabstraheerd van alle bijkomstig *[sic] [/]* is er van de aandacht *[/]* een bloot enkelbeschik. *[//]* de aandacht *[/]* beschikt blootenkel *[/]* over het ogenblik *[/]* als 1000 jarig *[/]* rijk *[//]* en ook over het punt *[/]* voordat het breekt *[/]* in lijn en vlak'. De status van deze aantekening is onduidelijk.
[5] Literatuur over het gedicht:
Piere, J. de, 'Van Kandinsky naar Achterberg: het "duizendjarig rijk des punts".'

[488] 'VANNACHT GING JE VERHOUDING MET MIJ AAN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 31.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 31.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 390.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M^1

INGREEP

2 nemen. < nemen

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Verhouding D^1-D^4
5 ligt > ligt, D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.

[489] EMMAÜS

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
D[1] *Sphinx*, p. 39.
M[2] Typoscript *D*[2], Querido-archief, *H*-56.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 201.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 496.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Emmaüs > Emmaus *D*[1]-*D*[3]
3 gekelderd: > gekelderd. *D*[1]-*D*[3]
4 ik > Ik *D*[1]-*D*[3]
5 den > de *D*[1]-*D*[3]
8 als Een, die met de Emmaüsgangers was. >
zooals er eens een stem in Emmaus was. *D*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Nadat Achterberg op 10 mei 1946 de bundel *Sphinx* had ontvangen, schreef hij aan A.A.M. Stols dat er een aantal zetfouten in de bundel stond. 'Ik heb ook maar gedeeltelijk drukproef gehad ooit.' Achterberg wees wat betreft dit gedicht op de zetfout in r. 6 (zie noot 3) en gaf tevens aan dat er in r. 7 'floersen...' i.p.v. 'floersen,' moest staan. Deze wijziging is niet in de latere bronnen aangebracht. Zie verder § 13.2.
[3] Zetfout in *D*[1], r. 6: *gras* i.p.v. *gras*.

[490] 'VERLOREN EIGENDOM. TER DOOD VEROORDEELD LEVEN'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M[2] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.

M^3 Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Ad interim* 3 (december 1946), p. 530.
D^1 *Blauwzuur*, p. 10.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 969.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Asyl *T*
Nummer *[ontbreekt]* > III *T*
Titel *[ontbreekt]* > Reglement M^3-D^2
5 den > de D^{1-2}
9 mij > me M^3-D^2

COMMENTAAR [1] Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
[2] Zie [450] '*Ik ga iedere morgen ten gronde*', noot 3.

[491] 'GIJ ZIJT WEER TOEGEVOEGD'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-16.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
T *Ad interim* [1/2] (augustus 1944), p. 68.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 8.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 8.
M^3 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 367.

DATERING Vóór 1942

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Stuifmeel *T*-D^4
2 slaap; > slaap. *T*-D^4
3 het > Het *T*-D^4

3 genoeg; > genoeg. *T-D*4
4 ik > Ik *T-D*4
5 de > het *M*2
5 bloemstof > stuifmeel *M*2-*D*4
5 het > uw *T-D*4
7 wezen; > wezen: *T-D*4

COMMENTAAR

1 Zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1.
2 Zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2.
3 Zie [444] '*Uit de trompet*', noot 3.
4 Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (3x).

[492] TER BRAAK

OVERLEVERING

M Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 30.

DATERING

Vóór 1942

LEESTEKST

M

INGREPEN

Titel Ter Braak < ter braak
1 Ter < ter

COMMENTAAR

1 Dit gedicht is waarschijnlijk geschreven naar aanleiding van Menno ter Braaks negatieve besprekingen van *Eiland der ziel* ('De Pythia duiden') en *Dead end* ('Van Aafjes tot Achterberg'), die in het begin van 1940 in *Het vaderland* waren verschenen.
2 *M* is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. Het gedicht staat vermeld in de eerste inhoudsopgave van *Eurydice/Limiet* (zie § 15.1) en in een door Vermeulen geschreven lijstje met gedichten, dat voorkomt op een vroege versie van de 'Verantwoording' van *Morendo* (zie § 21.2.1). Het gedicht werd tijdens Achterbergs leven niet gepubliceerd. Het werd opgenomen in de postume uitgave *Achtergebleven gedichten*. Zie verder § 52.3.
3 Literatuur over het gedicht:
Bouwers, L.L., 'Een achtergebleven gedicht van Gerrit Achterberg.'

[493] KOORTS

OVERLEVERING

*M*1 Manuscript, in brief aan Ed. Hoornik, 22 april 1942.

D^1 *Sphinx*, p. 22.
M^2 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 187.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 482.

DATERING Vóór 22 april 1942

LEESTEKST M^1

ONTWIKKELINGSGANG In de eerste versie van dit gedicht (M^1) zijn passages verwerkt van twee gedichten uit de periode vóór 1942: [427] '*Nachtwind en ritseling*' en [482] '*Koorts weekt u los*'. In de tweede versie (D^1-D^3) is het gedicht uitgebreid met zes regels, die eveneens ontleend zijn aan de twee vroegere gedichten. Deze tekstverwantschap wordt in de hiernavolgende presentatie aangeduid door middel van verwijzingen in de rechtermarge. Om die reden zijn alle regels van het gedicht in de synopsis opgenomen.

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1-D^3	Koorts	
1	M^1-D^3	Koorts weekt u los	*[← [482], 1]*
2	M^1-D^3	uit de aardkorst.	*[← [482], 2]*
3	M^1-D^3	Mijn mond is droog en goud	
4	M^1	van bloeddorst.	
	D^1-D^3	| | bloed-dorst.	
4/5	M^1-D^3	*[strofewit]*	
5	M^1	Gij zijt het vocht	
	D^1-D^3	| |,	
6	M^1-D^3	dat in mij glijdt	*[← [482], 4]*
7	M^1	uit deze flesch	
	D^1-D^3	| |;	
8	M^1-D^3	de zoete cellulose,	
9	M^1	waarmee de bloemstof van den geest	
	D^1-D^3	| | mijn | |	
10	M^1-D^3	zich mengt tot rust en rozen.	

10/11	M^1-D^3	*[strofewit]*	
11	M^1-D^3	Ik ben de tuberculose,	
12	M^1-D^3	die u besmet	
13	M^1	met een ontijdig, tweede leven.	
	D^1-D^3	| | natijdig, | |	
13/14	M^1-D^3	*[strofewit]*	
		[De volgende regels ontbreken in M^1:]	
		D^1-D^3, r. (14)–(19):	
(14)	D^1-D^3	Ik voel uw krulledos	*[← [482], 3]*
(15)	D^1-D^3	tegen mijn lippen zweven.	
(16)	D^1-D^3	Ik voel de vroegste vleugen	*[← [427], 3]*
(17)	D^1-D^3	van over onze hoofden	*[← [427], 4]*
(18)	D^1-D^3	eerste woorden verwerven;	*[← [427], 5]*
(19)	D^1-D^3	de bijna uitgedoofde.	*[← [427], 6]*
(19/20)	D^1-D^3	*[strofewit]*	
		M^1-D^3, r. 14(20)–15(21):	
14(20)	M^1-D^3	Nachtwind en ritseling	*[← [427], 1]*
15(21)	M^1-D^3	verhinderen het sterven.	*[← [427], 2]*

COMMENTAAR

[1] Op 22 april 1942 schreef Achterberg aan Ed. Hoornik dat hij een groot aantal nieuwe gedichten had, waarvan hij dit gedicht meestuurde 'op voorwaarde, dat je het onmiddellijk verscheurt, als het niet goed is. Ik weet er zelf niets van; laat het een toets mogen zijn voor die andere, als het kan.' Het bij de brief overgeleverde handschrift (M^1) is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 14.1 (1995), afbeelding 2. Zie verder § 12.2.
[2] Zie [472] '*Ik blijf met u verbonden*', noot 2.

[494] KLEINE KABBALISTIEK VOOR KINDEREN

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, collectie J.B.W. Polak, *H*-17.
P^1 Proef *Kleine kaballistiek voor kinderen*, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-22.
D^1 *Sintels*, p. 26–27.

D^2 *Kleine Kaballistiek voor Kinderen.*
P^2 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 226–228.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 692–694.

DATERING Vóór 20 juni 1943

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a zw inkt, b potlood (in onbekende hand)
P^1 a gedrukt, b typemachine (J. Vermeulen), c potlood, d bl inkt, e zw inkt
P^2 a gedrukt, b potlood
M^2 a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Titel	M^1	a	kleine kabbalistiek voor kinderen
		b	[ ][kab][a]ˡ[listiek] [ ]
	P^1-D^1		Kleine | |
	D^2		| | Kaballistiek | | Kinderen
	P^2-D^4		| | kaballistiek | | kinderen
Opdracht	M^1		*[ontbreekt]*
	P^1	a	| |
		b	Voor Petertje *[zie noot 4]*
	D^1-D^4		*[ontbreekt]*
1	M^1		de 4 is vierkant manlijk
	P^1	a	De | | mannelijk
		c	[ ] [man][lijk]
	D^1		| |
	D^2		| | mannelijk
	P^2-D^4		| | manlijk
			M^1-P^1, r. 5–10:
5	M^1-P^1		de 8 twee nullen op elkaar
6	M^1	a	lacht maar lacht maar
		b	[ ]
	P^1		| |
7	M^1		de 7 staat appart
	P^1		| | apart
8	M^1-P^1		tegen zijn stok verstard

9	M^1-P^1		hij zal wel heilig wezen	
10	M^1-P^1		wij hebben niets te vreezen	
			D^1-D^4, r. (5)–(10):	
(5)	D^1-D^4		de 7 staat apart	*[← M^1-P^1, 7]*
(6)	D^1-D^4		tegen zijn stok verstard	*[← M^1-P^1, 8]*
(7)	D^1-D^4		hij zal wel heilig wezen	*[← M^1-P^1, 9]*
(8)	D^1-D^4		wij hebben niets te vreezen	*[← M^1-P^1, 10]*
(9)	D^1-D^4		de 8 twee nullen op elkaar	*[← M^1-P^1, 5]*
(10)	D^1-D^4		lacht maar lacht maar	*[← M^1-P^1, 6]*
			M^1-D^4, r. 11–61:	
11	M^1-D^2		de 5 is laf en stijf	
	P^2-D^3		| | een manwijf	
	M^2	a	| |	
		b	[ ] oud [wijf]	
	D^4		| |	
12	M^1-P^1		een weifelachtig wijf	
	D^{1-2}		| | wijfelachtig | |	
	P^2-D^4		heeft weinig om het lijf	
14	M^1-D^2		blond kindje van de twintig	
	P^2-D^4		| | 20	
16	M^1-D^2		maar huwt ze later alle tien	
	P^2-D^4		| | 10	
18	M^1-D^3		volkomen ongezien	
	M^2	a	| |	
		b	het staat nog te bezien	
	D^4		| |	
23	M^1-P^1		o twee , waar blijf je nou ?	
	D^{1-2}		| |o| |	
	P^2-D^3		kom 2 | |o	
	M^2	a	| |	
		b	zeg [ ]	
	D^4		| |	
33	M^1-D^2		het mag in huis niet tochten	
	P^2-D^3		wringt zich bij nacht in bochten	
	M^2	a	| |	
		b	[ ] in 1000 [ ]	
	D^4		| |	

36	M^1-D^2		20 is duizend weken
	P^2-D^4		| | 1000 | |
37	M^1		kun je dat ook uitrekenen
	P^1	a	| |?
		e	[ ] óó[k] [ ]
	D^{1-2}		| | ook | |
	P^2	a	| |
		b	[ ] óó[k] [ ]
	P^3-D^4		| |
38	M^1		30 gevraagd een flink chauffeur
	P^1	a	| |
		c	[ ]: [ ]
	D^1-D^4		| |o | |
41	M^1-D^3		bloed- en slagader
	M^2	a	| |
		b	[bloed] [ ]
	D^4		| |
42	M^1		kom niet nader
	P^1		| |!
	D^1-D^4		| |o
43	M^1		50 is oom frits
	P^1	a	| |
		c	[ ] F[rits]
	D^1-D^4		| |
47	M^1-D^3		van rokken en satijn
	M^2	a	| |
		b	[ ] l[okken] [ ]
	D^4		| |
49	M^1		wandelstok kerk
	P^1	a	| |, | |
		c	[ ]o [ ]
	D^1-D^4		| |
51	M^1-P^1		hij is nog kras goddome
	D^{1-2}		| | potdome
	P^2-D^4		| | goddome
52	M^1		90 nog
	P^1		| |...| |
	D^1-D^4		| |o | |

53	M^1		100 toch
	P^1		| | tóch
	D^1-D^4		| | toch
55	M^1-D^2		van een vuile turk met een geel gezicht
	P^2-D^4		zo'n | |
56	M^1		en onze methusalem dan
	P^1	a	| | Methusalem | |
		c	[ ]?
	D^{1-2}		| |
	P^2-D^4		| |°
57	M^1-D^3		ik hoor je weet er weinig van
	M^2	a	| |
		b	daar weet ik toevallig het mijne van
	D^4		| |
58	M^1		hij noemde een maand een jaar om fijn
	P^1	a	| | jaar | | dag | |
		d	[ ] maand[ ]
		e	[ ] [maand] [ ] jaar [ ]
	D^1-D^4		| |
60	M^1		wij gaan alleen tot 100 kinderen
	P^1	a	we | |, | |
		c	[ ]° [ ]
	D^1-D^4		| | kind'ren
61	M^1-P^1		hoe bedonderd je 't ook moogt vinden
	D^1-D^4		| |.

COMMENTAAR

[1] De feitelijke datering van P^1-D^2 komt niet overeen met de chronologische volgorde van de tekstversies. P^1 is later vervaardigd dan D^{1-2}, maar vertegenwoordigt een oudere versie (vgl. noot 3 en 4). In de synopsis is P^1 om die reden vóór D^{1-2} geplaatst.

[2] Op 20 juni 1943 schreef Achterberg aan Bert Bakker dat hij 'een "Kleine kabballistiek voor Kinderen" (2 regelige strophen)' geschreven had, 'die zich misschien zou leenen (maar dit weet ik niet zeker) voor illustratie door de door jou genoemde Bantzi*[n]*ger. [...] Nogmaals, van de waarde van dit vers ben ik voor mezelf niet geheel zeker. Zelfs in 't geheel niet...' Mogelijk is M^1 afkomstig uit de collectie van Bakker of Bantzinger. Een uitgave bij de Mansarde Pers is echter nooit verschenen. Zie verder § 12.4.1.

[3] De titels van dit gedicht en [505] 'Sprookje' zijn door Jan Vermeulen genoteerd in de inhoudsopgave van de geplande bundel *Balans* (zie § 14.2). Later overwoog Vermeulen deze gedichten in *Morendo* op te nemen. Op 7 maart 1944 ried Achterberg hem dit af, omdat de gedichten niet uit de periode tussen

Afvaart en *Eiland der ziel* stamden. Een week later voegde hij hier aan toe: 'Dit zijn "Spielereien", op z'n hoogst; vooral niet meer, dunkt je ook niet? Als we ze dus eenigszins kunnen missen, doe ik het veel liever niet.' Zie verder § 21.1.

4 Vanaf september 1943 correspondeerde Achterberg met Jan Vermeulen over een afzonderlijke, geïllustreerde uitgave van dit gedicht. Op 1 juni 1944 gaf hij Vermeulen toestemming het gedicht bij de Molenpers te laten verschijnen en stuurde hij een niet overgeleverd handschrift: 'De kaballistiek schrijf ik uit het hoofd, dus bij eventueel drukken graag proef.' Op 30 juli 1944 heeft Achterberg de proef (met ingeplakte illustraties door Jan Kloots) ontvangen (P^1). Hij was enthousiast over de uitvoering, maar twijfelde nog over bepaalde passages: '18, 2e regel bevalt mij niet. Weet mij iets beters? "Familie vrijgevochten"? [...] Zou de N.S.B. me niet nemen op "17"?' (Vgl. r. 33 en r. 30). Tevens vroeg hij: 'Kan ik het geheel opdragen aan een kind? Ik weet een kind.' Op 11 augustus 1944 verzocht hij Vermeulen de opdracht 'voor Petertje' – waarmee het aangenomen zoontje van Bert Bakker is bedoeld – in de proef aan te brengen. Deze opdracht is door Vermeulen op de keerzijde van het later vervaardigde titelblad getypt. De uitgave is nooit verschenen. De proef is in 1986 in facsimile uitgegeven (Gerrit Achterberg, *Kleine kaballistiek voor kinderen*. Ed. R.L.K. Fokkema. [Amsterdam, 1987]). Zie verder § 12.4.5 en § 22.4.

5 Nadat Achterberg op 29 december 1943 de kopij voor de bundel *Sintels* (D^1) aan A. Marja had gestuurd, heeft de echtgenote van Marja, G.A. Kuiper, in januari 1944 een rijmprent van dit gedicht gemaakt. Deze prent (D^2) werd door Marja in eigen beheer uitgegeven (zie voor een reproductie: *Schrijvers prentenboek*, p. 30). Zie verder § 12.4.2.

6 Bij de voorbereidingen voor de *Verzamelde gedichten* heeft Achterberg overwogen r. 12 van dit gedicht te veranderen. Op de correctielijst voor de uitgave noteerde hij: 'regels 11 en 12 worden: *[/]* de 5 is een oud wijf *[/]* heeft altijd pijn in 't lijf?' Deze verandering is niet in de kopij van D^4 aangebracht. Zie verder § 51.2.

7 In P^1 en D^2-D^4 staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

8 Literatuur over het gedicht:
Vermeulen, J., 'Gerrit Achterberg. Kleine kaballistiek voor kinderen.'

[495] 'DE KOUDEPUNTEN VAN UW DOOD'

OVERLEVERING

M^1 Kopie manuscript, oorspronkelijk collectie C.A.B. Bantzinger, *H*-18.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,v.
D^1 *Limiet*, p. 7.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 37.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 394.

DATERING Vóór 6 juli 1943

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kandinsky M^2-D^3
Nummer *[ontbreekt]* > II M^2 > I D^1-D^3
1 koudepunten > koude punten M^2
5 lijn > lijn, M^2-D^3

COMMENTAAR [1] Tijdens een bezoek aan de Mansarde Pers op 6 juli 1943 (zie § 12.4.1) heeft Achterberg dit gedicht in het 'gastenboek' van C.A.B. Bantzinger geschreven (M^1). Het handschrift bevat de opdracht 'voor Kees Bantzinger' en is gedateerd '6 Juli 1943'. Pas later heeft Bantzinger bij het gedicht een illustratie gemaakt, zoals hij op 20 november 1943 aan Achterberg schreef: 'ik heb na lang wachten nu ook je vers in het klachtenboek geïllustreerd.' Het origineel heb ik niet kunnen achterhalen. Het handschrift is gereproduceerd in *Biografie*, afbeelding 53.
[2] In M^2, afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Embryo* (zie § 17.1), is dit het tweede gedicht van de reeks 'Kandinsky'. De andere twee gedichten zijn [487] 'Embryo' ('Kandinsky I') en [445] '*De ruimte, die u verliet,*' ('Kandinsky III'). Vanaf D^1 is de volgorde van de gedichten in de reeks veranderd. Zie verder § 19.
[3] Zie [445] '*De ruimte, die u verliet,*', noot 3.
[4] Literatuur over het gedicht:
Piere, J. de, 'Van Kandinsky naar Achterberg: het "duizendjarig rijk des punts".'

[496] 'GIJ HEBT HET HOOG GEHEIM DOORBROKEN, HEERE JEZUS,'

OVERLEVERING
M^1 Kopie manuscript, oorspronkelijk collectie L.H. Fontein, *H*-19.
M^2 Manuscript, uit correspondentie B. Bakker, ongedateerd.
M^3 Manuscript, uit correspondentie R. Houwink, ongedateerd.
M^4 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Sintels*, p. 13.
D^2 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 19.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 15.
P^1 Proef D^4, *H*-54.
D^{4-5} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 15.
P^2 Proef D^6, *H*-90.
D^6 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 15.

P^3 Eerste proef D^7, *H*-88.
P^4 Tweede proef D^7, *H*-89.
D^7 *Cryptogamen III*, p. 275.
M^5 Kopij D^8, *H*-122.
D^8 *Verzamelde gedichten*, p. 600.

DATERING

Vóór 10 juli 1943

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^5 a gedrukt, b potlood (in onbekende hand)

Reekstitel *[ontbreekt]* > Bekeering M^4-D^1
Nummer *[ontbreekt]* > II M^4 > I D^1
Titel *[ontbreekt]* > Bekeering M^2, D^2-D^8
2 Vader, > Vader; M^2
2 Woord > woord M^4
3 zonde > zonden M^4
3 wezens, > wezens; M^2, M^4
6 misdadige, > misdadige – D^1-D^8
6 verdoemd. > verdoemd; M^3
7 Maar > maar M^3
8 mij. Nu > mij; nu M^3
9/10 *[regel kastlijntjes]* > *[strofewit]* M^3-D^8
10 verdorren: > verdorren, M^4 > verdorren; P^3-M^5 *a* > [verdorren]: M^5 *b*-D^8
11 omgord, > omgord; M^2, D^1
11 geschoeid: > geschoeid. M^2-D^8
12 hand > Hand D^1-D^8
12 tweede > tweeden D^1-D^8
12 geboren > geboren, M^2-D^8
13 in > uit M^3-D^8

COMMENTAAR

[1] M^1 is een afschrift van dit gedicht, door Achterberg geschonken aan L.H. Fontein, de directeur van de Rekkensche inrichtingen. Het manuscript bevat de opdracht: 'Voor Dhr. L.H. Fontein, persoonlijk. *[/]* (op zijn uitdrukkelijk verzoek; maar als *[/]* het vers niet goed is, is het niet *[/]* geschreven).' (Zie de reproductie in *Schrijvers prentenboek*, p. 26.) Volgens Fontein heeft Achterberg het gedicht in november 1941 geschreven 'naar aanleiding van een dagopening, die ik voor de radio van de inrichting een paar dagen tevoren had uitgesproken naar aanleiding van Openbaring 7 verzen 13–17, met als boodschap: een ieder die zich bewust was van wat hij verkeerd had gedaan, kon op vergeving rekenen. Het gedicht was in handschrift aan mij opgedragen. Ik zei: "Als je dit kunt

schrijven, moet de laatste regel niet zijn: ...*in* het donker tegemoet, maar: ...*uit* het donker tegemoet." Zo heeft hij de regel ook veranderd, en even had ik de illusie hem van de angst te hebben afgeholpen.' (*Biografie*, p. 335.) Gezien de datering van M^2 (zie noot 2) moet de door Fontein genoemde datum – november 1941 – in twijfel getrokken worden.

[2] M^2, een afschrift geschonken aan Bert Bakker, bevat de opdracht: 'Voor mijn vriend Bert Bakker *[/]* die "De verdronkenen" schreef.' (Zie ook *Achterberg-Uitgevers*, dl. 2, p. 28–29; het handschrift is gereproduceerd in *Maatstaf* 11 (1963–1964) *[Achterberg-nummer]*, p. 789.) Op 10 juli 1943 bedankte Bakker Achterberg voor het gedicht: 'Je gedicht [...] is prachtig. Ik werd er bewogen door. Bijna niet publiceerbaar; te mooi, te zelf-vernederend (om met Leopold te spreken). Alleen: de laatste regel zou ik schrijven:

schrijd ik U *uit* het donker tegemoet.

Dát is de bekeerde, die het donker achter zich heeft gelaten.' Achterberg antwoordde op 12 juli 1943: 'Laatste regel "Bekeering" is ten goede veranderd. Een ander ziet soms zóó, waar je zelf totaal overheen (of zoo) ziet. In dit geval zou ik jokken, als ik er niet bij stil gestaan had: maar *uit* het donker is, na "*uit* Uwe Hand" toch te handhaven. Maar daarmee is een "bekeerde" niet immer in het licht... (met dit vers sluit de "Balans").' Zie verder noot 4.

[3] M^3 is een ongedateerd manuscript, geschonken aan Roel Houwink, met als opdracht: 'voor Roel, als het een goed vers is. *[/]* (anders is het niet geschreven)'.

[4] M^4 is afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Balans*. Het gedicht staat – zoals Achterberg op 12 juli 1943 ook aan Bert Bakker schreef (zie noot 2) – vermeld in de inhoudsopgave van deze bundel (zie § 14.1) Volgens een aantekening op M^4 is vervolgens overwogen het gedicht in *Heul* op te nemen (zie § 16.1). Ook vroeg Achterberg op 16 oktober 1943 aan Jan Vermeulen in verband met de samenstelling van *Eurydice/Limiet*: 'Welke verzen deed je er los bij (Nog andere dan "Bekeering"? (I en II)).' Het gedicht komt echter in geen van de inhoudsopgaven van genoemde bundels voor (zie § 18.1). Het gedicht werd uiteindelijk gebundeld in *Sintels*. Zie verder § 20.

[5] In M^4 vormt dit gedicht het tweede gedicht van de reeks 'Bekeering' (het eerste gedicht is [497] 'Bekeering'). In D^1 is de volgorde van de gedichten in de reeks omgedraaid.

[6] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met [497] 'Bekeering' en [511] 'Glazenwasscher' tot en met [514] 'Plateel', medio 1944 gestuurd aan Gabriël Smit ter publicatie in *Ad interim*. Begin augustus 1944 schreef Smit dat de gedichten in de eerstvolgende aflevering zouden worden opgenomen, al vond hij ze 'niet allemaal even sterk'. De publicatie vond echter geen doorgang, vermoedelijk omdat de betreffende aflevering van *Ad interim* pas in juni 1945 verscheen, en de gedichten inmiddels al in de bundel *Sintels* waren gepubliceerd.

[7] Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma.

[8] Typefout in M^4, r. 13: *schrijdt* i.p.v. *schrijd*

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,1.
D^1 *Sintels*, p. 14.
M^{2*} Toevoeging, in exemplaar D^1, oorspronkelijk collectie A. Morriën (alleen r. 13–16).
M^3 Typoscript, uit correspondentie J.J. Buskes, ongedateerd (alleen r. 13–16).
M^4 Typoscript, uit correspondentie J.J. Buskes, ongedateerd.
M^5 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
M^6 Kopie manuscript, 18 augustus 1946, *H*-33.
T *Tijd en taak* 19 oktober 1946, p. 3.
D^2 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 20.
D^3 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 16.
P^1 Proef D^4, *H*-54.
D^{4-5} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 16.
P^2 Proef D^6, *H*-90.
D^6 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 16.
P^3 Eerste proef D^7, *H*-88.
P^4 Tweede proef D^7, *H*-89.
D^7 *Cryptogamen III*, p. 276.
M^7 Kopij D^8, *H*-122.
D^8 *Verzamelde gedichten*, p. 601.

DATERING

Vóór 12 juli 1943 (M^1)
Eind 1945/begin 1946 (M^5)

LEESTEKST

M^1
M^5 (zie p. 328)

INGREPEN

M^1 Titel Bekeering < Bekeering 1
M^5 17 is < in

ONTWIKKELINGSGANG

Dit gedicht is tot driemaal toe uitgebreid. Aan de versie M^1 (r. 1–8) werd in D^1 één strofe (r. 9–12) toegevoegd. In M^{2*-3} is het gedicht uitgebreid met r. 13–16 en in M^4-D^8 andermaal met r. 17–20. Vanaf M^5 behoort het gedicht niet meer tot de reeks 'Bekeering', maar vormt het een zelfstandig gedicht, getiteld 'Triniteit' (zie ook deel 1, p. 328).

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel M^1-M^4 Bekeering
M^5-D^8 *[ontbreekt]*

Nummer	M^1	I
	D^1-M^4	II
	M^5-D^8	*[ontbreekt]*
Titel	M^1-M^4	*[ontbreekt]*
	M^5-D^8	Triniteit
1	M^1	God scherpt zijn wet op deze steen ,
	D^1-M^4	| | Zijn | |
	M^5-6	| | zijn | |
	T	| |°
	D^2-D^8	| | Zijn | |,
3	M^1	Maar Jezus Christus geeft ons vis
	D^1-D^8	| | visch
4	M^1-M^6	en droogt de tranen van geween.
	T-D^8	en wijn tot Zijn gedachtenis.
5	M^1	Heeft een van beide zich vergist?
	D^1	| | Een | | Beiden Zich | |
	M^4	| | Eén | |
	M^5-6	| | beiden zich | |
	T	| | één | |
	D^2-D^8	| | Een | | Beiden Zich | |
6	M^1	Wij zijn een duister phenomeen
	D^1-D^8	| | fenomeen,
8	M^1	het licht van den heiligen geest.
	D^1-D^8	| | Heiligen Geest.
		[Hier eindigt M^1]
		D^1-D^8, r. 9–12:
8/9	D^1-D^8	*[strofewit]*
9	D^1	Heilige Geest kom in het vers,
	M^4	| |, | |
	M^5-6	| |° | |
	T-D^8	| |, | |
10	D^1	waarin Gij Drieën , Een voor Een,
	M^4	| |° Eén | | Eén
	M^5-T	| | gij drieën, één | | één,
	D^2-D^8	| | Gij Drieën, Een | | Een,
11	D^1-D^8	hetzelfde zijt en ik alleen

12	D^1-M^6	nog zingende van U verschil.
	T-D^8	zingend van U de woorden ben.
		[Hier eindigt D^1]
		M^{2*}-D^8, r. 13–16:
12/13	M^{2*}-D^8	*[strofewit]*
13	M^{2*}-4	Heilige Geest , vervul het vers
	M^5	| |○| |
	M^6-D^8	| |,| |
14	M^{2*}-3	zóó gansch , dat er geen porie is ,
	M^4	| | vezel | |
	M^5-6	| |○| |○
	T-D^8	| |,| |,
15	M^{2*}-D^8	die niet van Uw belevenis
16	M^{2*}-4	vibreert , als van de liefde vleesch.
	M^5-6	| |○| |
	T-D^8	| |,| |
		[Hier eindigen M^{2*}-3]
		M^4-D^8, r. 17–20:
16/17	M^4-D^8	*[strofewit]*
17	M^4-D^8	Moeder van Jezus is het vleesch.
18	M^4-D^8	Zuster van Christus is het vers.
19	M^4	Vader , die in de hemelen zijt,
	M^5	| |○| |
	M^6-D^8	| |,| |
20	M^4-D^8	kome Uw koninkrijk.

COMMENTAAR

[1] Zie [496] '*Gij hebt het hoog geheim doorbroken, Heere Jezus,*', noot 4 tot en met 6.
[2] M^{2*}, r. 13–16 zijn door Achterberg geschreven in een exemplaar van *Sintels*, onder de colofon op p. [31]. Boven de strofe staat in de hand van Adriaan Morriën, uit wiens bezit het exemplaar afkomstig is: 'Bij te voegen op p. 14'. Het exemplaar bevindt zich thans in privébezit.
[3] M^3 en M^4 heeft Achterberg, waarschijnlijk eind 1945, gestuurd aan ds. J.J. Buskes, in wiens collectie ze zich thans bevinden. Er is geen directe reactie van Buskes overgeleverd. Wel reageerde hij op de ontvangst van de bundel *En Jezus schreef in 't zand*, waarbij hij dit gedicht 'prachtig' noemde (19 mei 1947). Later herinnerde Buskes zich: 'In 1945 zond Achterberg mij "Bekeering II" uit "Sin-

tels", aangevuld met nog twee strofen, die gelijk zijn aan de laatste strofen van "Triniteit". Hij noemde dit gedicht nog altijd "Bekeering II". Wat had ik graag gewild dat Achterberg het "Bekeering II" was blijven noemen.' (J.J. Buskes, 'Triniteit', p. 35.)

[4] Op 6 december 1945 stuurde Achterberg een niet overgeleverd manuscript of typoscript van dit gedicht aan C. Rijnsdorp, die hem benaderd had om deel te nemen aan de oprichting van een christelijk literair tijdschrift. Achterberg twijfelde of hij 'genoeg capaciteiten voor zulk een ondernemen' bezat en zond ter beoordeling dit gedicht, 'dat ik voor kort schreef. (De aanhef hiervan staat in "Sintels".).' Op 11 december 1945 onderschreef Achterberg de uitgangspunten van het tijdschrift als volgt: 'Komen geloof en vers niet uit dezelfde Hand? Zijn bekeering en gedicht in laatste instantie niet hetzelfde? ("Zuster van Christus is het vers...")'. Het tijdschrift is nooit verschenen.

[5] *M*[5] maakt deel uit van een verzameling typoscripten, die Jan Vermeulen in april/mei 1946 heeft vervaardigd op basis van Achterbergs manuscripten. Zie verder § 32.1.

[6] Het origineel van *M*[6] heb ik niet kunnen achterhalen. Mogelijk heeft dit manuscript behoord tot de collectie van Bert Bakker. Het is gedeeltelijk gereproduceerd in *Maatstaf* 11 (1963–1964) *[Achterberg-nummer]*, p. 791.

[7] Zetfout in *P*[3]-*D*[7], r. 5: *zich* i.p.v. *Zich* (in *M*[7] door D. Wolthers gecorrigeerd); zetfout in *D*[7]-*D*[8], r. 14: *zo* i.p.v. *zó*; typefout in *M*[5], r. 17: *in* i.p.v. *is*; zetfout in *T*, r. 20: *Kome* i.p.v. *kome*

[8] Dit gedicht is vertaald in het Engels door D. O'Driscoll en door S. Wiersma.

[9] Literatuur over het gedicht:
Blom, N. van der, 'De vis, symbool der oude christenen.'
Buskes, J.J., 'Triniteit.'
Gier, J. de, 'Achterbergs "Triniteit": Drieëenheid en drieëenheid.'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,I.
M[2] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[3] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Ad interim* 3 (december 1946), p. 530.
D[1] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 94.
D[2] *Voorbij de laatste stad*[2], p. 112.
D[3] *Blauwzuur*, p. 32.
D[4] *Verzamelde gedichten*[4], p. 992.

DATERING

Vóór 12 juli 1943

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Asyl *T*
Nummer *[ontbreekt]* > IV *T*
Titel Aardrijkskunde > Geologie M^3-D^4
7 eenmaal, ergens, > eenmaal ergens M^3-D^4

COMMENTAAR

[1] Voor dit gedicht zijn verschillende mogelijkheden overwogen voor opname in een bundel. Het gedicht staat, onder de titel 'Aardrijkskunde', vermeld in de inhoudsopgave van *Balans* (zie § 14.1). Blijkens een aantekening op M^1, een door Jan Vermeulen vervaardigd typoscript, was het vervolgens de bedoeling het gedicht in de geplande bundel *Heul* op te nemen (zie § 16.1). Uiteindelijk is het gedicht ondergebracht in *Cel*, zoals ook door Vermeulen op M^1 is aangetekend. Zie verder § 16.2.
[2] Zie [450] '*Ik ga iedere morgen ten gronde*', noot 3.
[3] In *Voorbij de laatste stad*[1-2] staat in de inhoudsopgave als bronvermelding de publicatie in *Ad interim*.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door L. Kunz en H.J. Schädlich, en in het Engels door M. O'Loughlin.

[499] TAAL

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,I.
M^2 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M^3 Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Columbus* 2 (januari/februari 1947), p. [108].
D^1 *Blauwzuur*, p. 28.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 987–988.

DATERING

Vóór 12 juli 1943

LEESTEKST

M^1 d

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b potlood, c bl potlood, d potlood (b-c in de hand van J. Vermeulen)
M^3 a typemachine, b potlood (aangebracht ná *T*)

Titel M^1 a God, de menschen en ik
b Heul *[zie noot 2 en 3]*
d Taal
M^2 | |
M^3-D^2 Spreekuur

Motto	M^1	a	*[ontbreekt]*
		d	Voor doktoren *[/]* en professoren *[/]* in ziel *[/]* en taal
		d	v[oor] [ ]
	M^2		Voor | |
	M^3-D^2		voor | |
1	M^1-T		God in den hemel, beesten van menschen
	D^{1-2}		| | de | |
7	M^{1-2}		een woord uit een vreemde grammatica:
	M^3-D^2		| | oude | |
12	M^{1-3}		Een ziedende eb en vloed
	T		| |,
	D^{1-2}		| |◦
13	M^1		onmacht en haat tegen deze doven,
	M^2-D^2		| | dooven,

[De volgende regel ontbreekt in M^1 a:]

M^1 b-D^2, r. 14:

14	M^1	b	die alleen in hun hooge hoed gelooven
	M^2-T		| |,
	M^3	b	[ ] witte bef [ ]
	D^{1-2}		| |

M^1-D^2, r. (14)15–(23)24:

(20)21	M^1		verhind'ren de begripmatigheid,
	M^2-D^2		verhinderen | |
(23)24	M^1-T		tegen den roover, die het slacht.
	D^{1-2}		| | de | |

COMMENTAAR

[1] M^1 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht. De autorisatie van M^1, fasen a-c is onduidelijk (vgl. noot 2), reden waarom M^1, fase d als leestekst is afgedrukt.

[2] Op M^1 noteerde Jan Vermeulen naast de titelvarianten: '(titels van Han Hoekstra)' en onderaan het blad: 'Gulden Winckel'. Mogelijk is dit gedicht dus afgestaan aan Han G. Hoekstra, ter publicatie in *Den gulden winckel.* Nadat de laatste aflevering van dit tijdschrift (april/mei 1942) was verschenen, vroeg Achterberg aan Ed. Hoornik: 'Had je er ook aan de G. Winckel afgestaan? Zijn die te achterhalen?' (Brief, 8 augustus 1942.) Hierover zijn verder geen gegevens bekend. Zie verder § 12.2.

[3] De titelvariant 'Heul' in M^1 (fase b) is mogelijk een aanduiding van de geplande bundel *Heul* (zie § 16.1). Het gedicht staat, onder de titel 'Taal', ook

vermeld in de inhoudsopgave van *Balans* (zie § 14.1). Uiteindelijk is het gedicht ondergebracht in *Cel.* Zie verder § 16.2.
4 Dit gedicht was één van de gedichten die Achterberg eind 1945 ter publicatie had afgestaan aan *Semaphore* (zie [442] '*Inktzwart loover loopt over grijze paden*', noot 4). Op 7 december 1946 vroeg Achterberg Hans Roest dit gedicht bij de redactie terug te vragen, omdat hij het elders kon publiceren. Vervolgens stuurde Achterberg op 8 januari 1947 een niet overgeleverd manuscript of typoscript van dit gedicht aan Jan Vermeulen: '"Spreekuur" gaat hierbij, met opdracht. Mocht jij een betere titel vinden, dan houd ik me aanbevolen. [...] Vind je verder dit vers geschikt voor Stols?' Achterberg heeft het gedicht echter niet afgestaan voor het 'Liber amicorum A.A.M. Stols'. Op 12 januari 1947 schreef hij Vermeulen dat deze over het gedicht kon beschikken. Het gedicht werd, samen met twee andere gedichten, gepubliceerd in *Columbus.* Zie verder § 32.2.2.
5 Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.
6 Literatuur over het gedicht:
Honders, A.C., 'Salvum me fac deus.'

[500] FOTOGRAFIE

OVERLEVERING

*M*¹ Manuscript, uit correspondentie C.A.B. Bantzinger, ongedateerd.
*D*¹ *Sphinx*, p. 8.
*M*² Typoscript *D*², Querido-archief, *H*-56.
*P*¹ Eerste proef *D*², *H*-57.
*P*² Tweede proef *D*², *H*-58.
*D*² *Oude cryptogamen*, p. 176.
*M*³ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 471.

DATERING

Vóór augustus 1943

LEESTEKST

*M*¹

INGREEP

2 vereelt. < vereeld.

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 *M*¹ Mijn armen pasten nog om je heen
*D*¹-*D*³ M'n | |

[De volgende regel ontbreekt in D¹-D³]

M^1, r. 8:

8 M^1 voorgoed verloren geraakt;

M^1-D^3, r. 9(8)–14(13):

12 M^1 zoo in de gebeurtenis vastgehaakt
(11) D^1-D^3 | | het gebeuren | |;

13 M^1 tot eenzelfde negatief gemaakt
(12) D^1-D^3 | |,

COMMENTAAR [1] De datering van [500] 'Fotografie' tot en met [503] 'Étalage' is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Sphinx*. Zie verder § 13.1.
[2] Achterberg zal M^1 aan C.A.B. Bantzinger hebben gestuurd in verband met de illustraties voor *Sphinx* (D^1), waarin dit gedicht door Bantzinger is geïllustreerd (zie § 13.1). Het manuscript bevindt zich thans in privébezit.

[501] GRAMOFOON

OVERLEVERING
D^1 *Sphinx*, p. 11.
M^1 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 178.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 473.

DATERING Vóór augustus 1943

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a gedrukt, b rode ballpoint (in onbekende hand)

Titel Gramofoon > Gramofoon M^2 *a* > [Gra]mm[ofoon] M^2 *b*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [500] 'Fotografie', noot 1.

[502] STANDBEELD

OVERLEVERING
T B. Aafjes, *Gerrit Achterberg. De dichter van de sarcophaag. Aanteekeningen bij zijn poëzie*. ['s-Gravenhage, 1943], p. 8.

D^1 *Sphinx*, p. 12.
M^1 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 179.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 474.

DATERING

Vóór augustus 1943

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

10 geknakt', > geknakt,' D^1
11/12 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [500] 'Fotografie', noot 1.
[2] Dit gedicht is voor het eerst gepubliceerd in Bertus Aafjes' essay *De dichter van de sarcophaag*, dat werd uitgegeven door de Mansarde Pers. De uitgave verscheen begin december 1943. In verband met de herdruk van het essay in *Cryptogamen* vroeg Achterberg op 10 mei 1946 aan A.A.M. Stols: 'Moet het vers "Standbeeld" in de studie van Aafjes gehandhaafd blijven, als voorrede tot Cryptogamen, nu het ook in "Sphinx" staat?' Het gedicht is niet uit de inleiding geschrapt. De tekst is identiek aan *T* en wordt hier verder buiten beschouwing gelaten.
[3] In D^1 is dit gedicht geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Chinees door M. van Crevel, in het Engels door P. Boyce (2x), G. Dierick, J.S. Holmes (2x), A. van den Hoven, M. Jacobs, B.D. Kingstone, R. Kooistra, R.P. Meijer (3x), J. Michielsen, M. O'Loughlin en A. Rich (2x), in het Russisch door E.V. Vitkovskij, in het Spaans door F. Carrasquer (7x) en in het Zweeds door L.H. Svensson/L. Söderberg.
[5] Literatuur over het gedicht:
Donker, A., 'Standbeeld.'

[503] ÉTALAGE

OVERLEVERING

D^1 *Sphinx*, p. 15.
M^1 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.

D^2 *Oude cryptogamen*, p. 181.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 476.

DATERING Vóór augustus 1943

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Étalage > Etalage M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [500] 'Fotografie', noot 1.

[504] FOXTROTT

OVERLEVERING
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 54.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 158.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 589.

DATERING Vóór augustus 1943

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 – en < en P^1
8 knik – < knik P^1

COMMENTAAR [1] Dit gedicht maakte aanvankelijk deel uit van de bundel *Sphinx*. Op 11 december 1943 informeerde Achterberg bij Jan Vermeulen naar de spelling van de titel van het gedicht: 'En *Fox Trot* staat hier op de dansplaten. Is dat de juiste schrijfwijze?' Op 27 oktober 1945 vroeg hij aan Vermeulen of het gedicht 'nog overgeheveld kon worden uit "Sphinx" naar "Zestien" (tusschen Kraakbeen en Pullover), omdat het geheel in deze sfeer past.' Zie verder § 13.2.

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D^1 *Meisje*, p. [7–8].
P^1 Proef D^2, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^2 *Existentie*, p. 58–59.
P^2 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 162–163.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 593–594.

DATERING

Vóór 18 augustus 1943

LEESTEKST

M^1

INGREPEN

7 koningin. < koningin
9 nature < nature.
22 baar. < baar *[papiereinde]*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 M^1 Toen ik haar voorlas van de kleine Muck,
D^1-D^4 | | den kleinen | |

3 M^1 en zoo dichtbij dat ik niet kon verroeren.
D^1-D^4 | | zóó | |, | |

5 M^1 een eerste wil onmachtig te verduren ,
D^1-P^1 | |o
D^2-D^4 | |,

7 M^1 En zijn terstond getrouwd, Koning en koningin.
D^1-D^4 | | koning | |

8 M^1 Geheel het bont gebeuren kreeg zijn menschelijke zin.
D^1-D^4 | | menschelijken | |

11 M^1 Zij heeft oprecht en koninklijk geschreid
D^1-D^4 | |,

12 M^1 wijl een van hare pages viel al in de strijd.
D^1-D^4 | | den | |

[De volgende regels ontbreken in M^1:]

D^1-D^4, r. (13)–(14):

(13)	D^1-D^4	Een troubadour kwam aan het haardvuur teeder zingen
(14)	D^1-D^4	romances, nooit gehoord. Een buidel gelds ontving hij.
(14/15)	D^1-D^4	*[strofewit]*

M^1-D^4, r. 13(15)–18(20):

13	M^1	Des nachts in kameren is het gerucht vernomen
(15)	D^1-D^4	| |, | |, | |
15	M^1	Maar ook de heksen rijden door de lucht .
(17)	D^1-D^4	| |;
16	M^1	Dan slaakt de hooge vrouwe zoo menig diepe zucht.
(18)	D^1-D^4	dan | |
18	M^1-P^1	Tegen de avond werd hij in de slotpoort opgehangen.
(20)	D^2-D^4	| | den | |

[De volgende regels ontbreken in M^1:]

D^1-D^4, r. (21)–(22):

(21)	D^1-D^4	Dat van de tinnen de klaroenen schallen:
(22)	D^1-D^4	heden is de vorstin van eenen prins bevallen.
(22/23)	D^1-D^4	*[strofewit]*

M^1-D^4, r. 19(23)–22(26):

19	M^1	De heer gemaal ging eenen kruistocht varen
(23)	D^1-D^4	| |.
20	M^1	men heeft hem weergezien na negen volle jaren.
(24)	D^1-D^4	Men | |
21	M^1	Toen leefden zij nog lang en gelukkig bij elkaar ,
(25)	D^1-D^4	| | met | |;
22	M^1	waarna zij zijn gestorven en begraven op een baar.
(26)	D^1-D^4	| | ze | |

COMMENTAAR

[1] Op 18 augustus 1943 vroeg Achterberg aan Jan Vermeulen: 'Als je dat z.g. "Sprookje" nog hebt voor mogelijk illustr.? Niemand anders laten lezen en bewaren, graag.' Op M^1 heeft Vermeulen onder andere aangetekend: 'Nieuw' en: 'origineel heeft Bert Bakker'. Wellicht heeft Achterberg het – niet overgeleverde – origineel aan Bakker afgestaan teneinde het gedicht te laten illustreren

door C.A.B. Bantzinger (zie § 12.4.1). Op 30 juli 1944 – dus ná de publicatie van dit gedicht in de uitgave *Meisje* (zie noot 2) – opperde Achterberg tegenover Jan Vermeulen nog de mogelijkheid het gedicht te laten illustreren door Jan Kloots en het samen met [494] 'kleine kabbalistiek voor kinderen' (zie aldaar, noot 4) uit te geven. Ook dit plan vond geen doorgang. Zie verder § 12.4.5.

[2] Op 18 maart 1944 vroeg A. Marja Achterberg om 'een tiental verzen', waarvan hij een clandestien uitgaafje wilde maken. Het is niet bekend wanneer Achterberg zijn bijdrage heeft gestuurd. In *Meisje* zouden vier gedichten worden opgenomen: dit gedicht, [510] 'Het meisje en de tijd', [521] 'Cherubijn' en [522] 'Typiste'. Zie verder § 12.4.3.

[3] Jan Vermeulen heeft overwogen dit gedicht in respectievelijk *Balans* en *Morendo* op te nemen (zie [494] 'kleine kabbalistiek voor kinderen', noot 3). Uiteindelijk werd het gebundeld in *Existentie*, ook al had Gerrit Kamphuis Achterberg in verband met de samenstelling van deze bundel geschreven dat dit gedicht naar zijn mening 'uit de toon van het geheel' viel (18 november 1945). Zie verder § 24.1.

[4] Zetfout in D^3-D^4, r. 3: *zo* i.p.v. *zó*; zetfout in P^1-D^2, r. 9: *werden* i.p.v. *werden wij*

[506] 'ERBARMELIJK GEBOREN,'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M^2 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,III.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 18.

DATERING

Vóór 18 augustus 1943

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 zijn > een *D*
7 geborgen > geborgen, M^2-*D*

COMMENTAAR

[1] De datering van dit gedicht tot en met [508] '*Vanmorgen heb ik hem zien fietsen door de lanen*' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van de bundel *Cel*. Zie verder § 16.

[2] In het typoscript van de bundel *Cel* (M^1) staat bij dit gedicht in potlood een vraagteken (zie § 16.2). In de inhoudsopgave van het bundeltyposcript *Asyl* komt een titel 'B.W.' voor, waarmee waarschijnlijk dit gedicht is bedoeld. Deze titel werd later door Achterberg doorgehaald, met de aantekening 'vernietigd'. Zie verder § 31.2 en § 31.4.2.

[3] *M*[2] is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift en is afkomstig uit het materiaal van de bundel *Cel* (zie § 16).

[507] 'O BLINDE MOL, DIE MOEITE'

OVERLEVERING *M* Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.

DATERING Vóór 18 augustus 1943

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [506] '*Erbarmelijk geboren,*', noot 1.
[2] In het typoscript van de bundel *Cel* (*M*[1]) staat bij dit gedicht in potlood een vraagteken (zie § 16.2). Het gedicht werd vervolgens niet opgenomen in het bundeltyposcript van *Asyl* en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd.

[508] 'VANMORGEN HEB IK HEM ZIEN FIETSEN DOOR DE LANEN'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript *Cel*, collectie P.J. Meertens, *H*-20,IV.
M[2] Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Erica* 2 (mei 1947), p. 192.
D[1] *Blauwzuur*, p. 20.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 979.

DATERING Vóór 18 augustus 1943

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[2] a typemachine, b anilinepotlood, c potlood (c aangebracht ná *T*)

Reekstitel	*M*[1]		*[ontbreekt]*
	M[2]	a	Directeur
	T		*[ontbreekt]*
	M[2]	c	| | *[→ Titel]*
	D[1-2]		| |
Nummer	*M*[1]		*[ontbreekt]*
	M[2]	a	I
	T		*[ontbreekt]*
	M[2]	c	*[doorgehaald]*
	D[1-2]		*[ontbreekt]*

Titel	M^{1-2}		*[ontbreekt]*	
	T		Directeur	
	M^2	c	[Directeur]	*[= Reekstitel]*
	D^{1-2}		| |	
4	M^1		omdat hij mij gevangen houden kan ,	
	M^2-D^2		| |◦	
5	M^{1-2}		zoolang hij wil, want duizend wegen leiden	
	T		zo lang | |	
	D^{1-2}		zolang | |	
12	M^1		systeem van kaarten dat zijn kasten torscht.	
	M^2	a	| |	
		a	[ ] tafel [ ]	
		b	[ ], [ ]	
	T-D^2		| |	
14	M^1		mensch , met het eenige tekort:	
	M^2-D^2		| |◦ | |	
15	M^{1-2}		dat hij mij zóólang zal genezen	
	T		| | me zó lang | |,	
	D^{1-2}		| | mij zólang | |◦	
16	M^{1-2}		tot ik mij op hem stort.	
	T		| | me | |	
	M^2	c	tot ik een ander word.	
	D^{1-2}		| |	

COMMENTAAR

[1] Zie [506] '*Erbarmelijk geboren,*', noot 1.

[2] Volgens L.H. Fontein – directeur van de Rekkensche inrichtingen, waar Achterberg vanaf juli 1941 werd verpleegd – heeft hij Achterberg geadviseerd de laatste regel van dit gedicht te wijzigen (zie *Biografie*, p. 346–347). De verandering is echter pas veel later (in ieder geval ná mei 1947) door Achterberg in het typoscript van de bundel *Asyl* (M^2) aangebracht.

[3] In het bundeltyposcript van *Asyl* (M^2) vormde dit gedicht het eerste gedicht van de reeks 'Directeur'. De reeks bestond verder uit [632] 'Directeur' en een onbekend gedicht. Vanaf M^2, fase c is het reekskarakter van de gedichten opgeheven. Zie verder § 31.2 en § 31.4.1.

[4] In eerste instantie heeft Achterberg dit gedicht op 4 mei 1946 ter publicatie afgestaan aan *De Vlaamsche gids*, maar daarin werd het uit ruimtegebrek niet opgenomen. Op 27 februari 1947 stuurde hij het gedicht, samen met enkele andere gedichten, aan A. Marja voor *Erica*. Op de brief tekende Marja aan: 'Doorgezonden: Directeur (1) *[en]* Paviljoen' (zie ook [177] '*Wij zijn volslagen idioten*', noot 3). Hieruit kan worden afgeleid dat Achterberg ook een van de andere twee 'Directeur'-gedichten had gestuurd. Omdat alleen dit gedicht werd geplaatst, zal het reeksnummer in T zijn vervallen.

[5] Vanaf T staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[6] Zetfout in T, r. 1: *Van morgen* i.p.v. *Vanmorgen*

[509] 'HOE ZAL NU IN HET HUIS DE STILTE ZIJN'

OVERLEVERING *M* Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.

DATERING Vóór oktober 1943

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] *M* is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift, afkomstig uit het materiaal van *Eurydice/Limiet*. Zie verder § 15.3.
[2] Eind 1943/begin 1944 heeft Achterberg dit gedicht en [446] '*Het donker, dat u dekt,*' samengevoegd tot één gedicht, [530] 'Distantie'.

[510] HET MEISJE EN DE TIJD

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, uit correspondentie H. Roest, 27 maart 1944.
D[1] *Meisje*, p. [5–6].
P[1] Proef *D*[2], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D[2] *Existentie*, p. 46–47.
P[2] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 152–153.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 583–584.

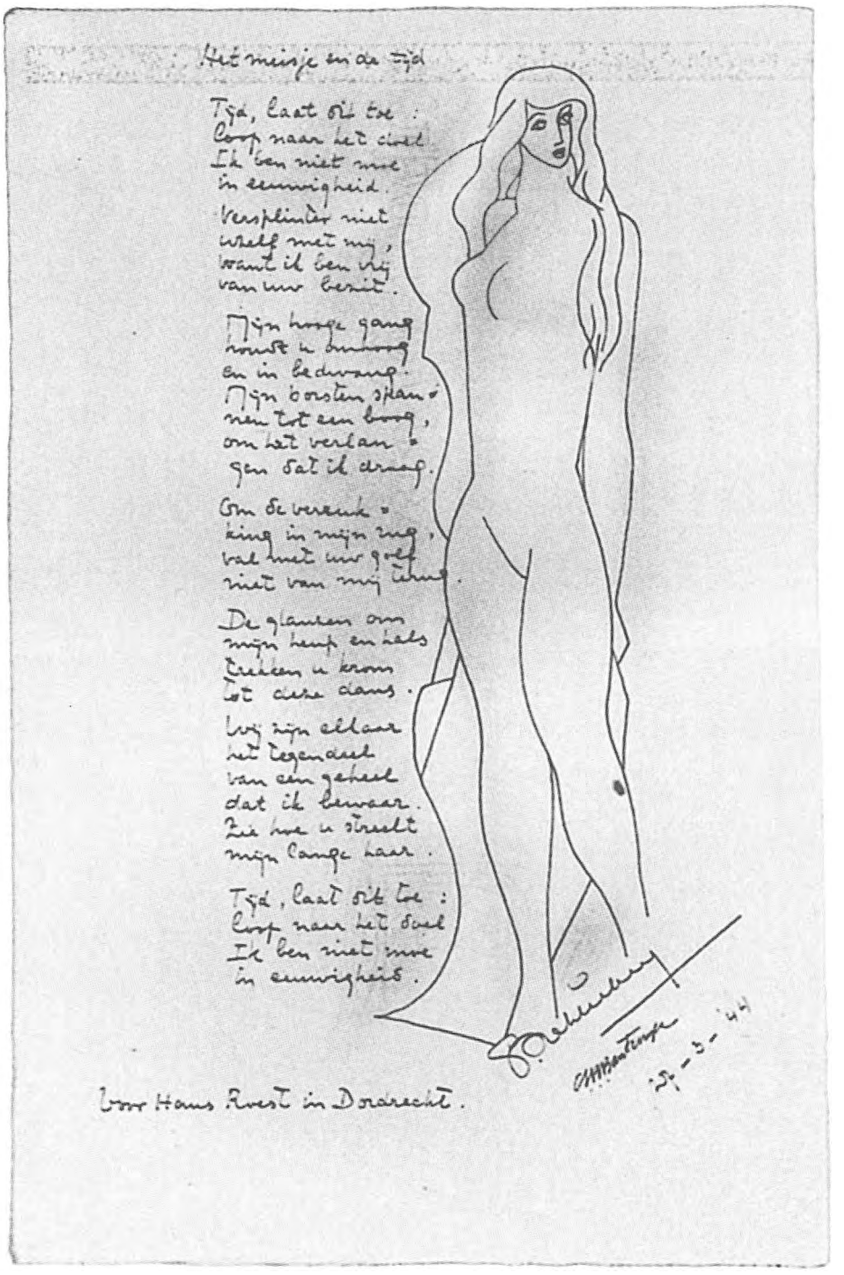
DATERING Vóór 6 oktober 1943

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Het meisje en de tijd > Het Meisje en de tijd *D*[1]
Ondertitel *[ontbreekt]* > (Bij een beeld van Wijnants) *P*[1]-*D*[4]
1 toe: > toe; *D*[2]
6 uzelf > u zelf *P*[1]-*D*[4]
26 geheel > geheel, *D*[1]-*D*[4]

COMMENTAAR [1] Op 6 oktober 1943 schreef Achterberg aan Jan Vermeulen dat hij 32 nieuwe gedichten geschreven had, 'o.a. Het meisje en de tijd; bij een beeld van Wijnands' (zie *Achterberg-Uitgevers*, dl. 1, p. 71). Het valt niet met zekerheid te zeggen op welk beeld van E. Wijnants (1878–1964) dit gedicht is geïnspireerd.

[510] 'Het meisje en de tijd', *M*[1] (collectie J. Carton)

Achterberg was in het bezit van *Wijnants album*, een uitgave met losbladige afbeeldingen van Wijnants' beelden en beschrijvende tekst van Charles Besnard (Antwerpen/Leiden, [1924]). Zie ook: T. van Deel, 'Een wrak van plastic', p. 45 en A. Middeldorp, *De wereld van Gerrit Achterberg*, p. 127–128.
[2] Dit gedicht heeft deel uitgemaakt van het concept van de bundel *Existentie*, dat Achterberg begin 1944 ter beoordeling stuurde aan S. Vestdijk. In zijn brief van 25 januari 1944 noemde Vestdijk dit gedicht 'een van de allerbeste'. Zie verder § 17.2.
[3] M^1 heeft Achterberg aan Hans Roest gestuurd in verband met de uitgave van een rijmprent (zie [421] 'Schaatsenrijder', noot 2 en 3). Het bevat de opdracht 'Voor Hans Roest in Dordrecht' en is gedateerd '27–3–'44'. Het manuscript is geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger.
[4] Zie [505] 'Sprookje', noot 2.
[5] Zetfout in P^2-D^3, r. 6: *mij.* i.p.v. *mij,* (niet gecorrigeerd in M^2).

[511] GLAZENWASSCHER

OVERLEVERING

D^1 *Sintels*, p. 7.
D^2 *Hoonte*, p. 26.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 188.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 655.

DATERING

Vóór 29 december 1943

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 vleugelslag > hemelvaart D^2-D^4

COMMENTAAR

[1] De datering van [511] 'Glazenwasscher' tot en met [520] 'Daemon' is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Sintels*. Zie verder § 20.
[2] Zie [496] '*Gij hebt het hoog geheim doorbroken, Heere Jezus,*', noot 6.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway en J.S. Holmes (5x).

[512] DORP

OVERLEVERING

D^1 *Sintels*, p. 9.

D^2 *Hoonte*, p. 15.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 177.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 644.

DATERING Vóór 29 december 1943

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Dorp > Waterval D^2-D^4

COMMENTAAR [1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[2] Zie [496] '*Gij hebt het hoog geheim doorbroken, Heere Jezus,*', noot 6.

[513] MEREL

OVERLEVERING D^1 *Sintels*, p. 16.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 118.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 359.

DATERING Vóór 29 december 1943

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 vogelkeelen, > vogelkeelen P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[2] Zie [496] '*Gij hebt het hoog geheim doorbroken, Heere Jezus,*', noot 6.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Spaans door F. Carrasquer (3x).
[4] Literatuur over het gedicht:
Perre, R. van de, 'Merel.'

[514] PLATEEL

OVERLEVERING
D[1] *Sintels*, p. 18.
D[2] *Hoonte*, p. 50.
P[1] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 213.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 679.

DATERING
Vóór 29 december 1943

LEESTEKST
D[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Ondertitel (Wassenaar) > *[ontbreekt]* *D*[2]-*D*[4]

COMMENTAAR
[1] In de zomer van 1943 hebben Achterberg en Vermeulen verschillende wandelingen gemaakt op het landgoed Duinrell bij Wassenaar. Vgl. Achterbergs brief aan Bert Bakker van 10 juni 1943 (*Achterberg-Uitgevers*, dl. 1, p. 45). 'De gele tram' (vgl. r. 1) was destijds de benaming voor de gele trams van de Haagsche Tramweg-Maatschappij die o.m. op het traject Den Haag-Wassenaar-Leiden reden.
[2] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[3] Zie [496] '*Gij hebt het hoog geheim doorbroken, Heere Jezus,*', noot 6.

[515] INDICHT

OVERLEVERING
D[1] *Sintels*, p. 19.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 120.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 361.

DATERING
Vóór 29 december 1943

LEESTEKST
D[1]

COMMENTAAR
[1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin en S. Wiersma.

[516] WATERTOREN

OVERLEVERING
D^1 *Sintels*, p. 21.
D^2 *Hoonte*, p. 17.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 179.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 646.

DATERING
Vóór 29 december 1943

LEESTEKST
D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 den > de D^2-D^4

COMMENTAAR
[1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.

[517] GLOBE

OVERLEVERING
D^1 *Sintels*, p. 23.
M^{1*} Manuscript, in exemlaar D^1, oorspronkelijk collectie M. van Loggem.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 122.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 363.

DATERING
Vóór 29 december 1943

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[2] Zie [116] 'Kleine Ode aan het water', noot 2.
[3] Schrijffout in M^{1*}, r. 3: *paralellen* i.p.v. *parallellen*
[4] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[518] KLOK

OVERLEVERING
D[1] *Sintels*, p. 25.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 123.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 364.

DATERING
Vóór 29 december 1943

LEESTEKST
D[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
M a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

1 daalt > daalt *M a* > [daal]t; *M b-D*[3]
6 eenderlei, > eenderlei, *M a* > enerlei, *M b-D*[3]

COMMENTAAR
[1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.

[519] CODE CIVILE

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D[1] *Sintels*, p. 28.
D[2] *Hoonte*, p. 55.
P[1] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 218.
M[2] Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 684.

DATERING
Vóór 29 december 1943

LEESTEKST
D[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a-b bl inkt (in de hand van J. Vermeulen)
M[2] a gedrukt, b potlood (waarschijnlijk in de hand van D. Wolthers)

M[1], r. (1)–(3):

(1) *M*[1] a Wanneer dit lied U nog bereikt, verneem het enkel

(2)	M^1	a	als wind en eeuwigheid, een bloem in Uwe hand.
(2/3)	M^1	b	*[strofewit]*
(3)	M^1	b	Alle herinnering is vergeten en verbrand.

D^1-D^4, r. 1–4:

Reekstitel	D^1		[Kwatrijnen]
	D^2-D^4		*[ontbreekt]*
Titel	D^1-D^3		Code civile
	M^2	a	| |
		b	[ ] [civil]
	D^4		| |

COMMENTAAR

[1] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[2] M^1 – een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift van dit gedicht – is afkomstig uit het materiaal van de bundel *Morendo*. Boven de tekst noteerde Vermeulen (in blauwe inkt): '*Opdracht Morendo*' en (in potlood): 'waar is dit kwatrijn'. Gezien de laatste aantekening is het heel goed mogelijk dat Vermeulen de regels uit het hoofd genoteerd heeft. Om die reden wordt M^1 niet als leestekst afgedrukt. De regels werden niet als opdracht in de bundel *Morendo* gebruikt. Zie verder § 21.1.
[3] Op 22 april 1944 informeerde Achterberg – waarschijnlijk in verband met de correctie van de drukproeven van *Sintels* – bij Jan Vermeulen naar de juiste schrijfwijze van de titel van dit gedicht: 'En code civile? Gaf Napoleon ook niet de code pinale? Hoe schrijf ik het en wat is het onderscheid? Is code = wet?' Zie verder § 20.1.
[4] In D^1 is dit gedicht, samen met [251] 'Vincent' en [520] 'Daemon', gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Kwatrijnen'.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Piron (3x).
[6] Zetfout in P^1-D^3, r. 1: *stand* i.p.v. *stand.* (niet gecorrigeerd in M^2).

[520] DAEMON

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D^1 *Sintels*, p. 28.
D^2 *Hoonte*, p. 37.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 200.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 666.

EMBRYO

II

Slanke cherubim,
te vroeg voor een naam,
gij roept de engel aan,
die in mijn dijen rust,
bijna een man,

en hij is opgestaan
met vleugels, zwaarbewust
hun uur en opengaan.

Hij vliegt met u terug
mijn dood uit en mijn oorsprong in,
waar ik u ken, o cherubim.

[521] 'Embryo II', M^1 (collectie J. Vermeulen)

DATERING Vóór 29 december 1943

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Kwatrijnen D^1
Titel Daemon > Daimon D^1-D^4
1 waar > waarin D^1-D^4
1 onder, > onder D^1-D^4
4 uilen > de uilen D^1-D^4

COMMENTAAR [1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 2 april 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [511] 'Glazenwasscher', noot 1.
[3] M^1 is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift. Het gedicht staat – onder de titel 'Daemon' – ook vermeld in een vroege versie van de inhoudsopgave van *Morendo*. Vermeulen was blijkbaar niet op de hoogte van het feit dat Achterberg het gedicht reeds in *Sintels* had ondergebracht. Zie verder § 21.2.1.
[4] In D^1 is dit gedicht, samen met [251] 'Vincent' en [519] 'Code civile', gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Kwatrijnen'.

[521] EMBRYO II

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,v.
D^1 *Meisje*, p. [11].
P^1 Proef D^2, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^2 *Existentie*, p. 62–63.
P^2 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 166.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 597.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel M^1 Embryo
D^1-D^4 *[ontbreekt]*

Nummer	M^1	11
	D^1-D^4	*[ontbreekt]*
Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	D^1-D^4	Cherubijn
1	M^1	Slanke cherubim,
	D^1-D^4	| | cherubijn,
		M^1, r. 3–5:
3	M^1	gij roept de engel aan,
4	M^1	die in mijn dijen rust,
5	M^1	bijna een man,
5/6	M^1	*[strofewit]*
		D^1-D^4, r. (3)–(11):
(3)	D^1-D^4	zonder geslacht,
(3/4)	D^1-D^4	*[strofewit]*
(4)	D^1-D^4	gij roept de engel aan, *[← M^1, 3]*
(5)	D^1-D^4	die op u wacht;
(5/6)	D^1-D^4	*[strofewit]*
(6)	D^1-D^4	die in mijn dijen rust, *[← M^1, 4]*
(7)	D^1-D^4	bijna een man *[← M^1, 5]*
(8)	D^1-D^4	en bijna uitgebluscht.
(8/9)	D^1-D^4	*[strofewit]*
(9)	D^1-D^4	(O eerste buitenom…
(10)	D^1-D^4	Deeling, waarmee het lot
(11)	D^1-D^4	mij in dit lichaam sloot…)
(11/12)	D^1-D^4	*[strofewit]*
		M^1-D^4, r. 6(12)–11(17):
6	M^1	en hij is opgestaan
(12)	D^1-D^4	En | |
7	M^1	met vleugels, zwaarbewust
(13)	D^1-D^4	| | zwaar bewust

11	M^1	waar ik u ken, o cherubim.
(17)	D^1-D^4	| | cherubijn.

COMMENTAAR

[1] M^1 is afkomstig uit het materiaal van de geplande bundel *Embryo* (zie § 17.1) en vormt daar samen met [471] '*Wij stonden huid aan huid*' en [522] 'Embryo III' een reeks.
[2] Zie [505] 'Sprookje', noot 2.
[3] Blijkens een brief van Achterberg aan Gerrit Kamphuis van 21 november 1945 was dit gedicht opgenomen in de bundel *Embryo*, onder de titel 'Cherubijn II'. Het betreffende manuscript of typoscript van de bundel is niet overgeleverd. Gezien Achterbergs mededeling was [522] 'Embryo III' aldaar getiteld 'Cherubijn I'. Zie verder § 24.1.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[522] EMBRYO III

OVERLEVERING

M^1	Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,v.
D^1	*Meisje*, p. [9–10].
P^1	Proef D^2, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^2	*Existentie*, p. 60–61.
T	*Vrij Nederland* 11 januari 1947, p. 15.
P^2	Eerste proef D^3, *H*-88.
P^3	Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3	*Cryptogamen III*, p. 164–165.
M^2	Kopij D^4, *H*-122.
D^4	*Verzamelde gedichten*, p. 595–596.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel	M^1	Embryo
	D^1-D^4	*[ontbreekt]*
Nummer	M^1	III
	D^1-D^4	*[ontbreekt]*
Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	D^1-D^4	Typiste
3/4	M^1	*[geen strofewit]*
	D^1-D^4	*[strofewit]*

4	M^1	Een donzen perzikhuid
	D^1-D^4	| | doffe | |
6/7	M^1	*[geen strofewit]*
	D^1-D^4	*[strofewit]*
8/9	M^1	*[geen strofewit]*
	D^1-D^4	*[strofewit]*
10	M^1	blijft voor mijn kleine voeten staan
	D^1-D^4	houdt | | stil
11	M^1	en ik bestijg het voorbalcon.
	D^1-D^4	| | beklim | | voorbalkon.
11/12	M^1	*[geen strofewit]*
	D^1-D^4	*[strofewit]*
12	M^1	De conducteur kijkt achterom ;
	D^1-D^4	| |.
13	M^1	de directeur, de handelsman
	D^1-D^4	De | |
14/15	M^1	*[geen strofewit]*
	D^1-D^4	*[strofewit]*
16	M^1	tip ik nog van mijn lippen,
	D^1-D^4	veeg | |
		[M^1 eindigt na r. 17]
		D^1-D^4, r. (18)–(23):
(17/18)	D^1-D^4	*[strofewit]*
(18)	D^1-D^4	Er zinken rose stippen
(19)	D^1-D^4	tusschen mijn oogen en de ruit.
(19/20)	D^1-D^4	*[strofewit]*
(20)	D^1-D^4	De schrijfmachine staat al klaar.
(21)	D^1-D^4	Kleine piano van mijn ziel,
(22)	D^1-D^4	waarop ik tik wat hem geviel
(23)	D^1-D^4	mij te bevelen, sterk en zwaar.
		[Hier eindigen D^1-D^4]

COMMENTAAR [1] Zie [521] 'Embryo II', noot 1 tot en met 3.

[2] Op 3 december 1946 vroeg Ed. Hoornik Achterberg enkele gedichten voor *Centaur* en *Vrij Nederland*. In *Vrij Nederland* werd dit gedicht gepubliceerd in de rubriek 'Cultureel kompas', waarvan Hoornik redacteur was. Zie verder § 32.1.6.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en in het Hongaars door K. Margit.

[523] ORPHEUS

OVERLEVERING
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 7.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 7.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 366.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] De datering van [523] 'Orpheus' tot en met [531] 'Leegte' is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Eurydice*. Zie verder § 18.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin en S. Wiersma.
[3] Literatuur over het gedicht:
Alphen, P.J.M. van, 'Keyx of Orpheus?'
Blom, O., 'De metamorfose in Achterbergs gedicht "Orpheus".'
Dooren, F. van, 'Achterbergs Orpheus en Dante.'
Ruitenberg-de Wit, A.F., 'Achterberg en de antieke wereld.'

[524] EIGENING

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg (alleen r. 1–11), *H*-16.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 11.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 11.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 370.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^1 *[ontbreekt]*
D^1-D^4 Eigening

10 M^1 van hart tot huid, in ieder celgewelf ,
D^1-D^4 | |°

11 M^1 schuimde uw komst *[breekt af]*
D^1-D^4 | |;

[Hier eindigt M^1]

COMMENTAAR [1] M^1 maakt deel uit van een verzameling typoscripten, die gedichten bevat uit de periode vóór 1942 (zie [427] '*Nachtwind en ritseling*', noot 1). Omdat M^1 onvolledig is, wordt het gedicht hier opgenomen overeenkomstig de eerste voltooide versie (D^1).
[2] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[525] STAD

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
T *Ad interim* [1/2] (augustus 1944), p. 67.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 15.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 15.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 374.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST T

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 M^1 en op die stond uw beeld
T-D^4 | | dien | |

4	M^1	Waar is die heer , ik moet
	*T-D*4	| |; | |
5	M^1	hem vinden voor hij sterft;
	*T-D*4	| | vóór | |
10	M^1	vrijkomt in hunne dromen.
	*T-D*4	| | droomen.

*M*1, r. (15):

(15)	M^1	avondbladen aardbeien.

*T-D*4, r. 15–16:

15	*T-D*4	avondbladen.
16	*T-D*4	Aardbeien.

[M1 eindigt na r. (17) (= T-D4, r. 18)]

COMMENTAAR

[1] *M*1 maakt deel uit van een verzameling typoscripten, door Jan Vermeulen vervaardigd voor de eerste samenstelling van *Eurydice/Limiet* (zie [429] '*Het fluisterbosch*', noot 2). Vanwege de onduidelijke status van de typoscripten is *M*1 niet als leestekst afgedrukt.
[2] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.
[3] Zie [444] '*Uit de trompet*', noot 3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[526] EIGENDOM

OVERLEVERING

*M*1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
*D*1-2 *Eurydice*1-2, p. 18.
*P*1 Eerste proef *D*3, *H*-88.
*P*2 Tweede proef *D*3, *H*-89.
*D*3 *Cryptogamen III*, p. 18.
*M*2 Kopij *D*4, *H*-122.
*D*4 *Verzamelde gedichten*, p. 377.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

*D*1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Eigendom < *[onthreekt]* *M*1

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht was oorspronkelijk de tweede strofe van [464] '*Er waren vaste kernen in uw huis*'.
[2] Zie [525] 'Stad', noot 1.
[3] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.

[527] BRUIDSLIED

OVERLEVERING

D[1-2] *Eurydice*[1-2], p. 26.
P[1] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 26.
M Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 385.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.

[528] DANS

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D[1-2] *Eurydice*[1-2], p. 27.
P[1] Eerste proef *D*[3], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[3], *H*-89.
D[3] *Cryptogamen III*, p. 27.
M[2] Kopij *D*[4], *H*-122.
D[4] *Verzamelde gedichten*, p. 386.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine

Titel *M*[1] *[ontbreekt]*
D[1]-*D*4 Dans

1	M^1		De blanke vloeren van de morgen drijven
	D^1-D^4		| | den | |
3	M^1		tusschen blauwe planetenschijven
	D^1-D^4		| |,
4/5	M^1		*[geen strofewit]*
	D^1-D^4		*[strofewit]*
5	M^1		De lange winden, die u verderschuiven,
	D^1-D^4		| | verder schuiven,
8	M^1		het hoofd, de handen [∘] gelaat *[regel tussen ( )]*
	D^1-D^4		| | armen, het | |.
8/9	M^1		*[geen strofewit]*
	D^1-D^4		*[strofewit]*
10	M^1	a	wat wakker worden gaat
		a	[ ]{wordt} *[wordt tussen ( )]*
	D^1-D^4		| | worden gaat;
12	M^1		opstandingen *[breekt af]*
	D^1-D^4		| | aan den anderen kant.

COMMENTAAR

[1] Zie [525] 'Stad', noot 1. M^1 is bovendien onvolledig.
[2] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.

[529] VERRIJZING

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 28.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 28.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 387.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine

Titel	M^1	*[ontbreekt]*
	D^1-D^4	Verrijzing

2	M^1		ligt uw graf geopend ,
	D^1-D^4		| |.
3	M^1		wij zijn doorlopend
	D^1-D^4		Wij | | doorloopend
4	M^1		bijeen als vroeger.
	D^1-D^4		| |, | |
7	M^1	a	dood herbegint
		a	{de dood begint} *[regel tussen ( )]*
	D^1-D^4		dood herbegint.
8	M^1		een jonge leegte
	D^1-D^4		Een | |,
9	M^1		die u niet kent
	D^1-D^4		| |,
11	M^1		dit hard cement
	D^1-D^4		zijn | |.

[M^1, r. 10–11 staan tussen ( )]

COMMENTAAR

[1] Zie [525] 'Stad', noot 1.
[2] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes.

[530] DISTANTIE

OVERLEVERING

D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 30.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 30.
M Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 389.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht is een samenvoeging van twee gedichten van oudere datum: [446] '*Het donker, dat u dekt,*' en [509] '*Hoe zal nu in het huis de stilte zijn*' (respectievelijk r. 1–4 en r. 5–8 van dit gedicht).
[2] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.

[531] LEEGTE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^{1-2} *Eurydice*[1-2], p. 32.
P^1 Eerste proef D^3, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^3, *H*-89.
D^3 *Cryptogamen III*, p. 32.
M^2 Kopij D^4, *H*-122.
D^4 *Verzamelde gedichten*, p. 391.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel M^1 *[ontbreekt]*
D^1-D^4 Leegte

1 M^1 Leegte die liggen bleef
D^1-D^4 | |, | |,

6 M^1 Ik heb gedacht aan iets dat leeft
D^1-D^4 | |,

7 M^1 pulver en haren *[breekt af]*
D^1-D^4 | | val.

COMMENTAAR
[1] Zie [525] 'Stad', noot 1. M^1 is bovendien onvolledig.
[2] Zie [523] 'Orpheus', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[532] DISTILLATIE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^1 *Limiet*, p. 10.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 40.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 397.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 de < den M^1
8 werklijkheden < werkelijkheden M^1

COMMENTAAR [1] Zie [525] 'Stad', noot 1.
[2] De datering van [532] 'Distillatie' tot en met [544] 'Zeitlupe' is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Limiet*. Zie verder § 19.
[3] Zetfout in P^1-D^2, r. 2: *ken,* i.p.v. *ken.* (niet gecorrigeerd in M^2).

[533] TELEFOON

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,11.
D^1 *Limiet*, p. 11.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 41.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 398.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 getal, < getal M^1
7 verging, < verging M^1
8 zal, < zal. M^1
9 o < O M^1

COMMENTAAR [1] Zie [525] 'Stad', noot 1.
[2] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[3] Achterberg schreef r. 9–11 van dit gedicht bij wijze van opdracht in het exemplaar van *Limiet* van Hans Roest (thans in privébezit). De regels zijn identiek aan de versie D^1 en worden hier verder buiten beschouwing gelaten.

[534] LASSCHER

OVERLEVERING
D^1 *Limiet*, p. 17.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 47.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 404.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] In een brief van 11 december 1943 aan Jan Vermeulen stelde Achterberg vragen over 'miasma' (vgl. r. 9): 'En 't woord Miasme, (is eigenlijk Miasm*a*) beteekent ziekte*kiem*? Of nog meer?' Zie verder § 19.1.
[3] Literatuur over het gedicht:
Stolk, F.R.W., 'Woorden gloeiend' aaneengesmeed.'

[535] KLANKLEER

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Limiet*, p. 19.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 49.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 406.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b potlood (in de hand van J. Vermeulen)

Titel M^1 *[ontbreekt]*
D^1-D^3 Klankleer

7 M^1 Ik kan alleen nog klanken schrijven
D^1-D^3 | |,

10	M^1		die mij vervullen, uitroepteekens	
	D^1-D^3		| | doorschreeuwen, | |,	
11	M^1	a	als bliksems boven uw gedweeë	*[zie noot 2]*
		b	[ ] slaande hun lidteekens	
	D^1-D^3		| |	
12	M^1	a	leden die aan mijn lied bezweken.	
		b	tegen de stof tusschen ons tweeën	
	D^1-D^3		| |.	

COMMENTAAR

[1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] M^1 maakt deel uit van een verzameling door Jan Vermeulen vervaardigde manuscripten en typoscripten (zie [436] '*Nu gij u weer verbindt*', noot 2). Vanwege de onduidelijke status van de afschriften is M^1 niet als leestekst afgedrukt. Bij M^1 a, r. 11–12 *boven uw gedweeë [/] leden die aan mijn lied bezweken.* noteerde Vermeulen: 'dit laatste is van mij'. Eronder noteerde hij de nieuwe versie (M^1 b). Op de keerzijde van M^1 staat [436] '*Nu gij u weer verbindt*' (M^2).
[3] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Gedicht geopend. Gerrit Achterberg: een "noot" in beeld.'

[536] GRUIS

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D^1 *Limiet*, p. 20.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 50.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 407.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Gruis < *[ontbreekt]* M^1
3/4 *[strofewit]* < *[geen strofewit]* M^1
5 houden; < houden, M^1
6 de < den M^1

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht was oorspronkelijk de eerste strofe van [464] '*Er waren vaste kernen in uw huis*'.
[2] Zie [525] 'Stad', noot 1.
[3] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.

[537] CORROSIE

OVERLEVERING

D[1] *Limiet*, p. 21.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 51.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 408.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[538] EINDMORAINE

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,II.
D[1] *Limiet*, p. 23.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 53.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 410.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Eindmoraine < *[ontbreekt]* *M*[1]
1 vloden < vlieden *M*[1]

2 uit < in M^1
3 cohesie. < cohesie M^1
4 En < en M^1
5 toegankelijk < toegangkelijk M^1
7 visch. Een < vis, een M^1

[M^1 eindigt na r. 10]

COMMENTAAR

[1] Zie [525] 'Stad', noot 1.
[2] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.

[539] CLOSE-UP

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Limiet*, p. 25.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 55.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 412.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 dood; < dood, M^1
14 en zingen, zingen in < en een die dat zegt tot M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] Zie [535] 'Klankleer', noot 2.
[3] Literatuur over het gedicht:
Houwink, R., 'Bij wijze van spreken.'

[540] RONDEAU

OVERLEVERING

D^1 *Limiet*, p. 26.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.

D^2 *Cryptogamen III*, p. 56.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 413.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

10 mouseline; > mouseline; $M\ a$ > [mou]ss[eline;] $M\ b$-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.

[541] HOORBAARHEID

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
D^1 *Limiet*, p. 30.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 60.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 417.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Hoorbaarheid < *[ontbreekt]* M^1
8 hoorbaarheid – < hoorbaarheid. M^1

[M^1 eindigt na r. 8]

COMMENTAAR
[1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] Zie [535] 'Klankleer', noot 2.
[3] Schrijffout in M^1, r. 7: *betoomt.* i.p.v. *betoomt*

[542] RETROGRADE

OVERLEVERING
- M^1 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
- D^1 *Limiet*, p. 31.
- P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
- P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
- D^2 *Cryptogamen III*, p. 61.
- M^2 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 418.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a-b potlood (in de hand van J. Vermeulen)

Titel	M^1		*[ontbreekt]*	
	D^1-D^3		Retrograde	
5	M^1	a	kan vinden met mijn hand.	
		b	terug [kan vinden met mijn hand.]	[terug *tussen* ( )]
	D^1-D^3		| | in | |	
6	M^1		Achter mij volgt het dubbelspoor	
	D^1-D^3		| | een | |	

COMMENTAAR
[1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] Zie [535] 'Klankleer', noot 2. M^1 b, r. 5 *terug* is door Vermeulen waarschijnlijk bedoeld als voorstel tot correctie.
[3] Op 9 september 1943 vroeg Achterberg aan Jan Vermeulen: 'Hoe is de filmterm voor de beweging *terug*?' Deze vraag kan ook betrekking hebben op de titel van [543] 'Backward'. Zie ook § 15.2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[543] BACKWARD

OVERLEVERING
- M^1 Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VII.
- D^1 *Limiet*, p. 32.
- P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
- P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
- D^2 *Cryptogamen III*, p. 62.
- M^2 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 419.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Backward < Wedloop M^1
7 alles wat ik < gisteren en M^1

[M^1 eindigt na r. 7]

D^1-D^3, r. 8:

8 voren > voren toe P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] Zie [535] 'Klankleer', noot 2. M^1 is bovendien onvolledig.
[3] Zie [542] 'Retrograde', noot 3.

[544] ZEITLUPE

OVERLEVERING
D^1 *Limiet*, p. 33.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 63.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 420.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [532] 'Distillatie', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[545] MORENDO

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 3.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.

D^2 *Oude cryptogamen*, p. 59.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 300.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 25 maart 1937 (zie § 6.1). Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'De stervende'. Zie verder § 21.2.4.
[2] De datering van [545] 'Morendo' tot en met [562] '*Hij die het spoor verloren is*' is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Morendo*. Zie verder § 21.

[546] SLAAPWANDELING

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 6.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 62.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 303.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES P^1 a gedrukt, b potlood

5	D^1		dan dat die twee, die in den nacht tesaam
	P^1	a	| |
		b	[ ]{[te]z[aam]} *[? na z]*
	P^2-D^3		| | tesaam

COMMENTAAR [1] Uit de ontstaansgeschiedenis van *Morendo* kan afgeleid worden dat [546] 'Slaapwandeling' tot en met [552] 'Kleed' ontstaan zijn vóór 1937. Zie verder § 21.2.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Vannacht'. Zie verder § 21.2.4.

[3] Dit gedicht is vertaald in het Chinees door M. van Crevel, in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door P. Boyce (2x), J. Brockway (4x) en R.P. Meijer, en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[547] SLAAPLIEDJE I

OVERLEVERING

D[1] *Morendo*, p. 8.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 64.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 305.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [546] 'Slaapwandeling', noot 1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. In verband met de samenstelling van *Morendo* vroeg Achterberg op 22 april 1944 aan Jan Vermeulen: 'Zeg Jan, zijn er nu geen titels bij die soms in de andere bundels al staan? Verander dan zelf'. De doublure van de titel van dit gedicht met [376] 'Slaapliedje' werd echter niet door Vermeulen opgeheven. Zie verder § 21.3.

[548] SLAAPLIEDJE II

OVERLEVERING

D[1] *Morendo*, p. 9.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 65.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 306.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

D[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [547] 'Slaapliedje I', noot 1 en 2.
[2] Literatuur over het gedicht:
Vestdijk, S., 'Bij twee gedichten van G. Achterberg.'

[549] WIL

OVERLEVERING
*D*¹ *Morendo*, p. 10.
*P*¹ Eerste proef *D*², *H*-57.
*P*² Tweede proef *D*², *H*-58.
*D*² *Oude cryptogamen*, p. 66.
M Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 307.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
*D*¹

VARIANTEN EN CORRECTIES
*P*¹ a gedrukt, b potlood, c bl ballpoint (in de hand van S. Heynemann)

7	*D*¹		tesamen legde met haar wil,	
	*P*¹	a	| |	
		b	⎧[te]z[amen]⎫[ ]	*[? na z]*
		c	[tesamen] [ ]	
	*P*²-*D*³		| |	

COMMENTAAR
[1] Zie [546] 'Slaapwandeling', noot 1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Mond'. Zie verder § 21.2.4.

[550] BLOEI

OVERLEVERING
*D*¹ *Morendo*, p. 12.
*P*¹ Eerste proef *D*², *H*-57.
*P*² Tweede proef *D*², *H*-58.
*D*² *Oude cryptogamen*, p. 68.
M Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 309.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
*D*¹

COMMENTAAR
[1] Zie [546] 'Slaapwandeling', noot 1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Geheim 1' en was [554] 'Souverein' het tweede gedicht van de reeks. Zie verder § 21.2.4.

[551] ILLUSIE

OVERLEVERING
D[1] *Morendo*, p. 13.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 69.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 310.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D[1]

COMMENTAAR
[1] Zie [546] 'Slaapwandeling', noot 1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Herfst'. Zie verder § 21.2.4.
[3] Zie [547] 'Slaapliedje 1', noot 2. De doublure van de titel van dit gedicht met [337] 'Illusie' werd niet door Vermeulen opgeheven.

[552] KLEED

OVERLEVERING
D[1] *Morendo*, p. 14.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 70.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 311.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
6 ligt in > ligt ge in *P*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR
[1] Zie [546] 'Slaapwandeling', noot 1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door R.P. Meijer.

[553] SPINRAG

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 21.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 77.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 318.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen vormden r. 1–4 oorspronkelijk een afzonderlijk gedicht, gedateerd 1 april 1937 (zie § 6.1) en achtereenvolgens getiteld 'Het open raam' en 'Lente'. Dit gedicht is niet overgeleverd. De regels 5–8 (die dus bij de samenstelling van *Morendo* aan de eerste strofe werden toegevoegd) vormden in eerste instantie r. 5–8 van [166] '*Ik weet haar naam niet meer; die is verloren*'. Zie ook het overzicht in § 21.2.4.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. Over de uiteindelijke titel van het gedicht schreef Achterberg op 29 maart 1944 aan Jan Vermeulen: '"Spinrag" leek me wezenlijker passen bij het vinden in het stof enz.' Zie verder § 21.1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Fagne.

[554] SOUVEREIN

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 22.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 78.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 319.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 31 maart 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Geheim II' en was [550] 'Bloei' het eerste gedicht van de reeks. Zie verder § 21.2.4.

[555] 'EEN LICHAAM DOOR GEEN LIED TE DEREN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D^1 *Morendo*, p. 23.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 79.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 320.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b bl inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Titel *[ontbreekt]* > Lichaam M^1 *b* > Majesteit D^1-D^3
1 lichaam > lichaam, D^1
1 deren > [deren], M^1 *b*-D^3
2 zingen; > [zingen]. M^1 *b*-D^3
3 voordat > V[oordat] M^1 *b*-D^3

COMMENTAAR

[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 22 maart 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.
[3] Zie [547] 'Slaapliedje 1', noot 2. De titel 'Lichaam' (M^1 b) was reeds eerder gebruikt in [380] 'Lichaam' en zal om die reden vervangen zijn door 'Majesteit'. Zie verder § 21.3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en J. Mallinson.

[556] VENSTER

OVERLEVERING

D^1 *Morendo*, p. 24.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 80.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 321.

DATERING

Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 24 februari 1937 (zie § 6.1). Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Uren' en luidde de eerste regel: 'Uren in mij gestorven'. In een andere inhoudsopgave staat dezelfde beginregel, al luidt de titel daar al 'Venster' (zie § 21.2.4). Achterberg heeft het gedicht later nog uitgebreid, zoals blijkt uit zijn brief aan Jan Vermeulen van 29 maart 1944: 'De ingelaschte regels van "Venster" zal ik dan nog bekijken in de proef.' Zie verder § 21.1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Piron (2x) en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[557] 'HERINNERT GIJ U NOG HET ZOETE UITEN'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D^1 *Morendo*, p. 25.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 81.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 322.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST M^1

INGREEP
4 mond aan mond < mond en mond

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b bl inkt (in de hand van J. Vermeulen)

Titel *[ontbreekt]* > Herinnering M^1 *b* > Stroomgebied D^1-D^3
1 uiten > uiten, D^1-D^3
2 buiten > buiten? D^1-D^3
3 o > O D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 20 februari 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.

[3] Zie [547] 'Slaapliedje 1', noot 2. De titel 'Herinnering' (M^1 b) was reeds eerder gebruikt in [118] '*De doode regen heeft de plaatsen aangetast,*' en zal om die reden vervangen zijn door 'Stroomgebied'. Zie verder § 21.3.

[558] WOORD EN DOOD

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 27.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 83.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 324.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 23 maart 1937 (zie § 6.1). Volgens een vroege versie van de inhoudsopgave van de bundel *Morendo* luidde de titel van dit gedicht oorspronkelijk 'Woorden'. Zie verder § 21.2.4.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[559] GELAAT

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 28.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 84.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 325.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 20 mei 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[560] HANDEN

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 29.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 85.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 326.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 29 maart 1937. Zie verder § 6.1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2.

[561] KAMER

OVERLEVERING
D^1 *Morendo*, p. 30.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 86.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 327.

DATERING
Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST
D^1

COMMENTAAR
[1] Dit gedicht is ook afgedrukt in het prospectus van *Morendo* (zie § 21.3). De tekst is geheel identiek aan D^1.
[2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. In het materiaal van de bundel *Morendo* komt de volgende notitie van Jan Vermeulen voor: 'Vraag van wanneer dateert Kamer (prachtig)'. Op 20 maart 1944 antwoordde Achterberg: '"Kamer" weet ik niet precies, stond het niet in de schriften ook? Dan zal het wel van daarvóór zijn.' Met 'daarvóór' bedoelde Achterberg de periode vóór 1937. Zie verder § 21.1.

[562] 'HIJ DIE HET SPOOR VERLOREN IS'

OVERLEVERING
M Manuscript, collectie J. Vermeulen, *H*-20,VI.
D *Achtergebleven gedichten*, p. 17.

DATERING Eind 1943/begin 1944

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen, overgenomen uit het 'Gedateerde schrift', is de ontstaansdatum van dit gedicht 10 april 1937. Zie verder § 6.1. [2] Zie [545] 'Morendo', noot 2. *M* is een door Jan Vermeulen vervaardigd afschrift. Het gedicht staat vermeld op de lijst met de 'definitieve keuze in *willekeurige* volgorde' voor *Morendo* (zie § 21.2.4). Het gedicht werd niet in de bundel opgenomen en bleef tijdens Achterbergs leven ongepubliceerd. Het werd gepubliceerd in de postume uitgave *Achtergebleven gedichten*. Zie verder § 52.3.

[563] OPPERVLAKTESPANNING

OVERLEVERING
P[1] Proef *D*[1], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D[1] *Existentie*, p. 7–8.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 115.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 546.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *D*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 stil: < stil; *P*[1]

COMMENTAAR [1] De datering van [563] 'Oppervlaktespanning' tot en met [582] 'Rok' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Existentie*. Op 4 november 1943 deelde Achterberg aan Jan Vermeulen mee: 'God, ik zou nog graag 2 bundels uitgeven: *Existentie* en *Embryo*. Als Vestdijk m'n nieuwe verzen gelezen heeft, zal ik trachten diegene, die hij goed vindt, onder deze namen onder te brengen. Morgen begin ik te tikken.' Op 29 december 1943 had Achterberg de samenstelling voorlopig afgerond, want op die datum vroeg hij aan A.A.M. Stols of hij geïnteresseerd was in de bundel ('± 70 verzen, nieuwe', ondergebracht in de afdelingen 'Existentie', 'Stof' en 'Embryo'). Welke gedichten de bundel op dat moment bevatte, valt niet precies te zeggen, met uitzondering van de gedichten die genoemd werden in een brief van Vestdijk (d.d. 25 januari 1944), aan wie Achterberg de bundel inmiddels had laten lezen. Zie verder § 17.2.

[2] Op 10 april 1945 vroeg A. Morriën, redacteur van *Criterium*, aan Achterberg of hij weer aan het tijdschrift wilde meewerken. Op 23 juni 1945 deelde Achterberg aan Jan Vermeulen mee dat hij 'eenige verzen' ingezonden had. In de november-aflevering werden acht gedichten van Achterberg opgenomen. Dit gedicht, [569] 'N.V.' en [574] 'Elpenbeen' werden niet geplaatst. Zie verder § 22.3.1.

[564] RINA KETTY

OVERLEVERING

T *De Vlaamsche gids* 30 (juni 1946), p. 399.
P[1] Proef *D*[1], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D[1] *Existentie*, p. 19.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 126.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 557.

DATERING

Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Op 25 april 1946 verzocht Jan Schepens Achterberg om een bijdrage voor *De Vlaamsche gids*. Op 4 mei 1946 stuurde Achterberg een onbekend aantal gedichten, waarvan een gedeelte 'uit een bundel "Existentie", die binnenkort bij Stols verschijnt. In dit verband zou ik gaarne weten, in welke maand U ze publiceert.' Uiteindelijk zouden zes gedichten uit *Existentie* worden gepubliceerd in de juni-aflevering van *De Vlaamsche gids*. Zie verder § 22.3.9.
[3] Rina Ketty (1911–1996), Frans chansonnière, had eind 1939 veel succes met de paso doble 'Montevideo'. Zie J. Vermeulen, 'Achterberg en de muziek', p. 55.

[565] SPIROGEET

OVERLEVERING

T *De Vlaamsche gids* 30 (juni 1946), p. 398–399.
P[1] Proef *D*[1], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D[1] *Existentie*, p. 25–26.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 131–132.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 562–563.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *T*

INGREEP 6 loopen. < loopen

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 op u > een keer *P*²-*D*³
10 plotsling een zaklantaren > even een zaklamp op u *P*²-*D*³

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Zie [564] 'Rina Ketty', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (2x).

[566] ALUMINIUM

OVERLEVERING
*M*¹ Typoscript, kopij *D*¹, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
*D*¹ *Stof*, p. 31.
*P*¹ Eerste proef *D*², *H*-57.
*P*² Tweede proef *D*², *H*-58.
*D*² *Oude cryptogamen*, p. 165.
*M*² Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 448.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *M*¹

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] In verband met de wijzigingen die Achterberg in de samenstelling van *Existentie* – waar op dat moment de afdeling 'Stof' nog deel van uitmaakte – wilde aanbrengen, adviseerde Jan Vermeulen hem op 12 september 1945 een aantal 'vrij zwakke verzen' te schrappen, omdat hij de indruk had dat sommige gedichten 'volkomen automatisch' waren geschreven: 'na een prachtig vers als Linoleum is het volgende Aluminium volkomen overbodig, werk*[t]* zelfs storend.' Naar aanleiding van deze kritiek heeft Achterberg waarschijnlijk alleen de plaats van de gedichten in de bundel gewijzigd. Zie ook [583] 'Linoleum' en verder § 22.2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[567] MEEL

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie R. Tummers, *H*-23.
M^2 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 7.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 141.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 424.

DATERING

Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

6	M^1	en woorden, hoog en ijl,
	M^2-D^3	en suiker in je keel
7	M^1	suikeren in je keel.
	M^2-D^3	aan woorden, hoog en ijl.

COMMENTAAR

[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] In zijn brief van 12 september 1945 bekritiseerde Vermeulen de directheid van bepaalde gedichten uit de bundel *Existentie* (zie [566] 'Aluminium', noot 2); de regel 'suiker in je keel' (vgl. M^2, r. 6) vond hij 'beslist storend'. Zie verder § 22.2.
[3] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met zes andere gedichten uit *Stof*, in het begin van 1946 aan *Criterium* gestuurd. Nadat de bundel in april was verschenen, zal Achterberg zijn gedichten (op één na, [604] 'Papier') bij het tijdschrift hebben teruggetrokken. Zie verder § 22.3.10.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[568] ARBEIDSVERMOGEN VAN PLAATS

OVERLEVERING

P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 9.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 116.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 547.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.
[3] Literatuur over het gedicht:
Ruiter, G., 'Moderne litteratuur v.'

[569] N.V.

OVERLEVERING
T *De Vlaamsche gids* 30 (juni 1946), p. 397.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 11.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 118.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 549.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST T

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 den > de P^1-D^3
8 den > de P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1. In zijn brief van 25 januari 1944 duidde Vestdijk dit gedicht aan met de titel 'Naamlooze Vennootschap'.
[2] Zie [564] 'Rina Ketty', noot 2. Eerder had Achterberg dit gedicht ter publicatie aan *Criterium* gestuurd (zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 2).
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door D. Verspoor (2x).

[570] DOSSIER

OVERLEVERING
T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 158.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.

D^1 *Existentie*, p. 12.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 119.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 550.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[onthreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.

[571] BURCHT

OVERLEVERING *T* *Criterium* [4] (november 1945), p. 74.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 18.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 125.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 556.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.

[572] ONTLADING

OVERLEVERING *T* *Criterium* [4] (november 1945), p. 74.

P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 34.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 140.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 571.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 terug; > terug, P^1-D^3
3 plek > plek, P^1-D^3
8 trilden. Afstanden > trilden; afstanden P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.

[573] MANTEL

OVERLEVERING
T *Criterium* [4] (november 1945), p. 73.
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 10.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 144.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 427.

DATERING Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

12 aan: > aan; M^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[574] ELPENBEEN

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D[1] *Stof*, p. 12.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 146.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 429.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
M[1]

INGREEP
6 rondt < rond

COMMENTAAR
[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[575] BRONS

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Centaur* 1 (december 1945), p. 114.
D[1] *Stof*, p. 14.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 148.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 431.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
M[1]

INGREEP
5 Tombe < Tomde

COMMENTAAR
[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Op 14 september 1945 vroeg de redactie van *Centaur* Achterberg als vaste medewerker van het tijdschrift. In een ongedateerde brief heeft Gerard den Brabander hem vervolgens ook benaderd met een verzoek om gedichten. Het

is niet bekend wanneer Achterberg zijn bijdrage heeft gestuurd. In de december-aflevering van *Centaur* werden vier gedichten opgenomen. Zie verder § 22.3.2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Duits door R.W. Schnell/J. Walvis, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en F.J. Temple en in het Italiaans door G. Prampolini.

[576] ROOK

OVERLEVERING
T *Criterium* [4] (november 1945), p. 73.
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 16.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 150.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 433.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Duits door R.W. Schnell/J. Walvis, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[577] ROOD

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Centaur* 1 (december 1945) p. 114.
D^1 *Stof*, p. 18.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 152.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 435.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 duisternissen, > duisternissen D^1, P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Toen Jan Vermeulen Achterberg op 12 september 1945 adviseerde een aantal gedichten uit *Existentie* – waarin 'Stof' een van de afdelingen was – te schrappen (zie [566] 'Aluminium', noot 2), schreef hij: 'Neem b.v. de gedichten over de kleuren: Rood, groen en blauw. Deze dringen zich absoluut niet aan mij op als noodzakelijk, het is allemaal veel te gezocht.' Achterberg heeft de gedichten bij de uiteindelijke samenstelling van *Stof* echter gehandhaafd. Zie ook [584] 'Groen' en [585] 'Blauw' en verder § 22.2.
[3] Zie [575] 'Brons', noot 2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[578] BLOEM

OVERLEVERING

T *Criterium* [4] (november 1945), p. 73.
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 24.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 158.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 441.

DATERING Vóór 25 januari 1944

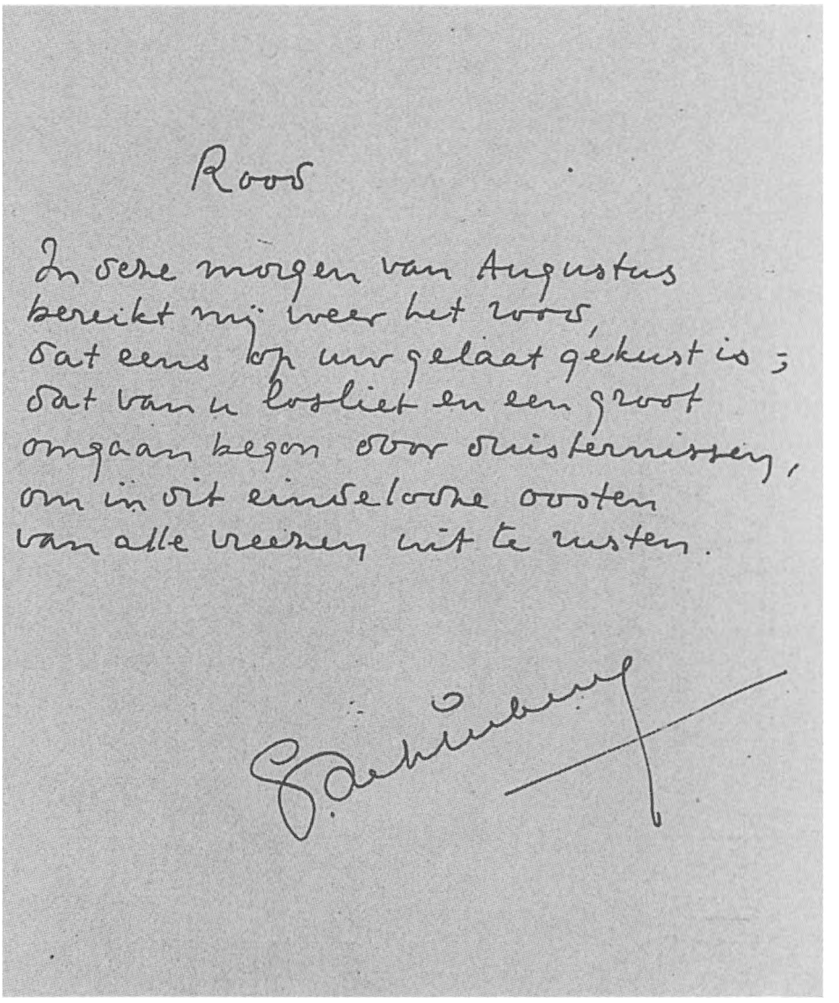
LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 nooit gehoorde > onbekende M^1-D^1, P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Engels door R.P. Meijer en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

Roos

In deze morgen van Augustus
bereikt mij weer het woord,
dat eens hoe uw gelaat gekust is;
dat van u losliet en een groot
omgaan begon door ruisternissen,
om in dit eindeloose oosten
van alle vreezen uit te rusten.

[577] 'Rood', M^2 (één van de manuscripten, die Achterberg in september 1946 vervaardigde ten behoeve van de verkoop ervan door Hans Roest) (particuliere collectie)

[579] CELLOPHAAN

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 26.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 160.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 443.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[580] ZESTIEN

OVERLEVERING
T *Ad interim* 3 (februari 1946), p. 85.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 43.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 147.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 578.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
Reekstitel *[ontbreekt]* > Zestien P^1-D^3
Nummer *[ontbreekt]* > 1 P^1-D^3
Titel Zestien > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
[2] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.

3 In P^1-D^3 vormt dit gedicht het eerste deel van de reeks 'Zestien'. Zie ook [272] 'Zestien 1', noot 5 en verder § 24.1.
4 Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma.
5 Literatuur over het gedicht:
Bolhuis, A.J., 'Het vers, dat in u ligt.'
Hamans, C., 'Sweet sixteen.'

[581] KRAAKBEEN

OVERLEVERING
T *Ad interim* 3 (januari 1946), p. 24.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 53.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 157.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 588.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
1 Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1.
2 Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.

[582] ROK

OVERLEVERING
T *Criterium* [4] (november 1945), p. 72.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 52.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 156.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 587.

DATERING
Vóór 25 januari 1944

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 hunk'rend > hunkerend P^1-D^3
4/5 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* P^1-D^3
5 rok > rok, P^1-D^3
7 schenen > scheenen, P^1-D^3
9/10 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* P^1-D^3
11 kousenbanden, > kousenbanden. P^1-D^3
12 een > Een P^1-D^3
13 rug; > rug. P^1-D^3
13/14 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* P^1-D^3
14 ik > Ik P^1-D^3
14 ze gezegd; > zij gezegd. P^1-D^3
15 ik > Ik P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1 en 2.
[2] In zijn brief van 12 september 1945 bekritiseerde Vermeulen de directheid van bepaalde gedichten uit de bundel *Existentie* (zie [566] 'Aluminium', noot 2); van dit gedicht vond hij r. 11 'beslist storend'. Zie verder § 22.2.
[3] Er bestaat een manuscript van dit gedicht, dat Achterberg voor de verkoop heeft vervaardigd. Dit manuscript heb ik niet kunnen achterhalen. Volgens de opgave in de veilingcatalogus van Bubb Kuyper (nr. 12-11, p. 5) bevat het een kleine variant ten opzichte van P^1-D^3. Zie ook de Verantwoording, § 1.1.4.

[583] LINOLEUM

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 6.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 140.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 423.

DATERING

1943/vóór 12 september 1945

LEESTEKST

M^1

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft deel uitgemaakt van het eerste concept van *Existentie* (zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1), zoals blijkt uit wat Jan Vermeulen op 12 september 1945 – toen hij de bundel in de oorspronkelijke samenstelling gele-

zen had – aan Achterberg schreef: 'na een prachtig vers als Linoleum is het volgende Aluminium volkomen overbodig, werk*[t]* zelfs storend.' Zie ook [566] 'Aluminium', noot 2 en verder § 22.2.
[2] Zie [567] 'Meel', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[584] GROEN

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D[1] *Stof*, p. 19.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 153.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 436.

DATERING
1943/vóór 12 september 1945

LEESTEKST
M[1]

COMMENTAAR
[1] Dit gedicht en [585] 'Blauw' hebben deel uitgemaakt van het eerste concept van *Existentie* (zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1), zoals blijkt uit de brief die Jan Vermeulen op 12 september 1945 aan Achterberg schreef. Zie [577] 'Rood', noot 2 en verder § 22.2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[585] BLAUW

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D[1] *Stof*, p. 20.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 154.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 437.

DATERING
1943/vóór 12 september 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [584] 'Groen', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[586] LITHOSFEER

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 5.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 139.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 422.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] De datering van [586] 'Lithosfeer' tot en met [604] 'Papier' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van de bundel *Stof*. Op 17 oktober 1945 stuurde Achterberg de definitief samengestelde bundel in typoscript (M^1) aan A.A.M. Stols. Twintig gedichten uit de bundel zijn reeds in 1943 geschreven (zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1), de andere gedichten mogelijk nog in 1944/1945. Zie verder § 23.1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[587] EMAIL

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Centaur* 1 (december 1945), p. 115.
D^1 *Stof*, p. 8.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 142.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 425.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [575] 'Brons', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en D. Verspoor, in het Roemeens door A. Covaci en in het Spaans door F. Carrasquer (5x).

[588] BREI

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 9.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 143.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 426.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[589] ASBEST

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Ad interim* 3 (januari 1946), p. 22.
D^1 *Stof*, p. 11.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 145.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 428.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Op M^1 staat in onbekende hand aangetekend: 'asbest gebleven'. De betekenis hiervan is onduidelijk.
[2] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[3] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[590] ALBAST

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Ad interim* 3 (januari 1946), p. 21.
D^1 *Stof*, p. 13.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 147.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 430.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[591] CRÊPE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Ad interim* 3 (januari 1946), p. 23.
D^1 *Stof*, p. 15.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 149.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 432.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Crêpe > Crepe *T*
3 gebloosd, > gebloosd *T*

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en H. Deluy.
[4] Zetfout in *D*[1], r. 5: *doods* i.p.v. *doods.*

[592] STEEN

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Ad interim* 3 (januari 1946), p. 20.
D[1] *Stof*, p. 17.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 151.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 434.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en H. Breuker.

[593] ZOG

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D[1] *Stof*, p. 21.

P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 155.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 438.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[594] POEDER

OVERLEVERING M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 22.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 156.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 439.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 gedachteplek, > gedachtenplek, P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [567] 'Meel', noot 3.
[3] Houbigant (vgl. r. 3) was destijds een bekend cosmeticamerk.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[595] HUID

OVERLEVERING M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.

T *Centaur* 1 (december 1945) p. 114.
D[1] *Stof*, p. 23.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 157.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 440.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a typemachine

4 onsterflijkheid. < onsterfe *M*[1] *a* > [onsterf]lijkheid. *M*[1] *a* > onsterfelijkheid. *T*, *M*[2]

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [575] 'Brons', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Engels door P. Boyce, J.S. Holmes (2x) en R.P. Meijer, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés, H. Breuker, H. Fagne en D. Verspoor, in het Italiaans door G. Prampolini, in het Spaans door F. Carrasquer (2x) en in het Zweeds door L.H. Svensson/L. Söderberg.

[596] BAKELIET

OVERLEVERING *M*[1] Typoscript, kopij *D*[1], collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D[1] *Stof*, p. 25.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-58.
D[2] *Oude cryptogamen*, p. 159.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 442.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST *M*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.

[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en in het Spaans door F. Carrasquer.
[3] Zetfout in P^2-D^2, r. 1: *meer.* i.p.v. *meer,* (in M^2 gecorrigeerd in *meer* (onbekende hand), in D^3 hersteld in *meer,*).

[597] BAARMOEDER

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof,* p. 27.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen,* p. 161.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten,* p. 444.

DATERING
Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en H. Breuker.

[598] CELLULOID

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof,* p. 28.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen,* p. 162.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten,* p. 445.

DATERING
Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[599] KERK

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 29.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 163.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 446.

DATERING
Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[600] BAZALT

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 30.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 164.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 447.

DATERING
Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[601] HERSENSCHORS

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 32.

P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 166.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 449.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[602] GUMMI

OVERLEVERING M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 33.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 167.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 450.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Over Achterbergs zending aan *Criterium* (zie [567] 'Meel', noot 3) tekende redacteur W.F. Hermans op de redactie-envelop aan: 'Maar zou je met Gummi geen moeilijkheden krijgen?'
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[603] VILT

OVERLEVERING M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.

D^2 *Oude cryptogamen*, p. 168.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 451.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1.
[2] Zie [567] 'Meel', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés en D. Verspoor.

[604] PAPIER

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie R. Tummers, *H*-23.
M^2 Typoscript, kopij *Stof*, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 27.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 17.
M^3 Kopij D^2, *H*-112.
M^4 Typoscript in kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 19.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 722.

DATERING Vóór 17 oktober 1945 (M^1)
Vóór 7 september 1960 (M^4)

LEESTEKST M^1
M^4 b (zie p. 516)

VARIANTEN EN CORRECTIES
P a gedrukt, b potlood
M^3 a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)
M^4 a typemachine, b zw inkt

Titel M^{1-2} Papier
T-D^3 Papyroline

1 M^1-D^1 Zij had een heup, waar ik niet omheen kon
M^3 a | |
b Zij stond voor een krant, waar ik nog bij kon
M^4-D^3 | |

2	M^{1-2}		in mijn droom, met mijn hand, en een kerm van weedom
	T-D^{1}		| | arm | |
	M^{3}	a	| |
		b	in de droom met mijn hand, en een zucht van vrijdom
	M^{4}-D^{3}		| |
3	M^{1}-D^{1}		brak uit haar mond tegen mijn mond.
	M^{3}	a	| |
		b	slaakte haar mond tegen mijn mond,
	M^{4}-D^{3}		| |
			[De volgende regel ontbreekt in M^{1}-M^{3} a:]
			M^{3} b-D^{3}, r. (4):
(4)	M^{3}	b	toen ik hem wegnam, voor zij het vond.
	M^{4}-D^{3}		| |
			M^{1}-D^{3}, r. 4(5)–14(15):
4(5)	M^{1}-D^{3}		Is zij gestorven? Is dit een grond
5	M^{1}-D^{1}		om te gelooven de dingen in boeken:
	M^{3}	a	| |
(6)		b	[ ] uit [ ]
	M^{4}-D^{3}		| |
6(7)	M^{1}-M^{3}		dat onze geliefden loopen te zoeken
	M^{4}-D^{3}		hoe | |
7(8)	M^{1}-D^{3}		en het papier van hun dood verlaten,
8(9)	M^{1}-M^{3}		om ons te vinden in tusschenstaten,
	M^{4}-D^{3}		| | avondstraten,
9(10)	M^{1}-M^{3}		waar nog gekust wordt en ademgehaald,
	M^{4}	a	| | opnieuw van de trein wordt gehaald *[x]*
		b	[ ],
	D^{2}-D^{3}		| |
10	M^{1}-D^{1}		maar aan welke kant? en gelag betaald
	M^{3}	a	| |
(11)		b	[ ] terugvertaald
	M^{4}-D^{3}		het bijeenzijn als vorige keren bepaald
11	M^{1-2}		met een liefdebrand , zóó overreëel,
	T		| |o | |
	P	a	| |, zó | |
		b	[ ] z[o] [ ]
	D^{1}		| |
(12)	M^{3}		| |
	M^{4}-D^{3}		door | |

12(13)	M^1-D^3	dat ik mijn eigen belevenis heel
13(14)	M^1-D^3	scherp in drukletters voor me zie staan,
14(15)	M^1-M^3	geschiedenis al, met naam en toenaam ,
	M^4-D^3	bewijsstuk | |;

[De volgende regels ontbreken in M^1-M^3:]

M^4-D^3, r. *(16)*–*(17)*:

(16)	M^4-D^3	op het andere lichaam terugvertaald
(17)	M^4-D^3	tot braille, als de ogen zijn dichtgedaan;

M^1-D^3 r. 15(16)*(18)*–16(17)*(19)*:

15(16)*(18)*	M^1-D^3	en bij het ontwaken terstond het woord
16(17)*(19)*	M^1-D^3	de plaats inneemt die het toebehoort.

COMMENTAAR

[1] Zie [586] 'Lithosfeer', noot 1. Dit gedicht werd wegens ruimtegebrek niet in *Stof* opgenomen. Toen Jan Vermeulen op 5 februari 1946 de drukproef aan Achterberg stuurde, schreef hij dat er 'één gedicht te veel' in de bundel stond en stelde hij voor dit gedicht weg te laten: 'Dit lijkt mij een ouder gedicht, dat je uitsluitend omdat het ook een "Stof" vertegenwoordigt heb*[t]* opgenomen. Ik vind het echter een beetje uit de toon vallen.' Op 7 februari verklaarde Achterberg zich hiermee akkoord. Zie verder § 23.3.

[2] Dit gedicht heeft behoord tot de verzameling gedichten uit *Stof* die Achterberg begin 1946 aan *Criterium* heeft gestuurd (zie [567] 'Meel', noot 3). In tegenstelling tot de andere gedichten heeft Achterberg dit gedicht niet teruggetrokken: het was op het laatste moment uit de bundel verwijderd (zie noot 1) en dus nog vrij voor publicatie. Het gedicht werd, onder de nieuwe titel 'Papyroline', gepubliceerd in de januari-aflevering 1947 van *Criterium*. Zie ook § 32.1.8.

[3] In de kopij voor *Cryptogamen 4* heeft Daisy Wolthers, in opdracht van Achterberg, veranderingen aangebracht op de pagina uit *Sneeuwwitje* (M^3). Later is M^4 aan dit blad gehecht, een door Achterberg vervaardigd typoscript met een nieuwe versie van het gedicht. Zie verder § 49.2.

[4] Zetfout in *T*, r. 13: *zien* i.p.v. *zie*

[605] SEXTANT

OVERLEVERING

T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 157.

P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.

M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 13.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 120.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 551.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[onthreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR [1] De datering van [605] 'Sextant' tot en met [622] 'Pullover' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van de bundel *Existentie*. Op 27 oktober 1945 stuurde Achterberg de definitief samengestelde bundel aan Jan Vermeulen. De meeste gedichten uit de bundel zijn reeds in 1943 geschreven (zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 1), enkele andere gedichten mogelijk nog in 1944/1945. Zie verder § 24.1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Hebreeuws door S. van Messel [= J. Meijer].

[606] TELEFUNKEN

OVERLEVERING *T* *De Vlaamsche gids* 30 (juni 1946), p. 397.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 14.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 121.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 552.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 radio-engelen > radioengelen M^1
8 kelen > keelen P^1-D^3
10 juwelen, > juweelen, M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [564] 'Rina Ketty', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[607] KLANKBORD

OVERLEVERING

T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 158.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 15.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 122.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 553.

DATERING

Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[onthreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.

[608] AFSPRAAK

OVERLEVERING

T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 158.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 16.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.

D^2 *Cryptogamen III*, p. 123.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 554.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.

[609] VOLMACHT

OVERLEVERING *T* *De Vlaamsche gids* 30 (juni 1946), p. 398.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 17.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 124.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 555.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [564] 'Rina Ketty', noot 2.

[610] INTERMÉDIAIRE

OVERLEVERING *T* *De Vlaamsche gids* 30 (juni 1946), p. 397–398.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 20–21.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.

P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 127.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 558.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [564] 'Rina Ketty', noot 2.

[611] DUALIS

OVERLEVERING *T* *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 159.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 23.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 129.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 560.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma.

[612] OOGST

OVERLEVERING *T* *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 160.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.

M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 28.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 134.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 565.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[613] OCEAAN

OVERLEVERING
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 29.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 135.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 566.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR
[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [472] '*Ik blijf met u verbonden*', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[614] ARENDEN

OVERLEVERING *T* *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 157.

P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 30.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 136.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 567.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.
[3] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., 'Naderen de arenden?'
Kusters, W., *Arenden, ketenen.*

[615] DRACHT

OVERLEVERING *T* *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 159.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 32.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 138.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 569.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

INGREEP 11 bewoog. < bewoog,

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.

[616] HECHTING

OVERLEVERING

T *De nieuwe stem* 1 (februari 1946), p. 160.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 33.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 139.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 570.

DATERING

Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [141] 'Tochten...', noot 2.

[617] ANJERS

OVERLEVERING

P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 35.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 141.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 572.

DATERING

Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [472] '*Ik blijf met u verbonden*', noot 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door J. Piron en in het Spaans door F. Carrasquer (2x).

[618] VERVULLING

OVERLEVERING

P[1] Proef *D*[1], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M[1] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D[1] *Existentie*, p. 36.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 142.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 573.

DATERING

Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST

D[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [472] '*Ik blijf met u verbonden*', noot 3.
[3] *M*[1] is gereproduceerd in *Schrijvers prentenboek*, p. 35.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce, in het Indonesisch door S. Nuraini en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[5] In *M*[1] staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[619] KIEM

OVERLEVERING

T *Ad interim* 3 (juli/augustus 1946), p. 339.
P[1] Proef *D*[1], oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M[1] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D[1] *Existentie*, p. 37.
P[2] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[3] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 143.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 574.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Petertje > *[ontbreekt]* P^1, M^2-D^3
Titel Kiem > *[ontbreekt]* M^1
1 kind, > kind; P^1-M^1, D^1-D^3
3 herhalen: > herhalen; P^1 > herhalen – M^1 > herhalen; D^1-D^3
4 repetent, > repetent; P^1, D^1-D^3
5 wild > wild, P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] In *T* zijn vijf gedichten van Achterberg opgenomen. Dit gedicht en [620] 'Embryo' zijn afgedrukt onder de gezamenlijke titel 'Petertje'. Deze naam verwijst naar het zoontje van Bert Bakker (vgl. [494] 'kleine kabbalistiek voor kinderen', noot 4). Over de inzending zijn geen gegevens bekend. Wellicht hebben de gedichten behoord tot de verzameling die Achterberg voor de januari-aflevering van het tijdschrift had gestuurd (zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3).
[3] Op M^1 staan, onder de gezamenlijke titel 'Petertje', dit gedicht en [620] 'Embryo'. De gedichten zijn van elkaar gescheiden door een streep, maar hebben – in tegenstelling tot in *T* – geen afzonderlijke titel.

[620] EMBRYO

OVERLEVERING
T *Ad interim* 3 (juli/augustus 1946), p. 339.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 38.
M^2 Manuscript, 2 april 1947, *H*-39.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 144.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 575.

DATERING Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Petertje > *[ontbreekt]* P^1, D^1-D^3
Titel Embryo > *[ontbreekt]* M^1 > Petertje M^2
3 groei > hart P^1
4 pijn, > pijn M^2
7 mariablauw > Mariablauw M^2

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [619] 'Kiem', noot 2 en 3.
[3] In een brief van 11 september 1945 schreef A. Marja (Theo Mooij) aan Achterberg: 'Je zou mij indertijd nog dat vers "Petertje" in manuscript gegeven hebben, als het niet teveel gevraagd is, stuur het dan alsnog!' Pas op 2 april 1947 heeft Achterberg dit gedicht in het 'Gastenboek' van Marja geschreven (M^2), met de opdracht 'voor Puckje en Theo */]* Marjootje en Willem' en gedateerd '2–IV–'47'.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door P. Boyce, in het Italiaans door G. Prampolini, in het Roemeens door A. Covaci, in het Russisch door E.V. Vitkovskij en in het Spaans door F. Carrasquer (3x).

[621] KUS

OVERLEVERING

T *Ad interim* 3 (februari 1946), p. 84.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Existentie*, p. 48–49.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 154.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 585.

DATERING

Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

15 adempauze, > – adempauze, M^1
16 tusschenpooze; > tusschenpooze; – M^1
20/21 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* P^1, D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.
[3] Het ontbreken van strofewit in D^1, r. 20/21 is waarschijnlijk een zetfout, ontstaan doordat in P^1 het strofewit samenvalt met de paginawisseling. In P^2-D^3 is dit echter niet door Achterberg gecorrigeerd.
[4] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., 'Een traditionele kus?'

[622] PULLOVER

OVERLEVERING

T *Ad interim* 3 (februari 1946), p. 85.
P^1 Proef D^1, oorspronkelijk collectie J. Vermeulen, *H*-29.
D^1 *Existentie*, p. 55.
P^2 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^3 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 159.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 590.

DATERING

Vóór 27 oktober 1945

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [605] 'Sextant', noot 1.
[2] Zie [471] '*Wij stonden huid aan huid*', noot 3.

[623] HERCULES SEGHERS

OVERLEVERING

T^1 *Criterium* [4] (november 1945), p. 74.
M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 36.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
T^2 *Pen en penseel. Bijzonder nummer van* Critisch bulletin *uitgegeven in de zomer van 1947*, p. 223.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 170.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 453.

DATERING Vóór 23 juni 1945

LEESTEKST T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Hercules Seghers > IJzer M^1-M^2, P^1-D^3
2 Ephemär > Ephemeer M^1-D^1 > Legendair M^2-D^3
5 De > En M^1-D^1, T^2-D^3
8 paart > smeedt M^1-D^1, T^2-D^3

COMMENTAAR [1] Dit gedicht is niet geïnspireerd op één specifiek werk van Hercules Seghers, maar een 'compilatie [...] van elementen uit Seghers' etsen' (T. van Deel, 'Een wrak van plastic', p. 45).
[2] Zie [563] 'Oppervlaktespanning', noot 2.
[3] Op 17 oktober 1945 informeerde Achterberg bij A.A.M. Stols naar diens interesse in 'een bundel "Hoe maakt u het", zijnde verzen met namen van personen', waarin hij onder andere dit gedicht wilde opnemen. Deze bundel is nooit verschenen. Zie verder § 22.2.
[4] Op 27 oktober 1945 verzocht Achterberg Jan Vermeulen dit gedicht (M^1) en [629] 'Potlood' aan de kopij voor *Stof* toe te voegen. Zie verder § 23.1.
[5] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 5.
[6] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib, in het Duits door R.W. Schnell/J. Walvis en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.

[624] MICROBEN

OVERLEVERING
T *Vrij Nederland* 6 oktober 1945, p. 5.
D^1 *Energie*, p. 21.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 81.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 512.

DATERING Vóór 23 juni 1945

LEESTEKST T

INGREEP 5 Van < van

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 ontknoopen, > ontknopen, M^1
12 nimmer meer > nimmermeer D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Op 23 juni 1945 beloofde Achterberg Jan Vermeulen dat hij hem binnenkort zijn nieuwe gedichten zou laten lezen. Hij schreef: 'Blij ben ik dat je "Microben" toen goed vond. Dat is er dan ook bij.' Zie verder § 22.2.
[2] Naar aanleiding van de publicatie in *Vrij Nederland* ontving Achterberg een brief van de Groninger gymnasiale vereniging 'Eloquentia' om uitleg van dit gedicht. Als antwoord stuurde Achterberg [630] '*Als vele microben op ruiten en ramen*'.
[3] Hoewel dit gedicht niet is overgeleverd in het typoscript van de bundel *Quantiteit*, zal het wel tot deze bundel hebben behoord, gezien het feit dat [630] 'Microben (variant)' er wel deel van uitmaakt. Zie verder § 25.2.
[4] Literatuur over het gedicht:
Brouwer, M., 'Varianten van "Microben".'

[625] RASPOETIN

OVERLEVERING

T *Ad interim* 2 (oktober 1945), p. 246.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
M^2 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 64.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 231.
M^3 kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 696.

DATERING

Vóór oktober 1945

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt
M^2 a typemachine

1 *T*-M^1 Hij ligt met vrouwen in de bosschen te hoereeren.
M^2-D^3 | | boeleren.

2 *T*-M^2 Onder zijn handen wordt hun lichaam zóó volkomen
D^1-D^3 | | zo | |

3	*T*		in 't ritueel der lusten opgenomen,
	M[1]-*D*[3]		| | blinde | |
5	*T*		In Petersburg moeten de hooge heeren
	M[1]-*D*[3]		| | hooggeplaatste | |
6	*T*		den heil'gen moesjik boven zich gedogen:
	M[1]		| | boer en | |
	M[2]-*D*[3]		de heil'ge | |
7	*T*-*M*[1]		hij heeft den csarewitsj genezen met zijn oogen.
	M[2]-*D*[3]		| | de | |
8	*T*		Hij kan het kwade met zijn blik bezweren.
	M[1]-*D*[3]		| | groene | |
9	*T*		Vorst Joessoepof , muziek, dans, wijn en vrouwen.
	M[1]		| | Yoessoepof . Verraad. Muziek, | |
	M[2]	a	| | , verraad, muziek, | |
		a	[ ] . V[erraad]. M[uziek,] [ ]
	D[1]-*D*[3]		| |
10	*T*		Zeven bekers vergif en twintig kogels.
	M[1]	a	| | , ontvoering. Twintig | |
		a	[ ]. O[ntvoering.] [ ]
	M[2]-*D*[3]		| |
12	*T*		Nóg maakte hij een arm vrij uit de touwen.
	M[1-2]		| | zijn eene | |
	D[1]-*D*[3]		Nog | |
13	*T*		Zijn longen zijn met water volgezogen ...
	M[1]-*D*[3]		Maar beide | |.
14	*T*		Dan is het lot van Tsaar en keizerrijk beslist.
	M[1-2]		| | Csaar | |
	D[1]-*D*[3]		| | czaar | |

COMMENTAAR

[1] Over de publicatie van dit gedicht in *Ad interim* zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 22.3.1.

[2] Zie [623] 'Hercules Seghers', noot 3.

[3] In verband met het plan om gedichten in handschrift te verkopen, stelde Achterberg Hans Roest op 19 juli 1946 voor een manuscript te vervaardigen van dit gedicht (zie H. Roest, *Schaatsenrijder*, p. 15 en 18). Achterberg schreef dat het gedicht 'hoewel iets anders, in Ad Interim verscheen', waaruit kan worden afgeleid dat hij het op dat moment reeds gewijzigd had. De handschriften zouden pas later, in september 1946, worden vervaardigd (zie de Lijst van documentaire bronnen, *H*-34). Het overgeleverde manuscript van dit gedicht

(M^1) is een van de eerste, geplakte exemplaren. Het omslag bevat de opdracht: 'voor Hans Roest'.
4 Vanaf M^2 staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[626] VESTDIJK

OVERLEVERING

T *Centaur* 2 (1946–1947), p. 255.
D^1 *Hoonte*, p. 59.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 222.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 688.

DATERING

Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Vestdijk D^1-D^3
Nummer *[ontbreekt]* > 1 D^1-D^3
Titel Vestdijk > *[ontbreekt]* D^1-D^3
2 gekuld, > gekuld D^1-D^3
4 één > een D^1-D^3
6 zóóveel > zoveel D^1-D^3
8 den > de D^1-D^3
9 den > de D^1-D^3
10 element, > element D^1-D^3

COMMENTAAR

1 Op 25 januari 1944 schreef Vestdijk in verband met een voorgenomen bezoek van Achterberg: 'Met de Paschen zal ik u graag ontvangen. Ik zal u dan wat van mijn Gestelsche producten meegeven, die nu nog circuleeren.' Na lezing van de gedichten schreef Achterberg aan Vestdijk (ongedateerd briefFragment, vóór 28 juni 1944): 'Ook de Grieksche Sonnetten hebben me zeer getroffen: "Het vat der Danaïden"!' (Vgl. r. 1.) Vestdijks sonnet zou in 1949 worden opgenomen in de bundel *Gestelsche liederen*.
2 De datering van dit gedicht, [627] 'Spinoza', [628] 'Mozes' en [629] 'Potlood' is gebaseerd op Achterbergs brief van 17 oktober 1945, waarin hij A.A.M. Stols schreef over een mogelijke bundel *Hoe maakt u het* (zie [623] 'Hercules Seghers', noot 3).

[3] Op 3 december 1946 verzocht Ed. Hoornik Achterberg om gedichten voor *Centaur*, waarvan overigens ook Vestdijk redacteur was. Het is niet bekend wanneer Achterberg zijn bijdrage heeft gestuurd. Vier gedichten werden opgenomen in jaargang 2, afl. 4/5/6 (een maandaanduiding ontbreekt, de aflevering verscheen medio 1947). Zie verder § 32.1.6.
[4] Op 14 juni 1948 stuurde Achterberg dit gedicht aan Gerrit Borgers ter publicatie in het speciale 'Vestdijknummer' van *Podium*. Borgers vond de voorpublicatie in *Centaur* echter een bezwaar en verzocht Achterberg om een nieuw gedicht (zie verder [800] 'Vestdijk', noot 1).
[5] Vanaf D^1 vormt dit gedicht samen met [800] 'Vestdijk' een reeks.
[6] Literatuur over het gedicht:
Backhuys, K.-J., 'Nogmaals het Danaïdenvat.'
Schouten, R., 'Achterbergs kijk op Vestdijk.'

[627] SPINOZA

OVERLEVERING

D^1 *Sphinx*, p. 28.
M^1 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 192.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 487.

DATERING

Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [626] 'Vestdijk', noot 2.
[2] Op 27 oktober 1945 vroeg Achterberg aan Jan Vermeulen of dit gedicht nog in de bundel *Sphinx* kon worden opgenomen, in plaats van [504] 'Foxtrott'. De wijziging is inderdaad aangebracht. Zie verder § 13.2.
[3] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Achterberg en Spinoza.'

[628] MOZES

OVERLEVERING

M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Ad interim* 4 (oktober 1947), p. 394.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.

P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 108.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 349.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b potlood

9 het > haar M^1 *b*-D^2

COMMENTAAR [1] Volgens Achterberg dateren de gedichten uit *Inertie* uit de jaren dertig. Zie verder § 26.1.
[2] Zie [626] 'Vestdijk', noot 2.
[3] Zie [74] '*Nooit was de dood een naakter man*', noot 2.
[4] Literatuur over het gedicht:
Buuren, M. van, 'Een gebouw of een tapijtje?'

[629] POTLOOD

OVERLEVERING M^1 Typoscript, kopij D^1, collectie J. Vermeulen, *H*-24.
D^1 *Stof*, p. 35.
T *Pen en penseel. Bijzonder nummer van* Critisch bulletin *uitgegeven in de zomer van 1947*, p. 225.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 169.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 452.

DATERING Vóór 17 oktober 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Potlood > Bendien *T*
7 bovendien > lang na dien *T*
8 we > wij *T*

COMMENTAAR

[1] Het valt niet met zekerheid te zeggen op welke tekening van Jacob Bendien (1890–1933) dit gedicht is geïnspireerd. Zie F. van Doeselaar/L. Paris, '"Ik kwam een vrouw tegen van J. Bendien"', p. 42.
[2] In zijn brief aan Stols van 17 oktober 1945 (zie [626] 'Vestdijk', noot 2) betitelde Achterberg dit gedicht als 'Bendien'. Er is echter geen versie met die titel uit 1945 overgeleverd. Op 27 oktober 1945 stuurde hij *M*[1] ('Potlood') aan Jan Vermeulen (zie [623] 'Hercules Seghers', noot 4).
[3] Zie [567] 'Meel', noot 3.
[4] Zie [232] 'Jan Toorop', noot 5.
[5] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.
[6] Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib en in het Frans door H. Breuker/F.J. Temple/F. Cariés.
[7] Literatuur over het gedicht:
Doeselaar, F. van/L. Paris, '"Ik kwam een vrouw tegen van J. Bendien".'
Otterloo, G., 'En toen zij voorbij was kende ik lichaam en ziel.'

[630] 'ALS VELE MICROBEN OP RUITEN EN RAMEN'

OVERLEVERING

M[1] Kopie typoscript, uit correspondentie C. van Winter, 1 november 1945.
M[2] Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D[1] *Energie*, p. 22.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 82.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 513.

DATERING

Tussen 14 oktober en 1 november 1945

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[2] a typemachine

Titel *[ontbreekt]* > Microben (variant) *M*[2]-*D*[3]
3 zij > gij *M*[2] *a* > z[ij] *M*[2] *b* > gij *D*[1]-*D*[3]
3/4 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *M*[2]-*D*[3]
4 haar > u *M*[2]-*D*[3]
4 onderdak; > onderdak. *M*[2]-*D*[3]
5 zij > Gij *M*[2]-*D*[3]
6 haar > uw *M*[2]-*D*[3]
6/7 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *M*[2]-*D*[3]

7 binnen loopen, > binnenloopen, D^1-D^3
8 haar op haar > u op uw M^2-D^3
9 zij > gij M^2-D^3

COMMENTAAR

[1] Op 14 oktober 1945 schreef C. van Winter, Abactis Prima van de gymnasiale reciteer-vereniging 'Eloquentia' te Groningen, aan Achterberg dat tijdens een vergadering van de vereniging het gedicht [624] 'Microben' ter sprake was gekomen: 'wij hebben niet kunnen begrijpen, wat U hiermee wilt zeggen. [...] Daarom wenden wij ons hierbij tot U met de vraag, of U ons wilt schrijven wat U met dit gedicht hebt bedoeld.' Als antwoord stuurde Achterberg dit gedicht in typoscript (M^1), met de opdracht 'voor C. v. Winter *[/]* Abactis Prima'. Volgens een aantekening op M^1 is het gedicht op 1 november 1945 bij 'Eloquentia' binnengekomen. Zie ook M. Brouwer, 'Varianten van "Microben"', p. 31–35 (met een reproductie van M^1 op p. 34).
[2] Literatuur over het gedicht:
Brouwer, M., 'Varianten van "Microben".'

[631] VOGEL VAN WAANZIN

OVERLEVERING

M Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Podium* 4 (december 1947), p. 151.
D^1 *Blauwzuur*, p. 19.
D^2 *Verzamelde gedichten*[4], p. 978.

DATERING

Vóór 2 november 1945

LEESTEKST

M b

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a typemachine, b anilinepotlood

Reekstitel *[ontbreekt]* > Asyl *T*
11 huis, < huis > [huis], *M b*-D^2

COMMENTAAR

[1] De datering van [631] 'Vogel van waanzin' tot en met [634] 'Slagveld' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Asyl*. Op 2 november 1945 schreef Achterberg aan Bert Bakker: 'Wat "Asyl" betreft, ik heb daarvoor nog eenige nieuwe verzen: o.a. "Vogel van waanzin", "Huis van Bewaring", die ik er gaarne aan zou toevoegen.' Het door Achterberg genoemde gedicht [279] 'H.v.B.' is van oudere datum. Waarschijnlijk geldt dit eveneens voor de overige gedichten – ook gezien de verwijzingen naar de periode waarin Achterberg geïnterneerd was –, maar hierover zijn geen feitelijke gegevens bekend. Zie verder § 31.1.

[2] Dit gedicht heeft behoord tot de verzameling gedichten die Achterberg op 4 mei 1946 aan Jan Schepens stuurde ter publicatie in *De Vlaamsche gids*. Uit ruimtegebrek werd het niet opgenomen (zie [454] '*O zielsterreur in deze huizen*', noot 3). In *Podium* werd dit gedicht, samen met vier andere gedichten, gepubliceerd onder de gezamenlijke titel 'Asyl' (zie [419] 'Cel', noot 4).

[632] DIRECTEUR

OVERLEVERING
M Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Podium* 4 (december 1947) p. 151.
D[1] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 93.
D[2] *Voorbij de laatste stad*[2], p. 111.
D[3] *Voorbij de laatste stad*[3], p. 96.
D[4] *Blauwzuur*, p. 21.
D[5] *Verzamelde gedichten*[4], p. 980.

DATERING
Vóór 2 november 1945

LEESTEKST
M

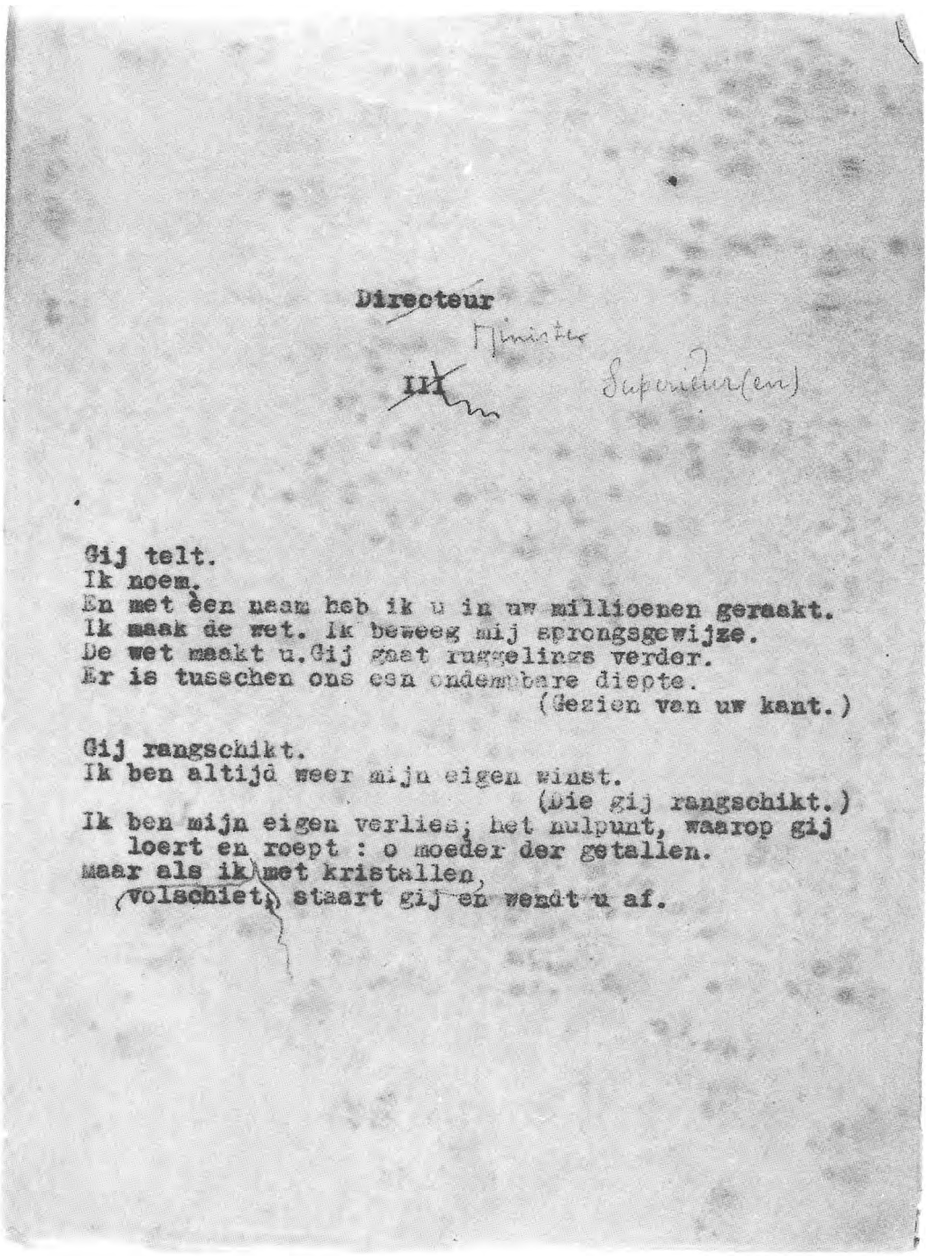
INGREEP
Nummer *[ontbreekt]* < III

ONTWIKKELINGSGANG
In het typoscript van *Asyl* (*M*) vormde dit gedicht aanvankelijk het derde gedicht van de reeks 'Directeur' (zie [508] '*Vanmorgen heb ik hem zien fietsen door de lanen*', noot 3). De reeks werd vervolgens (*M*, fase b) teruggebracht tot twee gedichten (dit gedicht werd 'Directeur II'). Vanaf *M*, fase c is het reekskarakter van de gedichten opgeheven.

De veranderingen in *M*, fase d moeten circa 1959–1961 zijn aangebracht, blijkens twee aantekeningen van Achterberg. Op een blaadje noteerde hij – naast aantekeningen met betrekking tot *Cryptogamen 4* en *Vergeetboek* – onder meer: 'Minister (krijgt andere titel)'. Op een correctielijst bij *D*[2] noteerde hij: 'blz. 111 titel m.z. PRINCIPAAL? (Superieur(en))?' Zie verder § 31.4.2.

VARIANTEN EN CORRECTIES
M a typemachine, b-d potlood (fase c is aangebracht ná *T*, fase d ná *D*[2])

Reekstitel	*M*	a	Directeur
	T		Asyl
	M	c	*[doorgehaald]*
	D[1-5]		*[ontbreekt]*

Directeur
Minister
III
Superieur(en)

Gij telt.
Ik noem.
En met èen naam heb ik u in uw millioenen geraakt.
Ik maak de wet. Ik beweeg mij sprongsgewijze.
De wet maakt u. Gij gaat ruggelings verder.
Er is tusschen ons een ondenkbare diepte.
(Gezien van uw kant.)

Gij rangschikt.
Ik ben altijd weer mijn eigen winst.
(Die gij rangschikt.)
Ik ben mijn eigen verlies; het nulpunt, waarop gij
loert en roept : o moeder der getallen.
Maar als ik met kristallen,
(volschiet,) staart gij en wendt u af.

[632] 'Directeur', *M* (typoscript *Asyl*, met wijzigingen in de hand van Achterberg) (collectie NLMD)

Titel	*M*	a	*[ontbreekt]*
	T		Directeur
	M	c	Minister
	D^{1-2}		| |
	M	d	[ ]
		d	{Superieuren} *[? door* Superieuren*; en tussen ( )]*
	D^{3}		Principaal
	D^{4-5}		Minister
Nummer	*M*	a	III
		b	[II]
	T		*[ontbreekt]*
	M	c	*[doorgehaald]*
	D^{1-5}		*[ontbreekt]*
3	*M-*D^{3}		En met één naam heb ik u in uw millioenen geraakt.
	D^{4-5}		| | miljoenen | |
13	*M*	a	Maar als ik met kristallen
		b	[Maar als ik] [volschiet] [met kristallen],
	T		| |°
	D^{1-5}		| |,
14	*M*	a	volschiet, staart gij en wendt u af.
		b	[staart gij en wendt u af.]
	T-D^{5}		| |

COMMENTAAR

[1] In *T* springt r. 12 verder in dan in de overige bronnen; in *T-*D^{3} springt r. 14 niet in.
[2] Zie [631] 'Vogel van waanzin', noot 1 en 2.
[3] In de inhoudsopgave van *Voorbij de laatste stad*[1-3] staat bij dit gedicht als bronvermelding de publicatie in *Podium*. Achterberg heeft echter zelf de kopij voor D^{1} geleverd. Voor D^{3} is bovendien gebruik gemaakt van zijn aantekeningen met betrekking tot de titel van het gedicht. Zie verder § 46.2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (2x).
[5] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[633] DAGBOEK

OVERLEVERING

M Typoscript *Asyl*, *H*-36.

T *Ad interim* 3 (juli/augustus 1946), p. 337–338.
D[1] *Blauwzuur*, p. 24–25.
D[2] *Verzamelde gedichten*[4], p. 983–984.

DATERING Vóór 2 november 1945

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES

13 cigaret > sigaret *D*[1-2]
31 den > de *D*[1-2]

COMMENTAAR [1] Zie [631] 'Vogel van waanzin', noot 1.
[2] Zie [619] 'Kiem', noot 2.

[634] SLAGVELD

OVERLEVERING *M* Typoscript *Asyl*, *H*-36.
T *Ad interim* 3 (juli/augustus 1946), p. 340.
D[1] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 95.
D[2] *Voorbij de laatste stad*[2], p. 113.
D[3] *Blauwzuur*, p. 30.
D[4] *Verzamelde gedichten*[4], p. 990.

DATERING Vóór 2 november 1945

LEESTEKST *M*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M* a typemachine, b aniline-inkt, c potlood (aangebracht ná *T*)

3 lange > geele *M b* > gele *T* > lange *M c*-*D*[4]
8 tesamen > tezamen *T*

COMMENTAAR [1] Zie [631] 'Vogel van waanzin', noot 1.
[2] Zie [619] 'Kiem', noot 2.
[3] In de inhoudsopgave van *Voorbij de laatste stad*[1-2] staat bij dit gedicht als bronvermelding de voorpublicatie in *Ad interim*. Achterberg heeft echter, ook gezien de variant in r. 3, zelf de kopij voor *D*[1-2] geleverd. Zie verder § 46.1.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin, in het Spaans door F. Carrasquer en in het Zweeds door L.H. Svensson/L. Söderberg.

[5] Literatuur over het gedicht:
Honders, A.C., 'Achterberg en het bijbels getuigenis.'
Kruithof, J., 'Achterberg.'

[635] QUANTITEIT

OVERLEVERING
M[1] Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D[1] *Energie*, p. 7.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 67.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 498.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
M[1]

INGREEP
Titel Quantiteit < Qantiteit

COMMENTAAR
[1] De datering van [635] 'Quantiteit' tot en met [660] 'Aureool' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Quantiteit*. Mogelijk is een aantal gedichten uit deze bundel reeds in 1944 ontstaan. Het overgeleverde typoscript van *Quantiteit*, waarvan *M*[1] deel uitmaakt, is echter circa oktober/november 1945 vervaardigd. Begin december heeft Achterberg de samenstelling van *Quantiteit* gewijzigd, waarbij hij de titel van de bundel veranderde in *Energie*. Zie verder § 25.3.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door T. Kerber en in het Engels door M. O'Loughlin.

[636] TABLEAU MOURANT

OVERLEVERING
M[1] Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D[1] *Energie*, p. 8.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 68.
D[3] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 88.
D[4] *Voorbij de laatste stad*[2], p. 106.
M[2] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 499.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 En de > Deze P^1-D^5
9 bezwijmen > verkleinen, D^1-D^5

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Chinees door M. van Crevel, in het Engels door P. Boyce (2x), J. Brockway (3x) en J.S. Holmes, in het Roemeens door A. Covaci, in het Spaans door F. Carrasquer (3x) en in het Zweeds door L.H. Svensson/ L. Söderberg.
[3] Zetfout in D^1-D^2, r. 3: *Want* i.p.v. *want* (niet gecorrigeerd in M^2).

[637] ONDERLINGE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 9.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 69.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 500.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 dubieuse > dubieuze D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[638] CONSTANTE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.

D^1 *Energie*, p. 10.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 70.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 501.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[639] INTER EGO

OVERLEVERING M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 11.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 71.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 502.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[640] WOEKER

OVERLEVERING M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 13.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 73.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 504.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.

[641] LOCALISATIE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 14.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 74.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 505.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

2 Gij > Gij M^2 *a* > Het M^2 *b*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[642] TOPOGRAFIE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 15.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 75.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 506.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b potlood

8 neer gelegd > [neergelegd] M^1 *b-D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[643] JANUS

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 12.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 72.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 503.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[644] STEENLIED

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 16.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 76.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 507.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.
[3] Zetfout in D^1, r. 4: *weg*, i.p.v. *weg*.

[645] VOLUME

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 17.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 77.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 508.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 betrachtten > betrachten D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[646] QUALITEIT

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 8.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 130.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 459.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] In januari 1946 heeft Achterberg tien gedichten uit *Energie* ondergebracht in de bundel *Radar* om te kunnen voldoen aan een verzoek van de Amsterdamse boekverkoper en uitgever A.A. Balkema, die ter gelegenheid van de uitreiking

van de Pinksterprijs aan Achterberg een 'kleine bibliophiele uitgaaf' wilde maken. Zie verder § 27.1.
3 *M*2 en *M*3 zijn nethandschriften van de bundel *Radar*, die Achterberg ná de verschijning van de bundel heeft vervaardigd. Een exemplaar (*M*2) schonk hij aan de financier van de Pinksterprijs, Joan Th. Stakenburg, het andere (*M*3) aan Guus (A.L.) Sötemann, die ter gelegenheid van de uitreiking een tentoonstelling bij Balkema had ingericht. Zie verder § 27.3.

[647] OORLOG

OVERLEVERING
*M*1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
*D*1 *Energie*, p. 18.
*P*1 Eerste proef *D*2, *H*-88.
*P*2 Tweede proef *D*2, *H*-89.
*D*2 *Cryptogamen III*, p. 78.
*M*2 Kopij *D*3, *H*-122.
*D*3 *Verzamelde gedichten*, p. 509.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
*M*1

COMMENTAAR
1 Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[648] CAMERA OBSCURA

OVERLEVERING
*M*1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
*D*1 *Energie*, p. 19.
*P*1 Eerste proef *D*2, *H*-88.
*P*2 Tweede proef *D*2, *H*-89.
*D*2 *Cryptogamen III*, p. 79.
*M*2 Kopij *D*3, *H*-122.
*D*3 *Verzamelde gedichten*, p. 510.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
*M*1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Camera Obscura > Camera obscura *D*3

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.
[3] Zetfout in D^1-D^2, r. 5: *voorstelbaarheid,* i.p.v. *voorstelbaarheid.* (in M^2 met potlood (waarschijnlijk door D. Wolthers) gecorrigeerd).

[649] LANDSCHAP

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit,* collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie,* p. 20.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III,* p. 80.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten,* p. 511.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 van mijn > mijner D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[650] ENERGIE

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit,* collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar,* p. 12.
M^2 Manuscript *Radar,* oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar,* collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen,* p. 134.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten,* p. 463.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 ophoudlijk > ophoud'lijk D^1-M^4 > ophoudelijk P^1-D^3
11 onuitwisbaar > onuitwischbaar D^1
12 wereld, > wereld M^4-D^3
20 triompheert > triomfeert M^4-D^3

COMMENTAAR

[1] De lezing *wereld* in M^4, r. 12 is een typefout (M^3 heeft *wereld,*). Deze fout is door Achterberg in de latere bronnen gehandhaafd (andere fouten in P^1 verbeterde hij wél) en wordt om die reden in het apparaat opgenomen.
[2] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[3] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[651] DIASPORA

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 6.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 128.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 457.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door H. Tennekes en in het Zweeds door J.F. de Zanger/S. Lybeck.
[4] Schrijffout in M^3, titel: *Disaspora* i.p.v. *Diaspora* (overgenomen in M^4-P^1, en in P^1 door Achterberg met potlood gecorrigeerd).

[652] VERZET

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 13.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 135.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 464.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 uzelve, > uzelve D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.

[653] OMSINGELING

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 14.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 136.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 465.

DATERING
Vóór december 1945

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.
[3] In P^1, r. 9 is een streepje onder de *s* van *tesamen* geplaatst. Dit voorstel tot correctie is niet overgenomen. Zie ook § 38.4.

[654] AANSPRAAK

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 7.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 129.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 458.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

9 eens. > eens; D^1-D^3
10 Welke > welke D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.

[655] TOTALISATOR

OVERLEVERING

M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 23.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 83.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 514.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b aniline-inkt
P^1 a gedrukt, b potlood (in onbekende hand)

Motto aangezicht; > aangezicht. D^1-P^1 *a* > *[motto doorgehaald]* P^1 *b* > *[ontbreekt]* P^2-D^3
8 zijt > werd M^1 *b*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[656] AUTOGRAM

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 24.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 84.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 515.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[657] PARADIJS

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 25.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 85.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 516.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[658] WICHELROEDE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 5.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 127.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 456.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 den > de D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway (5x).

[659] MIER

OVERLEVERING
M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Radar*, p. 9.
M^2 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^3 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 131.

M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 460.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.
[2] Zie [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.

[660] AUREOOL

OVERLEVERING M^1 Typoscript *Quantiteit*, collectie D.-E. Baestaens, *H*-25.
D^1 *Energie*, p. 26.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 86.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 517.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [635] 'Quantiteit', noot 1.

[661] DUEL

OVERLEVERING M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 33.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 89.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 330.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b potlood

7 over ons > uw oogen M^1 *b-D²*

COMMENTAAR [1] De datering van [661] 'Duel' tot en met [674] 'Aarzeling' is gebaseerd op het overgeleverde typoscript van de bundel *Inertie*. Volgens herhaalde mededelingen van Achterberg zijn de gedichten uit deze bundel in de jaren dertig ontstaan. Zie verder § 26.1.
[2] Op 27 maart 1946 vroeg Jan Greshoff Achterberg om 'een tiental van uw beste *inedita*' voor *Standpunte*. Op 4 mei stuurde Achterberg hem 'enige gedichten'. Uit het antwoord dat Achterberg, nadat zijn verzen door verschillende redacteuren waren beoordeeld, van D.J. Opperman ontving, blijkt dat zijn inzending uit tenminste dertien gedichten heeft bestaan. Hiervan werden negen gedichten gepubliceerd in de januari-aflevering van 1947, aangevuld met zeven andere gedichten. Zie verder § 32.1.1.

[662] KRISTAL

OVERLEVERING
- M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
- *T* *De gids* 109.III (augustus 1946), p. 65.
- M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
- P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
- P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
- D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 91–92.
- M^3 Kopij D^2, *H*-122.
- D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 332–333.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a typemachine, b-c potlood
M^2 a typemachine, b potlood

5/6	M^1	*[strofewit]*
	T	*[geen strofewit]*
	M^2-D^2	*[strofewit]*
7/8	M^1	*[strofewit]*
	T	*[geen strofewit]*
	M^2-D^2	*[strofewit]*

16/17	M^1		*[strofewit]*	
	T		*[geen strofewit]*	
	M^2-D^2		*[strofewit]*	
20/21	M^1		*[strofewit]*	
	T		*[geen strofewit]*	
	M^2-D^2		*[strofewit]*	
21	M^1	a	Op het schip van nu en morgen	
		c	o[p] [ ]	
	T-D^2		| |	
26/27	M^1		*[strofewit]*	
	T		*[geen strofewit]*	
	M^2-D^2		*[strofewit]*	
29	M^1	a	en der horizon indachtig,	
		c	[ ] [de] [ ]	
	T		| | der | |	
	M^2	a	| |	
		b	[ ] [de] [ ]	
	P^1-D^2		| |	
30	M^1	a	die het zoet omhult.	
		b	[ ]{nog} [ ]	*[? door* nog*]*
		c	[ ] [zoet] [ ]	
	T-D^2		| |	

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 1.

[2] Op 2 december 1945 stuurde Achterberg een onbekend aantal gedichten aan *De gids*. Hiervan werden vijf gedichten, waaronder dit gedicht, gepubliceerd in de augustus-aflevering van 1946. Zie verder § 22.3.4.

[3] Typefout in M^1, r. 15: *legen* i.p.v. *lagen* (door Achterberg in potlood gecorrigeerd). In P^1, r. 16 is onder de *s* van *tesaam* een streepje geplaatst. Dit voorstel tot correctie is niet overgenomen. Zie ook § 38.4.

[4] Literatuur over het gedicht:
Berkhemer, W., 'Comptabiliteit en kristal.'

[663] AFSCHEID

OVERLEVERING

M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Apollo* 2 (januari 1947), p. 40.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.

D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 93.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 334.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^2 a typemachine, b potlood

1 bijeen gebracht: > bijeen gebracht: M^2 *a* > [bijeengebracht:] M^2 *b*-D^2
2 nacht > nacht, *T*

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[2] In de inloopboeken van *Apollo* is op 6 december 1945 de ontvangst genoteerd van 'een pakje gedichten' van Achterberg. Hiervan werd niets geaccepteerd. Uit een tweede zending op 18 februari 1946 ('18 bladen poëzie') werden zes gedichten gepubliceerd in verschillende afleveringen van de jaargangen 1946–1948. Zie verder § 22.3.8.
[3] Zetfout in *T*, r. 9: *straks* i.p.v. *strak*

[664] REGISTRATIE

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Ad interim* 4 (april 1947), p. 135.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 94.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 335.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b-c potlood

5	M^1	a	wel overal	vergist,	
		b	{op iedre weg}[	]	*[? door* op iedre weg*]*
		c	[op iedre weg] [	]	
	T		| | ied're |	|	
	M^2-D^2		| | iedere |	|	

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[2] Dit gedicht heeft behoord tot de verzameling gedichten die Achterberg op 4 mei 1946 aan *Standpunte* stuurde (zie [661] 'Duel', noot 2). Over de publicatie in *Ad interim*, samen met vijf andere gedichten, zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 32.2.5.
[3] In M^2 en P^1, r. 8 is onder de *x* van *text* een streepje geplaatst. Dit voorstel tot correctie is niet overgenomen. Zie verder § 38.4.

[665] HERDENKEN

OVERLEVERING

M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Apollo* 1.7 (juli 1946), p. 27.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
M^3 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 97.
M^4 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 338.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b-c potlood

3 M^1 a gelijk uw lichaam mede.
b [ ]{oogen en uw lichaam mede.} *[? na de regel]*
c [ ] [oogen en uw lichaam mede.] *[? geschrapt]*
T-D^2 | |

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[2] Zie [663] 'Afscheid', noot 2.

[666] AFVAL

OVERLEVERING

M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *De gids* 109.III (augustus 1946), p. 66.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.

P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 99.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 340.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b-c potlood

3	M^1	a	afval van bitterheid,	
		b	[ ]{aan} [ ]	*[? door* aan *en* van*]*
		c	[ ] [aan] [ ]	*[? geschrapt]*
	T-D^2		| |	
5/6	M^1	a	*[geen strofewit]*	
		b	*[strofewit]*	
	T-D^2		| |	
8/9	M^1	a	*[geen strofewit]*	
		b	*[strofewit]*	
	T-D^2		| |	

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[2] Zie [662] 'Kristal', noot 2.
[3] Typefout in M^1, r. 6: *kan* i.p.v. *ken* (in fase b gecorrigeerd).

[667] DIEPGANG

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Apollo* 3 (februari 1948), p. 80.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 100.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 341.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b potlood

4/5	M^1		*[strofewit]*
	T		*[geen strofewit]*
	M^2-D^2		*[strofewit]*
10	M^1		oogen vanbinnen openslaan
	T-D^2		| | van binnen | |
14	M^1	a	het verst verwijderdste, waarin
		b	[ ][verwijderd][e,] [ ]
	T-D^2		| |

COMMENTAAR [1] De getypte tekst van M^2 is identiek aan M^1 en vertegenwoordigt een oudere versie dan T. Naderhand heeft Achterberg de varianten uit M^1 *b* en T (r. 10 en 14) overgenomen in M^2. Dit is in de synopsis buiten beschouwing gelaten.
[2] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[3] Zie [663] 'Afscheid', noot 2.

[668] CLAUDE MONET

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Apollo* 2 (september 1947), p. 295.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 101.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 342.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b-c potlood

5	M^1	a	zoo zie ik je gezicht
		b	[ ] uw [ ]
	T-D^2		| |

9	*M*[1]	a	maar overal rondom waken uw wachten,
		c	[ ], met d'oogen dicht,
	T-D[2]		| |
10	*M*[1]	a	de zachte, onveranderlijke krachten
		b	met [ ]
		c	*[doorgehaald]*
	T-D[2]		*[ontbreekt]*
11	*M*[1]	a	van uwe liefde, sluimerend intusschen.
		b	[ ] [ ]
(10)		c	waakt uwe [ ]
	T-D[2]		| |

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht is, voorzover kan worden nagegaan, niet geïnspireerd op een specifiek schilderij van Claude Monet. Vgl. A. Middeldorp, *De wereld van Gerrit Achterberg*, p. 134.
[2] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[3] Zie [663] 'Afscheid', noot 2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[669] MARIA

OVERLEVERING

M[1] Eerste typoscript *D*[1], *H*-26.
T *De gids* 109.III (augustus 1946), p. 66.
M[2] Tweede typoscript, kopij *D*[1], *H*-55.
P[1] Eerste proef *D*[1], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[1], *H*-58.
D[1] *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 102.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-122.
D[2] *Verzamelde gedichten*, p. 343.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b potlood

4	*M*[1]	a	ongeboren in diamant
		b	een [ongeboren] [diamant]
	T-D[2]		| |

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[2] Zie [662] 'Kristal', noot 2.

[670] MARIA MAGDALENA

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 33.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 103.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 344.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 1 en 2.

[671] TRANCE

OVERLEVERING
M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 33–34.
M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 106.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 347.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b-c potlood

6 haar > u M^1 *b* > hem M^1 *c*-D^2
11 later > [later], M^1 *b*-D^2
15 name > [name], M^1 *b*-D^2

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 1 en 2.
[2] Zet-/typefout in *T-M*[2], r. 4: *herdheid* i.p.v. *hardheid*; zetfout in *P*[1]*-D*[1], r. 7: *ramen* i.p.v. *ramen.* (niet gecorrigeerd in *M*[3]).

[672] DOODLIED

OVERLEVERING

M[1] Eerste typoscript *D*[1], *H*-26.
T *Apollo* 1.7 (juli 1946), p. 41.
M[2] Tweede typoscript, kopij *D*[1], *H*-55.
P[1] Eerste proef *D*[1], *H*-57.
P[2] Tweede proef *D*[1], *H*-58.
D[1] *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 107.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-122.
D[2] *Verzamelde gedichten*, p. 348.

DATERING

Vóór december 1945

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b potlood
M[2] a typemachine, b potlood

Titel Doodlied > Doodslied *T*
1 woord, > woord *T-D*[2]
13 gena > gena *M*[2] *a* > [gen]â *M*[2] *b-D*[2]
17 betaald'. > betaald.' *T*
19 eene > held're *M*[1] *b-D*[2]
20 zijn > [zijn], *M*[1] *b-D*[2]

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht heeft behoord tot de verzameling gedichten die Achterberg op 4 mei 1946 aan *Standpunte* stuurde (zie [661] 'Duel', noot 2). Zie over de publicatie van dit gedicht in *Apollo* verder [663] 'Afscheid', noot 2.
[3] Bij *M*[1], r. 4 *gewestelijke* is in vreemde hand genoteerd: 'gewesten (?)'. Dit voorstel tot correctie is, waarschijnlijk door Achterberg, doorgehaald.

[673] DIAGNOSE

OVERLEVERING

M[1] Eerste typoscript *D*[1], *H*-26.
T *Ad interim* 4 (oktober 1947), p. 395.

M^2 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 110.
M^3 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 351.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a typemachine, b potlood (in onbekende hand)
M^2 a typemachine, b potlood

1	M^1	a	De dingen komen nu vertrouwlijk bij de sêrre:
		b	[ ] [vertrouw]e[lijk] [ ] [s]e[rre:]
	T		| | |
	M^2	a	| | vertrouwlijk | | sêrre:
		b	[ ] [s]e[rre:]
	P^1-D^2		| | vertrouwelijk | |

COMMENTAAR [1] Boven M^1, r. 1 is in fase b (onbekende hand) genoteerd: 'sère'. Deze aantekening is later doorgehaald.
[2] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[3] Zie [664] 'Registratie', noot 2.
[4] Zetfout in *T*, r. 4: *Ikwou* i.p.v. *Ik wou*

[674] AARZELING

OVERLEVERING M^1 Eerste typoscript D^1, *H*-26.
T *De gids* 109.III (augustus 1946), p. 67.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
M^3 Tweede typoscript, kopij D^1, *H*-55.
P^1 Eerste proef D^1, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^1, *H*-58.
D^1 *Inertie/Oude cryptogamen*, p. 111.
M^4 Kopij D^2, *H*-122.
D^2 *Verzamelde gedichten*, p. 352.

DATERING Vóór december 1945

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b-c potlood

10 ongeloovig. > *[doorgehaald]* M^1 *b* > [ongeloovig.] M^1 *c-*D^2

COMMENTAAR

[1] De doorhaling van M^1, r. 10 stamt mogelijk niet van Achterberg.
[2] Zie [661] 'Duel', noot 1.
[3] Zie [662] 'Kristal', noot 2.
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich.
[5] Zetfout in *T*, r. 2: *niet* i.p.v. *niets*; schrijffout in M^2, r. 4: *waarover,* i.p.v. *waarover*

[675] ARCEERING

OVERLEVERING

T *De gids* 109.III (augustus 1946), p. 67.
D^1 *Hoonte*, p. 44.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 207.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 673.

DATERING

Vóór 2 december 1945

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 den > de D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [662] 'Kristal', noot 2.

[676] KAFKA

OVERLEVERING

D^1 *Radar*, p. 10.
M^1 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^2 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^3 Manuscript, oorspronkelijk bij brief aan A. en E. Visser, 12 oktober 1946.
M^4 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.

D^2 *Oude cryptogamen*, p. 132.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 461.

DATERING Vóór 14 januari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] De datering van dit gedicht en [677] 'Schakelbord' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Radar*, waarvan Achterberg de kopij op 14 januari 1946 aan A.A. Balkema stuurde. De gedichten hebben in eerste instantie deel uitgemaakt van de bundel *Energie*, die gedichten bevatte uit 1944/1945 (zie verder [646] 'Qualiteit', noot 2 en 3). Dit gedicht is mogelijk eerder ontstaan: in 1940 las Achterberg Kafka's *Der Prozess*, in 1941 *Amerika* en in 1943 diens biografie door Max Brod. Zie *Biografie*, p. 421–424.
[2] Op 10 oktober 1946 vroeg Ab Visser Achterberg om een afschrift van dit gedicht (vgl. *Achterberg-Visser*, p. 10). Twee dagen later stuurde Achterberg M^3, dat gedateerd is '12–x–'46' en de opdracht 'voor Ab' bevat. Het handschrift bevindt zich thans in de collectie R. Kuipers van het NLMD.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door L. Kunz.
[4] Literatuur over het gedicht:
Houwink, R., 'Bij wijze van spreken.'
Timmers, J./N. Bokhove, 'Gerrit Achterbergs gedicht "Kafka".'
Vekeman, H.W.J., 'Kafka en de Nederlandse literatuur.'

[677] SCHAKELBORD

OVERLEVERING
D^1 *Radar*, p. 11.
M^1 Manuscript *Radar*, oorspronkelijk collectie J.Th. Stakenburg, *H*-30.
M^2 Manuscript *Radar*, collectie A.L. Sötemann, *H*-31.
M^3 Typoscript D^2, Querido-archief, *H*-56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-57.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-58.
D^2 *Oude cryptogamen*, p. 133.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 462.

DATERING Vóór 14 januari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [676] 'Kafka', noot 1.

[678] EINSTEIN

OVERLEVERING
D[1] *Energie*, p. 27.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 87.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 518.

DATERING
Vóór februari 1946

LEESTEKST
D[1]

COMMENTAAR
[1] De datering van [678] 'Einstein' tot en met [703] 'Cartografie' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Energie*. Op 1 februari 1946 stuurde Achterberg de definitieve kopij voor deze bundel aan C.A.J. van Dishoeck. Hij was samengesteld uit het restant van de geplande bundels *Quantiteit* (zie [635] 'Quantiteit', noot 1 en [646] 'Qualiteit', noot 2) en *Einstein*. De gedichten uit de bundels zijn mogelijk reeds in 1944 ontstaan. Zie verder § 25 en § 28.

[679] 4E DIMENSIE I

OVERLEVERING
T *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 702.
D[1] *Energie*, p. 28.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 88.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 519.

DATERING
Vóór februari 1946

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* *D*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR
[1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Op 15 februari 1946 stuurde Achterberg een aantal gedichten aan N.A. Donkersloot ter publicatie in *De nieuwe stem*. Op 17 mei ontving hij de, niet over-

geleverde, drukproeven van zeven gedichten (de niet-geplaatste gedichten kreeg hij op 11 juni terug). De gedichten werden opgenomen in de novemberaflevering van *De nieuwe stem*, onder de gezamenlijke titel 'Verzen aan een gestorvene'. Alhoewel de tijdschriftpublicatie strikt genomen ná de bundelpublicatie verscheen, vertegenwoordigt zij – gezien twee varianten in [685] 'Tegenwoordigheid' en [696] 'Positie' – een eerdere versie. Om die reden wordt *T* in de overlevering vóór D^1 geplaatst. Zie verder § 22.3.7.

[680] 4E DIMENSIE II

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 29.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 89.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 520.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[681] 4E DIMENSIE III

OVERLEVERING
T *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 702.
D^1 *Energie*, p. 30.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 90.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 521.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *T*

INGREEP Nummer III < II

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[onthreekt]* D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Zie [679] '4e Dimensie 1', noot 2. Van de reeks '4e Dimensie' werden alleen [679] '4e Dimensie 1' en dit gedicht in *T* gepubliceerd. Om die reden zal het reeksnummer van dit gedicht zijn aangepast.

[682] 4E DIMENSIE IV

OVERLEVERING

D^1 *Energie*, p. 31.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 91.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 522.

DATERING

Vóór februari 1946

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[683] 4E DIMENSIE V

OVERLEVERING

D^1 *Energie*, p. 32.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 92.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 523.

DATERING

Vóór februari 1946

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[684] TROMBOZE

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 33.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 93.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 524.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[685] TEGENWOORDIGHEID

OVERLEVERING
T *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 703.
D^1 *Energie*, p. 34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 94.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 525.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* D^1-D^3
5 doet > laat D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Zie [679] '4e Dimensie 1', noot 2.
[3] Zetfout in D^1-D^2, r. 2: *voor* i.p.v. *Voor* (niet gecorrigeerd in *M*).

[686] VERREKIJKER

OVERLEVERING *T* *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 704.

D^1 *Energie*, p. 35.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 95.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 526.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[onthreekt]* D^1-D^3
4 Ik > ik P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Zie [679] '4e Dimensie 1', noot 2.

[687] CONTINUÏTEIT

OVERLEVERING *T* *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 705.
D^1 *Energie*, p. 36.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 96.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 527.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[onthreekt]* D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Zie [679] '4e Dimensie 1', noot 2.

[688] FILM

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 37.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 97.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 528.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[689] CONSERVEN

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 38.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 98.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 529.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[690] PUNT

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 39.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 99.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 530.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES P^1 a gedrukt, b bl potlood

10 Allen > Allen P^1 *a* > [All]a[n] P^1 *b*-D^3

COMMENTAAR [1] Regel 10 van dit gedicht verwijst naar het verhaal 'De put en de slinger', onder andere opgenomen in E.A. Poe, *Fantastische vertellingen*. Vert. S. Vestdijk. Amsterdam, 1941, p. 138–155. Deze bundel bevindt zich in de collectie Achterberg.
[2] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[691] GANZEBORD

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 40.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 100.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 531.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[692] CONVEXE

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 41.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 101.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 532.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[693] ZIJN

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 42.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 102.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 533.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[694] I[3]

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 43.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 103.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 534.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[695] TIJDNOOD

OVERLEVERING D^1 *Energie*, p. 44.

P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 104.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 535.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[696] POSITIE

OVERLEVERING
T *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 706.
D^1 *Energie*, p. 45.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 105.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 536.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* D^1-D^3
8 er bij. > erbij. D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Zie [679] '4e Dimensie 1', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Frans door H. Fagne.

[697] SPIRAAL

OVERLEVERING
D^1 *Energie*, p. 46.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.

P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 106.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 537.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[698] o,ɣ

OVERLEVERING D^1 *Energie*, p. 47.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 107.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 538.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door M. O'Loughlin.

[699] NIRWANA

OVERLEVERING D^1 *Energie*, p. 48.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 108.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 539.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST D^1

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[700] ACROBATE

OVERLEVERING
T *De nieuwe stem* 1 (november 1946), p. 707.
D[1] *Energie*, p. 49.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 109.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 540.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel [Verzen aan een gestorvene] > *[ontbreekt]* *D*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.
[2] Zie [679] '4e Dimensie 1', noot 2.

[701] OVERDOOD

OVERLEVERING
D[1] *Energie*, p. 50.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 110.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 541.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *D*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 gij > hij *P*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[702] CONCAVE

OVERLEVERING
D[1] *Energie*, p. 51.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 111.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 542.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *D*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[703] CARTOGRAFIE

OVERLEVERING
D[1] *Energie*, p. 52.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 112.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 543.

DATERING Vóór februari 1946

LEESTEKST *D*[1]

COMMENTAAR [1] Zie [678] 'Einstein', noot 1.

[704] DAMASCUS

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Tijd en taak* 25 januari 1947, p. 7.
D[1] *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 21.
D[2] *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 17.

P^1 Proef D^3, H-54.
D^{3-4} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 17.
P^2 Proef D^5, H-90.
D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 17.
P^3 Eerste proef D^6, H-88.
P^4 Tweede proef D^6, H-89.
D^6 *Cryptogamen III*, p. 277.
M^2 Kopij D^7, H-122.
D^7 *Verzamelde gedichten*, p. 602.

DATERING

Eind 1945/begin 1946

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

5	M^1-T	waarin gij om uzelve heenging,
	D^1-D^5	| | uzelven | |
	P^3-D^7	| | heen ging,
7	M^1-T	die u misschien een meter overdroeg,
	D^1-D^7	| | micron | |
12	M^1-T	'Ga naar Damascus . Daar wordt u gezegd
	D^1-D^7	| |, daar | |
13	M^1	wat ge moet doen. Ga naar Damascus . Recht'.
	T	| |– recht'.
	D^1-D^7	| |. Recht.'
14	M^1	Nu wacht ik op het woord dat u bevrijdt.
	T	Hier | |
	D^1-D^7	Blind werd ik tusschen andren weggeleid.

COMMENTAAR

[1] De datering van [704] 'Damascus' tot en met [709] '*Jezus schreef met zijn vinger in het zand*' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van de bundel *En Jezus schreef in 't zand*. Eind 1945 bracht Achterberg zijn plannen voor deze bundel ter sprake, in juli 1946 stuurde hij de definitieve kopij aan de uitgever, Bert Bakker. Zie verder § 30.
[2] M^1 maakt deel uit van een verzameling typoscripten, die Jan Vermeulen in april/mei 1946 heeft vervaardigd op basis van Achterbergs manuscripten. Zie verder § 32.1.
[3] Op 2 november 1946 stuurde Achterberg een onbekend aantal gedichten aan J.G. Bomhoff, redacteur van *Tijd en taak*, waaronder zeer waarschijnlijk ook dit gedicht. Op 17 november bedankte Bomhoff voor de gedichten, 'waarvan ik

vooral Mozaiek prachtig vind. [...] Vindt u goed, dat ik het met een enkel voorzichtig woord inleid bij onze lezers?' Het door Bomhoff genoemde gedicht 'Mozaïek' ([705] '*Gij ligt in craquelé verloren*') zou echter niet in *Tijd en taak* verschijnen. Bij 'Damascus' is wel een toelichting van Bomhoff geplaatst. Zie verder § 22.3.10.

4 Dit gedicht is vertaald in het Arabisch door S. Ṣā'ib.

5 Literatuur over het gedicht:
B[omhoff], J.G., 'Damascus.'

[705] 'GIJ LIGT IN CRAQUELÉ VERLOREN'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [4] (juli/augustus 1946), p. 507.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
M^3 Typoscript, uit correspondentie J.G. Bomhoff.
D^1 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 22.
D^2 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 18.
P^1 Proef D^3, *H*-54.
D^{3-4} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 18.
P^2 Proef D^5, *H*-90.
D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 18.
P^3 Eerste proef D^6, *H*-88.
P^4 Tweede proef D^6, *H*-89.
D^6 *Cryptogamen III*, p. 278.
M^4 Kopij D^7, *H*-122.
D^7 *Verzamelde gedichten*, p. 603.

DATERING

Eind 1945/begin 1946

LEESTEKST

M^1

INGREEP

5 mozaïek < mozaïk

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Mozaïek *T*-D^7
Opdracht *[ontbreekt]* > (aan een gestorvene) M^3
3 een > één D^1-D^7
4 telkens > immer *T*-M^2
4 te voren. > tevoren. M^3
8 uw > het D^1-D^7

10 hebben, > hebben D^1-D^7
11 bereiken, > bereiken D^1-D^7
13 sluiten, > sluiten. D^1-D^7
14 maar > Maar D^1-D^7
14 voorgoed > voor goed P^3-D^7

COMMENTAAR

[1] Zie [704] 'Damascus', noot 1 en 2.
[2] Over de publicatie van dit gedicht in *Criterium*, samen met vijf andere gedichten, zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 32.1.3.
[3] M^3 heeft behoord tot de gedichten die Achterberg op 2 november 1946 aan J.G. Bomhoff stuurde ter publicatie in *Tijd en taak* (zie [704] 'Damascus', noot 3). Het bevat het volgende onderschrift: 'Uit de bundel "En Jezus schreef in 't zand", die het a.s. najaar bij Daamen's Uitg. Mij. verschijnt.' Waarschijnlijk werd het gedicht niet in *Tijd en taak* opgenomen vanwege de eerdere publicatie in *Criterium*.
[4] Zetfout in D^2-P^2 en P^3, r. 6: *gedeelte* i.p.v. *gedeelde* (in P^2 en P^3 met potlood gecorrigeerd).

[706] CODE

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
D^1 *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 23.
D^2 *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 19.
P^1 Proef D^3, *H*-54.
D^{3-4} *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 19.
P^2 Proef D^5, *H*-90.
D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 19.
P^3 Eerste proef D^6, *H*-88.
P^4 Tweede proef D^6, *H*-89.
D^6 *Cryptogamen III*, p. 279.
M^2 Kopij D^7, *H*-122.
D^7 *Verzamelde gedichten*, p. 604.

DATERING

Eind 1945/begin 1946

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine
P^3 a gedrukt, b bl potlood

1 M^1 De levenskracht , die gij eenmaal bezat ,
D^1-D^7 | |o| |o

2	M^1		verdeel ik nu over het abc.
	D^1-D^5		verdeelt zich | | a b c.
	P^3	a	| | A B C.
		b	[ ] abc.
	P^4-D^7		| |
5	M^1		Het zijn, binnen het vers, de letters God,
	D^1-D^7		| | is, in 't | | figuratie: | |
6	M^1		liefde, gedicht, gedaante en idee,
	D^1-D^5		te vinden met de letters g-o-d,
	P^3	a	| | G-O-D,
		b	[ ] g,o,d,
	P^4-D^7		| |
7	M^1	a	gespeld als G,o,d; i,d,e,e;
		a	{in deze volgorde maar niet per se,} *[zie noot 1]*
	D^1-D^7		in deze volgorde, maar niet per se,
12	M^1		De dichter, onder 't schrijven, weegt en wikt ;
	D^1-D^7		| |,
14	M^1-D^5		totdat de deur eindelijk opengaat.
	P^3-D^7		| | open gaat.

COMMENTAAR

[1] De presentatie van M^1, r. 7 is onzeker. Op het door Jan Vermeulen vervaardigde typoscript is *gespeld als G,o,d; i,d,e,e; in deze volgorde maar niet per se,* als één regel getypt. Het is zeer onwaarschijnlijk dat een dergelijke, uitzonderlijk lange, regel door Achterberg is geïntendeerd. Uit het feit dat Vermeulen het eerste gedeelte van de regel (*gespeld als G,o,d; i,d,e,e;*) naderhand met potlood heeft omcirkeld, zou kunnen worden afgeleid dat de twee gedeelten op het oorspronkelijke manuscript als open varianten waren genoteerd. In de synopsis is voor deze reconstructie gekozen, al zijn andere combinaties denkbaar. Vanwege de problematische weergave van deze regel wordt M^1 niet als leestekst afgedrukt.
[2] Zie [704] 'Damascus', noot 1 en 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce en M. O'Loughlin (2x), in het Esperanto door J. Holtzer en in het Italiaans door G. van Woudenberg/F. Nicosia.
[4] Literatuur over het gedicht:
Bolhuis, A.J., 'Het vers, dat in u ligt.'
Doel, H.G. van den, 'Achterbergs voorland.'
Jansen, J.F., 'Het decoderen van de werkelijkheid.'
Janssens, M., '"Code". Een sleutel voor Gerrit Achterberg.'
Kusters, W., 'Ketenen tekenen.'
Kusters, W., *Arenden, ketenen.*

[707] 'IK VUL MET MIJN GEDACHTEN'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
D[1] *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 24.
D[2] *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 20.
P[1] Proef *D*[3], *H*-54.
D[3-4] *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 20.
P[2] Proef *D*[5], *H*-90.
D[5] *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 20.
P[3] Eerste proef *D*[6], *H*-88.
P[4] Tweede proef *D*[6], *H*-89.
D[6] *Cryptogamen III*, p. 280.
M[2] Kopij *D*[7], *H*-122.
D[7] *Verzamelde gedichten*, p. 605.

DATERING
Eind 1945/begin 1946

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
Titel *[ontbreekt]* > Deoïde *D*[1]-*D*[7]

COMMENTAAR
[1] Zie [704] 'Damascus', noot 1 en 2.

[708] AVONDMAAL

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, bij brief aan J.J. Buskes, 27 juni 1946.
T *In de waagschaal* 10 augustus 1946, p. 4.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-43.
D[1] *En Jezus schreef in 't zand*[1], p. 25.
D[2] *En Jezus schreef in 't zand*[2], p. 21.
P[1] Proef *D*[3], *H*-54.
D[3-4] *En Jezus schreef in 't zand*[3-4], p. 21.
P[2] Proef *D*[5], *H*-90.
D[5] *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 21.
P[3] Eerste proef *D*[6], *H*-88.
P[4] Tweede proef *D*[6], *H*-89.
D[6] *Cryptogamen III*, p. 281.
M[3] Kopij *D*[7], *H*-122.
D[7] *Verzamelde gedichten*, p. 606.

DATERING Eind 1945/begin 1946

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 menschenmaatschappij. > mensenmaatschappij. *T*
6 gelijk > gelijk, *T-M*^{2}
8 gesticht, > gesticht; *T-M*^{2}
19 liefgehad, > liefgehad *T-M*^{2} > lief gehad, *D*^{1}-*D*^{7}

COMMENTAAR

[1] Zie [704] 'Damascus', noot 1.
[2] Op 27 juni 1946 stuurde Achterberg, uit dank voor een gift ter gelegenheid van zijn huwelijk, dit gedicht (*M*^{1}) en [709] *'Jezus schreef met zijn vinger in het zand'* aan J.J. Buskes. Beide manuscripten bevatten de opdracht 'voor Ds Buskes'. Buskes zal hebben gezorgd voor de publicatie van dit gedicht in *In de waagschaal*, waarvan hij redacteur was. Zie verder § 22.3.10.
[3] *M*^{2} is geplakt in een exemplaar van de eerste druk van *En Jezus schreef in 't zand*, afkomstig uit het bezit van Hans Roest. Op 4 april 1947 schreef Achterberg aan hem: 'Bert Bakker had m'n bundel nog vóór Paschen willen brengen, maar het kon blijkbaar niet. Hij is bijna gereed en een ex. bewaar ik voor je.' Het manuscript is gereproduceerd in catalogus nr. 12/II van Bubb Kuyper te Haarlem.
[4] In *P*^{2} is onder de tekst van het gedicht het volgende onderschrift getypt: 'uit: Gerrit Achterberg, *En Jezus schreef in 't zand.* 6e druk 1954. Daamen N.V., Den Haag.' Het is niet bekend waarvoor dit heeft gediend.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma.
[6] Literatuur over het gedicht:
Haantjes, J., 'Bij een gedicht van Gerrit Achterberg.'

[709] 'JEZUS SCHREEF MET ZIJN VINGER IN HET ZAND'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
M^2 Manuscript, bij brief aan J.J. Buskes, 27 juni 1946.
T *Vrij Nederland* 6 juli 1946, p. 9.
M^3 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *En Jezus schreef in 't zand*^{1}, p. 26.
D^2 *En Jezus schreef in 't zand*^{2}, p. 22.
P^1 Proef *D*^{3}, *H*-54.
D$^{3-4}$ *En Jezus schreef in 't zand*$^{3-4}$, p. 22.
P^2 Proef *D*^{5}, *H*-90.

D^5 *En Jezus schreef in 't zand*[5], p. 22.
P^3 Eerste proef D^6, *H*-88.
P^4 Tweede proef D^6, *H*-89.
D^6 *Cryptogamen III*, p. 282.
M^4 Kopij D^7, *H*-122.
D^7 *Verzamelde gedichten*, p. 607.

DATERING Eind 1945/begin 1946

LEESTEKST M^1

INGREEP 9 hij < Hij

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	M^1-M^3	*[ontbreekt]*
	D^1-D^7	En Jezus schreef in 't zand
1	M^1-M^3	Jezus schreef met zijn vinger in het zand.
	D^1-D^7	| | Zijn | |
3	M^1-M^3	niet wat hij schreef, hij was het zelf vergeten,
	D^1-D^7	| | Hij | | Hij | |
4	M^1-M^3	verzonken in de woorden van zijn hand.
	D^1-D^7	| | Zijn | |
5	M^1-M^3	De schriftgeleerden, die hem aan de tand
	D^1-D^7	| | Hem | |
7	M^1-M^2	hartstochten naar een andere man bezeten,
	T	| | andren | |
	M^3-D^7	| | andere | |
8	M^1-M^3	de schriftgeleerden stonden aan een kant.
	D^1-D^7	| | de | |

[De volgende regels ontbreken in M^1:]

M^2-D^7, r. (9)–(10):

(9)	M^2-M^3	Zondig niet meer, zei hij, ik oordeel niet.
	D^1-D^7	| | Hij, | |
(10)	M^2-M^3	Ga heen . Wij zijn hetzelfde zoo ge ziet.
	D^1-D^7	| |o en luister, luister naar het lied.
(10/11)	M^2-D^7	*[strofewit]*

M^1-D^7, r. 9(11)–12(14):

9(11)	M^1-M^3	En hij stond recht. De woorden lieten los
	D^1-D^7	| | Hij | |
10	M^1	van hun figuur en brandden in de blos ,
(12)	M^2	| |o
	T	| |,
	M^3-D^7	| |o
11	M^1	waarmee zij heenging, als een kind zoo licht.
(13)	M^2	| | ze | |
	T-D^7	| | zij | |
12(14)	M^1-M^3	Zoo geestelijk schreef Jezus zijn gedicht.
	D^1-D^7	| | Zijn | |

COMMENTAAR

[1] Zie [704] 'Damascus', noot 1 en 2.
[2] M^2 bevat de opdracht: 'voor Ds Buskes' (zie [708] 'Avondmaal', noot 2).
[3] In T is het gedicht geïllustreerd. Onder het gedicht staat een aankondiging van de bundel *En Jezus schreef in 't zand.* Over de publicatie zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 22.3.10.
[4] Zetfout in D^1-D^6, r. 2: *zich* i.p.v. *Zich* (in M^4 door D. Wolthers gecorrigeerd); schrijffout in M^3, r. (9): *niet* i.p.v. *niet.*; zetfout in T, r. (13): *hij* i.p.v. *zij*
[5] Dit gedicht is vertaald in het Engels door S. Wiersma.
[6] Literatuur over het gedicht:
Maele, R.J. van de, 'Zandtapijt (2).'
Nienaber-Luitingh, M., '"Brandend van den Heiligen Geest".'
Wage, H.A., 'Tekst en thema.'

[710] CREATIE

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, H-34.
T *Apollo* 3 (februari 1948), p. 70.
D^1 *Hoonte*, p. 23.
P^1 Eerste proef D^2, H-88.
P^2 Tweede proef D^2, H-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 185.
M^2 Kopij D^3, H-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 652.

DATERING

Vóór 18 februari 1946

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

12 grauwe > lege *T-D*[3]

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft deel uitgemaakt van Achterbergs tweede inzending bij *Apollo*, die op 18 februari 1946 werd ontvangen (zie [663] 'Afscheid', noot 2).
[2] Literatuur over het gedicht:
Louw, P., 'Sirkel en reghoek in die gedig "Creatie" van Gerrit Achterberg.'

[711] DOORNROOSJE

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [4] (juli/augustus 1946), p. 508.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D[1] *Doornroosje*, p. 7.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 247.
D[3] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 100.
*D*4 *Voorbij de laatste stad*[2], p. 118.
M[3] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 610.

DATERING

Voor april/mei 1946

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 edelhert > edelhert, *M*[2]
6 eikeknoesten. > eikenknoesten. *M*[2]

COMMENTAAR

[1] De datering van [711] 'Doornroosje' tot en met [737] 'Kegelsnede' is gebaseerd op de datering van *M*[1], dat deel uitmaakt van een verzameling door Jan Vermeulen vervaardigde typoscripten. Zie § 32.1.
[2] Zie [705] '*Gij ligt in craquelé verloren*', noot 2.
[3] Zetfout in *P*[1]-*D*[2], r. 4: *schrikken* i.p.v. *schrikken.* (in *M*[3] door D. Wolthers met potlood gecorrigeerd).
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski en in het Engels door P. Boyce.
[5] Literatuur over het gedicht:
Middeldorp, A., 'Het eeuwig avontuur.'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Kompas der Nederlandse letterkunde.* Red. C. Eggink e.a. Amsterdam, 1947, p. 10.
D[1] *Doornroosje*, p. 8.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 248.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 611.

DATERING

Voor april/mei 1946

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel	*M*[1]	*[ontbreekt]*	
	T-D[3]	Status quo	
8	*M*[1]	in 't oog van God de blinde vlek ,	
	T-D[3]	| |°	
10	*M*[1]	Ik heb geen lot. Een woeste bloei	
	T-D[3]	Nooit worden wij verleden tijd.	*[← M*[1]*, 12]*
11	*M*[1]	springt op achter mijn tred.	
	T-D[3]	Ik heb geen lot. Een woeste bloei	*[← M*[1]*, 10]*
12	*M*[1]	Nooit worden wij verleden tijd.	
	T-D[3]	springt op achter mijn tred.	*[← M*[1]*, 11]*

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Dit gedicht en [730] 'Hameln' zal Achterberg vóór 16 juli 1946 hebben gestuurd aan de redactie van *Kompas der Nederlandse letterkunde.* Op die datum sloot de termijn van inzending. Deze bloemlezing verscheen pas in oktober 1947. Zie verder § 32.1.5.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[713] COMPLEMENTARITEIT I

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.

D^1 *Doornroosje*, p. 9.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 249.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 612.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Complementariteit < *[ontbreekt]* M^1
Nummer I < *[ontbreekt]* M^1
12 midden < wezend M^1
12 eind; < eind, M^1

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] De leestekst van de reeks [713–716] 'Complementariteit' is niet gebaseerd op M^1 vanwege de problematische status van de door Jan Vermeulen vervaardigde typoscripten van [714] 'Complementariteit II' en [716] 'Complementariteit IV' (zie verder de commentaar aldaar).
[3] De reeks [713–716] 'Complementariteit' is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[714] COMPLEMENTARITEIT II

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
D^1 *Doornroosje*, p. 10.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 250.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 613.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Complementariteit < *[ontbreekt]* M^1
Nummer II < *[ontbreekt]* M^1
1 deelen < delen M^1
13 noodig om te zorgen < meer noodig die om u moeten zorgen M^1

COMMENTAAR

[1] De status van M^1, r. 13 is problematisch. Mogelijk berust deze uitzonderlijk lange regel op een door Jan Vermeulen gemaakte vergissing bij het overtypen. Omdat het zeer onwaarschijnlijk is dat een dergelijke lezing door Achterberg is geïntendeerd, wordt M^1 niet als leestekst afgedrukt (zie ook [713] 'Complementariteit I', noot 2).
[2] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[3] Zie [713] 'Complementariteit I', noot 3.
[4] Typefout in M^1, r. 6: *andere,* i.p.v. *andre,* (door J. Vermeulen met potlood gecorrigeerd).

[715] COMPLEMENTARITEIT III

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
D^1 *Doornroosje*, p. 11.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 251.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 614.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Complementariteit < *[ontbreekt]* M^1
Nummer III < *[ontbreekt]* M^1
3 ze < het M^1
5 gerucht; < gerucht. M^1
6 geuren < Geuren M^1

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [713] 'Complementariteit I', noot 2 en 3.

[716] COMPLEMENTARITEIT IV

OVERLEVERING
- M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
- D^1 *Doornroosje*, p. 12.
- P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
- P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
- D^2 *Cryptogamen III*, p. 252.
- M^2 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 615.

DATERING
Vóór april/mei 1946

LEESTEKST
D^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Complementariteit < *[ontbreekt]* M^1
Nummer IV < *[ontbreekt]* M^1
5 het < 't M^1
11 verloopen; < buitenom verloopen; M^1
13 werklijkheid < werkelijkheid M^1
14 is er < er is M^1

COMMENTAAR
[1] Vanwege de problematische status van M^1, r. 11 wordt M^1 niet als leestekst afgedrukt (zie ook [714] 'Complementariteit II', noot 1).
[2] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[3] Zie [713] 'Complementariteit I', noot 3.

[717] 'GIJ HANGT ALLEEN MET DRADEN AAN ELKAAR'

OVERLEVERING
- M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
- *T* *Criterium* [4] (juli/augustus 1946), p. 506.
- D^1 *Doornroosje*, p. 13.
- P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
- P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
- D^2 *Cryptogamen III*, p. 253.
- M^2 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 616.

DATERING
Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

INGREEP 5 dit < Dit

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Fotogram *T-D*[3]
9 dit > het D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[718] 'IK RAAK DE TIJD IN 'T VORE, TOEKOMST IS'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
D^1 *Doornroosje*, p. 14.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 254.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 617.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[onthreekt]* > Electrolyse D^1-D^3
12 haar > zijn D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[3] Zetfout in D^1, r. 9: *eemaal* i.p.v. *eenmaal*

[719] OPTIEK

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, *H*-27.
M^2 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.

T *Criterium* [4] (juli/augustus 1946), p. 507.
*D*¹ *Doornroosje*, p. 16.
*P*¹ Eerste proef *D*², *H*-88.
*P*² Tweede proef *D*², *H*-89.
*D*² *Cryptogamen III*, p. 256.
*M*³ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 619.

DATERING Tussen 22–23 maart en april/mei 1946

LEESTEKST *M*²

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*¹ a-d potlood
*P*¹ a gedrukt, b potlood

Titel *M*¹ a *[ontbreekt]*
d Optiek
*M*²-*D*³ | |

1 *M*¹ De herfst wordt weer met boomen geel en rood :
*M*² | |;
T-*D*³ | |:

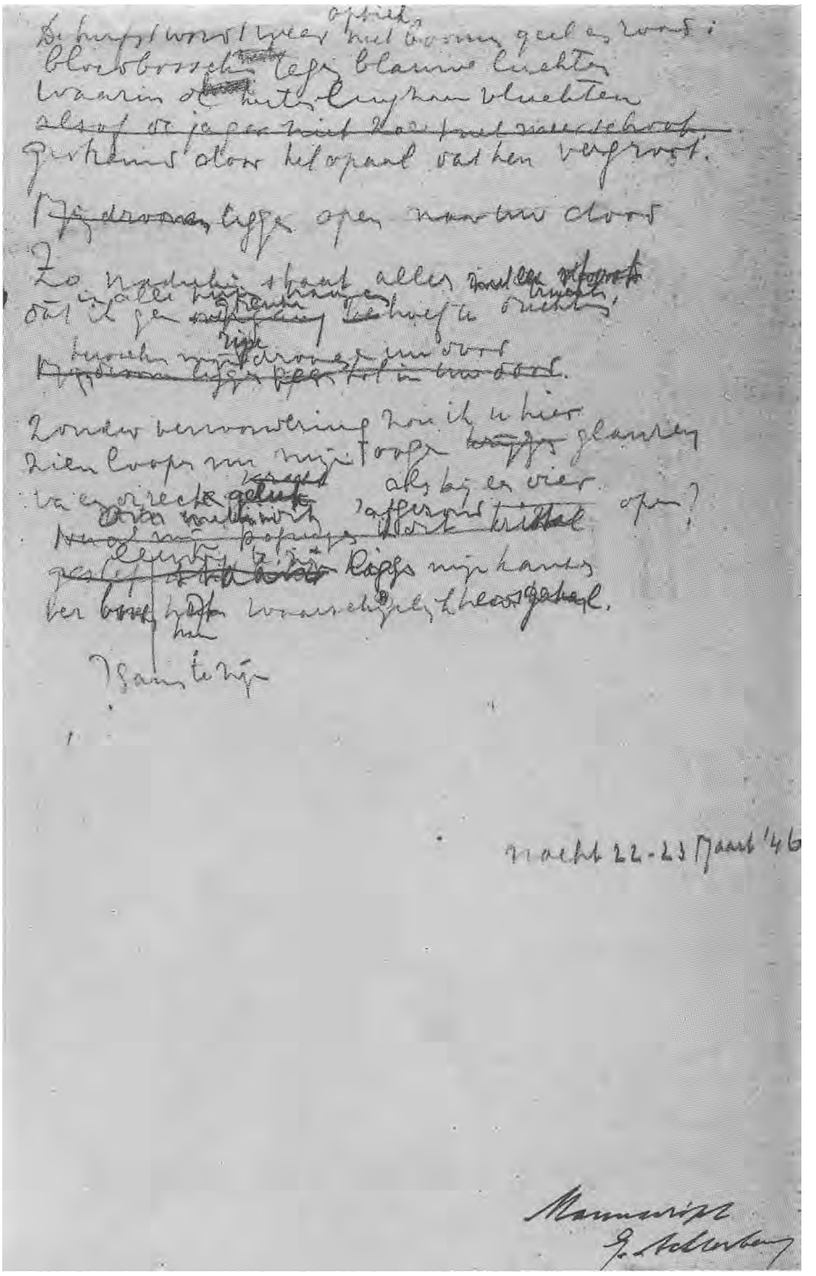
2 *M*¹ a bloedbosschen tegen blauwe luchten
b [bloed]{verten*[?]*}[ ]
b [bloedbosschen] [ ]
*M*²-*D*³ | |,

3 *M*¹ a waarin de herten langzaam vluchten
b [ ]{ hazen*[?]* }[ ]
b [ ] [herten] [ ]
*M*²-*D*³ | |,

4 *M*¹ a alsof de jager niet zoo snel meer schoot.
a gestremd door het opaal dat hen vergroot.
*M*²-*D*³ | |

4/5 *M*¹-*D*³ *[strofewit]*

5 *M*¹ a Mijn droomen liggen open naar uw dood
b Zo naderbij staat alles in de dood
c [ ] met een stoot
*M*²-*D*¹ Zóó | |,
*P*¹ a Zo | |
b [Z]ó [ ]
*P*² | |
*D*²-*D*³ Zo | |

[719] 'Optiek', M^1 (collectie NLMD)

6	M^1	b	dat ik geen overgang behoef te duchten	
		c	[ ] grenzen [hoef] [ ]	
		d	– in alle tuinen hangen vruchten ,	
	M^2-D^3		| | –,	
7	M^1	b	[∘]	
		d	[dat ik geen grenzen hoef te duchten]	*[= M^1 c, 6]*
	M^2-D^3		| |	
8	M^1	b	Mijn droomen liggen open tot in uw dood.	*[← M^1 a, 5]*
		b	[ ] ver [ ]	
		d	tusschen mijn droomen en uw dood	
		d	[ ] rijpe [droomen en uw dood]	
	M^2-D^3		| |.	
8/9	M^1	b	*[strofewit]*	
	M^2-D^3		| |	
9	M^1	b	Zonder verwondering zou ik u hier	
	M^2-D^3		| |	
10	M^1	b	zien loopen nu mijn oogen krijgen	
		b	[ ] glanzen	
	M^2-D^3		| |, | |	
11	M^1	b	van een direct [∘], als bij een dier	
		b	[ ] *[xxxxx]*[,] [ ]	
		c	[ ] [direct]e kracht[,] [ ]	
		d	[ ] [direct] geluk [,] [ ]	
	M^2-D^3		| |.	
11/12	M^1	b	*[geen strofewit]*	
	M^2-D^3		*[strofewit]*	
12	M^1	b	Nu al mijn pogingen [∘]	*[? door* pogingen*]*
		c	[ ] in dit kristal*[?]*	*[? door* kristal*[?]]*
		d	U te *[xxxxxx]* dit	
		d	Om met u in [dit] afgerond [kr]ista[l]	
		d	[ ]{open} [ ]	*[? na* open*]*
	M^2-D^3		| | afgerond | |	
13	M^1	b	geslepen in dit licht*[?]* komen mijn kansen	
		c	[ ] staan liggen [mijn kansen]	
		d	eeuwig te zijn [ ]	
		d	{samen te zijn} [ ]	*[? voor* samen te zijn*]*
	M^2-D^3		samen te zijn, | |	

14	M^1	b	ver over hun waarschijnlijkheden heen
		c	[ ] boven het [waarschijnlijkh]eidsgetal.
		c	[ ]{hun} [ ] *[? door* hun *en* het*]*
	M^2-D^3		| | hun | |

COMMENTAAR

[1] In M^1 noteerde Achterberg onder de tekst van het gedicht: 'nacht 22–23 Maart '46' (zie afbeelding). Achterberg stuurde het manuscript op 10 september 1946 aan Joan Th. Stakenburg, die hem gevraagd had om 'oorspronkelijke kladjes' voor zijn handschriftenverzameling (zie de Verantwoording, p. 14).
[2] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1 en 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[720] PROTEÏNE

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 38.
D^1 *Doornroosje*, p. 18.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 258.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 621.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1, r. 11–14:

10/11	M^1	*[strofewit]*
11	M^1	Meting en mooglijkheid bevatten
12	M^1	de eenheid om uw dood te schatten.
12/13	M^1	*[strofewit]*
13	M^1	De statistieken loopen door.
14	M^1	Ik ben u graphisch op het spoor.
		[Hier eindigt M^1]

T-D[3], r. (11)–(14):

(10/11) *T-D*[3] *[geen strofewit]*

(11) *T-D*[3] De statistieken loopen door. *[← M*[1]*, 13]*

(11/12) *T-D*[3] *[strofewit]*

(12) *T-D*[3] Meting en mooglijkheid bevatten *[← M*[1]*, 11]*

(13) *T-D*[3] de eenheid om uw dood te schatten. *[← M*[1]*, 12]*

(14) *T* Ik ben u graphisch op het spoor.
D[1]*-D*[3] | | grafisch | |

[Hier eindigen T-D[3]*]*

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Op 15 september 1946 verzocht D.J. Opperman Achterberg om 'nog 'n paar van u beste jongste gedigte' ter aanvulling van Achterbergs eerste inzending bij *Standpunte*. Op 24 september 1946 stuurde Achterberg 'zeven nieuwe verzen', waaronder dit gedicht. Zie verder § 32.1.1.
[3] Typefout in *M*[1], r. 4/5: *[geen strofewit]* i.p.v. *[strofewit]* en in r. 9: *teeken* i.p.v. *teekenen* (beide door Jan Vermeulen met potlood gecorrigeerd). Zetfout in *T*, r. 13: *schatten* i.p.v. *schatten.*
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[5] Literatuur over het gedicht:
Brems, H., 'Gerrit Achterberg. Proteïne.'

[721] 'KOUDE NOORDZEEËN ZIJN IN MIJ ONTSTAAN'

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [4] (juli/augustus 1946), p. 509.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D[1] *Doornroosje*, p. 20.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 260.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 623.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M[1]

INGREEP

2 nieuwguineawolken < nieuwgineawolken

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > IJsmassief *T-D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1 en 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[722] RASTER

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 38.
D[1] *Doornroosje*, p. 22.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 262.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 625.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

1 oponthoud, > oponthoud; *T-D*[3]
5 gij > ge *D*[1]-*D*[3]
8 samenhoudt. > tegenhoudt. *T*

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [720] 'Proteïne', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[723] WILLINK

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T[1] *Gooische klanken* 31 mei 1946.
M[2] Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.

T^2 *Vrij Nederland* 14 juni 1947, p. 7.
D^1 *Doornroosje*, p. 23.
T^3 *Pen en penseel. Bijzonder nummer van* Critisch bulletin *uitgegeven in de zomer van 1947*, p. 224.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 263.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 626.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

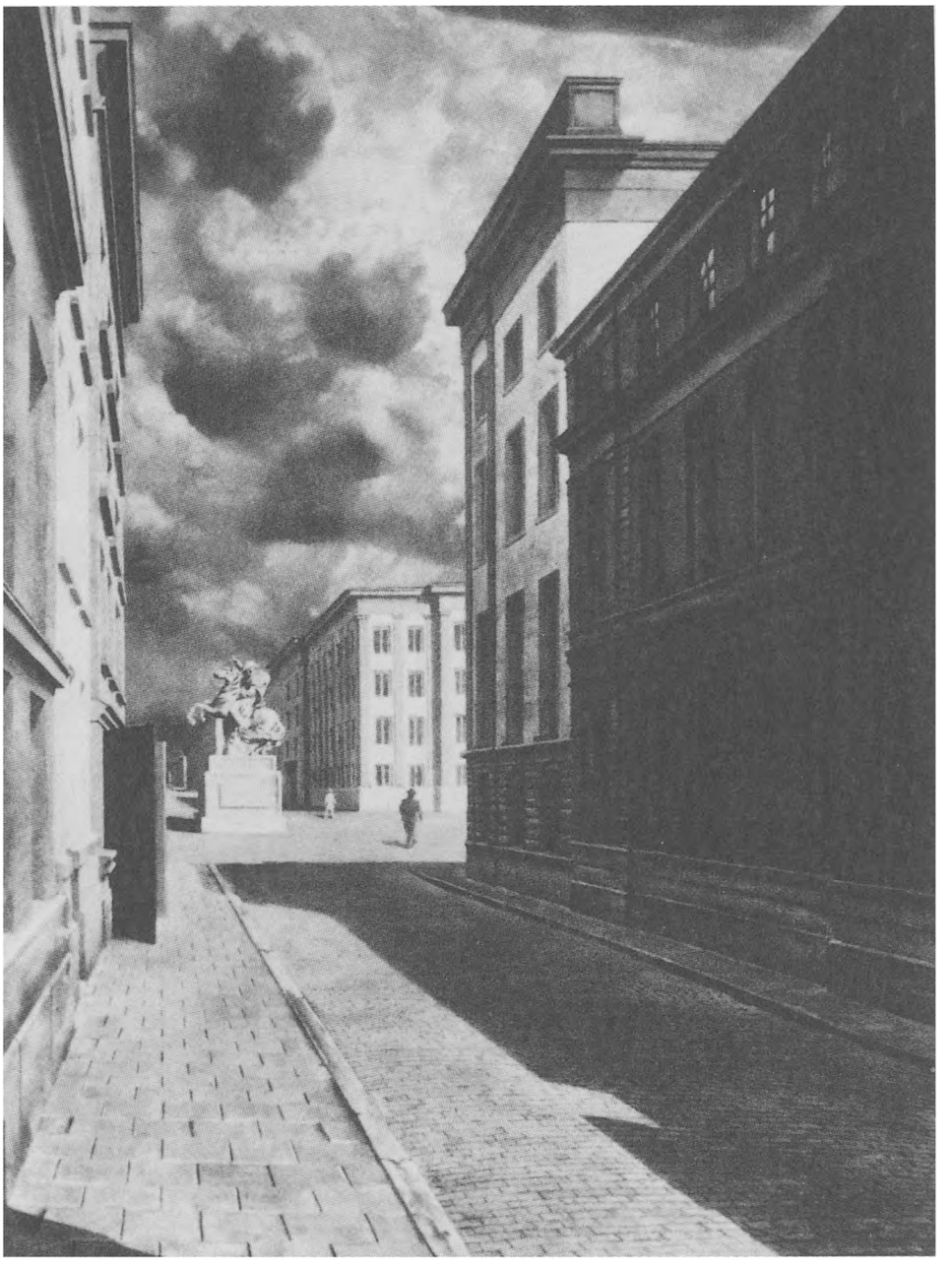
M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Willink > Onheil T^2-D^1, P^1-D^3
2 van morgen > vanmorgen T^2-D^3
3 samen > samen, T^3
4 cijfers, > cijfers T^2-D^3
5 vreezen. > vreezen; M^2
6 Ik > ik M^2
7 vergeten, > vergeten; T^2-D^3
8 voor, > voor T^2-D^3
9 vroeg, > vroeg T^2-D^3
12 gekomen > gekomen, M^2
14 vrouw, > vrouw T^2-D^1, P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht is geïnspireerd op het schilderij 'Straat met standbeeld' (1934; ook bekend als 'Straat met geopende deuren') van A.C. Willink (1900–1983) (zie afbeelding).
[2] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[3] Achterberg heeft dit gedicht voorgelezen tijdens de uitreiking van de Pinksterprijs op 27 mei 1946. Bij die gelegenheid heeft hij het gedicht afgestaan aan Max Teipe ter publicatie in het dagblad *Gooische klanken*, waar het bij het verslag van de uitreiking is afgedrukt (zie M. Ber [= M.B. Teipe], 'De Pinksterprijs').
[4] Zie over de opname van dit gedicht in *Pen en penseel* [232] 'Jan Toorop', noot 5.
[5] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski en in het Engels door K. Snoek.

A.C. Willink, 'Straat met standbeeld' (zie [723] 'Willink')

[724] EXCENTRIEK

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
D^1 *Doornroosje*, p. 24.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 264.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 627.

DATERING
Vóór april/mei 1946

LEESTEKST
M^1

COMMENTAAR
[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[3] Zetfout in P^1-D^2, r. 13: *verschiet.* i.p.v. *verschiet,* (in M^2 in onbekende hand (rode ballpoint) als voorstel tot correctie aangegeven).

[725] DEVALUATIE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 36–37.
D^1 *Doornroosje*, p. 25.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 265.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 628.

DATERING
Vóór april/mei 1946

LEESTEKST
M^1

INGREEP
7 Som < Soms

COMMENTAAR
[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [720] 'Proteïne', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[4] Literatuur over het gedicht:
Perre, R. van de, 'De dood overwinnen.'

[726] 'NU REGENT HET OOK IN UW NACHT'

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 37.
D^1 *Doornroosje*, p. 26.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 266.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 629.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Regendroppels *T*-D^3
7 druppelt; > druppelt, D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [720] 'Proteïne', noot 2.
[3] N.A. Donkersloot heeft Achterberg voorgesteld om in r. 3 'stippels' te vervangen door 'tepels' (brief, 27 augustus 1947). Achterberg antwoordde op 6 september 1947: '"tepels" zou ten aanzien van "kussen" inderdaad reëel zijn, doch denk je ook niet dat met deze vervanging de abstractie van "stippels" verloren ging?'
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[727] DESCARTES

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 30.
D^1 *Doornroosje*, p. 27.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 267.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 630.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES P^1 a gedrukt, b-c bl potlood

Titel M^1-D^1 Descartes
P^1 a | |
c Cogito ergo sum
P^2-D^3 | |

Motto M^1-D^1 cogito ergo sum
P^1 a | |
b (c[ogito] [ergo] [su]m)
c *[doorgehaald]*
P^2-D^3 *[ontbreekt]*

1 M^1 Gij nam zelfstandigheden aan ,
T-D^3 | |°

4 M^1 en liet het einde van u gaan ;
T-D^3 | |,

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[3] Literatuur over het gedicht:
Reijmerink, J., 'Achterberg en Descartes.'

[728] PERPETUUM MOBILE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 37.
D^1 *Doornroosje*, p. 29.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 269.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 632.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [720] 'Proteïne', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[729] BEKLEMRECHT

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 36.
D[1] *Doornroosje*, p. 30.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 270.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 633.

DATERING
Vóór april/mei 1946

LEESTEKST
M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
8 wordt > werd *T-D*[3]
10 ligt > ligt, *T*

COMMENTAAR
[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [720] 'Proteïne', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[4] Zetfout in *D*[3], r. 1: *dode* i.p.v. *de dode* (gecorrigeerd in *Verzamelde gedichten*[4]).

[730] HAMELN

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Kompas der Nederlandse letterkunde.* Red. C. Eggink e.a. Amsterdam, 1947, p. 9.
D[1] *Doornroosje*, p. 31.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 271.
D[3] *Voorbij de laatste stad*[1], p. 98.
D[4] *Voorbij de laatste stad*[2], p. 116.
M[2] Kopij *D*[5], *H*-122.
D[5] *Verzamelde gedichten*, p. 634.

DATERING
Vóór april/mei 1946

LEESTEKST *T*

INGREEP 2 zwaar. < zwaar

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 *M*[1] voordat zij u de laatste hulp verleenen.
T-D[5] | | steun | |

14 *M*[1] winkelend bij [∘]
T-D[5] | | Van Zanten & De Groot.

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [712] '*Ik sta verslonden van het oogenblik*', noot 2.
[3] Volgens W. Hazeu is 'het slot van het gedicht' afkomstig van M. Mok (*Biografie*, p. 669).
[4] Zetfout in *P*[1]-*D*[2], r. 13: *wordt* i.p.v. *word* (in *M*[2] door D. Wolthers met potlood gecorrigeerd).
[5] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[6] Literatuur over het gedicht:
W[ilderode], A. v[an], 'Gedichten verheerlijken.'

[731] 'IN DEZE SNEEUW BEN IK EEN TEEKENING'

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 32.
D[1] *Hoonte*, p. 12.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 174.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 641.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Sneeuw *T-D*[3]
7 de zelfde > dezelfde *T-D*[3]

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1. Bovenaan M^1 noteerde Jan Vermeulen (potlood): 'Doornroosje/Hoonte'. Er zijn verder geen aanwijzingen dat overwogen is dit gedicht in *Doornroosje* op te nemen.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes.
[3] Literatuur over het gedicht:
Stolk, F.R.W., 'Sneeuwt het? Ja het sneeuwt.'

[732] ADAM

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [4] (juli/augustus 1946), p. 506.
M^2 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Hoonte*, p. 19.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 181.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 648.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

13 verbeelden > verbeelden, T-M^2

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1 en 2.
[2] Literatuur over het gedicht:
Bolhuis, A.J., 'De dichter van het vers, dat niet bedierf.'
Mourits, B., 'Een ansichtkaart uit de Achterhoek.'

[733] DICHTKUNST

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Ad interim* 4 (april 1947), p. 134.
D^1 *Hoonte*, p. 22.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.

D^2 *Cryptogamen III*, p. 184.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 651.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 kristal, > bestel, *T*-D^3
4 geluk > kristal *T*-D^3
14 rondom een nu gegeven evenaar. > tegen de nu gevonden evenaar. *T*-D^3

COMMENTAAR [1] Bij M^1, r. 4 *geluk* noteerde Jan Vermeulen (potlood) als voorstel tot correctie: 'kristal?'.
[2] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.
[4] Literatuur over het gedicht:
Boer, T. de, 'Filosofie en poëzie.'
Fens, K., 'Waarover moet het gaan?'
Peperkamp, B., 'Er mag geen nagel tussen kunnen.'

[734] ZELFMOORDENAAR

OVERLEVERING M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 39.
D^1 *Hoonte*, p. 36.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 198–199.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 665.

DATERING Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

INGREEP 6/7 *[strofewit]* < *[geen strofewit]*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Zelfmoordenaar > Suicide D^1-D^3
6 dacht, > dacht *T*
6 daar buiten > daarbuiten *T*
12 werd > wordt D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [720] 'Proteïne', noot 2.
[3] Zetfouten in *T*, r. 5: *been* i.p.v. *been,* en in r. 7: *gebeurd, was* i.p.v. *gebeurd was,*

[735] OLIFANT

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
M^2 Manuscript, 17 augustus 1946, *H*-32.
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 31.
M^3 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 58.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 221.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 687.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 eten, werken, > werken, eten, M^2-D^3
4 gij > ge M^2-D^3
8 over trekt. > overtrekt. *T*-D^3
9 Tiran en God, > Tyran en god, M^2-D^3
11 vindt. > vindt; M^2
12 Een > een M^2
12 blijven. > blijven; M^2
13 Leer > leer M^2
13 duizend maal. > duizendmaal. M^2

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] *M*[2] is een manuscript in het 'Gastenboek' van Puckje en Theo Mooij (A. Marja) en bevat het onderschrift: 'Bij ons bezoek, 17 Aug. '46.' Zie over dit bezoek § 33.1.
[3] Zetfout in *P*[1]-*D*[2], r. 2: *ontwaken* i.p.v. *ontwaken.* (niet gecorrigeerd in *M*[4]); schrijffout in *M*[2], r. 8: *Zoolang* i.p.v. *zoolang*

[736] INFLATIE

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Centaur* 2 (1946–1947), p. 256.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 15.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 17.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 720.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST

M[1]

COMMENTAAR

[1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.
[2] Zie [626] 'Vestdijk', noot 3.
[3] Zetfout in *D*[2], r. 8: *uitgespeeld.* i.p.v. *uitgespeeld* (in *M*[3] in onbekende hand (rode ballpoint) als voorstel tot correctie aangegeven).

[737] KEGELSNEDE

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, collectie J. Vermeulen, *H*-28.
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 28.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 18.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 20.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 723.

DATERING

Vóór april/mei 1946

LEESTEKST M^1

COMMENTAAR [1] Zie [711] 'Doornroosje', noot 1.

[738] KINDERANGST

OVERLEVERING
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 34.
D^1 *Hoonte*, p. 42.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 205.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 671.

DATERING Vóór 4 mei 1946

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 2.

[739] HET WEER IS GOED

OVERLEVERING
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 34.
D^1 *Hoonte*, p. 53.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 216.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 682.

DATERING Vóór 4 mei 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

8 En > en D^1-D^3
9 den > de D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 2.
[2] Op 24 oktober 1949 schreef Bert Bakker naar aanleiding van de verschijning van *Hoonte* aan Achterberg: 'In "Het weer is goed" sta ik zelf zó ten voeten uit, dat het me vanmorgen de keel dichtkneep. De hele Nederlandse lyriek cadeau voor één Achterberg.'
[3] Zetfout in D^1-D^2, r. 11: *iedereen* i.p.v. *iedereen.* (niet gecorrigeerd in *M*).

[740] HERZELVING

OVERLEVERING

T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 35.
D^1 *Hoonte*, p. 46.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 209.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 675.

DATERING

Vóór 4 mei 1946

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Blijkens een aantekening van Jan Vermeulen is dit gedicht afkomstig uit het 'Gedateerde schrift', dat gedichten bevatte die in het begin van 1937 waren ontstaan (zie § 6.1). De beginregel van het gedicht staat ook vermeld op een eerste inventarisatie voor *Morendo* (zie § 21.4.2). Het gedicht is niet overgeleverd in het materiaal van *Morendo* en werd niet in de bundel opgenomen.
[2] Zie [661] 'Duel', noot 2.

[741] DORP

OVERLEVERING

T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 35.
D^1 *Hoonte*, p. 43.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 206.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 672.

DATERING

Vóór 4 mei 1946

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 2.
[2] Zetfout in P^1-D^2, r. 6: *is.* i.p.v. *is,* (niet gecorrigeerd in *M*).

[742] LENTE

OVERLEVERING
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 35.
D^1 *Hoonte*, p. 51.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 214.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 680.

DATERING Vóór 4 mei 1946

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 haren maagdelijken > hare maagdelijke D^1-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [661] 'Duel', noot 2.

[743] WOESTIJN

OVERLEVERING
T *Standpunte* 2.1 (januari 1947), p. 36.
D^1 *Hoonte*, p. 49.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 212.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 678.

DATERING Vóór 4 mei 1946

LEESTEKST *T*

COMMENTAAR

[1] Zie [661] 'Duel', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Hebreeuws door S. van Messel [= J. Meijer].

[744] TWEE SONNETTEN VOOR SPANJE I

OVERLEVERING

T *De vrije katheder* 17 juli 1946, p. 183.
D^1 *Hoonte*, p. 35.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 197.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 664.

DATERING

Vóór 15 juni 1946

LEESTEKST

T

INGREPEN

1 viaduct < viadiuct
3 nog van vandaag < nog vandaag

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Twee sonnetten voor Spanje > Terreur D^1-D^3
Nummer I > IV D^1-D^3
6 heet: > heet; D^1-D^3
8 den > de D^1-D^3
10 den > de D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Begin 1946 heeft P.E. Eldering Achterberg om een bijdrage gevraagd voor een aan Spanje gewijd nummer van *De vrije katheder*, dat bedoeld was als protest tegen het bewind van Franco. De sluitingsdatum was gesteld op 15 juni 1946. Achterberg heeft vier gedichten gestuurd, waarvan [744–745] 'Twee sonnetten voor Spanje' werden opgenomen (met onder beide gedichten: '1946'). De twee andere gedichten, [746–747] 'Voor Spanje', werden op 12 juli 1946 aan Achterberg geretourneerd. Zie verder § 32.1.4.
[2] In D^1-D^3 vormen [744–745] 'Twee sonnetten voor Spanje' en [746–747] 'Voor Spanje' de reeks 'Terreur'.
[3] Zetfout in P^1-D^2, r. 9: *stilte* i.p.v. *stilte.* (in *M* door D. Wolthers (potlood) gecorrigeerd).
[4] Literatuur over het gedicht:
Heynders, O., 'Poëticale discontinuïteit bij Achterberg.'

[745] TWEE SONNETTEN VOOR SPANJE II

OVERLEVERING
T *De vrije katheder* 17 juli 1946, p. 183.
D^1 *Hoonte*, p. 33.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 195.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 662.

DATERING
Vóór 15 juni 1946

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Twee sonnetten voor Spanje > Terreur D^1-D^3
4 diktator > dictator D^1-D^3
14 den > de D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [744] 'Twee sonnetten voor Spanje I', noot 1 en 2.
[2] Zetfout in P^1-D^2, r. 6: *trappen* i.p.v. *trappen.* (in *M* in onbekende hand (rode ballpoint) als voorstel tot correctie aangegeven).
[3] Literatuur over het gedicht:
Heynders, O., 'Poëticale discontinuïteit bij Achterberg.'

[746] VOOR SPANJE I

OVERLEVERING
T *Tijd en taak* 11 januari 1947, p. 5.
D^1 *Hoonte*, p. 32.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 194.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 661.

DATERING
Vóór 15 juni 1946

LEESTEKST
T

INGREEP
8 noodlot < noodloot

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel Voor Spanje > Terreur D^1-D^3
12 den > de D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht en [747] 'Voor Spanje II' hebben behoord tot Achterbergs inzending bij *De vrije katheder*, maar werden niet opgenomen (zie [744] 'Twee sonnetten voor Spanje I', noot 1). Op 2 november 1946 stuurde Achterberg de gedichten aan J.G. Bomhoff ter publicatie in *Tijd en taak*. Zie verder § 32.1.4.
[2] In *T* is boven de twee gedichten een reproductie van het schilderij 'Het fusilleren van de opstandelingen op 3 mei 1808 te Madrid' van F. Goya (1746–1828) afgedrukt.
[3] Zie [744] 'Twee sonnetten voor Spanje I', noot 2.
[4] Literatuur over het gedicht:
Heynders, O., 'Poëticale discontinuïteit bij Achterberg.'

[747] VOOR SPANJE II

OVERLEVERING

T *Tijd en taak* 11 januari 1947, p. 5.
D^1 *Hoonte*, p. 34.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 196.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 663.

DATERING

Vóór 15 juni 1946

LEESTEKST

T

INGREEP

9 Tusschen < Tuschen

VARIANTEN EN CORRECTIES

M a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Reekstitel	*T*		Voor Spanje
	D^1-D^3		Terreur
Nummer	*T*		II
	D^1-D^3		III
5	*T*-D^2		moordenaars van het noorden, die nog net
	M	a	| |
		b	weerwolven uit het noorden, ook maar net
	D^3		| |

6	*T-D*²		konden ontkomen aan de dioscuren;
	M	a	| |
		b	de dans ontsprongen in die laatste uren;
	*D*³		| |
7	*T-D*²		Germaansche wolven, huilend met d'ongure
	M	a	| |
		b	[ ] monsters[,] [ ]
	*D*³		| |
8	*T-D*²		monsters van Barcelona en Madrid.
	M	a	| |
		b	honden [ ]
	*D*³		| |
10	*T*		van de guerrilla, hun gering getal
	*D*¹-*D*³		| | guerilla, | |

COMMENTAAR

[1] Zie [746] 'Voor Spanje 1', noot 1 tot en met 3.
[2] Literatuur over het gedicht:
Heynders, O., 'Poëticale discontinuïteit bij Achterberg.'

[748] 'IS EELCO SÖTEMANN VOOR NIETS BEGONNEN?'

OVERLEVERING

*M*¹ Kopie manuscript, uit correspondentie A.L. Sötemann/I.R. van Pesch.
T *Podium* 4 (augustus/september 1948), p. 691.
*D*¹ *Hoonte*, p. 31.
*P*¹ Eerste proef *D*², *H*-88.
*P*² Tweede proef *D*², *H*-89.
*D*² *Cryptogamen III*, p. 193.
*M*² Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 660.

DATERING

Kort vóór 3 augustus 1946

LEESTEKST

*M*¹

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel *[ontbreekt]* > Eelco *T-D*³
6 bloemen > bloemen, *T-D*³
8 cocon > cocon, *T-D*³
13 ontvangen; > ontvangen. *T-D*³
14 gij zijt met hem > Hij is met u *T-D*³

COMMENTAAR

[1] In M^1, r. 14 *gij* lijkt de *g* over een andere letter te zijn geschreven, maar de oorspronkelijke lezing is op de fotokopie niet te ontcijferen. A.L. Sötemann, die mij de kopie verstrekte, vermoedt dat Achterberg eerst heeft willen schrijven: 'hij is met u' (vgl. *T*-D^3).
[2] Dit gedicht is geschreven naar aanleiding van het overlijden van Eelco Sötemann (11–23 juli 1946), zoontje van A.L. Sötemann en I.R. Sötemann-van Pesch. M^1 bevat de opdracht: 'voor Eelco's ouders'. Op 3 augustus 1946 schreef A.L. Sötemann een lange bedankbrief aan Achterberg. Volgens Sötemann heeft Achterberg hem later verteld 'dat het gedicht ontstaan is doordat hij zo getroffen was door het feit dat het jongetje gecremeerd werd (vandaar wel die "rechte vlammen"), iets wat natuurlijk in zijn omgeving volstrekt onbekend, om niet te zeggen: ongehoord was'. (Brief aan mij, 8 augustus 1994.)
[3] In 1948 heeft Achterberg dit gedicht ter publicatie afgestaan aan Ed. Hoornik voor *Vrij Nederland* en aan Adriaan Morriën voor *Criterium* (zie [790] 'Afreis, noot 1). De redactie van *Criterium* vond het 'van te persoonlijke strekking' (ongedateerde brief A. Morriën, [april 1948]). Vervolgens stuurde Achterberg het gedicht in juni 1948, samen met [797] 'Sexoïde' en [798] 'Robot', aan Gerrit Borgers ter publicatie in *Podium*. Op 11 augustus 1948 schreef Borgers dat de gedichten pas in de november-aflevering geplaatst konden worden, maar op 15 augustus stuurde hij de proeven van dit gedicht en [798] 'Robot', die toch nog in de augustus/september-aflevering konden worden opgenomen. Zie verder § 32.3.3.
[4] Volgens A. Middeldorp heeft Achterberg hem verteld dat hij in de eerste regel van het gedicht 'Eelco Sötemann' wilde veranderen in 'het gestorven kind' (A. Middeldorp, 't Woord heeft het laatste woord', p. 199).

[749] DOODBEELD

OVERLEVERING

D^1 *Doornroosje*, p. 15.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 255.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 618.

DATERING

Vóór augustus/september 1946

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] De datering van [749] 'Doodbeeld' tot en met [753] 'Blokkeering' is gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis van *Doornroosje*. Zie § 33.1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[750] VERWILDERING

OVERLEVERING
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 27.
D^1 *Doornroosje*, p. 17.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 257.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 620.

DATERING
Vóór augustus/september 1946

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
5 sterrebeelden > sterrenbeelden D^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Zie [749] 'Doodbeeld', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[751] AUSCHWITZ

OVERLEVERING
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 33.
D^1 *Doornroosje*, p. 19.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 259.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 622.

DATERING
Vóór augustus/september 1946

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
10 afgehaakt > afgehaakt, D^1-D^3
11 vreemde > barre P^1-D^3
12 Krijtletters > Krijtletters, D^1-D^3
12 mijn eigen > een vreemde P^1-D^3

12 geschreven > geschreven, D^1-D^3
14 afgemaakt. > zoekgemaakt. P^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [749] 'Doodbeeld', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski en H.J. Schädlich en in het Spaans door F. Carrasquer.

[752] PERMANENT WAVE

OVERLEVERING

D^1 *Doornroosje*, p. 21.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 261.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 624.

DATERING

Vóór augustus/september 1946

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [749] 'Doodbeeld', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.
[3] Zetfout in P^1-D^2, r. 9: *weer,* i.p.v. *weer.* (niet gecorrigeerd in *M*).

[753] BLOKKEERING

OVERLEVERING

D^1 *Doornroosje*, p. 28.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 268.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 631.

DATERING

Vóór augustus/september 1946

LEESTEKST

D^1

COMMENTAAR

[1] Zie [749] 'Doodbeeld', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door A.G. Piechorowski.

[754] KLERK

OVERLEVERING
T *Vrij Nederland* 28 september 1946, p. 4.
M^1 Manuscript, oorspronkelijk collectie H. Roest, *H*-34.
D^1 *Hoonte*, p. 27.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 189.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 656.

DATERING
Vóór 28 september 1946

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 mooglijkheid > mogelijkheid D^1-D^3
7 staat, > staat. D^1-D^3
8 zoo > zo M^1 > Zo D^1-D^3
8 de aap. > den aap. D^1-D^3
12 wist; > wist, M^1 > wist. D^1-D^3
13 want > Want D^1-D^3
13 ongewender, > ongewender M^1

COMMENTAAR
[1] Over de publicatie van dit gedicht in *Vrij Nederland* zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 32.1.6.

[755] STATUS NASCENDI

OVERLEVERING
T *Centaur* 2 (1946–1947), p. 255.
D^1 *Hoonte*, p. 8.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 170.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 637.

DATERING
Eind 1946/begin 1947

LEESTEKST
T

COMMENTAAR [1] Zie [626] 'Vestdijk', noot 3.

[756] STATUS MORENDI

OVERLEVERING
T *Centaur* 2 (1946–1947), p. 256.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 16.
M^1 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 18.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 721.

DATERING Eind 1946/begin 1947

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Status morendi > Status moriendi *P*-D^3
9 bedenk, > bedenk *P*-D^3

COMMENTAAR [1] Zie [626] 'Vestdijk', noot 3.
[2] Zetfout in D^2, r. 13: *de* i.p.v. *der* (niet gecorrigeerd in M^2).

[757] 'O MINIMUM DAT ZONDER MENSCHEN IS'

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, *H*-47.
M^2 Typoscript, kopij *T*, *H*-44.
T *Kroniek van kunst en kultuur* 8 (november 1947), p. 325.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 7.
M^3 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 9.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 712.

DATERING Vóór 1947

LEESTEKST M^1

ONTWIKKELINGSGANG

De eerste, getypte versie van dit gedicht bestaat uit negen regels (*M*[1] I a). Deze versie heeft Achterberg vervolgens in potlood en anilinepotlood (fasen b-g) met een strofe (r. (10)–(13)) uitgebreid. Een eerste versie van r. (10)–(13) noteerde Achterberg onder de getypte tekst (*M*[1] II). Door de regels plaatste hij een vraagteken en vervolgens hernam hij daaronder r. (10)–(11) (*M*[1] III). Daarna haalde Achterberg *M*[1] II/III in één keer door en schreef hij eronder een nieuwe versie van r. (10)–(13) (*M*[1] IV). Nadat hij een onvolledig alternatief voor r. (12)–(13) genoteerd had (*M*[1] V), heeft hij het schrijfproces waarschijnlijk onderbroken, want de regels werden in een andere schrijfstof vervolledigd (fase f). Ten slotte haalde hij – wederom in potlood – ook deze regels weer door en schreef hij onderaan het blad de uiteindelijke versie van r. (12)–(13) (*M*[1] VI).

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b-e potlood, f anilinepotlood, g potlood

Titel	*M*[1] I	a	*[ontbreekt]*
		f	Erker
	M[2]-*D*[3]		| |
6	*M*[1] I	a	En gij zijt nimmer weggegaan.
		f	[ ] weggeweest[.]
	M[2]-*D*[3]		| |
9	*M*[1] I	a	met dit aandachtig raam.
		f	[ ] nauwlettend [ ]
		g	[ ] [aandachtig] [ ]
	M[2]-*D*[3]		| |
			[Hier eindigt M[1] *a]*
			M[1] II/III, r. (10)–(13):
(9/10)	*M*[1] II	b	*[strofewit]*
(10)	*M*[1] II	b	Het tweegesprek vangt weder aan
	III	c	{En het gesprek vangt weder aan}
		d	Het twee[gesprek] [ ]
(11)	*M*[1] II	b	want gij zijt nimmer weggeweest *[← M*[1] *I, 6]*
	III	c	{dat u [∘] niet meer verliest }
		c	{[ ] zich [ ]} *[? door* zich *en* u*]*
(12)	*M*[1] II	b	De stilte luistert, onbevreesd
(13)	*M*[1] II	b	dat ge niet zoudt bestaan
			[? door M[1] *II, r. (10)–(13); vervolgens (fase d) zijn M*[1] *II/III in één keer doorgehaald]*

M^1 IV-D^3, r. (10)–(13):

(9/10)	M^1 IV		*[strofewit]*	
	M^2-D^3		| |	
(10)	M^1 IV	d	Het tweegesprek vangt weder aan	
	M^2-D^3		| |,	
(11)	M^1 IV	d	dat zich niet meer in u verliest	
	M^2-D^3		| |:	
(12)	M^1 IV	d	omdat ge niet meer kon bestaan	*[? voor de regel]*
	V	e	{[°]}	
		f	Als in [*[e]*en spiegel, die u kiest]	*[= M^1 V e, (13)]*
	VI	g	Uit deze spiegel die u kiest	
	M^2-D^3		uit | |	
(13)	M^1 IV	d	want gij zijt nimmer weggeweest	
	V	e	{Een spiegel, die u kiest}	*[? door de regel]*
		f	kunt gij hier niet vandaan.	
	VI	g	kunt gij niet meer vandaan.	
	M^2-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] De datering van M^1 is gebaseerd op het gegeven dat de getypte versie de spelling De Vries en Te Winkel heeft. Op M^1 tekende Achterberg aan: 'AdI?', wat er op kan wijzen dat hij dit gedicht eerst ter publicatie aan *Ad interim* heeft gestuurd.
[2] Op 5 oktober 1947 vroeg D.A.M. Binnendijk Achterberg om een bijdrage voor *Kroniek van kunst en kultuur*. Achterberg stuurde vier gedichten, waarvan dit gedicht en [782] 'Mamré' gepubliceerd werden in de november-aflevering. Op Achterbergs (ongedateerde) brief tekende Binnendijk aan: '2 in petto'. In *Kroniek van kunst en kultuur* zou echter alleen nog [758] '*Nu zijn wij eindelijk bijeen*' ('Uiteindelijk') verschijnen. Zie verder § 32.2.10.
[3] Vanaf M^2 staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[758] 'NU ZIJN WIJ EINDELIJK BIJEEN'

OVERLEVERING

M^1	Typoscript, *H*-47.
T	*Kroniek van kunst en kultuur* 9 (december 1948), p. 335.
P	Proef D^1, *H*-48.
D^1	*Sneeuwwitje*, p. 27.
M^2	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 29.
M^3	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 732.

DATERING Vóór 1947

LEESTEKST *M*[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a typemachine, b-c potlood
M[2] a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Titel	*M*[1]	a	*[onthreekt]*
		c	Uiteindelijk
	T-D[3]		| |
1	*M*[1]	a	Nu zijn wij eindelijk bijeen
		b	[*[W]*ij zijn] uit[eindelijk] [ ]
		c	[*[U]*iteindelijk zijn wij] [ ]
	T-D[3]		| |
3	*M*[1]	a	Duizendmaal kom ik langs u heen
		a	[ ] ga [ ]
	T		Duizend maal | |
	P-D[3]		Duizendmaal | |
4/5	*M*[1]		*[geen strofewit]*
	T		*[strofewit]*
	P-D[3]		*[geen strofewit]*
6	*M*[1]		om u weer in te halen ;
	T		| |.
	P-D[3]		| |;
7	*M*[1]		en vroeger was het eenderlei,
	T		En | |
	P-D[1]		en | |
	M[2]	a	| |
		b	[ ] enerlei,
	D[2]*-D*[3]		| |

COMMENTAAR
[1] De datering van *M*[1] is gebaseerd op het gegeven dat de getypte versie de spelling De Vries en Te Winkel heeft.
[2] Zie [757] '*O minimum dat zonder menschen is*', noot 2.
[3] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[759] 'GIJ HEBT U UIT MIJ WEGGENOMEN'

OVERLEVERING *M* Typoscript, *H*-47.

DATERING Vóór 1947

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] De datering van dit gedicht is gebaseerd op het gegeven dat *M* de spelling De Vries en Te Winkel heeft.
[2] In 1948 heeft Achterberg dit gedicht en [760] '*Al sta ik in uw vleesch geaderd*' samengevoegd tot één gedicht, [807] 'Transplantatie' (zie verder het apparaat aldaar).

[760] 'AL STA IK IN UW VLEESCH GEADERD'

OVERLEVERING *M* Typoscript, *H*-47.

DATERING Vóór 1947

LEESTEKST *M*

COMMENTAAR [1] Zie [759] '*Gij hebt u uit mij weggenomen*', noot 1 en 2.

[761] HOONTE

OVERLEVERING
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 28.
M[1] Manuscript, collectie A.L. Sötemann, *H*-40.
M[2] Manuscript, collectie J.B.W. Polak, *H*-41.
M[3] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 7.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 169.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 636.

DATERING Vóór januari 1947

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

2 strepen > streepen *M*[1]
6 aan de andre kant > later even oud *M*[2]-*D*[3]

8 speeltoneel > speeltooneel M^1
13 achtergrond, > achtergrond – M^1

COMMENTAAR

[1] De datering van [761] 'Hoonte' tot en met [766] 'Democraat' is gebaseerd op de publicatie in *Criterium*, samen met zeven gedichten van oudere datum. Over de inzending zijn geen gegevens bekend. Zie verder § 32.1.8.
[2] Op 23 maart 1947 schreef A.L. Sötemann aan Achterberg: 'Gerrit, toen jullie de laatste maal bij ons waren zei je dat je een vers Mariahoeve had geschreven dat je aan mij wilde opdragen. Als je intussen niet van mening veranderd bent, wil je me dan eens een afschrift toesturen? Je begrijpt dat ik er nogal benieuwd naar ben.' Achterberg heeft toegezegd dit gedicht aan hen op te zullen dragen, want in een ongedateerde brief (eind maart/begin april) bedankte Sötemann Achterberg voor 'de opdracht van *Hoonte* aan ons beiden. Ik had 't inderdaad al in Criterium gelezen, maar was er niet helemaal zeker van of het 't vers was dat je bedoelde. Ik vind het een prachtig sonnet. Vooral het laatste terzet is subliem, en ben dus heel blij dat je het ons wilt opdragen.' Tijdens een bezoek van het echtpaar Sötemann in Neede heeft Achterberg het beloofde afschrift (M^1) gemaakt, dat de opdracht 'voor Guus en Ida' bevat en gedateerd is 'Paschen 1947' (= 6–7 april 1947).
[3] De herkomst van M^2 is niet bekend. Het manuscript is gereproduceerd in *Commentaar op Achterberg*, tussen p. 120 en p. 121 (afbeelding [6]).
[4] Op de tentoonstelling *Van jaar tot jaar, van boek tot boek* te Den Haag (25 oktober–9 december 1956) is een manuscript van dit gedicht tentoongesteld. Welk manuscript dit is geweest, is niet bekend.
[5] Vanaf M^2 staat dit gedicht in de nieuwe spelling.
[6] Literatuur over het gedicht:
Mourits, B., 'Een ansichtkaart uit de Achterhoek.'
Sötemann, A.L., 'Achterberg thuis en op reis.'
Zoeten, C. van, 'In de Achterhoek.'

[762] AUTODROOM

OVERLEVERING

T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 29.
M^1 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 14.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 176.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 643.

DATERING

Vóór januari 1947

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *P*[1] a gedrukt, b bl potlood

4 miniaturen > miniatuur *P*[1] *a* > [miniatuu]r- *P*[1] *b*-*D*[3]
5 automatieken rond. > auto's de baan in 't rond. *P*[1]-*D*[3]
7 achter de sturen > van achter 't stuur *P*[1]-*D*[3]
8 de > naar de *P*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [761] 'Hoonte', noot 1.

[763] QUADRATUUR

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, *H*-47.
T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 29.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 19.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 21.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 724.

DATERING Vóór januari 1947

LEESTEKST *T*

ONTWIKKELINGSGANG *M*[1] bevat een eerste, onvolledige aanzet in typoscript (*M*[1] a, r. 1–8). In eerste instantie schreef Achterberg in potlood (fasen b-c) een vervolg op deze regels, hieronder afzonderlijk gepresenteerd als *M*[1] I/II, r. (9)–(14). In dit tekstgedeelte bracht hij vervolgens in anilinepotlood enkele wijzigingen aan; daarnaast voegde hij r. 13 toe en breidde hij het gedicht verder uit met r. 16–17 (*M*[1] III). In potlood (fase h) markeerde hij ten slotte een doublure in r. 9 en 13 (die in *T* is opgeheven) en haalde hij een open variant in r. 12 door.

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a typemachine, b-c potlood, d-g anilinepotlood, h potlood

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
g Quadratuur
T-*D*[3] | |

1 *M*[1] a Een hooge loop over de steenen
b [ ] harde [loop over de steenen]
T-*D*[3] | |, | |

2	*M*¹-*D*³		heeft mij vanavond toegeschenen	
3	*M*¹-*D*³		haar gang te zijn, ik stormde naar	
4	*M*¹-*D*³		de deur: een leege straat, alleen	
5	*M*¹-*D*³		een been, dat om de hoek verdween.	
5/6	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*	
6	*M*¹-*D*³		Zoo zal het altijd wezen waar	
7	*M*¹	a	ik wonen zal: een straat en gij	
		b	[ik] [wo]on[:] een eenzaam huis [en gij]	
	T-*D*³		| |	
8	*M*¹-*D*³		komt midden in de nacht voorbij	
			*M*¹ I/II, r. (9)–(14):	
(9)	*M*¹ I	b	een werklijkheid, die van mij is	
	II	c	als van een afgelegd bezoek	*[? na de regel]*
(10)	*M*¹ I	b	– ik weet, dat ik mij niet vergis, –	
	II	c	uw [werklijkheid, die van mij is]	*[= M¹ I b, (9)]*
(11)	*M*¹ I	b	[∘] gestrekte hoek	*[? na* hoek*]*
	II	c	[– ik weet, dat ik mij niet vergis, –]	*[= M¹ I b, (10)]*
(12)	*M*¹ II	c	maakt met mijn hart een rechte [hoek]	*[= M¹ I b, (11)] [???* door rechte hoek*]*
(13)	*M*¹ II	c	ik loop de huizenblokken om:	
(14)	*M*¹ II	c	hetzelfde been staat andersom.	
			[Hier eindigen M¹ I-II]	
			*M*¹ III-*D*³, r. 9–17:	
9	*M*¹ III	d	[als van een afgelegd bezoek]	*[= M¹ II c, (9)]*
		d	{waarom of ik u niet vervloek?}	
	T-*D*³		als van een afgelegd bezoek:	
			[M¹ III d, r. 9 waarom of ik u niet vervloek? *is in de marge geschreven en met een pijl verbonden met* als van een afgelegd bezoek. *Een mogelijkheid is ook dat de regel bedoeld is als nieuwe regel 10. In potlood (fase h) plaatste Achterberg een vraagteken door de regel en verwees hij met een pijl naar de verwante regel M¹ III d, 13]*	
10	*M*¹ III	d	[uw werklijkheid, die] gaande [is]	*[= M¹ II c, (10)]*
	T-*D*³		| |,	
11	*M*¹ III	d	[– ik weet, dat ik mij niet vergis , –]	*[= M¹ II c, (11)]*
	T		| | –,	
	P-*D*³		| |, –	

12	M^1 III	d	[maakt met mijn hart een rechte hoek]	*[= M^1 II c, (12)]*
		d	[ ]{^de tijd} [ ]	*[? door* de tijd*]*
		d	[ ]{plotseling} [ ]	
		h	[ ] [plotseling] [ ]	
	T-D[3]		| |,	
13	M^1 III	d	het uur waarop ik u vervloek	
	T-D[3]		| |, | |:	
14	M^1 III	d	[ik] hol [de huizenblokken om:]	*[= M^1 II c, (13)]*
	T-D[3]		| |	
15	M^1 III	d	[hetzelfde been staat andersom .]	*[= M^1 II c, (14)]*
	T-D[3]		| |o	
15/16	M^1 III	d	*[strofewit?]*	
	T-D[3]		*[geen strofewit]*	
16	M^1 III	d	tusschen ons is de muur alleen.	
		d	[ ] staat [ ]	*[? door* staat*]*
		e	een lange rechte lijn van steen.	
		f	[een lange rechte] muur [van steen.]	
		g	[en] [lange] stukken [muur van steen .]	
	T-D[3]		| |o	
17	M^1 III	e	ligt vierkant om mijn voeten heen.	
		f	gaat [ ]	
		f	{staat} [ ]	*[? voor* staat*]*
		g	[{gaa*[n]*/staa*[n]*}vierkant om mijn voeten heen.]	
	T-D[3]		staan vierkant om mijn voeten heen.	

COMMENTAAR

[1] Zie [761] 'Hoonte', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J. Brockway (2x).
[3] Literatuur over het gedicht:
Louw, P., 'Sirkel en reghoek in die gedig "Creatie" van Gerrit Achterberg.'

[764] TREINNIMPH

OVERLEVERING

M^1 Manuscript (alleen r. 1–7), op keerzijde van [796] 'Ban' (M^1), *H*-47.
T^1 *Criterium* [5] (januari 1947), p. 30.
M^2 Typoscript D^1, kopij T^2, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
T^2 *De korenbeurs* 1.1 (juli 1949), p. [8].
D^1 *Hoonte*, p. 24.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.

D^2 *Cryptogamen III*, p. 186.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 653.

DATERING Vóór januari 1947

LEESTEKST T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a-b potlood

Titel	M^1		*[ontbreekt]*
	T^1		Treinnimph
	M^2-D^3		Treinnimf
1	M^1		Het leven ligt in blauwte aan haar wang
	T^1-D^3		| | te bloeien | |.
2	M^1		In zoete flauwte steekt de kin naar buiten ,
	T^1-D^3		| | welving | |°
3	M^1		om met een gleuf tegen haar lip te sluiten
	T^1-D^3		| |,
4	M^1	a	die met haar bovenlip staat in ontvang .
		a	[ ] de*[?]* [ ]
	T^1-D^3		| | de | |°
4/5	M^1-D^3		*[strofewit]*
5	M^1 I	a	Wat zijn haar ranke beenen recht en lang
		a	[ ] [beenen] rank en [ ]
	II	b	van kussen die als koele winden fluiten *[? door* winden*]*
	T^1-D^3		| |, | |.
6	M^1		knieën enkels [°] smalle kuiten
	T^1-D^3		Wat zijn haar beenen rank en recht en lang. *[← M^1 I a, 5]*
7	M^1		lijn*[?]* [°] stuiten
	T^1-D^3		Knieën en enkels en de slanke kuiten *[← M^1, 6]*
			[Hier eindigt M^1]

COMMENTAAR [1] M^1 staat op de keerzijde van het typoscript van [796] 'Ban', waarop Achterberg onder andere ook een aantal treintijden noteerde. Boven dit gedicht staat fragment [1] *'[zij stonden op hetzelfde grondgebied]'* (zie Appendix A). Gezien de overeenkomsten in schrijfstof en ductus zijn beide fragmenten in hetzelfde stadium ontstaan. Later is [771] 'Foetus' over beide teksten geschreven. Zie verder ook de commentaar bij de andere gedichten.

[2] Zie [761] 'Hoonte', noot 1.
[3] Op 13 mei 1949 vroeg Jan H. de Groot Achterberg om een bijdrage voor *De korenbeurs*, het orgaan van de *Werkgemeenschap van Arnhemsche Kunstenaars*: 'We begrijpen echter dat we niet in je nieuwste aanwinsten kunnen duiken, daar dit orgaan niet honoreert. [...] Misschien wil je een vers afstaan uit je bundel Hoonte.' Op 15 mei stuurde Achterberg 'enige gedichten uit "Hoonte"', waarvan dit gedicht en [769] 'Het meisje en de trom' in de juli-aflevering werden gepubliceerd. M^2 heeft voor deze publicatie als kopij gediend en bevat zetinstructies in de hand van C.C.S. Crone. Zie verder § 32.3.8.

[765] DIEF

OVERLEVERING

T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 31.
M^1 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 41.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 204.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 670.

DATERING

Vóór januari 1947

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [761] 'Hoonte', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes en in het Spaans door F. Carrasquer.

[766] DEMOCRAAT

OVERLEVERING

T *Criterium* [5] (januari 1947), p. 32.
M^1 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 38.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 201.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 667.

DATERING Vóór januari 1947

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 hoef > heb *M*[1]-*D*[3]
11/12 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* *M*[1]-*D*[3]
12/13 *[geen strofewit]* > *[strofewit]* *M*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR [1] Zie [761] 'Hoonte', noot 1.

[767] DRAAIDEUR

OVERLEVERING
M[1] Typoscript, *H*-47.
M[2] Typoscript, kopij *T*, *H*-37.
T *Nederlandse bibliografie* 90.1 (februari 1947), p. 7.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 9.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 11.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 714.

DATERING Vóór 8 januari 1947

LEESTEKST *M*[2]

ONTWIKKELINGSGANG Aan een eerste gedeelte van dit gedicht in typoscript (*M*[1] a, r. 1–7) voegde Achterberg aanvankelijk alleen r. 8 toe (fase b). Later heeft Achterberg, in verschillende fasen, het sextet geschreven. Eerst (fase c) noteerde hij een aanzet van twee regels (*M*[1] I, r. 9–10), haalde deze vervolgens (fase d) in één keer door en schreef eronder r. 9–12 (*M*[1] II). In een iets andere ductus (fasen e-h) zijn ten slotte r. 13 en 14 tot stand gekomen (*M*[1] III-V), met een laatste correctie in r. 14 (fase i).

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a typemachine, b potlood, c-h anilinepotlood, i potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		h	Draaideur
	M[2]-*D*[3]		| |

Opdracht	M^1		*[ontbreekt]*	
	M^2		voor A.A.M. Stols	
	T		Voor | |	
	P-D^3		*[ontbreekt]*	
1	M^1-D^3		Nu gij niet meer afzonderlijk bestaat,	
2	M^1-D^3		maar uw hoeveelheid in de doode sommen	
3	M^1-D^3		van al het andere wordt opgenomen:	
4	M^1		een rijk van nullen dat gij binnen gaat,	
	M^2-D^3		| | binnengaat;	
4/5	M^1-D^3		*[strofewit]*	
5	M^1		totaliteit, die gij alleen verlaat ,	
	M^2-D^3		| |°	
6	M^1-D^3		de keeren, dat ik van u lig te droomen,	
7	M^1-D^3		om tot het oude onderscheid te komen:	
8	M^1	b	een vrouw die voor en in de spiegel staat	*[? na de regel]*
	M^2-D^3		| |;	
8/9	M^1	c	*[strofewit]*	
	M^2-D^3		| |	
9	M^1 I	c	Worden de winkelruiten zooveel dieper	
	II	d	wandel ik slapend langs de winkelruiten	
		d	[ ] [winkelr]amen	
	M^2-D^3		| |,	
10	M^1 I	c	dat ik u loopen zie aan d'overkant	
	II	d	opdat zij u weerkaatsen in de straten	
	M^2-D^3		| |,	
			[M^1 I, r. 9–10 werden (fase d) tezamen doorgehaald]	
10/11	M^1 II	d	*[geen strofewit]*	
	M^2-D^3		*[strofewit]*	
11	M^1 II	d	of	
		d	Doe ik de glazen deuren langzaam open	
		g	[ ] toegang [ ]	
	M^2-D^3		doe | |,	
12	M^1 II	d	of gij me achterop zoudt komen lopen	*[? door* achterop*]*
	M^2-T		| | ge | | loopen,	
	P-D^3		| | gij | |	
12/13	M^1 III	e	*[strofewit]*	
	M^2-D^3		| |	

13	M^1 III	e	Zit ik met u in het café te praten
		e	Maar elke toegang sluit zich achter mij
	IV	f	Maar in de draaideur raken wij verward
	V	g	En in de draaideur zie ik achterom:
		h	[ ] kijk [ ]
	M^2-D^3		en | |
14	M^1 III	e	Gij zijt te laat. Ik ben te vroeg. Het is voorbij.
	V	g	[°] ik kom.
		h	Uw lippen weten: ja, ik kom, [ ]
		i	[ ] zeggen[:] [ ] *[? door* zeggen*]*
	M^2-T		ik zie uw lippen zeggen: ja, ik kom.
	P-D^3		uw lippen zeggen: ja ik kom, ik kom.

[De tweede e-lezing van M^1 III, r. 13 en M^1 III e, r. 14 werden tezamen doorgehaald]

COMMENTAAR

[1] Op 29 december 1946 vroeg Dirk de Jong Achterberg om een bijdrage voor het februari-nummer van *Nederlandse bibliografie*, dat gewijd zou worden aan het 25-jarig uitgeversjubileum van A.A.M. Stols. Op 8 januari 1947 stuurde Achterberg dit gedicht (M^2). Zie verder § 32.2.1.

[768] OVOÏDE

OVERLEVERING

T	*Columbus* 2 (januari/februari 1947), p. [109].
M^1	Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, H-46.
D^1	*Hoonte*, p. 13.
P^1	Eerste proef D^2, H-88.
P^2	Tweede proef D^2, H-89.
D^2	*Cryptogamen III*, p. 175.
M^2	Kopij D^3, H-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 642.

DATERING

Vóór 12 januari 1947

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

2	bril, > bril M^1-D^3
2	ziet, > ziet M^1-D^3
5	handen, > handen M^1-D^3
5	vinden, > vinden M^1-D^3
13	graf, > graf: M^1-D^3
14	als kwam de ronde aarde > Amerika komt langzaam M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Begin januari 1947 was Achterberg bezig met de voltooiing van dit gedicht. Op 8 januari 1947 meldde hij aan Jan Vermeulen: 'Het ei is nog niet af'. Op 12 januari stuurde hij het gedicht, samen met [769] 'Het meisje en de trom', en vroeg hij: 'ben ik zoo uit het ei gekomen? En is Ovoïde: ei?' Onderaan de brief voegde hij hier aan toe: 'anders noem je het maar: ei.' Vermeulen heeft beide gedichten gepubliceerd in de januari/februari-aflevering van *Columbus*. Op 22 januari legde Achterberg hem nog een verandering voor: 'Vind je de slotregel van Ovoïde niet beter zo: Amerika komt langzaam op hem af. Dan verander je hem wel?' Deze wijziging kon blijkbaar niet meer worden opgenomen in *Columbus*. Zie verder § 32.2.2.
[2] Zetfout in P^1-D^2, r. 12: *mond* i.p.v. *mond.* (niet gecorrigeerd in M^2).
[3] Dit gedicht is vertaald in het Hongaars door O. Orbán.
[4] Literatuur over het gedicht:
Vervaeck, B., 'Het lijf van de letter.'

[769] HET MEISJE EN DE TROM

OVERLEVERING

T^1 *Columbus* 2 (januari/februari 1947), p. [109].
M^1 Typoscript D^1, kopij T^2, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
T^2 *De korenbeurs* 1.1 (juli 1949), p. [4].
D^1 *Hoonte*, p. 25.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 187.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 654.

DATERING

Vóór 12 januari 1947

LEESTEKST

T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b potlood

2 en kreeg haar handen > tot in haar tanden P^1-D^3
3 opnieuw van God oorspronkelijk in >
en trok een tinteling naar beide P^1-D^3
11 drift, > drift M^1-D^3
11/12 *[strofewit]* > *[geen strofewit]* M^1-D^3
12 om en om. > om en om. M^1 *a* > in elkander [om.] M^1 *b*-D^3
13 dieren; > dieren. M^1-D^3
14 het > Het M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [768] 'Ovoïde', noot 1.
[2] Zie [764] 'Treinnimph', noot 3.
[3] Jan van der Vegt vermoedt (vgl. *Biografie*, p. 654) dat Achterberg r. 2–3 van dit gedicht heeft veranderd naar aanleiding van Hendrik de Vries' recensie van *Hoonte*, waarin hij onder meer schreef: 'Een scherpe typering kan op zichzelf al haast een grap zijn; soms een te ver gaande grap, zoals het opnieuw in handen krijgen van eigen handen in het volgende sonnet [...] *[volgt het gedicht]*'. (H. de Vries, 'Gerrit Achterbergs bundel *Hoonte*.' In: *Vrij Nederland* 19 november 1949.)
[4] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.J. Schädlich, in het Engels door M. O'Loughlin en in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[770] TOPAAS

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, Stols-archief, *H*-38.
T *Podium* 4 (oktober 1947), p. 17.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 12.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 14.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 717.

DATERING

Vóór 26 februari 1947

LEESTEKST

M[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

Opdracht voor A.A.M. Stols > *[ontbreekt] T-D*[3]
7 klim. > klim; *T-D*[3]
8 Mijn > mijn *T-D*[3]
11 tegemoet, > tegemoet *T-D*[3]
12 met de tijd > voor een keer *T-D*[3]
14 voor ons tweeën > van geen tijd meer *T* > van ons beiden *P-D*[3]

COMMENTAAR

[1] *M*[1] is Achterbergs bijdrage voor het 'Liber amicorum A.A.M. Stols', dat ter gelegenheid van Stols' 25-jarig uitgeversjubileum samengesteld werd. Het album is, zoals wel het plan was, nooit in druk verschenen. Op 26 februari 1947 werd alleen een gedeelte ervan bij wijze van proeve in druk aan Stols aangeboden. Op 19 juli 1947 vroeg Achterberg aan Vermeulen: 'Als het Liber Amicorum "Stols" niet gedrukt wordt, kan ik dan vrijelijk beschikken over het daarin opgenomen vers "Topaas"?' Zie noot 2 en verder § 32.2.1.

[2] Op 23 juli 1947 maakte Gerrit Borgers namens de redactie per brief de fusie tussen *Columbus* en *Podium* bekend en nodigde hij Achterberg uit aan het nieuwe tijdschrift, *Podium*, mee te werken. Op 26 juli 1947 stuurde Achterberg een onbekend aantal gedichten. Borgers antwoordde op 9 augustus dat de gedichten in de eerste aflevering van de nieuwe jaargang zouden worden opgenomen. In de oktober-aflevering werden drie gedichten van Achterberg gepubliceerd: dit gedicht, [777] 'Veewagen 1945' en [778] 'Atoombom'. De drukproeven zijn mogelijk door de redactie gecorrigeerd. Zie verder § 32.2.7.
[3] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[771] FOETUS

OVERLEVERING

M[1] Manuscript (alleen r. 1–11), op voor- en keerzijde van [796] 'Ban' (*M*[1]), *H*-47.
T[1] *Victor. Het boek der vrienden. Een literaire parade ter ere van Victor E. van Vriesland.* [Red. M. Vasalis e.a.]. Amsterdam, [december] 1947, p. 91.
T[2] *Podium* 4 (juli 1948), p. 618.
M[2] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 21.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 183.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 650.

DATERING

Vóór 1 maart 1947

LEESTEKST

T[1]

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-c anilinepotlood
M[2] a typemachine, b potlood

Titel *M*[1] *[ontbreekt]*
T[1]-*D*[3] Foetus

1 *M*[1] I a Dit is het leven heilig en voldaan
T[1]-*D*[3] | |, veilig | |.

2 *M*[1] I a Binnen mijn vrouw ontstaan ze bij elkander
T[1]-*D*[3] | | een | |:

3	M^1 I	a	Twee ogen en twee oren om de ander
	T^1		twee oogen | | ooren | | den | |
	T^2		| | de | |
	M^2	a	| |
		b	[ ] [de]n[ ]
	D^1-D^3		| |
4	M^1 I	a	of tegelijkertijd *[breekt af]*
	II	b	[ ] een neus komt staan
	T^1		| |, | |
	T^2-D^3		en | |
4/5	M^1 II	b	*[geen strofewit]*
	T^1-D^3		*[strofewit]*
5	M^1 II	b	tusschen de wangen en een mond vangt aan
	T^1-D^3		| |.
6	M^1 II	b	Het bloed een donkre ingebouwde brander
	T^1		| |, die donkre , | |,
	T^2-D^3		| |o | |
7	M^1 II	b	houdt overal zijn uitlopers voorhanden
	T^1		| | uitloopers | |,
	T^2-D^3		| |o
8	M^1 II	b	om nieuw gebied te voegen aan lichaam.
	T^1-D^3		| |
8/9	M^1 III	c	*[strofewit?]*
	T^1-D^3		*[strofewit]*
9	M^1 III	c	misvormde voeten voelen nergens grond
		c	[ ] [voet]jes [ ]
	T^1-D^3		Misvormde | |.
10	M^1 III	c	en handen stulpen hulpeloos naar buiten
		c	stomphandjes [ ]
	T^1		Stomphandjes | |.
	T^2-D^3		| | steken | |
11	M^1 III	c	het rompje is een klompje kindervleesch
	T^1-D^3		Het | |.
			[Hier eindigt M^1]
			T^1-D^3, r. 12–14:
11/12	T^1-D^3		*[strofewit]*

12	T^1-D^3	Maar vocht en vliezen van de moeder sluiten
13	T^1	het onvoltooide toe in deze geest ,
	T^2-D^3	| |, | |°
14	T^1-D^3	dat er een mensch langzaam wordt afgerond.

COMMENTAAR

[1] M^1 is overgeleverd op het typoscript van [796] 'Ban'. M^1 I/II staan op de keerzijde van het blad en zijn in de lengterichting over fragmenten van [764] 'Treinnimph' en [*1*] *'[zij stonden op hetzelfde grondgebied]'* (zie Appendix A) geschreven. M^1 III staat op de voorzijde, onderaan en omgekeerd geschreven. Alle fragmenten zijn naderhand in anilinepotlood doorgehaald. Zie verder ook de commentaar bij de andere gedichten.
[2] Op 10 december 1946 vroeg de redactie van *Victor. Het boek der vrienden* Achterberg om een bijdrage voor de bundel, die werd samengesteld ter gelegenheid van de vijfenvijftigste verjaardag van Victor E. van Vriesland op 27 oktober 1947. De sluitingstermijn was 1 maart 1947. De bundel verscheen pas in december 1947. Op 13 april 1948 bedankte Van Vriesland Achterberg voor 'het mooie sonnet'. Zie verder § 32.2.4.
[3] Dit gedicht heeft Achterberg vóór april 1948 ter publicatie aan *Podium* gestuurd. Zie ook [793] 'Euclides', noot 1 en verder § 32.3.3.
[4] Vanaf T^2 staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[772] BRUIDEGOM

OVERLEVERING

T	*Ad interim* 4 (april 1947), p. 135.
D^1	*Hoonte*, p. 20.
P^1	Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2	Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2	*Cryptogamen III*, p. 182.
M	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 649.

DATERING

Vóór april 1947

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] De datering van [772] 'Bruidegom' tot en met [775] 'Extemporeetje' is gebaseerd op de publicatie in *Ad interim*, samen met [664] 'Registratie' en [733] 'Dichtkunst'. Over de inzending zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 32.2.5.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (2x).

[773] VENDUTIE

OVERLEVERING
T *Ad interim* 4 (april 1947), p. 136.
M[1] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 62.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 225.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 691.

DATERING
Vóór april 1947

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [772] 'Bruidegom', noot 1.

[774] WINNETOU

OVERLEVERING
T *Ad interim* 4 (april 1947), p. 137.
M[1] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 28.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 190.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 657.

DATERING
Vóór april 1947

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
4 muur... > muur. *M*[1]-*D*[3]
6 te loor > teloor *M*[1]-*D*[3]
10 hield > hieldt *D*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR
[1] Zie [772] 'Bruidegom', noot 1.

[775] EXTEMPOREETJE

OVERLEVERING
T *Ad interim* 4 (april 1947), p. 138.
M^1 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 45.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 208.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 674.

DATERING
Vóór april 1947

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [772] 'Bruidegom', noot 1.

[776] WERKSTER

OVERLEVERING
T *Vrij Nederland* 26 juli 1947, p. 15.
M^1 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 29.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 191.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 658.

DATERING
Vóór 18 juli 1947

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Opdracht voor ds Buskes > *[ontbreekt]* M^1-D^3
11 blik; > blik. M^1-D^3
12 symbolen > Symbolen M^1-D^3

COMMENTAAR
[1] Achterberg heeft dit gedicht afgestaan aan Ed. Hoornik ter publicatie in *Vrij Nederland*. Op 18 juli 1947 schreef Hoornik hem: 'Je gedicht heeft zonder uitzondering alle redacteuren diep ontroerd. Het gooit inderdaad alle discussie,

zelfs alle daden volkomen overhoop [...].' Hoornik doelde op de discussie die was ontstaan naar aanleiding van de bespreking van *En Jezus schreef in 't zand* door M.H. van der Zeyde in *Tijd en taak*. Ook de redacteur van *Tijd en taak*, J.J. Buskes, die zich tegen de recensie gekeerd had en aan wie dit gedicht in *T* is opgedragen, noemde het gedicht 'de meest overtuigende weerlegging van het artikel van Mej. v.d. Zeyde' (brief aan Achterberg, 30 juli 1947). Zie verder § 32.2.6.

[2] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H.T. Asbeck, in het Engels door P. Boyce (2x) en P. Vincent, in het Esperanto door G.F. Makkink, in het Frans door H. Fagne, in het Russisch door E.V. Vitkovskij en in het Spaans door F. Albal [= F. Carrasquer] (2x) en F. Carrasquer (3x).

[3] Literatuur over het gedicht:
Groot, J.H. de, 'Bij een vers van Gerrit Achterberg.'
Kranendonk, A., 'Dichter bij de werkster.'
Nijhof, J., 'Het lot van de werkster.'
Stolk, F.R.W., 'Dichter en werkster.'

OVERLEVERING

T *Podium* 4 (oktober 1947), p. 15.
D[1] *Hoonte*, p. 39–40.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 202–203.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 668–669.

DATERING

Vóór 26 juli 1947

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

7 *T* Een heer zei tot een vreemde mijnheer:
D[1]-*D*[3] | | mijnheer | |

[T eindigt na r. 22]

D[1]-*D*[3], r. (23)–(35):

(22/23) *D*[1]-*D*[3] *[strofewit]*

(23) *D*[1]-*D*[3] Naar Ressen-Bemmel, naar Ressen-Bemmel.

(24)	D^1-D^3	Als je m'n vader ziet, vertel hem:
(25)	D^1-D^3	ik ben naar Ressen-Bemmel geweest.
(25/26)	D^1-D^3	*[strofewit]*
(26)	D^1-D^3	Van Ressen-Bemmel naar Kostverloren.
(27)	D^1-D^3	Wij konden de conducteur niet horen.
(28)	D^1-D^3	De machinist was te ver naar voren.
(29)	D^1-D^3	Wij hebben hem onderweg verloren.
(30)	D^1-D^3	God hebbe zijn ziel in Hellendoorn.
(31)	D^1-D^3	God hebbe zijn geest in Endegeest.
(31/32)	D^1-D^3	*[strofewit]*
(32)	D^1-D^3	Van Ressen-Bemmel naar Bergen-Belzen.
(33)	D^1-D^3	Zou je m'n zuster willen omhelzen?
(34)	D^1-D^3	Ga heimelijk naar mijn huis en meld ze:
(35)	D^1-D^3	in Bergen-Belzen wacht ons het beest.

COMMENTAAR

[1] Zie [770] 'Topaas', noot 2.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Russisch door E.V. Vitkovskij.

[778] ATOOMBOM

OVERLEVERING

T	*Podium* 4 (oktober 1947), p. 16.
D^1	*Hoonte*, p. 54.
P^1	Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2	Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2	*Cryptogamen III*, p. 217.
M	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 683.

DATERING Vóór 26 juli 1947

LEESTEKST *T*

INGREEP 3 hard. < hard,

VARIANTEN EN CORRECTIES

6 de maan > een maan D^1-D^3
12 niet > niet meer D^1-D^3
18 de dichter, de taal. > dichter en taal. D^1-D^3
19 mijn > vijf D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Zie [770] 'Topaas', noot 2.
[2] Literatuur over het gedicht:
Koelewijn, M., 'Over "Atoombom".'
Vleuten, J. van der, 'Hoe lees ik "Atoombom" van Achterberg?'

[779] AMETHIST

OVERLEVERING

T *De groene Amsterdammer* 29 november 1947, p. 7.
D^1 *Hoonte*, p. 11.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 173.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 640.

DATERING

Vóór september 1947

LEESTEKST

T

INGREPEN

1 boomen. < boomen
9 elkaar. < elkaar,
13 steekt < steek

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 steen, met > steen. Zijn D^1-D^3
4 zoomen. > zomen D^1-D^3
5 Ik zie een boer er in > volgen een boer in het D^1-D^3
6 Hij is van aardewerk, > Die schijnt van leem te zijn, D^1-D^3
11 de watten, die daar hangen > golvende watten, hangend D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Op 9 januari 1947 vroeg C.J. Kelk Achterberg om een gedicht voor *De groene Amsterdammer*. Het is niet bekend wanneer Achterberg dit gedicht heeft gestuurd, in ieder geval vóór september 1947, gezien de in *T* afgedrukte voet-

noot: 'Uit een bundel in voorbereiding: Capriccio'. In september was de titel *Capriccio* vervangen door *Hoonte*. Zie § 32.2.8 en § 34.1.

[780] ECTOPLASMA

OVERLEVERING
T *Ad interim* 4 (oktober 1947), p. 393.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 13.
M^1 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 15.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 718.

DATERING
Vóór oktober 1947

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] De datering van dit gedicht en [781] 'Hangkast' is gebaseerd op de publicatie in *Ad interim*, samen met drie oudere gedichten. Over de inzending zijn geen gegevens bekend. Zie ook § 32.2.9.

[781] HANGKAST

OVERLEVERING
T *Ad interim* 4 (oktober 1947), p. 396.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 14.
M^1 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 16.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 719.

DATERING
Vóór oktober 1947

LEESTEKST
T

INGREEP
9 dat ik < dat

VARIANTEN EN CORRECTIES
P a gedrukt, b potlood

8/9 *[geen strofewit]* > *[strofewit] P-*D^3
14 centuur > centuur *P a* > [c]ei[ntuur] *P b-*D^3

COMMENTAAR [1] Zie [780] 'Ectoplasma', noot 1.

[782] MAMRÉ

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, *H*-47.
M[2] Typoscript, kopij *T*[1], *H*-44.
T[1] *Kroniek van kunst en kultuur* 8 (november 1947), p. 302.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 8.
T[2] *Dichters van dezen tijd.* Red. D.A.M. Binnendijk. 19e dr., Amsterdam, 1954, p. 204.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 10.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 713.

DATERING Vóór 5 oktober 1947

LEESTEKST *M*[2]

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a zw inkt, b anilinepotlood, c-d potlood
M[3] a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		b	Mamre
		c	[Mamr]é
	M[2]-*T*[2]		| |
	M[3]	a	| |
		b	[Mamr]e
	D[2]-*D*[3]		| |
1	*M*[1]-*D*[3]		De wind staat in de eiken als een zee
2	*M*[1]-*D*[3]		van marmora, een harde mijmer bleef
3	*M*[1]-*D*[3]		sedert uw sterven over in de dreef
4	*M*[1]-*D*[3]		der hersenen, waar ik u denk aan twee.
4/5	*M*[1]-*D*[3]		*[strofewit]*
5	*M*[1]-*D*[3]		Waar de memoiren zich van lieverlee
6	*M*[1]		losmaken van de zin die ze beschreef .
	M[2]-*D*[3]		| |°

7	*M*[1]	a	[∘] zeef	
		b	en het verstand ze doorlaat als een [zeef]	
	M[2]-*D*[3]		| |,	
8	*M*[1]	a	[∘] mee.	
		b	te grof geworden in zijn dwarsdoorsnee[.]	
		b	[ ] voor [ ]	
		c	[te] ijl [geworden] in [ ]	
		c	[ ]{ruim} [ ]{hun} [ ]	
		c	[ ] [2] [ ] [zijn] [ ]	
	M[2]-*D*[1]		| | ruim | |	
	T[2]-*D*[3]		| | fijn | | voor Mnemosyne.	
8/9	*M*[1]-*D*[3]		*[strofewit]*	
9	*M*[1]	a	En buiten mij de groote cirkelgang	*[regel tussen ( ); ? door de regel]*
		b	En buiten mij het dergelijk verlies	
		b	[ ]{andere} [ ]	
	M[2]-*D*[3]		| | andere | |	
10	*M*[1]-*D*[3]		uwer versnippering in de natuur,	
11	*M*[1]	b	spreiding , die	
		b	[ ] waarin ik u niet volgen kan.	
	M[2]-*D*[3]		| |∘| |	
11/12	*M*[1]	b	*[strofewit?]*	
	M[2]-*D*[3]		*[geen strofewit]*	
12	*M*[1]	b	[∘]	
		c	hoofd en heelal [∘] op den duur	*[? door* op den duur*]*
		d	[ ] bezinken [ ]	
	M[2]-*D*[3]		Hoofd | |.	
12/13	*M*[1]-*T*[1]		*[geen strofewit]*	
	P-*D*[3]		*[strofewit]*	
13	*M*[1]	b	alsof een god door deze holte blies ,	
		c	[ ] [holte]n [ ]	*[? door* n*]*
	M[2]-*D*[3]		Alsof | |∘	
14	*M*[1]	b	ontstaat het vers en waait de boom er van.	
	M[2]-*D*[3]		| |	

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzet van dit gedicht (*M*[1] a) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.

[2] Zie [757] '*O minimum dat zonder menschen is*', noot 2.

[3] Op 25 november 1953 schreef Achterberg aan D.A.M. Binnendijk in verband met de opname van dit gedicht in de herdruk van de bloemlezing *Dichters van*

dezen tijd (T^2): 'De 8e regel van Mamré uit Sneeuwwitje veranderde ik in:
te fijn geworden voor Mnemosyne.'
4 De verandering in T^2, r. 8 is later door D. Wolthers overgenomen in M^3, de kopij voor D^2. Omdat het in dit geval gaat om het bijwerken van een inmiddels verouderde versie, wordt in het apparaat alleen de gecorrigeerde versie van M^3 betrokken.
5 Zetfout in D^3, r. 14: *er van* i.p.v. *er van.*

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (januari 1948), p. 8.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 11.
M^2 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 13.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 716.

DATERING

Vóór januari 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b potlood, c anilinepotlood, d-f potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		f	Overjarig
	T-D^3		| |
1	M^1-D^3		Geweken uit de wereld van vandaag,
2	M^1	a	houd ik u op met gisteren. Gedichten,
		c	[ ] hier [ ]
		f	[ ] [op] [ ]
	T-D^3		| |
3	M^1	a	die u met uw geschiedenis bevruchten,
		c	[ ] zich in [ ]
		f	[ ] [met] [ ]
	T-D^3		| |

4	M^1	a	telen uit u een altijd jonger zaad	
		c	[ ] {*[xxxxx]*} [ ]	*[? door [xxxxx] en* uit u*]*
		f	[ ] [uit u] [ ]	
		f	[ ] hieruit [ ]	
	T-D^3		| |	
4/5	M^1-D^3		*[strofewit]*	
5	M^1	a	van woord *[breekt af]*	
		b	[ ], waaraan gij u vermeeren laat.	
		c	[ ] vernieuwen [ ]	
		f	[ ],	
	T-D^3		| |	
6	M^1	b	Zonder vermindering te moeten duchten.	
		b	[ ] [ver]andering [ ]	
		b	[ ] verbastering [ ]	
	T-D^3		zonder | |	
7	M^1	b	Gij zijt uw eigen soort in al' opzichten	
		b	[ ] de [ ]	
	T-D^3		| |	
8	M^1	b	omdat gij in mijn wortelstokken staat.	
		b	{waarmee}[ ]	
		c	[waarmee] [gij] voor*[?]* [ ]	
		f	[ ] in uw [ ]	
	T-D^3		| |	
8/9	M^1	c	*[strofewit]*	
	T-D^3		| |	
9	M^1	c	Overblijvende plant onder de grond	
		c	[Over]ge[bl]e[ven] [ ]	
		c	{Overjarige} [ ]	*[? na* Overjarige*]*
		f	[Overgebleven] [ ]	
	T-D^3		| |,	
10	M^1	c	komen de bloemen telkens weer omhoog	
		c	[ ] uw [ ] naar boven	
		f	[ ],	
	T-D^3		| |	
11	M^1	c	[∘] jaar op jaar	
		c	anders en dezelfde [ ]	
		c	verschillend [ ]	
		d	[ ].	
	T-D^3		| |,| |	

11/12	*M*[1]		*[strofewit]*
	T-*D*[3]		| |
12	*M*[1]	c	Bloei die zich aan uw voortbewegen bond
		c	[ ] overblijven [ ]
		c	[ ] het voortbewegen [ ]
		d	[ ] de stengelstukken [ ],
	T-*D*[3]		| |
13	*M*[1] I	c	van stengelstuk tot stengelstuk geschoven
		c	[∘] stengelstukken mee[geschoven]
		c	derwelke stengelstukken, geschoven
		d	[ ] mee[geschoven]
	II	d	en*[?]*
		d	onder mijn voeten met mij meegeschoven
	III	e	beneden mij in 't donker meegeschoven,
	T-*D*[3]		| |
14	*M*[1] II	d	en iedere lente stralend bij elkaar.
	III	e	knopen zich dood en leven aan elkaar.
	T-*D*[3]		| |

COMMENTAAR

[1] Op 12 november 1947 vroeg W.F. Hermans Achterberg om gedichten voor *Criterium*. Wanneer Achterberg zijn bijdrage heeft gestuurd, is niet bekend. In de januari-aflevering van *Criterium* werden dit gedicht, [784] 'Smaragd' en [785] 'Reflexie' gepubliceerd. Zie verder § 32.2.11.

[784] SMARAGD

OVERLEVERING

T *Criterium* [6] (januari 1948), p. 9.
M[1] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 9.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 171.
M[2] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 638.

DATERING

Vóór januari 1948

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Zie [783] 'Overjarig', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door J.S. Holmes (2x).

OVERLEVERING

*M*¹ Typoscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (januari 1948), p. 10.
P Proef *D*¹, *H*-48.
*D*¹ *Sneeuwwitje*, p. 10.
*M*² Kopij *D*², *H*-112.
*D*² *Cryptogamen 4*, p. 12.
*M*³ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 715.

DATERING

Vóór januari 1948

LEESTEKST

T

ONTWIKKELINGSGANG

*M*¹ bevat een eerste, onvolledige versie van dit gedicht in typoscript (*M*¹ I a, r. 1–11). Onder dit gedeelte heeft Achterberg in drie stadia aan de laatste strofe gewerkt, hieronder afzonderlijk gepresenteerd als *M*¹ II, III en IV.

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a typemachine, b anilinepotlood, c-f potlood

Titel *M*¹ I a *[ontbreekt]*
f Reflexie *[*ie *tussen* ( ) *en* ? *erboven]*
*T-D*³ | |

2 *M*¹ I blijft soms nog lang onder de menschen,
*T-D*³ | | mensen,

3 *M*¹ I hoewel er niets meer is te wenschen,
*T-D*³ | | wensen,

4 *M*¹ I a wat wederzien en werklijkheid aangaat.
b [ ] of [ ]
*T-D*³ | |

11 *M*¹ I waartegen gij onmiddellijk gaat leven
*T-D*³ | |.

*[Hier eindigt M*¹ *a]*

*M*¹ II, r. (12)–(14):

(11/12) *M*¹ II b *[strofewit]*

(12) *M*¹ II b Ik kan de tijd verkorten of verlengen
b De tijd laat zich over uw dood verlengen

(13) M^1 II b [°] stand *[? door* stand*]*

(14) M^1 II b [°] is opgeheven *[? door* opgeheven*]*

[M^1 II, r. (12)–(14) werden niet doorgehaald; eronder noteerde Achterberg een alternatief, M^1 III, r. (12)–(14):]

M^1 III, r. (12)–(14):

(11/12) M^1 III *[strofewit]*

(12) M^1 III c De stippen van de tijd te zengen
d zonder [*[d]*e stippen van de tijd te zengen]

(13) M^1 III c die u [°] omgeven
d ^waartussen ^b

(14) M^1 III c [°] stand
d [°]

[M^1 II/III, r. (12)–(14) werden (fase e) tezamen doorgehaald]

M^1 IV-D^3, r. 12–14:

11/12 M^1 IV e *[strofewit]*
T-D^3 | |

12 M^1 IV e Zonder zich met de tijd te moeten mengen
T-D^3 | |

13 M^1 IV e is hun betekenis intact gebleven.
T-D^3 | |

14 M^1 IV e God heeft een buiten- en een binnenkant.
T-D^3 | |

COMMENTAAR [1] De eerste aanzet in typoscript (M^1 a) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.
[2] Zie [783] 'Overjarig', noot 1.

[786] RISICO

OVERLEVERING *T* *Palaestra* 2 (januari 1948), p. 59.
D *Hoonte*, p. 47.

DATERING Vóór januari 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 keren > keren: *D*

COMMENTAAR [1] Op 22 september 1947 vroeg H. van Wagenvoorde Achterberg om 'een aantal van uw nieuwste verzen' voor *Palaestra*. Op 2 januari 1948 bedankte hij Achterberg voor zijn bijdrage – dit gedicht en [787] 'Castrup' –, die werd gepubliceerd in de januari-aflevering. Zie ook [788] 'Sloot', noot 1 en verder § 32.2.12. [2] In 1953 heeft Achterberg dit gedicht omgewerkt tot twee gedichten, [941] 'Risico I' en [942] 'Risico II' (zie verder het apparaat aldaar).

[787] CASTRUP

OVERLEVERING
T *Palaestra* 2 (januari 1948), p. 59.
D^1 *Hoonte*, p. 30.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 192.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 659.

DATERING Tussen 26 januari 1947 en januari 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES

Titel Castrup > Kastrup D^1-D^3

COMMENTAAR [1] De terminus a quo is gebaseerd op de referenties aan de ramp met een Nederlands vliegtuig, op 26 januari 1947 in Kastrup (Denemarken). Tot de dodelijke slachtoffers behoorden de Amerikaanse zangeres en filmactrice Grace Moore (1901–1947), de heer P. Engel (1880–1947), directeur van N.V. Dekker's houthandel te Zaandam, en de Zweedse prins Gustaaf Adolf (1906–1947). Zie A. Middeldorp, *De wereld van Gerrit Achterberg*, p. 56–60.
[2] Zie [786] 'Risico', noot 1.

[788] SLOOT

OVERLEVERING
T *Palaestra* 2 (februari 1948), p. 83.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 20.
M^1 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 22.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 725.

DATERING
Vóór februari 1948

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES
Titel Sloot > Slootkant *P-*D^3
4 samenloop, > samenloop; *P-*D^3

COMMENTAAR
[1] Toen H. van Wagenvoorde Achterberg op 2 januari 1948 bedankte voor zijn eerste bijdrage aan *Palaestra* (zie [786] 'Risico', noot 1), schreef hij: 'Gaarne houden wij ons aanbevolen voor nog meer verzen van Uw hand.' In de februari-aflevering van *Palaestra* verscheen alleen nog dit gedicht.

[789] RATH & DOODEHEEFVER

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, *H*-47.
T *Vrij Nederland* 3 april 1948, p. 7.
P^1 Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 6.
M^2 Kopij D^2, *H*-112.
P^2 Proef D^2 (reisvel), *H*-113.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 8.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 711.

DATERING
Vóór 12 maart 1948

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a bl inkt, b-c anilinepotlood, d-h potlood

Titel *M*¹ *[ontbreekt]*
*T-D*³ Rath & Doodeheefver

1 *M*¹ a Op het behangsel Rath en Doodeheefver
b [ ]{dit} [behang] van [ ]
d [ ] [2] [ ] & [ ]
*T-D*³ | | het | |

2 *M*¹ b staan de figuren , die gij hebt gekend:
*T-D*³ | |∘| |

3 *M*¹ b een hond,*[?]* een hand, een omgevallen vent
c {het}[h]art[,] [ ] *[? door* het *en* een*]*
d [2][ ] boomtak bloesemend
T een | |,| |
*P*¹*-D*³ | |∘| |

4 *M*¹ b [∘]
d en kinderschommels , die naar voren zweven
*T-D*³ | |∘ | |.

4/5 *M*¹ b *[strofewit]*
*T-D*³ | |

5 *M*¹ b de randen door de ratten aangevreten *[? door de regel]*
*T-D*³ De | |, | |,

6 *M*¹ I d staan in*[?]* de hoeken*[?]* krullend*[?]* overend.
II f krullen met scherpe tanden overend
f {steken hun}[ ] *[? door de regels]*
IV g krullen tegen de plinten [overend.] *[= M*¹ *I]*
h [ ] vanuit de hoeken [ ]
h [ ] aan de vier hoeken [ ]
*T-D*³ | |

7 *M*¹ I d Maar het is sterk, het kostte 80 cent
III f Oud en verschoten, in zichzelf frequent, *[? door* frequent*]*
f {Vaal} [ ] *[? door* Vaal *en* Oud*]*
*T-D*³ Oud | |

8 *M*¹ I d en is het oud interieur gebleven
d {Het is [∘]}
e [Het is] met u in harmonie gebleven.
III f raakt het motief tegen de muur vergeten
f [ ]{versleten}
*T-D*³ | | vergeten.

[{ *voor M*¹ *I, r. 7–8 en met een pijl verbonden met M*¹ *III, r. 7–8; ? door M*¹ *III, r. 8* versleten *en* vergeten*]*

8/9	*M*[1]	e	*[strofewit]*
	T-D[3]		| |
9	*M*[1]	e	Want deze beelden stonden in uw ogen
		e	Maar [ ]
	T-D[3]		| |
10	*M*[1]	e	en deze ogen zijn uiteengegaan.
	T-D[3]		| | uiteen gegaan.
11	*M*[1]	e	Hoe hoog en ver werden de schommelbogen.
	T-D[3]		| |
11/12	*M*[1]	e	*[geen strofewit]*
	T		*[strofewit]*
	P[1]*-D*[3]		*[geen strofewit]*
12	*M*[1]	e	Het hart kreeg alle ruimte om te slaan.
	T-D[3]		| |
13	*M*[1]	e	De hand wees mij de wegen naar het leven.
	T-D[3]		| |
14	*M*[1]	e	De wereld bloeit. De dood is opgeheven.
	T-D[3]		| |

COMMENTAAR

[1] Op 12 maart 1948 bedankte Ed. Hoornik Achterberg voor de acht sonnetten die hij had afgestaan ter publicatie in *Vrij Nederland*: 'Uit je 8-luik zocht ik voor Vrij Nederland "Rath & Doodeheefver". Persoonlijk vind ik "Afreis" en "Eelco" nog mooier, maar ze lijken me minder geschikt voor een weekblad.' Afgezien van de genoemde gedichten (zie [790] 'Afreis' en [748] 'Eelco') heeft vermoedelijk ook [792] 'Weerbericht' tot de inzending behoord, dat samen met dit gedicht in *Vrij Nederland* werd gepubliceerd. Zie verder § 32.3.1.

[2] Op 1 maart 1957 vroeg de redactie van *De variator*, het personeelsblad van de firma Rath & Doodeheefver, toestemming aan Achterberg om dit gedicht in het blad op te nemen en tevens of hij een toelichting bij het gedicht wilde schrijven. In *De variator* 10.6 (1957), p. 7–8 is het gedicht gepubliceerd (overgenomen uit *Sneeuwwitje*) met een toelichting van Dolf Verspoor, die daarvoor door Achterberg gevraagd was (mededeling D. Verspoor, in brief aan mij d.d. 20 november 1992).

[3] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., 'Ketenen tekenen.'
Kusters, W., *Arenden, ketenen.*
Sande, J. van de, 'Onsterfelijk behang.'
Strydom, S., '"De dichter van het vers dat niet bedierf".'
[Verspoor, D.], 'Rath & Doodeheefver.'
Westerink, H., 'Behang en poëzie.'

[790] AFREIS

OVERLEVERING

T *Criterium* [6] (mei 1948), p. 259.
D[1] *Hoonte*, p. 10.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 172.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 639.

DATERING

Vóór 12 maart 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

4 weerszij. > weerzij. *D*[1]-*D*[3]
8 dingen > dieren *D*[1]-*D*[3]
13 Ik maak mij klaar > Ik kleed mij aan *D*[1]-*D*[3]

COMMENTAAR

[1] Achterberg heeft dit gedicht vóór 12 maart 1948 aan Ed. Hoornik gestuurd ter publicatie in *Vrij Nederland*, maar daarin werd het niet opgenomen (zie [789] 'Rath & Doodeheefver', noot 1). In maart of april heeft Achterberg het gedicht, samen met [748] 'Eelco' en [791] 'Kermesse d'été', aan *Criterium* gestuurd. Zie verder § 32.3.2.
[2] Voor dit gedicht ontving Achterberg de Poëzieprijs 1949 van de gemeente Amsterdam, bedoeld voor 'het beste in 1948 in tijdschrift of bundel gepubliceerde gedicht'. Zie verder § 32.3.2.
[3] Literatuur over het gedicht:
Mourits, B., 'Een ansichtkaart uit de Achterhoek.'

[791] KERMESSE D'ÉTÉ

OVERLEVERING

T *Criterium* [6] (mei 1948), p. 257–258.
D[1] *Hoonte*, p. 65–66.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 232–234.
M Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 697–698.

DATERING Vóór 2 april 1948

LEESTEKST *T*

VARIANEN EN CORRECTIES

3 rutschbaan, > rutsbaan, P^1-D^3
3 ik > hij P^1-D^3
5 Ik > Hij P^1-D^3
6 Hij > Ik P^1-D^3
11 jongedame > dito dame P^1-D^3
12 een geheime wenk > Maurits Mok, mijn vriend, P^1-D^3
33 Sla > En sla eens D^1-D^3
40 God mag het weten wat of wie. > zo opgerold als een oblie. P^1-D^3

COMMENTAAR [1] Mogelijk doelde Achterberg op dit gedicht toen hij op 24 juni 1947 aan Maurits Mok schreef: 'Wat die dame betreft: wat niet goed is, is niet geschreven'. Volgens een mededeling van Mok aan Hazeu heeft Achterberg op zijn verzoek de persoonsverwisseling (in r. 3, 5 en 6) aangebracht (zie *Biografie*, p. 412).
[2] Op 2 april 1948 stuurde Achterberg dit gedicht aan Jan Vermeulen met het verzoek het aan de bundel *Hoonte* toe te voegen. Op 8 april antwoordde Vermeulen: 'Ik kan je niet zeggen hoe goed ik het vind. Al weet ik dat het buiten je andere werk valt [...] maar het heeft me verrast en het lijkt me zonder enige overdrijving meesterlijk, en ook in veel opzichten *nieuw*. Je publiceert het toch zeker eerst nog in een tijdschrift (Podium misschien?)'. Zie ook noot 3 en verder § 34.1.
[3] Naar aanleiding van Achterbergs inzending bij *Criterium* (zie [790] 'Afreis', noot 1) schreef Adriaan Morriën: 'Ik vond ze erg mooi, vooral ook het lange dat in deze vorm iets bijna "nieuws", of misschien ongewoons voor jouw poëzie was, en dat daarom misschien nog geheel andere kansen en mogelijkheden biedt?' Zie verder § 32.3.2.
[4] Zetfout in D^1, r. 26: *excecuteren.* i.p.v. *executeren.*
[5] Literatuur over het gedicht:
Kroon, D., 'Maurits Mok en Gerrit Achterberg.'

[792] WEERBERICHT

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, *H*-47.
T *Vrij Nederland* 3 april 1948, p. 7.
P^1 Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 5.

M^2 Kopij D^2, *H*-112.
P^2 Proef D^2 (reisvel), *H*-113.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 7.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 710.

DATERING Vóór 3 april 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a bl inkt, b-c anilinepotlood, d-f potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*	
		f	Weerbericht	
	T-D^3		| |	
1	M^1	a	De wolken hangen in een net van licht	
	T-D^3		| |	
2	M^1	a	tegen het westen *[breekt af]*	
		b	[ ], koele dominanten	*[? door* koele*]*
	T-D^3		| |,	
3	M^1	b	binnen het blauw, dat zich aan alle kanten	
		c	die zich langzaam als groote dril voortplanten.	
	T-D^3		| | grote | |	
4	M^1	b	ophoudt *[breekt af]*	
		c	Een zaad trekt heel de witte hemel dicht	
	T-D^3		| |.	
4/5	M^1	c	*[strofewit]*	
	T-D^3		| |	
5	M^1	c	Er komt weer regen, zegt het weerbericht.	
		d	Waarschijnlijk [ ]	
	T-D^3		| |	
6	M^1	c	Zegen des Heeren, van langs alle kanten	
		d	[ ] vele [ ]	*[? na* vele*]*
		f	[ ] alle [ ]	
	T-D^3		| | Heren, | |	
7	M^1	c	komende over de dieren en de planten	
		c	[komend] [ ]	
		d	{naderend}[ ]	*[? door* naderend*]*
		d	[komend] [ ]	
	T-D^3		| |	

8	*M*[1]	c	en waar gij met uw lichaam tusschen ligt.
	T-D[3]		| | tussen | |
8/9	*M*[1]	c	*[strofewit]*
	T-D[3]		| |
9	*M*[1]	c	Ik ben het leven uw bestaan verschuldigd
	T-D[3]		| |,
10	*M*[1]	c	En *[xxxx]* de elementen met mij mee
		c	[ ] kreeg [ ]
		d	maar[ ]
	T-D[3]		| |.
11	*M*[1]	c	De steenen dorsten naar verzadiging
	T-D[3]		| | stenen | |.
11/12	*M*[1]	d	*[strofewit]*
	T-D[3]		| |
12	*M*[1]	d	[∘] vermenigvuldigd
		e	Nu gij u in de dood met ieder ding
	T-D[3]		| |,
13	*M*[1]	e	of ik het ben [∘] vermenigvuldigt
		e	[ ] zo vrij [ ] *[? door* vrij*]*
	T-D[3]		| |,
14	*M*[1]	e	Heb ik met God en alle mensen vree
	T-D[3]		heb | |.

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzet van dit gedicht (*M*[1] a-c) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.
[2] Mogelijk heeft Achterberg dit gedicht vóór 12 maart 1948 aan Ed. Hoornik gestuurd voor *Vrij Nederland*, waarin het, samen met [789] 'Rath & Doodeheefver' (zie ook aldaar, noot 1), gepubliceerd werd.

[793] EUCLIDES

OVERLEVERING

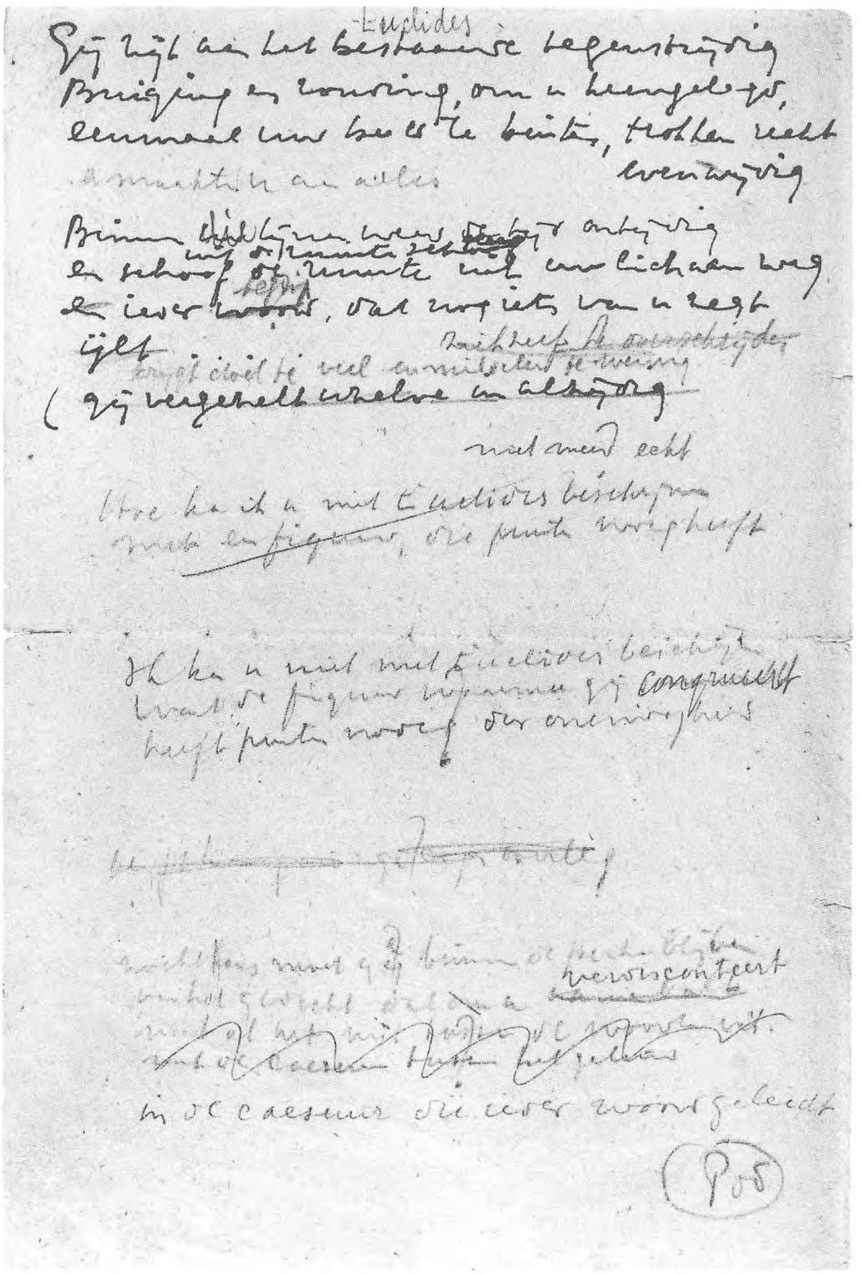
M[1] Manuscript, *H*-47.
T *Podium* 4 (juli 1948), p. 616.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 21.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 23.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 726.

DATERING Vóór 3 april 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*¹ a-b bl inkt, c anilinepotlood, d-h potlood
P a gedrukt, b potlood

Titel	*M*¹	a	*[ontbreekt]*	
		g	Euclides	
	*T-D*³		| |	
1	*M*¹		Gij zijt aan het bestaande tegenstrijdig	
	*T-D*³		| |.	
2	*M*¹		Buiging en ronding , om u heengelegd,	
	T		| | heen gelegd,	
	*P-D*³		| |∘ | |	
3	*M*¹-*D*³		eenmaal uw beeld te buiten, trokken recht	
4	*M*¹	a	[∘] evenwijdig	
		d	en maakten u aan alles [ ]	
	*T-D*³		| |.	
4/5	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*	
5	*M*¹	a	Binnen uw lijnen werd de tijd ontijdig	
		h	[ ] die [ ]	
	T		| |	
	P	a	| |	
		b	Tussen [ ]	
	*D*¹-*D*³		| |	
6	*M*¹	a	en schoof de ruimte uit uw lichaam weg	
		b	[ ]{ uit de ruimte schoof}[ ]	
		b	[ ]{[uit de ruimte] gleed }[ ]	
	*T-D*³		| | schoof de ruimte uit | |.	
7	*M*¹	a	en ieder woord, dat nog iets van u zegt	
		d	[ ]{begrip} [ ]	*[? door* begrip *en* woord*]*
		d	[ieder] [begrip][,][ ]	
	*T-D*³		Ieder | |∘ | |,	
8	*M*¹	a	ijlt [∘]	
		d	[∘] zichzelf te overschrijden	*[? door* te*]*
		d	krijgt doel te veel en middelen te weinig.	
	*T-D*³		| |	

[793] 'Euclides', M^1 (collectie NLMD)

M[1] I, r. (9)–(10):

(9)	*M*[1] I	a	gij vergezelt uzelve in alzijdig	*[(voor* gij*]*
(10)	*M*[1] I	c	^niet meer echt	*[? door* niet meer echt*]*

[Hier eindigt M[1] I. Mogelijk is r. (9) een alternatief voor r. 1 of r. 5. De losse notitie in r. (10), met iets witruimte onder r. (9) genoteerd, is wellicht bedoeld als alternatief voor r. 6 of r. 7 (deze notitie werd niet doorgehaald)]

M[1] II, r. (9)–(10):

(8/9)	*M*[1] II	d	*[strofewit]*
(9)	*M*[1] II	d	Hoe kan ik u met Euclides beschrijven
(10)	*M*[1] II	d	met een figuur, die punten nodig heeft

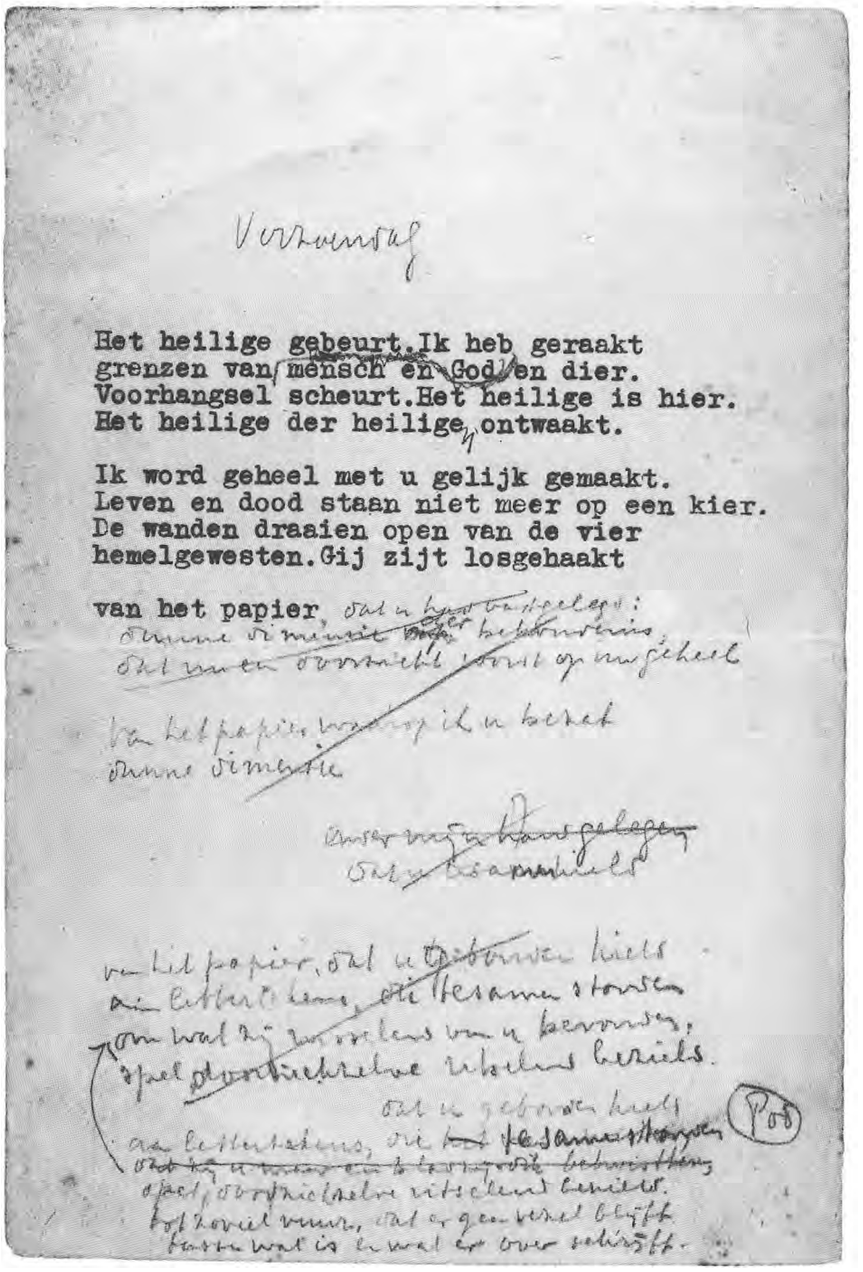
[M[1] II, r. (9)–(10) werden tezamen doorgehaald]

M[1] III-*D*[3], r. 9–11:

8/9	*M*[1] III	e	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
9	*M*[1] III	e	Ik kan u niet met Euclides beschrijven	
	T-D[3]		| |,	
10	*M*[1] III	αe	want de figuur waarmee gij samenvalt	
		βh	[ ] congrueert	
	T-D[3]		| |	
11	*M*[1] III	e	heeft punten nodig der oneindigheid	
	IV	f	{blijft hangen in gelogen*[?]* overleg}	*[? door* gelogen*[?]]*
		g	[heeft punten nodig der oneindigheid]	*[= M[1] III]*
	T-D[3]		| |.	

[? door M[1] III, r. 9–11]

11/12	*M*[1] IV	g	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
12	*M*[1] IV	g	nochthans moet gij binnen de perken blijven	
		g	[nochtans] [ ]{[g]e}[ ]	*[? door* [g]e *en* gij*]*
	T-D[3]		Nochtans | | gij | |	
13	*M*[1] IV	αg	van het gedicht dat om u samenbalt	
		βh	[ ] [u] verdisconteert	
	T-D[3]		| |	

Verzoendag

Het heilige gebeurt. Ik heb geraakt
grenzen van ~~mensch en God~~ en dier.
Voorhangsel scheurt. Het heilige is hier.
Het heilige der heilige, ontwaakt.

Ik word geheel met u gelijk gemaakt.
Leven en dood staan niet meer op een kier.
De wanden draaien open van de vier
hemelgewesten. Gij zijt losgehaakt

van het papier,

[794] 'Verzoendag', M^1 (collectie NLMD)

14	M^1 IV	g	met al het wit tussen de woorden uit	
		g	⎧met de caesuren tussen het geluid⎫	*[? door de regels]*
		h	in de caesuur die ieder woord geleidt	
	T		| |.	
	P	a	| |	
		b	[in] al het wit dat ieder woord omsluit[.]	
	D^1-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] Op 3 april 1948 stuurde Achterberg [793] 'Euclides' tot en met [796] 'Ban' aan Fokke Sierksma ter publicatie in *Podium*. Op 6 april bedankte Sierksma voor de inzending en schreef hij onder meer: 'Voor mijn "eigenbelang" is vooral Euclides weer een van die verzen, zoals jij ze alleen kunt schrijven.' De gedichten werden, samen met het eerder gestuurde gedicht [771] 'Foetus', gepubliceerd in de juli-aflevering. Zie verder § 32.3.3.
[2] Literatuur over het gedicht:
Smit, G., 'Drie sonnetten.'

[794] VERZOENDAG

OVERLEVERING

M^1	Typoscript, *H*-47.
T	*Podium* 4 (juli 1948), p. 616.
P	Proef D^1, *H*-48.
D^1	*Sneeuwwitje*, p. 22.
M^2	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 24.
M^3	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 727.

DATERING

Vóór 3 april 1948

LEESTEKST

T

ONTWIKKELINGSGANG

M^1 bevat een eerste, onvolledige versie van dit gedicht in typoscript (M^1 a, r. 1–9). Vervolgens heeft Achterberg (in potlood en anilinepotlood) drie aanzetten voor een vervolg genoteerd, die in de synopsis afzonderlijk worden gepresenteerd als M^1 I/III, r. (9)–(11). De laatste notitie hiervan in anilinepotlood (fase d) haalde Achterberg later in potlood (fase e) door. Eronder schreef hij, in twee stadia (M^1 IV/V), de definitieve versie van r. 9–14, die hieronder tezamen met de overige bronnen wordt weergegeven.

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a typemachine, b-c potlood, d anilinepotlood, e-g potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		g	Verzoendag
	*T-D*³		| |
2	M^1	a	grenzen van mensch en God en dier.
		b	[ ] [God] [en] [mensch] [en dier.]
		b	[ ] [mensch] [en] [God] [en dier.]
		b	[ ] [God] [en] [mensch] [en dier.]
	*T-D*³		| | mens | |
4	M^1	a	Het heilige der heilige ontwaakt.
		b	[ ] [heilige]n [ ]
	*T-D*³		| |

M^1 I/III, r. (9)–(11):

(8/9)	M^1 I	a	*[strofewit]*
(9)	M^1 I	a	van het papier *[breekt af]*
		b	[ ] dat u had vastgelegd:
	II	c	van het papier waarop ik u bezat
	III	d	{[van het papier], onder mijn hand gelegen} *[= M^1 I][? door de regel]*
		d	[van het papier,] dat u tesamenhield
(10)	M^1 I	b	dunne dimensie van behoudenis,
		b	[ ] op [ ]
		b	[ ] der [ ]
	II	c	dunne dimensie *[breekt af]*
(11)	M^1 I	b	dat nu een doorzicht wordt op uw geheel

[M^1 I, r. (9)–(11) werden (fase c) in één keer doorgehaald. In fase d haalde Achterberg dit gedeelte nogmaals door, tezamen met M^1 II, r. (9)–(10). M^1 III, r. (9) werd in fase e geschrapt]

M^1 IV-*D*³, r. 9–14:

8/9	M^1 IV	e	*[strofewit]*
	*T-D*³		| |
9	M^1 IV	e	van het papier, dat u to*[?]*
		e	[ ] gebonden hield
	V	f	[van het papier,] dat u gebonden hield *[= M^1 IV]*
	*T-D*³		| |

10	M^1 IV	e	aan lettertekens, die tesamen stonden
	V	f	| | het van u wisten,
		g	[ ] te samen stonden
	T-D[3]		| | tesamen | |
11	M^1 IV	e	om wat zij wisselend van u bevonden,
	V	f	dat zij u maar een bladzij-dik betwistten,
		g	[om wat zij wisselend van u bevonden ,] *[= M^1 IV]*
	T-D[3]		| |;
			[Het herstel van M^1 IV, r. 11 in fase g is door middel van een pijl aangegeven]
11/12	M^1 IV	e	*[geen strofewit]*
	V	f	| |
	T-D[3]		*[strofewit]*
12	M^1 IV	e	spel , doorzichzelve ritselend bezield.
	V	f	| |
		f	[ ]° [door] [zichzelve] [ritselend bezield .]
	T-D[3]		| |°
13	M^1 V	f	tot zoveel vuur, dat er geen vezel blijft
	T-D[3]		| |
14	M^1 V	f	tussen wat is en wat er over schrijft.
	T-D[3]		| |

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzet van dit gedicht (M^1 a) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.
[2] Zie [793] 'Euclides', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Spaans door F. Carrasquer.

[795] ONDERTROUW

OVERLEVERING

M^1 Typoscript, *H*-47.
T *Podium* 4 (juli 1948), p. 617.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 23.
M^2 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 25.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 728.

DATERING

Vóór 3 april 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a typemachine, b-c potlood, d-e anilinepotlood, f potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		f	Ondertrouw
	T-D[3]		| |
3	*M*[1]		in zijn verleden tijd , de wil verdwijnt
	T-D[3]		| |. De | |
5	*M*[1]	a	De stilte die buiten het huis ontstaat
		b	[ ] *[xx]*[staat]
		b	[ ] be[staat]
	T-D[3]		| |,
6	*M*[1]		geeft aan het leege hart hilte en baat.
	T-D[3]		| | lege | |
7	*M*[1]		Alles wat niet meer wezen kon omlijnt
	T-D[3]		| |,
9	*M*[1]	a	Ik kon u ook niet hooren komen *[breekt af]*
		b	[ ]{had} [ ] eerder [hooren komen]
		c	[ ] [2] [ ]{eerder [ook niet]}[ ]
		d	[ ] [had] [ ] [eerder ook niet] [ ]
	T-D[3]		| | horen komen.
10	*M*[1]	b	Dit is de deur. Een zoete streem gevoel
		c	[ ] van kou
	T-D[3]		| |
11	*M*[1]	d	gaat u vooruit [∘] *[? door* vooruit*]*
		e	[ ], terwijl gij binnentreedt
	T-D[3]		| |.
12	*M*[1]	f	Zolang ik het niet beter van u weet
	T-D[3]		| |,
13	*M*[1]	f	zijt gij weer met uzelve toegenomen
	T-D[3]		| |
14	*M*[1]	f	en staan wij tot elkaar in ondertrouw.
	T-D[3]		| |

COMMENTAAR [1] De eerste aanzet van dit gedicht (*M*[1] a) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.
[2] Zie [793] 'Euclides', noot 1.

OVERLEVERING

*M*¹ Typoscript, *H*-47.
T *Podium* 4 (juli 1948), p. 617.
P Proef *D*¹, *H*-48.
*D*¹ *Sneeuwwitje*, p. 24.
*M*² Kopij *D*², *H*-112.
*D*² *Cryptogamen 4*, p. 26.
*M*³ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 729.

DATERING

Vóór 3 april 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a typemachine, b-c potlood, d anilinepotlood, e potlood
P a gedrukt, b potlood

Titel *M*¹ a *[ontbreekt]*
e Ban
*T-D*³ | |

1 *M*¹-*D*³ Wanneer ik met u samenzat vergingen

2 *M*¹ alle omstandigheden , die zich aan
*T-D*³ | |° | |

3 *M*¹-*D*³ mij in het leven hadden voorgedaan,

4 *M*¹ a omdat zij niet naar binnen konden dringen
T | |.
P a | |
b | |:
*D*¹-*D*³ | |

4/5 *M*¹ b *[strofewit]*
*T-D*³ | |

5 *M*¹ b waar de gordijnen naar beneden hingen
b De raamgordijnen met ivoren ringen
T | |
P a | |
b d[e] [ ]
*D*¹-*D*³ | |

6 *M*¹ b schoven van boven op het hout tesaam
T | | vanboven | |,
*P-D*³ | | van boven | |

7	*M*[1]	b	zoodat er zware plooien kwamen staan
	T-D[3]		zodat | |
8	*M*[1]	b	tusschen ons en de [∘] dingen
		b	[ ] andere [ ]
		b	[ ] overige [ ]
	T-D[3]		tussen | |.
8/9	*M*[1]*-D*[3]		*[strofewit]*
			M[1] I, r. (9)–(14):
(9)	*M*[1] I	b	Lamp van geluk wat is uw cirkel sterk
(10)	*M*[1] I	b	Nu nog ga*[?]* ik gebukt*[?]* onder het werk
		b	[ ] lig [ ] geknield [ ]
(11)	*M*[1] I	b	vergeten krachten, die naar binnen keeren
(12)	*M*[1] I	b	ontsteken in mijn hart de atmosferen
(13)	*M*[1] I	b	van bleeke plekken, die uw glans bewaren
(14)	*M*[1] I	b	een stalen streep geladen van uw licht
			[M[1] *I, r. (10)–(12) werden in fase c doorgehaald; in M*[1] *II d voegde Achterberg alleen een nieuwe r. (14) toe, zodat r. (10)–(11) vermoedelijk als open plaatsen geïnterpreteerd moeten worden:]*
			M[1] II, r. (9)–(14):
(9)	*M*[1] II	c	[Lamp van geluk wat is uw cirkel sterk] *[= M*[1] *I, (9)]*
(10)	*M*[1] II	c	[∘]
(11)	*M*[1] II	c	[∘]
(12)	*M*[1] II	c	[van bleeke plekken, die uw glans bewaren] *[= M*[1] *I, (13)]*
(13)	*M*[1] II	c	[een stalen streep geladen van uw licht] *[= M*[1] *I, (14)]*
(14)	*M*[1] II	d	staat om me heen, waar ik me nederzet
			[M[1] *II, r. (12)–(14) werden (fase e) tezamen doorgehaald]*
			M[1] III-*D*[3], r. 9–14:
9	*M*[1] III	e	[Lamp van geluk wat is uw cirkel sterk] *[= M*[1] *I, (9)]*
	T-D[3]		| |, | |.
10	*M*[1] III	e	getrokken binnen ieder tafelvlak
	T-D[3]		Getrokken | |
11	*M*[1] III	e	waarvoor ik zit houdt gij me in de ban
	T-D[3]		| |, | |

11/12	M^1 III	e	*[geen strofewit]*
	T-D^3		*[strofewit]*
12	M^1 III	e	van het verleden, zonder dat ik merk
	T-D^3		| |
13	M^1 III	e	dat draad voor draad van de verbinding brak
	T-D^3		| |
14	M^1 III	e	en niemand in die kamer komen kan *[? na de regel]*
	T-D^3		| |.

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzet van dit gedicht (M^1 a-c) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel en gezien de andere gedichten die op het blad voorkomen (zie noot 2).
[2] Bovenaan M^1 staat in potlood een doorgehaalde regel, die deel uitmaakt van fragment [1] *'[zij stonden op hetzelfde grondgebied]'* (zie Appendix A); onderaan het blad staat (in anilinepotlood) een gedeelte van [771] 'Foetus'. Op de keerzijde staan fragmenten van [771] 'Foetus', [764] 'Treinnimph' en [1] *'[zij stonden op hetzelfde grondgebied]'*. Zie verder ook de commentaar bij de andere gedichten.
[3] Zie [793] 'Euclides', noot 1.

[797] SEXOÏDE

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-75.
M^2	Typoscript, kopij *T*, *H*-59.
T	*De Vlaamse gids* 36 (mei 1952), p. 270.
M^3	Typoscript, kopij D^1, *H*-76.
P	Proef D^1, *H*-78.
D^1	*Cenotaaf*, p. 9.
M^4	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 85.
M^5	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 786.

DATERING

Vóór 16 juni 1948

LEESTEKST

M^1 c

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-c potlood

4	M^1	a	moesten zij eeuwig bij elkander blijven .
		c	[ ]°
	M^2-D^3		| |

5	M^1	a	Moest ik het argloos kunnen nederschrijven	
		c	en buiten in de nacht de engel dauw;	
	M^2-D^3		| |	
6	M^1	a	wat zich [∘] voltrekken wou :	
		b	[ ] voortdurend [ ].	*[? door* voortdurend*]*
		c	m[oest] [ik het argloos kunnen nederschrijven]…	*[= M^1 a, 5]*
	M^2-D^3		| |	
7	M^1	a	na enkle diepe schokken doet zich blauw	
		a	[ ] [enk]e[le] [ ]	
		b	N[a] [enk][le] [ ]	
	M^2-D^3		| |	
8	M^1		gelukkig licht bij haar naarbinnen drijven.	
	M^2-D^3		| | naar binnen | |	
10	M^1	a	de hemel valt met vlagen door mij heen,	
		a	D[e] [ ] ons [ ]	
	M^2-D^3		| |	
13	M^1	a	Tus	
		a	Wij zijn elkanders omgekeerd verschiet.	
	M^2-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met [748] 'Eelco' en [798] 'Robot', aan Willem Nagel gestuurd ter publicatie in *Podium*. Op 16 juni 1948 schreef Nagel hem: 'Je nieuwe verzen stuur ik naar Gerrit Borgers, onze secr. Ik ben van mening, dat Sexoïde, een *best* vers, per se geen last zal kunnen veroorzaken, maar kan mij andere opvattingen indenken.' Op 15 augustus deelde Borgers Achterberg mee dat [748] 'Eelco' en [798] 'Robot' in de augustus/september-aflevering zouden worden opgenomen. Verder schreef hij: 'Sexoïde durven we toch niet aan: Podium heeft al een zwakke naam op dit gebied en dit zou alles slaan! Ik stuur het je hierbij dus terug, al lazen wij het met plezier.' (Zie § 32.3.3.) Vervolgens heeft Achterberg het gedicht aan *Het woord* gestuurd (zie [801] 'Groeten uit Neede', noot 2), maar ook daar werd het geweigerd. Op 27 augustus 1948 schreef Bert Voeten: 'Minder sterk vind ik – en vonden ook mijn mede-redacteuren – het gedicht "Sexoïde", té direct, vooral in de kwatrijnen. De inzet van de terzinen b.v. bevalt mij persoonlijk zeer, maar die maakt het vers nog niet gaaf. Als ik jou was, zou ik het in portefeuille houden.' Niet lang daarna zal Achterberg het gedicht aan Jaap Romijn (*Ad interim*) hebben afgestaan, maar ook deze stuurde het terug: 'We hebben geen bezwaar tegen het gedicht als zoodanig, maar uit een oogpunt van tijdschriftpolitiek is dit onmogelijk op te nemen: het zou ons tientallen abonné's – ik geef toe, niet de meest schrandere – kosten, die we nu zéker niet kunnen missen. Je zult het voor een bundel moeten bewaren.' (Brief van 15 november 1948, zie § 32.3.7.)

Nog geen maand later heeft Achterberg het gedicht aan A. Morriën gestuurd. Deze schreef op 14 december dat *Criterium* per 1 januari zou opgaan in *Libertinage* en hij stelde voor Achterbergs inzending aan zijn nieuwe mederedacteuren, H.A. Gomperts en W.F. van Leeuwen, te laten lezen: 'Misschien voelen zij er voor er een paar voor de nieuwe jaargang te reserveren. *Sexoïde* bijv. vind ik erg mooi en wat mij betreft zouden wij er de jaargang mee kunnen openen.' Van Achterberg zijn echter geen gedichten in *Libertinage* gepubliceerd (zie § 32.3.8). Pas op 21 november 1951 heeft hij 'Sexoïde' bij *De Vlaamse gids* ingestuurd. Zie [855] 'Cartering', noot 2 en verder § 39.2.2.
[2] Zetfout in *T*, titel: *Sexoide* i.p.v. *Sexoïde*
[3] Literatuur over het gedicht:
Bolhuis, A.J., 'De dichter van het vers, dat niet bedierf.'

[798] ROBOT

OVERLEVERING
T *Podium* 4 (augustus/september 1948), p. 690.

DATERING
Vóór 16 juni 1948

LEESTEKST
T

COMMENTAAR
[1] Zie [797] 'Sexoïde', noot 1.
[2] Begin 1949 heeft Achterberg dit gedicht en [814] 'Robot' samengevoegd tot één gedicht, [821] 'Robot' (zie verder het apparaat aldaar).

[799] BRUILOFT

OVERLEVERING
T *Het woord* [3.3] (herfst 1948), p. 55.
M^1 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 72.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 240.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 704.

DATERING
Vóór 31 juli 1948

LEESTEKST
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-b typemachine

Opdracht Voor Miesje Bouhuys > *[ontbreekt]* M^1-D^3
1 Het > Dit M^1-D^3
9 beginnen, wijn > beginnen, wijn M^1 *a* > [beginnen]. W[ijn] M^1 *b*-D^3
10 kelen, > kelen. M^1-D^3
11 vreugde verbreedt > Vreugde verdiept M^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Achterberg heeft dit gedicht tijdens een ontmoeting in sociëteit De Kring te Amsterdam afgestaan aan Gerard Diels ter publicatie in *Het woord*. Op 1 augustus 1948 schreef Achterberg hem echter dat hij 'met het vers "Bruiloft" wat voorbarig was (onder de invloed): ik had het al aan Hoornik toegezegd [...]'. Ed. Hoornik zal geen gebruik hebben gemaakt van deze toezegging, want het gedicht werd, samen met drie andere gedichten (zie [801] 'Groeten uit Neede', noot 2), gepubliceerd in het herfst-nummer van *Het woord*. Dit nummer verscheen vermoedelijk pas eind november. Zie verder § 32.3.4.
[2] Volgens een mededeling van M. Bouhuys aan mij heeft Achterberg dit gedicht aan haar opgedragen omdat zij uit een groot gezin kwam.

[800] VESTDIJK

OVERLEVERING

T *Podium* 5 (1947–1948), *Vestdijknummer* (17 oktober 1948), p. 26.
D^1 *Hoonte*, p. 60.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 223.
M kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 689.

DATERING

Vóór 12 augustus 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

Reekstitel *[ontbreekt]* > Vestdijk D^1-D^3
Nummer *[ontbreekt]* > II D^1-D^3
Titel Vestdijk > *[ontbreekt]* D^1-D^3
1 *De Overnachting*, > De Overnachting, D^1-D^3
6 liever het vlees > niet liever 't vlees D^1-D^3

COMMENTAAR

[1] Op 12 augustus 1948 stuurde Achterberg dit gedicht aan Gerrit Borgers ter publicatie in het speciale 'Vestdijknummer' van *Podium*. Dit nummer verscheen ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van S. Vestdijk. In eerste instantie had Achterberg [626] 'Vestdijk' afgestaan (zie aldaar, noot 4), maar Borgers vond het bezwaarlijk dat dat gedicht al eerder gepubliceerd was en vroeg Achterberg om een nieuw gedicht. Op 18 augustus schreef Achterberg hem: 'Mocht je het Vestdijk-gedicht plaatsen, zou je dan regel 6 zó willen veranderen: "of hij niet liever 't vlees zou hebben dan de benen." of vind je dit geen verbetering? en regel 4 misschien: "voorbij de paradoxen" i.p.v. "door alle p."?' Op 30 november excuseerde Borgers zich voor het feit 'dat de destijds door jou voorgestelde wijzigingen, die ik alle verbeteringen vond en dus aan de drukker heb doorgegeven, niet waren aangebracht.' In de latere bronnen heeft Achterberg alleen de verandering in r. 6 doorgevoerd. Zie verder § 32.3.5.
[2] Vanaf *Hoonte* vormt dit gedicht het tweede deel van de reeks 'Vestdijk'. Het eerste gedicht is [626] 'Vestdijk'.
[3] Regel 1–6 verwijzen naar de brievenroman van Jeanne van Schaik-Willing en S. Vestdijk, *De overnachting* (Amsterdam, 1947), met name naar het slot van 'Uit de papieren van Justus Breevoort' (p. 286–296). Regel 7 verwijst naar Vestdijks *De toekomst der religie* (Arnhem, 1947), en de polemiek die naar aanleiding van dit boek ontstond. Zie R. Schouten, 'Achterbergs kijk op Vestdijk', p. 2–4.

[801] GROETEN UIT NEEDE

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-45.
T *Het woord* [3.3] (herfst 1948), p. 52.
M^2 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 73.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 241.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 705.

DATERING

Vóór 27 augustus 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-b potlood

Titel M^1 a *[ontbreekt]*
b Groeten uit Needе
T-D^3 | |

1	*M*[1]		Er komen gouden randen langs de wegen
	T-D[3]		| |.
2	*M*[1]	a	De wereld wordt een kaart uit Genua
		b	[ ] Canada
	T-D[3]		| |.
3	*M*[1]	a	De vogels gaan de vogels achterna
		b	[ ].
	T-D[3]		| |
4	*M*[1]	a	ik kwam vandaag een [∘] tegen.
		b	I[k] [ ] oude kennis [ ]
	T-D[3]		| |
5	*M*[1]	a	Wij deden beiden enigszins verlegen .
		b	[ ]:
	T-D[3]		| |
6	*M*[1]	a	Boven ons stond*[?]* het blau*[w]* in gloria
		b	b[oven] [ons] hoofd [ ]
	T-D[3]		| | blauw | |
8	*M*[1]	a	niet meer te vinden [∘]
		b	[ ] over 's Heren wegen.
	T-D[3]		| |
9	*M*[1]	a	Er was niet veel te zeggen, want de woorden
		b	[ ] viel [ ]
	T-D[3]		| |
13	*M*[1]	a	en ging de ansicht binnen met de toover
		b	[ ][tover]
	T-D[3]		| |
14	*M*[1]		in het verschiet van verre vreemde oorden
	T-D[3]		| |.

COMMENTAAR

[1] *M*[1] is op dezelfde papiersoort geschreven als [845] 'Metronoom' en [860] 'Heraldiek'. Er zijn verder geen aanwijzingen dat de gedichten in dezelfde periode zijn geschreven. Het manuscript is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 10.2 (1991), tussen p. 36 en p. 37.

[2] Op 13 augustus 1948 vroeg Bert Voeten Achterberg om een zestal gedichten voor het herfst-nummer van *Het woord*. Op 27 augustus bedankte hij Achterberg voor de inzending, waarvan dit gedicht, [802] 'Aanhalingstekens' en [803] 'Spellbound' werden opgenomen (tezamen met het eerder afgestane gedicht [799] 'Bruiloft', zie aldaar noot 1). Het gedicht [797] 'Sexoïde' werd teruggestuurd. Het herfst-nummer van *Het woord* verscheen vermoedelijk pas eind november. Zie verder § 32.3.4.

OVERLEVERING

*M*¹ Typoscript, *H*-47.
T *Het woord* [3.3] (herfst 1948), p. 53.
P Proef *D*¹, *H*-48.
*D*¹ *Sneeuwwitje*, p. 26.
*M*² Kopij *D*², *H*-112.
*D*² *Cryptogamen 4*, p. 28.
*M*³ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 731.

DATERING

Vóór 27 augustus 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a typemachine, b-e potlood, f anilinepotlood, g-i potlood

Titel *M*¹ a *[onthreekt]*
i Aanhalingstekens
*T-D*³ | |

1 *M*¹ a Ik ben geen lichaam meer.
i '[ ]
*T-D*³ | |

2 *M*¹ Mijn oogen zijn een vergezicht,
*T-D*³ | | ogen | |

3 *M*¹ mijn ooren straatgerucht
*T-D*³ | | oren | |,

4 *M*¹ a mijn handen tegenweer.
b [ ] deuren*[?]* in de deur
c [ ] tegenwind en -weer.
*T-D*³ | |

4/5 *M*¹-*D*³ *[strofewit]*

5 *M*¹ I a Geen voeten komen neer
II c Mijn voeten zijn naar het weleer
c [ ]{ worden [ ] '[t] [ ]}
c [ ] [zijn] [ ] [*[be]*t] [weleer]
T | | van het | |
*P-D*³ | | naar | |

6 *M*¹ I b geen longen houden lucht
II c de afstand en de lucht
c [ ] v[lucht]
*T-D*³ | |.

[M^1 I, r. 5–6 werden in eerste instantie niet doorgehaald en moeten in fase c worden meegelezen; pas in fase f haalde Achterberg M^1 I, r. 5–6 tezamen door]

7	M^1	d	Hoe kom ik nog bij u terecht	
		e	[ ]{in dit vers*[?]*} [ ]	*[? door* vers*[?]]*
		e	[ ] [nog bij u] [ ]	
		e	[ ]{[in] het woord}[ ]	
	T-D^3		| | in het woord terecht,	
8	M^1	d	bij alle willekeur	
	T-D^3		| |	
8/9	M^1	d	*[geen strofewit]*	
		f	*[strofewit]*	
	T-D^3		| |	
9	M^1 III	d	*[xxxxxxxxxx]* voldoende zegt	
		f	van weg en zintuig. Deel voor deel	
	IV	g	{[ ] keer op keer}	
	V	h	[van weg en zintuig . Deel voor deel]	*[= M^1 III]*
	T-D^3		| |?| |	
10	M^1 III	f	ontv*[xxx]* ik mij naar het geheel	
	IV	g	{ontdeed ik mij. Maar het geheel}	
	V	h	[ontv*[xxx]* ik mij] als een teveel	*[= M^1 III]*
		h	[ontv]iel [ ]	
	T-D^3		| |,	
11	M^1 IV	g	blijft evenzeer *[breekt af]*	
	V	h	maar het geheel waaruit ik wies	
	T		| |, | |,	
	P-D^3		| |∘| |∘	
			[? door M^1 IV, r. 9–11, vervolgens (fase h) tezamen doorgehaald]	
11/12	M^1	h	*[geen strofewit]*	
	T		| |	
	P-D^3		*[strofewit]*	
12	M^1	h	heeft geen orgaan om dit verlies	
		h	[ ] zijn [ ]	
	T		| | dit | |	
	P-D^3		| | zijn | |	
13	M^1	h	te ondervinden , been en merg	
	T		| |: | |	
	P-D^3		| |, | |	
14	M^1	h	[∘] werden tot boom en berg.	
		i	[werden tot boom en berg.]'	
	T-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzet van dit gedicht in typoscript (*M*[1] a) dateert vermoedelijk van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.
[2] Zie [801] 'Groeten uit Neede', noot 2.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Duits door H. Graef.
[4] Zetfout in *D*[2]-*M*[2], r. 6: *vlucht* i.p.v. *vlucht.*

[803] SPELLBOUND

OVERLEVERING

M[1] Typoscript, *H*-47.
T *Het woord* [3.3] (herfst 1948), p. 54.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 25.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 27.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 730.

DATERING

Vóór 27 augustus 1948

LEESTEKST

T

ONTWIKKELINGSGANG

Onder de eerste aanzet van dit gedicht in typoscript (*M*[1] a, r. 1–4) liet Achterberg in fase b een aantal regels open en schreef hij onder het midden van het blad twee regels, *M*[1] I, r. (5)–(6)(de regelnummers zijn niet exact te bepalen en staan om die reden tussen haakjes). De laatste regel haalde hij door. Nog enkele regels lager schreef hij r. (6)–(10) en, in de rechtermarge, r. (11)–(13) (*M*[1] II). Hiervan haalde Achterberg r. (9)–(10) en r. (11)–(13) door, zodat overbleven r. 1–4 en r. (5)–(8). Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Achterberg in eerste instantie de opengelaten regels heeft willen invullen, maar in het verdere verloop heeft hij deze ruimte niet gebruikt. Net boven het midden van het blad en in de rechtermarge hernam Achterberg r. 9–14 (*M*[1] III), haalde vervolgens ook dit tekstgedeelte door en schreef tenslotte daaronder de definitieve versie vanaf r. 9 (*M*[1] IV).

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a typemachine, b-d potlood, e anilinepotlood, f-l potlood
P a gedrukt, b potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		l	Spellbound
	T-*D*[3]		| |
1	*M*[1]-*D*[3]		Gij breekt tesamen als beschuit.

2 M^1-D^3 Van buitenom tot binnenin

3 M^1-D^3 storten de ruimten op u in

4 M^1-D^3 en leveren u uit.

[Hier eindigt M^1 a. Onder de getypte tekst liet Achterberg een niet exact te bepalen aantal regels open en schreef hij M^1 I, r. (5)–(6) en, nog een aantal regels lager, M^1 II, r. (6)–(13) (de regelnummering is onzeker en staat derhalve tussen haakjes):]

M^1 I/II, r. (5)–(13):

(5) M^1 I b Gij wordt overal buit
c [ ] zijt [ ]

(6) M^1 I b van *[breekt af]*
c [ ] einde en begin
II d E*[?]*
d Nu einde en begin
h n[u] [ ]

(7) M^1 II d van naam verwisselen
h stuivertjew[isselen]

(8) M^1 II d zonder [∘]
e {[zonder] [∘] sluit} *[? door* sluit*]*
f {en van [∘] besluit} *[? door* besluit *en* sluit*]*
g [∘] sluit.
g telkens buiten[sluit.] *[? door* buitensluit*]*
h en dat u [buitensluit.]

(9) M^1 II g Gij moet hem zijn totdat
g [ ] eeuwig zijn

(10) M^1 II g het spel gaat door omdat

(11) M^1 II g de kinderen in bed
g [kinderen in] hun [bed]

(12) M^1 II g droomen dezelfde pret

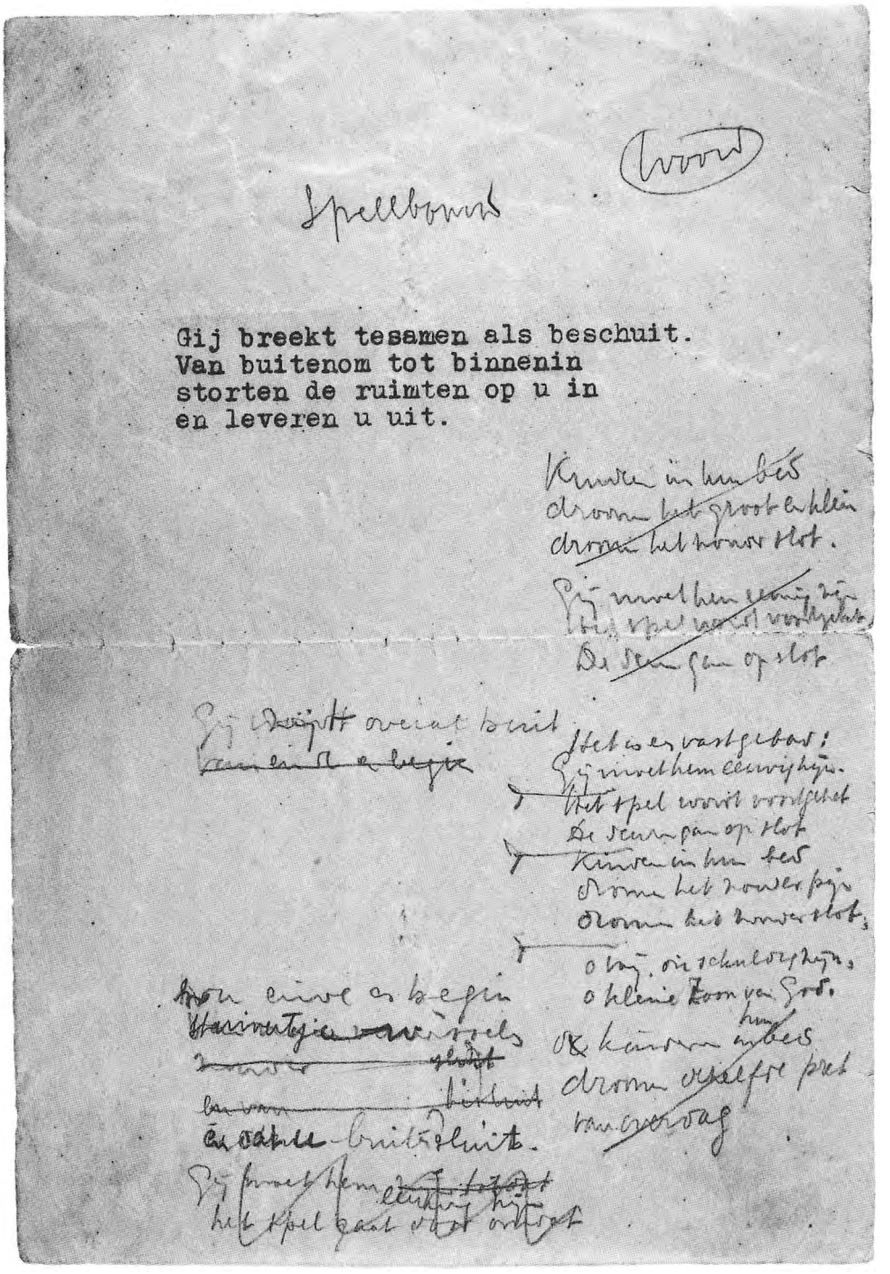
(13) M^1 II g van overdag *[breekt af]*

[Hier eindigen M^1 I/II. De regels (9)–(10) en (11)–(13) werden tezamen doorgehaald]

T-D^3, r. 5–8:

4/5 *T*-D^3 *[strofewit]*

5 *T* Gij zijt overal buit *[← M^1 I, (5)]*
P-D^3 | |,

Spellbound

Gij breekt tesamen als beschuit.
Van buitenom tot binnenin
storten de ruimten op u in
en leveren u uit.

[803] 'Spellbound', M^1 (collectie NLMD)

6	*T-D*³		nu einde en begin	*[← M¹ II, (6)]*
7	*T-D*³		stuivertjewisselen	*[← M¹ II, (7)]*
8	*T*		hetgeen u buitensluit.	*[← M¹ II, (8)]*
	*P-D*³		en dat | |	

*M*¹ III, r. 9–14:

8/9	*M*¹ III	i	*[strofewit]*	
9	*M*¹ III	i	Kinderen in hun bed	*[← M¹ II g, (11)]*
10	*M*¹ III	i	droomen het groot en klein	*[← M¹ II g, (12)]*
11	*M*¹ III	i	droomen het zonder slot.	*[← M¹ II g, (12)]*
11/12	*M*¹ III	i	*[strofewit]*	
12	*M*¹ III	i	Gij moet hem eeuwig zijn	*[← M¹ II g, (9)]*
13	*M*¹ III	i	Het spel wordt voortgezet	*[← M¹ II g, (10)]*
14	*M*¹ III	i	De deuren gaan op slot	

[Hier eindigt M¹ III. De regels 9–11 en 12–14 werden tezamen doorgehaald]

*M*¹ IV-*D*³, r. 9–17:

8/9	*M*¹ IV-*D*³		*[strofewit]*	
9	*M*¹ IV	j	Gij moet hem eeuwig zijn.	
		k	Het is een vast gebod:	
	*T-D*³		| |	
10	*M*¹ IV	j	Het spel wordt voortgezet	
		k	[Gij moet hem eeuwig zijn.]	*[= M¹ IV j, 9]*
	*T-D*³		gij | |	
10/11	*M*¹ IV	j	*[geen strofewit]*	
		k	*[strofewit]*	
	T		*[geen strofewit]*	
	*P-D*³		*[strofewit]*	
11	*M*¹ IV	j	De deuren gaan op slot	
		k	[Het spel wordt voortgezet]	*[= M¹ IV j, 10]*
	*T-D*³		| |.	
12	*M*¹ IV	j	Kinderen in hun bed	
		k	[De deuren gaan op slot]	*[= M¹ IV j, 11]*
	*T-D*³		| |.	
12/13	*M*¹ IV	j	*[geen strofewit]*	
		k	*[strofewit]*	
	*T-D*³		| |	

13	*M*[1] IV	j	dromen het zonder pijn	
		k	[Kinderen in hun bed]	*[= M[1] IV j, 12]*
	T-D[3]		| |	
14	*M*[1] IV	j	dromen het zonder slot;	
		k	[dromen het zonder pijn]	*[= M[1] IV j, 13]*
	T-D[3]		| |,	
14/15	*M*[1] IV	j	*[strofewit]*	
		k	*[geen strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
15	*M*[1] IV	j	o wij, die schuldig zijn,	
		k	[dromen het zonder slot ;]	*[= M[1] IV j, 14]*
	T		| |.	
	P	a	| |;	
		b	[ ] [lot;]	
	D[1]-*D*[3]		| |	
15/16	*M*[1] IV	j	*[geen strofewit]*	
		k	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
16	*M*[1] IV	j	o kleine zoon van God.	
		j	[ ] Z[oon] [ ]	
		k	[o wij, die schuldig zijn ,]	*[= M[1] IV j, 15]*
	T		O | |.	
	P-D[3]		o | |;	
17	*M*[1] IV	k	[o kleine Zoon van God.]	*[= M[1] IV j, 16]*
	T		O | | zoon | |	
	P-D[3]		o | | Zoon | |	

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzetten van dit gedicht (*M*[1] I/III) dateren vermoedelijk van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel.

[2] De titel van het gedicht verwijst naar de film 'Spellbound' (1945) van Alfred Hitchkock, die in april 1947 in Nederland in omloop kwam onder de titel 'Obsessie'. Zie T. Dekker, 'Spellbound: gedicht en film', p. 6–8.

[3] Zie [801] 'Groeten uit Neede', noot 2.

[4] Dit gedicht is in 1952 opgenomen in het jaarboekje *Singel 262. Zeventien dichters.* Amsterdam (N.V. Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij/N.V. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij), 1952, p. 49. De tekst is, zoals blijkt uit het onderschrift, overgenomen uit *Sneeuwwitje* en blijft hier verder buiten beschouwing (zie [865] 'Ontvoering', noot 1 en verder § 39.3.1).

[5] Literatuur over het gedicht:
Dekker, T., 'Spellbound: gedicht en film.'

OVERLEVERING

*M*¹ Manuscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (oktober 1948), p. 581.
P Proef *D*¹, *H*-48.
*D*¹ *Sneeuwwitje*, p. 30.
*M*² Kopij *D*², *H*-112.
*D*² *Cryptogamen 4*, p. 33.
*M*³ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 736.

DATERING

Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a zw inkt, b anilinepotlood, c-h potlood

Titel *M*¹ a *[ontbreekt]*
h Slagzij
*T-D*³ | |

1 *M*¹ a In deze nacht was alles weer gewoon.
*T-D*³ | |

2 *M*¹ a Tot mijn verbazing werd ik naast u wakker
e [ ] bij [ ]
*T-D*³ | |

3 *M*¹ b en keek de andre kamer in, waar doodgewoon *[? door* andre*]*
b [ ] {zag in} [ ] [doodgewoon]
e [en keek de kamer *[in]*] waar [ ] *[of:* in,*]*
T | | in , | |
*P-D*³ | |o | |

4 *M*¹ I b de boterhammen [o] stonden te wachten
e [boterhammen] met melk [ ]
e [ ]{en kaas} [ ]
e [ ] op hun bordjes wachten
e [ ] de [ ]
II g de tafel stond gedekt en op o
g [ ] mij wachtte.
h [ ] was [ ] om kwart voor achten.
h [ ] stond [ ]
*T-D*³ | |

*[?? door M*¹ *I, r. 5* stonden te*;?? door* en kaas *en* met melk*;? door* hun*]*

4/5	*M*[1]	b	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
5	*M*[1]	b	[∘] ofschoon	
		c	Ik hoefde nog niet op te staan [ ]	
	T-D[3]		| |, | |	
6	*M*[1]	c	[∘] krachten	
		d	de morgen al genoeg vereende [ ]	
		g	[ ] [ver]nieuwde [ ]	
		h	[ ] belegen [ ]	
		h	[ ] vernieuwde [ ]	
	T		| |	
	P-D[3]		| | vereende | |	
7	*M*[1]	c	[∘]	
		d	gereed had liggen om ons op te wachten	
		g	[ ] mij [ ]	*[? door* te*]*
	T-D[3]		| |	
8	*M*[1]	c	[∘] brachten	*[? door* brachten*]*
		d	en op te nemen in *[breekt af]*	
		f	[ ] zijn mantelzoom	
	T-D[3]		| |.	
8/9	*M*[1]	f	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
9	*M*[1]	f	Waarom trekt alles aan u huis voorbij	
		f	[ ] [u]w [ ]	
	T-D[3]		| |	
10	*M*[1]	f	en word ik meegesleurd [∘] donker	
		g	[ ] en raak verzonken .	
	T		| |–	
	P-D[3]		| |,	
11	*M*[1]	f	als de azijnflacon zijn harde flonker	
	T-D[3]		| |	
11/12	*M*[1]	f	*[geen strofewit]*	
	T-D[3]		*[strofewit]*	
12	*M*[1]	f	tegen die van het zoutvat stelt het licht slagzij	
		g	[ ] [het zoutvat stelt het licht slagzij]	
	T-D[3]		| |, | |	
13	*M*[1] III	f	maakt met het bed *[breekt af]*	
		g	[ ] en telkens overslag	
		g	[ ] [over] [s]t[ag]	
	IV	h	[ ] een deur geopend staat	
	T-D[3]		| |, | |	

14	M^1 III	g	wil gaan naar eigen wet wat niet meer mag?
	IV	h	en gij naar binnen komt en met mij praat?
	T-D^3		| |

COMMENTAAR

[1] De datering van [804] 'Slagzij' tot en met [811] 'Inclinatie' is gebaseerd op de publicatie van deze gedichten in *Criterium*. Op 29 juni 1948 vroeg A. Morriën Achterberg om een bijdrage voor het gecombineerde juli/augustus-nummer van *Criterium*. Achterberg heeft niet op dit verzoek gereageerd, want op 1 oktober 1948 herhaalde Morriën zijn vraag. De hierop door Achterberg gestuurde gedichten werden gepubliceerd in de oktober- en november/december-aflevering van *Criterium*. Beide afleveringen verschenen met enige vertraging. Zie verder § 32.3.6.

[805] MONOGRAM

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-47.
T	*Criterium* [6] (oktober 1948), p. 581.
P	Proef D^1, *H*-48.
D^1	*Sneeuwwitje*, p. 31.
M^2	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 34.
M^3	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 737.

DATERING

Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST

T

INGREEP

1 eindlijk < eindelijk

ONTWIKKELINGSGANG

M^1 bevatte in eerste instantie alleen een onvolledige r. 1 in zwarte inkt. In potlood schreef Achterberg een schetsmatige opzet voor het vervolg, maar dit tekstgedeelte haalde hij in zijn geheel door (M^1 I, r. 1–8). Eronder begon hij opnieuw (M^1 II, r. 1–8), hernam hiervan r. 7–8 en schreef tenslotte de rest van het gedicht (M^1 III).

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b-g potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		g	Monogram
	T-D^3		| |

1	M^1 I	a	Uw [∘] moet eindlijk aarde maken	
	II	d	Uw aanzijnsvlak | |	
		e	[ ] hoogspanning [ ]	
	*T-D*³		| |.	
2	M^1 I	b	Wij kunnen in elkander overgaan .	
	II	d	| |∘	
	*T-D*³		| |.	
3	M^1 I	b	Van kruin tot voetzool voel ik door mij slaan	
	II	d	Ik loop al eeuwen op het witte laken,	
		e	[ ] rechtop onder [ ]	
	*T-D*³		| |	
4	M^1 I	b	[∘] onbekende zaken	
		c	De zekerheid van [ ]	
	II	d	dat in de hoek gemerkt is met uw naam.	
	*T-D*³		| |	
4/5	M^1 I	b	*[geen strofewit]*	
	II	d	*[strofewit]*	
	*T-D*³		| |	
5	M^1 I	b	Dit geeft mijn hand [∘] taken	
	II	d	Van kruin tot voetzool voel ik door mij slaan	*[← M^1 I b, 3]*
	*T-D*³		| |	
6	M^1 I	b	om [∘] over het papier te gaan	
	II	d	de zekerheid van onbereikte zaken	*[← M^1 I c, 4]*
	*T-D*³		| |.	
7	M^1 I	b	[∘]	
	II	d	Dit geeft mijn hand de opgelegde taken	*[← M^1 I b, 5]*
		e	[ ] pen [ ]	
	III	f	U met mijn vingertoppen aan te raken	
		f	[ ]{de} [ ]	*[? door* de *en* mijn*]*
		g	[ ] [de] [ ]	
	*T-D*³		| |,	
8	M^1 I	b	[∘] aanraken	*[? door* aanraken*]*
	II	d	om verder over het papier te gaan.	*[← M^1 I b, 6]*
	III	f	mijn handen zullen het eenmaal bestaan.	
	*T-D*³		| |	
			[Hier eindigen M^1 I/II. M^1 I, r. 1–7 werden tezamen doorgehaald (M^1 I, r. 8 moet ook als doorgehaald beschouwd worden). M^1 II, r. 7–8 werden tezamen doorgehaald]	
8/9	M^1 III	f	*[strofewit]*	
	*T-D*³		| |	

9	M^1 III	f	Dan leggen wij ons neder in het bed
		g	[ ] op [ ]
		g	[ ] [leg] ik u voorzichtig [ ]
	T		| |,
	P-D^3		| |◦
10	M^1 III	f	waar de 4 hoeken van de wereld stonden
	T		| | vier | |
	P-D^3		| |,
11	M^1 III	f	aan de 4 einden van die grote sponde
	T		| | vier | |,
	P-D^3		| |◦
11/12	M^1 III	f	*[geen strofewit]*
	T		*[strofewit]*
	P-D^3		*[geen strofewit]*
12	M^1 III	f	als wachters in de kamer neergezet *[? door* neer*]*
		g	[ ] uit[gezet]
	T-D^3		| |.
12/13	M^1 III	f	*[strofewit]*
	T		*[geen strofewit]*
	P-D^3		*[strofewit]*
13	M^1 III	f	het rode monogram vlak bij u hoofd
		g	[ ] [u]w [ ]
	T-D^3		Het | |
14	M^1 III	f	[◦] uitgedoofd.
		g	wordt in het donker langzaam [ ]
	T-D^3		| |

COMMENTAAR

[1] M^1 vertoont verwantschap (papiersoort en schrijfstof van de eerste aanzet) met de manuscripten van [826] 'Parhelium' en [831] 'Ets'.
[2] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.

[806] REINCULTUUR

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (oktober 1948), p. 582.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 32.
M^2 Kopij D^2, *H*-112.

D^2 *Cryptogamen 4*, p. 35.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 738.

DATERING Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST *T*

ONTWIKKELINGSGANG Een eerste aanzet van dit gedicht in zwarte inkt (M^1 a, r. 1–2) werd door Achterberg in potlood uitgebreid tot en met r. 7. Vervolgens schreef Achterberg op de onderste helft van het blad het sextet (M^1 b). Daarna hernam hij – op de opengelaten plaats onder r. 7 – de regels 3 en 4 (M^1 II c), bracht hij in de overige regels veranderingen aan en noteerde hij ook de titel (fase d). Tenslotte bracht hij in anilinepotlood nog een variant in r. 1 aan en schreef hij de tot dan toe ontbrekende r. 8 (onder M^1 II c, r. 3–4).

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a zw inkt, b-d potlood, e anilinepotlood
P a gedrukt, b potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*	
		d	Reincultuur	
	T-D^3		| |	
1	M^1	a	Waar ligt van u het laatste om te zijn ?	
		a	[ ]{is} [ ]	
		b	[ ]	*[? door* is *en* ligt*]*
		c	[ ] [is] [ ]	
		e	[ ] bleef [ ]	
	T		| |	
	P-D^3		| |;	
2	M^1	a	Aangrijpingspunt *[breekt af]*	
		b	[ ] bezittend voor het dichten	
		b	[ ] voor de gedachten	
	T		| |,	
	P-D^3		aangrijpingspunt | |	
3	M^1 I	b	en uitgangspunt voor de gedichten	
	II	c	opdat een wet u kan betrachten	
		d	[ ] zou [ ]	
	T-D^3		| |,	
4	M^1 I	b	zodat zij samen in een schoone*[?]* schijn	
		b	[ ] [scho]ne [ ]	
		b	[ ]{weder[schijn]}	
	II	c	al is het dan voorlopig in het klein	*[? na de regel]*
		d	[ ] was [ ]	
	T-D^3		| |;	

[M^1 I b, r. 3–4 werden in fase c tussen haakjes geplaatst en tezamen doorgehaald; de aansluiting van M^1 b, r. 2 en M^1 II c, r. 3 werd d.m.v. een pijl aangegeven]

4/5	M^1	b	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
5	M^1	b	uw wezen overmeesteren, uw kern
	T-D^3		| |
6	M^1	b	bereiken en u iemand achten
	T-D^3		| |
7	M^1	b	over
		b	om op het eten te verwachten
		d	[ ] visite [ ]
		d	[ ] een afspraak [ ]
	T		| |;
	P-D^3		| |,
8	M^1 I	b	[∘]
	III	e	of werden uw partikelen te k
		e	[ ] fijn?
	T-D^3		| |
8/9	M^1	b	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
9	M^1	b	Werkhypothese om u vast te houden. *[? door* om*]*
		d	[ ] aan uw lot*[?]* besteed…
		d	[ ] komst [ ]
	T-D^3		| |
10	M^1	b	Ik heb laboratoria gereed
	T-D^3		| |.
11	M^1	b	in reinculturen reageert gij wel.
	T-D^3		In | |
11/12	M^1	b	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
12	M^1	b	Is het de schuld van deze dode*[?]* uren
		d	[ ] [d]ove [ ]
		d	[ ] {doffe} [ ]
		d	[ ] [dove] [ ]
	T		| |
	P-D^3		| |,
13	M^1	b	dat gij de krachten niet kunt overduren
	T-D^3		| |,

14	M^1	b	die in de kolven kloppen als een *[x]*el?
		b	[ ] b[el?]
	T		| |
	P	a	| |
		b	[ ] h[el?]
	D^1-D^3		| |

COMMENTAAR [1] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.

[807] TRANSPLANTATIE

OVERLEVERING
M^1 Typoscript, *H*-47.
M^2 Typoscript, *H*-47.
M^3 Typoscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (oktober 1948), p. 583.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 29.
M^4 Typoscript, kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 31–32.
M^5 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 734–735.

DATERING
Vóór eind oktober 1948 (*T*)
Vóór 7 september 1960 (M^4)

LEESTEKST
T
M^4 (zie p. 517)

ONTWIKKELINGSGANG Het gedicht 'Transplantatie', zoals dat in *Criterium* is gepubliceerd, is tot stand gekomen door de samenvoeging van drie afzonderlijke gedichten: [759] '*Gij hebt u uit mij weggenomen*' (M^1), [760] '*Al sta ik in uw vleesch geaderd*' (M^2) en een onvolledig gedicht, getiteld 'Transplantatie' (M^3) (zie afbeeldingen). Op een gegeven moment voegde Achterberg de bladen met de drie gedichten samen (in de volgorde M^{1-3}) en combineerde hij de gedichten tot één gedicht. In de synopsis worden M^1 en M^2 – die in deze uitgave ook afzonderlijk zijn opgenomen – nogmaals weergegeven, vanwege hun nieuwe status als onderdeel van 'Transplantatie': M^1 vormt het begin van het gedicht (r. 1–6; de titel 'Transplantatie' wordt toegevoegd) en M^2 wordt r. 7–12 (een aanzet tot het vervolg, r. (13)–(15), is doorgehaald). Van M^3 zijn alleen r. (1)–(6) gebruikt in r. 13–18. Het vervolg, M^3 I/II, r. (7)(*19*)–(*22*), is naderhand doorgehaald.

In de periode tussen de publicatie in *Criterium* (oktober 1948) en de definitieve samenstelling van de kopij voor *Sneeuwwitje* (begin 1949) heeft Achterberg

het gedicht uitgebreid met r. (19)–(24). Deze regels zijn tot stand gekomen op *M*³ (stadium III) en worden tezamen gepresenteerd met *P-D*¹ (*M*³ III-*D*¹, r. (19)–(24)).

Tenslotte heeft Achterberg het gedicht in 1960 nog ingrijpend gewijzigd bij de samenstelling van *Cryptogamen 4*. Deze versie (*M*⁴) is in deel 1 ook als leestekst afgedrukt (zie [807B] 'Transplantatie').

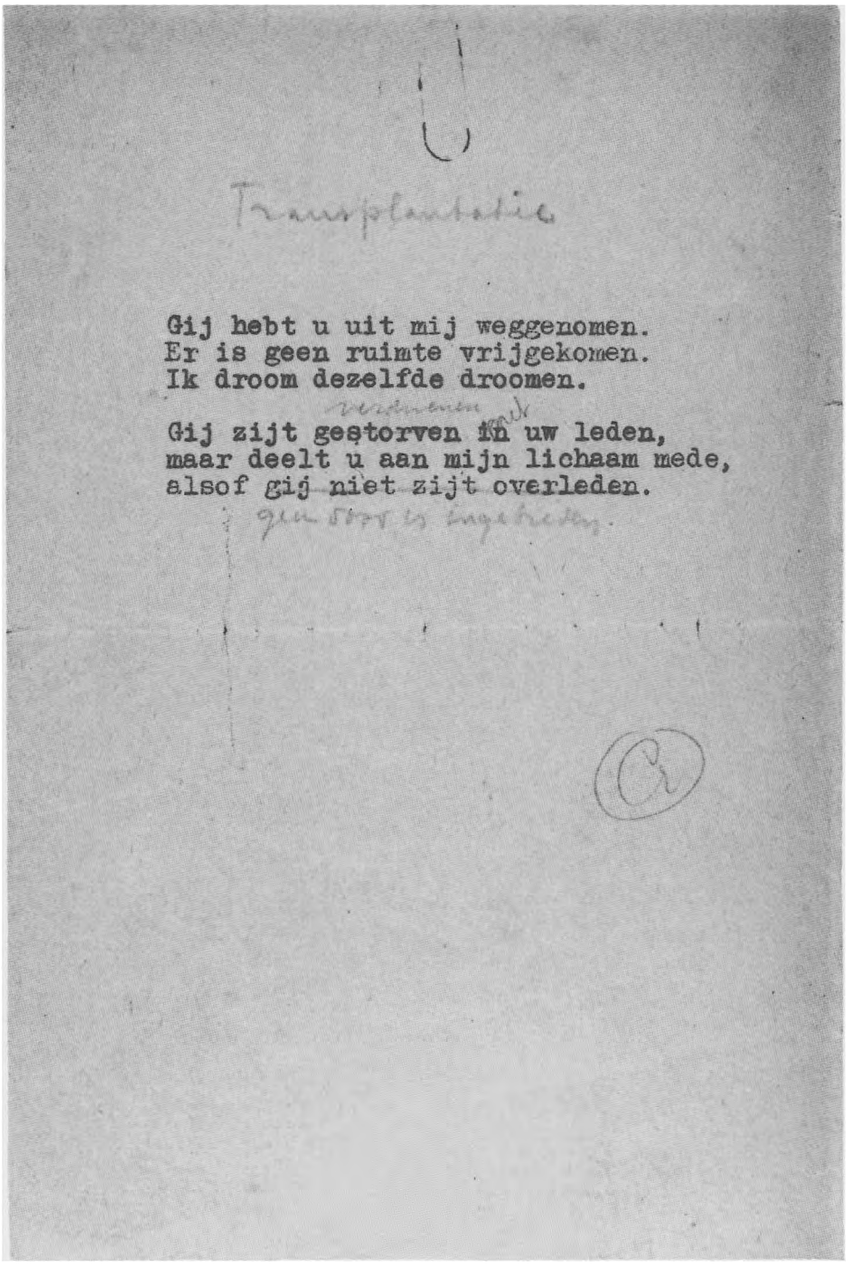
VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a typemachine, b-c potlood
*M*² a typemachine, b potlood, c anilinepotlood, d potlood
*M*³ a typemachine, b potlood, c anilinepotlood, d-g potlood (e-g aangebracht ná *T*)

*M*¹-*D*³, r. 1–6:

Titel	*M*¹	a	*[ontbreekt]*	
		c	Transplantatie	
	*T-D*³		| |	
1	*M*¹		[Gij hebt u uit mij weggenomen.]	*[= [759], 1]*
	*T-D*¹		| |	
	*M*⁴-*D*³		De tijd staat met u afgenomen.	
2	*M*¹		[Er is geen ruimte vrijgekomen.]	*[= [759], 2]*
	T		| | vrij gekomen.	
	*P-D*³		| | vrijgekomen.	
3	*M*¹		[Ik droom dezelfde droomen.]	*[= [759], 3]*
	*T-D*³		| |	
3/4	*M*¹		*[strofewit]*	*[= [759], 3/4]*
	*T-D*³		| |	
4	*M*¹	a	[Gij zijt gestorven in uw leden,]	*[= [759], 4]*
		b	[ ] met [ ]	
		c	[ ] verdwenen [ ]	
	*T-D*¹		| |	
	*M*⁴-*D*³		Uw lichaam kwam buiten het heden,	
5	*M*¹		[maar deelt u aan mijn lichaam mede ,]	*[= [759], 5]*
	T		| |	
	*P-D*¹		| |°	
	*M*⁴-*D*³		| | zich aan het mijne mede	
6	*M*¹	a	[alsof gij niet zijt overleden.]	*[= [759], 6]*
		c	[ ] geen dood is ingetreden.	
	*T-D*¹		| |	
	*M*⁴-*D*³		als een moment geleden.	

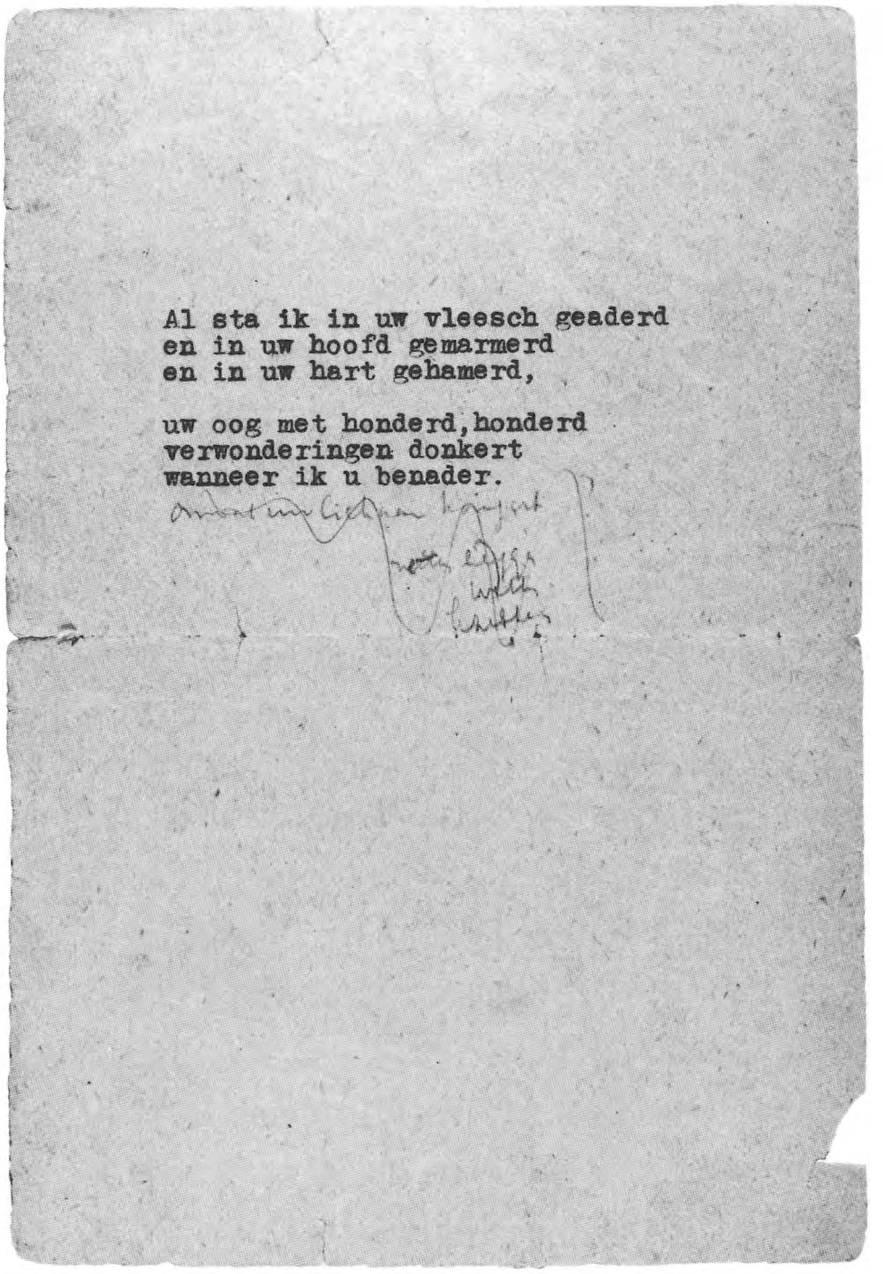
*[Hier eindigt M*¹*]*

Transplantatie

Gij hebt u uit mij weggenomen.
Er is geen ruimte vrijgekomen.
Ik droom dezelfde droomen.

Gij zijt gestorven in uw leden,
maar deelt u aan mijn lichaam mede,
alsof gij niet zijt overleden.

[807] 'Transplantatie', M^1 (collectie NLMD)

Al sta ik in uw vleesch geaderd
en in uw hoofd gemarmerd
en in uw hart gehamerd,

uw oog met honderd, honderd
verwonderingen donkert
wanneer ik u benader.

[807] 'Transplantatie', *M*² (collectie NLMD)

M²-D¹, r. 7–12:

6/7	*M²*	[*[ontbreekt]*]	
	T-D¹	*[strofewit]*	
7	*M²*	[Al sta ik in uw vleesch geaderd]	*[= [760], 1]*
	T-D¹	| |	
8	*M²*	[en in uw hoofd gemarmerd]	*[= [760], 2]*
	T-D¹	| |	
9	*M²*	[en in uw hart gehamerd,]	*[= [760], 3]*
	T-D¹	| |	
9/10	*M²*	[*[strofewit]*]	*[= [760], 3/4]*
	T-D¹	| |	
10	*M²*	[uw oog met honderd, honderd]	*[= [760], 4]*
	T-D¹	| |	
11	*M²*	[verwonderingen donkert]	*[= [760], 5]*
	T-D¹	| |	
12	*M²*	a [wanneer ik u benader.]	*[= [760], 6]*
		b {omdat uw lichaam hongert }	*[? na de regel]*
		d [wanneer ik u benader.]	
	T-D¹	| |	
12/13	*M²*	c *[strofewit]*	
	T-D¹	| |	

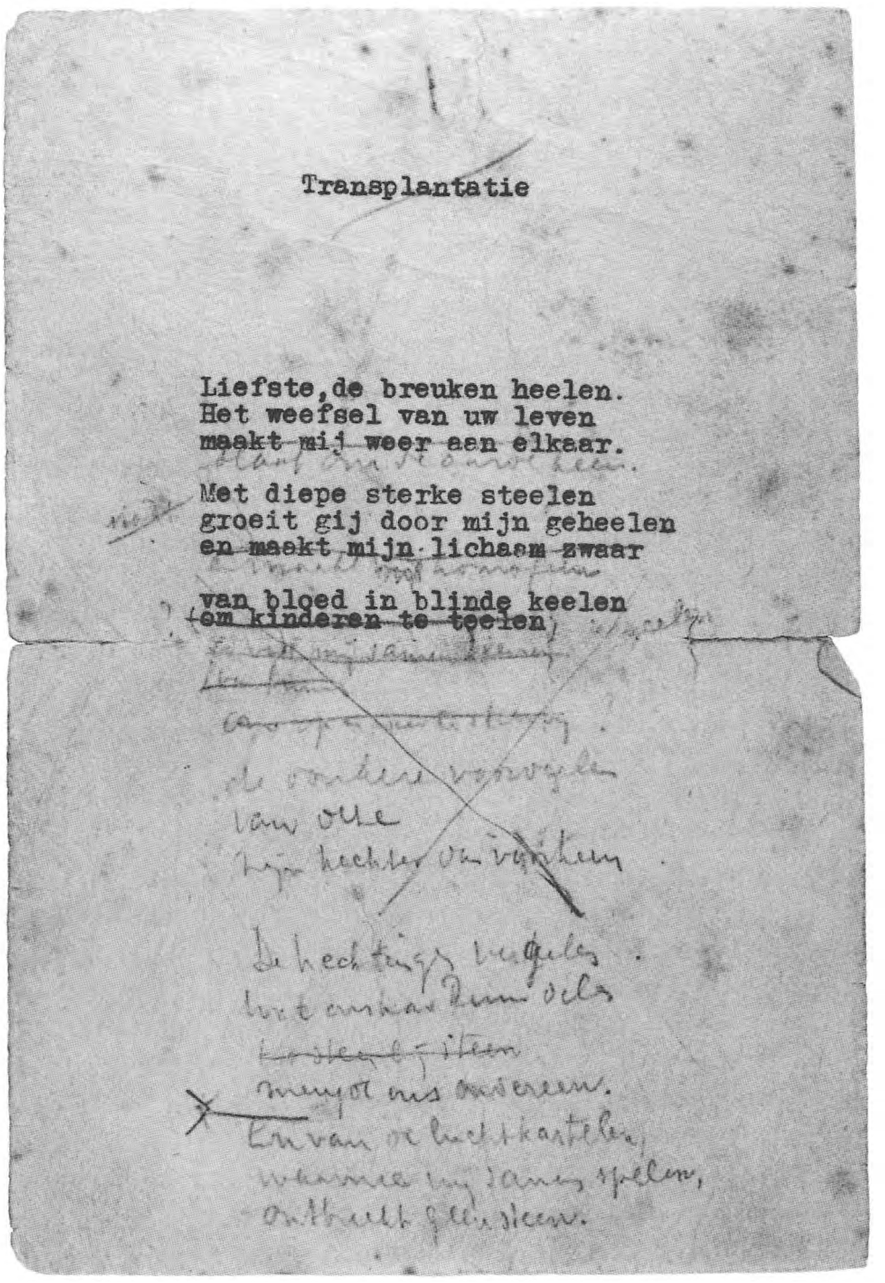
M², r. (13)–(15):

(13)	*M²*	c [∘] zetten*[?]* leggen	
		c [ ] [z]i[tten] [ ]	
(14)	*M²*	c [∘] wetten	
(15)	*M²*	c [∘] bezetten	

[? door M², r. (13)–(15) (fase c); vervolgens (fase d) doorgehaald, tezamen met M² b, r. 12. Hier eindigt M²]

M³-D¹, r. (1)13–(6)18:

(Titel)	*M³*	a Transplantatie	
		b *[doorgehaald]*	
	T-D¹	*[ontbreekt]*	
(1)	*M³*	Liefste, de breuken heelen.	
13	*T-D¹*	| |	

Transplantatie

Liefste, de breuken heelen.
Het weefsel van uw leven
maakt mij weer aan elkaar.

Met diepe sterke steelen
groeit gij door mijn geheelen
en maakt mijn lichaam zwaar

van bloed in blinde keelen
om kinderen te teelen

[807] 'Transplantatie', *M*³ (collectie NLMD)

(2) M^3 Het weefsel van uw leven
14 T-D^1 | |

(3) M^3 a maakt mij weer aan elkaar.
15 c slaat om de aarde heen.
T-D^1 | |

(3/4) M^3 *[strofewit]*
15/16 T-D^1 | |

(4) M^3 Met diepe sterke steelen
16 T-D^1 | |

(5) M^3 a groeit gij door mijn geheelen
17 b {staat }[ ] *[? door* staat*]*
b [groeit] [ ]
T-D^1 | |

(6) M^3 a en maakt mijn lichaam zwaar
18 c en maakt mij homogeen
c [ ] ons [ ]
T-D^1 | |.

[Hier eindigt T]

M^3 I/II, r. (7)*(19)*–(*22*):

(6/7)
(18/19) M^3 I a *[strofewit]*

(7)*(19)* M^3 I a van bloed in blinde keelen

(8) M^3 I a om kinderen te teelen
(20) b [ ] *[regel tussen ( ); ? voor de regel]*
b *[doorgehaald]*
b [∘] kameelen
b ik voel mij samenkleven
II c de donkere voordeelen

(21) M^3 I b van binnen *[breekt af]*
II d van deze *[breekt af]*

(22) M^3 I b om op en neer te streven *[? na de regel]*
II d zijn hechter dan voorheen

[Hier eindigen M^3 I/II. De regels (7)(19)–(22) werden tezamen doorgehaald]

M^3 III-D^1, r. (19)–(24):

(18/19) M^3 III e *[strofewit]*
P-D^1 | |

(19)	*M*³ III	e	De *[xxxxxxxx]* verhelen	
		f	[ ] hechtingen [ver]g[elen]	
	*P-D*¹		| |.	
(20)	*M*³ III	e	Wat ons had kunnen delen	*[? door* kunnen*]*
	*P-D*¹		| |	
(21)	*M*³ III	e	tot steen bij steen.	
		f	mengde ons ondereen .	
	*P-D*¹		| |;	
(21/22)	*M*³ III	f	*[geen strofewit]*	
		g	*[strofewit]*	
	*P-D*¹		| |	
(22)	*M*³ III	f	En van de luchtkastelen,	
	*P-D*¹		en | |	
(23)	*M*³ III	f	waarmee wij samen spelen,	
	*P-D*¹		| |	
(24)	*M*³ III	f	ontbreekt geen steen.	
	*P-D*¹		| |	
			[Hier eindigen M³ III-D¹]	
			*M*⁴*-D*³, r. 7–27:	
6/7	*M*⁴*-D*³		*[strofewit]*	
7	*M*⁴*-D*³		Want ik ben door uw vlees geaderd	*[← M²-D¹, 7]*
8	*M*⁴*-D*³		en op uw tong verzadigd;	
9	*M*⁴*-D*³		binnen uw hoofd gemarmerd	*[← M²-D¹, 8]*
10	*M*⁴*-D*³		en in uw hart gehamerd;	*[← M²-D¹, 9]*
10/11	*M*⁴*-D*³		*[strofewit]*	
11	*M*⁴*-D*³		over uw huid met honderd, honderd	*[← M²-D¹, 10]*
12	*M*⁴*-D*³		vindplaatsen uitgezonderd;	
13	*M*⁴*-D*³		tegen uw oor gekamerd	
14	*M*⁴*-D*³		en bij uw oog verzameld;	
14/15	*M*⁴*-D*³		*[strofewit]*	
15	*M*⁴*-D*³		tussen de sterren neergeschreven,	
16	*M*⁴*-D*³		die boven ons verbleven.	

17	M^4-D^3	Het weefsel van uw leven	*[← M^3-D^1, (2)14]*
18	M^4-D^3	slaat om de aarde heen.	*[← M^3-D^1, (3)15]*
18/19	M^4-D^3	*[strofewit]*	
19	M^4-D^3	Langs diepe, sterke stelen	*[← M^3-D^1, (4)16]*
20	M^4-D^3	herstelt zich het gehele	*[← M^3-D^1, (5)17]*
21	M^4-D^3	en houdt ons homogeen.	*[← M^3-D^1, (6)18]*
21/22	M^4-D^3	*[strofewit]*	
22	M^4-D^3	De hechtingen vergelen.	*[← M^3-D^1, (19)]*
23	M^4-D^3	Hetgeen had kunnen delen	*[← M^3-D^1, (20)]*
24	M^4-D^3	vlecht ons weer ondereen.	*[← M^3-D^1, (21)]*
24/25	M^4-D^3	*[strofewit]*	
25	M^4-D^3	En aan de luchtkastelen,	*[← M^3-D^1, (22)]*
26	M^4-D^3	waarmee de wolken spelen,	*[← M^3-D^1, (23)]*
27	M^4-D^3	ontbreekt geen steen.	*[← M^3-D^1, (24)]*
		[Hier eindigen M^4-D^3]	

COMMENTAAR

[1] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.
[2] Vanaf *T* staat dit gedicht in de nieuwe spelling.

[808] OCULAIR

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-47.
T	*Criterium* [6] (november/december 1948), p. 709.
P	Proef D^1, *H*-48.
D^1	*Sneeuwwitje*, p. 33.
M^2	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 36.
M^3	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 739.

DATERING

Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-d potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		b	Oculair
	T-D^3		| |
1	M^1	a	Ik ben bij u gekomen binnendoor.
		b	[ ], [ ]
	T-D^3		| |
2	M^1	a	De grote omweg ging verloren
		b	[ ] voor ons [verloren]
	T-D^3		| |
3	M^1	a	tussen de weien en het [∘] koren
		c	langs de weilanden [en het] kantelend [koren]
	T-D^3		| |
4	M^1	a	[∘] vrouwenkoor
		b	langs lenteweg en karrespoor
		c	[ ] met*[?]* gras en [karrespoor]
		d	op [ ] van [ ]
	T-D^3		| |.
4/5	M^1	a	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
5	M^1	a	[∘] zwoor*[?]*
		b	het onbekommerd lopende teloor
		c	H[et] [ ]
	T-D^3		| |
6	M^1	a	[∘] spoor
		b	naar een verschiet met horizon en toren
	T-D^3		| |
7	M^1	b	is nu een brillebeeld achterstevoren
		c	[ ], [ ]
	T-D^3		| |,
8	M^1	b	dat in het holle van de lens bevroor.
	T-D^3		| |
8/9	M^1	b	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
9	M^1	b	Over de breedte van een kijk ligt *[lees:* kijken*[?]]*
	T-D^3		| | kijken | |

10	M^1	b	open wat jaren nodig had om te bereiken
		b	[ ] heeft [om te bereiken]
	T-D^3		| |
11	M^1	b	randen van terugkeer naar het uitgangspunt
	T-D^3		| |.
11/12	M^1	b	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
12	M^1	b	Een oogopslag doet alle afstand wijken,
	T-D^3		| |
13	M^1	b	Doordat*[?]* het in de glazen staat gesticht
		c	omdat [ ]
	T-D^3		| |,
14	M^1	b	en*[?]* altijd weer de wandeling begint.
		c	waar [ ]
	T-D^3		| |

COMMENTAAR

[1] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.
[2] Dit gedicht is vertaald in het Engels door P. Boyce.

[809] ROLTRAP

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (november/december 1948), p. 709.
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 36.
M^2 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 39.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 742.

DATERING

Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-e potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		e	roltrap
	T-D^3		Roltrap

1	*M*[1]		Ik heb de sneeuw teruggevonden, laat ,	
	T		| |∘	
	P-D[3]		| |,	
2	*M*[1]	a	uit de omgeving van uw stervensuur.	
		a	in [ ] {je} [ ]	
		b	[ ] [2] stadskwartier[.]	
	T-D[3]		| | je | |	
3	*M*[1]	a	Blauwe voetstappen langs de muur.	
		b	[ ] loopen [langs de muur.]	
		b	[ ] [l]o[pen] [ ]	
	T-D[3]		| |	
4	*M*[1]	a	Het vers is vol van wit nu gij bestaat	
		c	Ik achterhaal mijzelf [ ]	
		c	Het zijn die van mijzelf [ ]	
	T		| |, | |.	
	P-D[3]		| |∘| |	
4/5	*M*[1]	αa	*[geen strofewit]*	
		βa	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
5	*M*[1]	αa	[∘] regelmaat	*[? door* regelmaat*]*
		βa	Tegen de deur, die nog niet opengaat,	
	T-D[3]		| |	
6	*M*[1]		lees ik je letters op het wit glazuur .	*[lees:* glazuur*]*
	T-D[3]		| |∘	
7	*M*[1] I	a	als van mijn tanden en oogappels	
		b	*[xx]* [ ] *[xx]* [ ]: duur	
	II	b	naamplaatje , arts, notaris, pedicuur	
		b	[ ]: [ ]	
		c	{van een [arts, notaris] of [pedicuur]}	
	III	d	[van] [tanden en oogappels:] pedicuur,	*[= M*[1] *I]*
	T-D[3]		| |	
			[M[1] *I b, r. 7 werd niet doorgehaald en moet in fasen b-c worden meegelezen]*	
8	*M*[1]	b	zoals bij alle huizen, maar nu slaat	
		b	[ ] andere [ ]	
		d	notaris, arts, massage – maar nu slaat	
		d	[ ] dan [ ]	
	T		| |	
	P-D[3]		| |, – | |	
8/9	*M*[1]	b	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	

9	M^1	b	de knip los door het touw waaraan je trekt
	T-D^3		| |.
10	M^1	c	de trap wordt zichtbaar en ik blik omhoog.
		c	D[e] mat [ ]
	T-D^3		| |
11	M^1	c	je staat gebukt te kijken wie er is
		c	J[e] [ ]
	T-D^3		| |.
11/12	M^1	d	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
12	M^1	d	alleen de treden tussen ons gestrekt,
		e	en alle [ ]
		e	E[n] [ ]
	T-D^3		| |
13	M^1	d	met boven naar je toe een flauwe boog,
	T-D^3		| |
14	M^1	d	bereiken je in hun ontsteltenis.
		e	[ ] of het een roltrap is.
	T-D^3		| |

COMMENTAAR [1] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.

[810] HALO

OVERLEVERING
- M^1 Typoscript, *H*-47.
- *T* *Criterium* [6] (november/december 1948), p. 709.
- *P* Proef D^1, *H*-48.
- D^1 *Sneeuwwitje*, p. 35.
- M^2 Kopij D^2, *H*-112.
- D^2 *Cryptogamen 4*, p. 38.
- M^3 Kopij D^3, *H*-122.
- D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 741.

DATERING Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST *T*

ONTWIKKELINGSGANG M^1 bevat de eerste strofe van dit gedicht in typoscript. In potlood breidde Achterberg het gedicht uit met r. 5–6 en, na een aantal opengelaten regels, met

nog eens zes regels. Gezien de plaats en de vorm van deze regels (drie disticha) is het vrijwel zeker dat zij in eerste instantie als sextet bedoeld waren (*M*[1] I, r. (9)–(14)). Later schreef Achterberg onderaan het blad alsnog drie nieuwe regels (*M*[1] II, r. (12)–(14)), waardoor de regels uit *M*[1] I van plaats veranderden (r. (9)–(14) werden r. 7–11).

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a zw inkt, b-e potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*	
		e	Halo	
	T-D[3]		| |	
1	*M*[1]*-D*[3]		Gij brandt in mij uw eindeloosheid op.	
2	*M*[1]	a	Focus van sferen die geen omtrek halen	
		b	[ ],	
	T-D[3]		| |	
3	*M*[1]	a	ben ik hier over om u te bepalen	
		b	[ ];	
	T		| |,	
	P-D[3]		| |;	
4	*M*[1]	a	liedmiddelpuntig tot een harde	
		a	[ ] [∘] stip.	
		b	te midden van uw halo deze [stip.]	
	T		| |	
	P-D[3]		temidden | |	
4/5	*M*[1]	b	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
5	*M*[1]	b	de camera zegt onophoudlijk klip	
		b	D[e] [ ]	
	T-D[3]		| | onophoudelijk | |.	
6	*M*[1]	b	Dat is mijn hart en met miljoenen malen	
		b	[ ] [mil]lioenen [ ]	
	T-D[3]		| |	
(7)	*M*[1] I	b	[∘]	
	II	d	[druk ik u af in stenen en metalen],	*[= M[1] I b, (9)]*
7	*T-D*[3]		| |	
(8)	*M*[1] I	b	[∘]	
	II	d	[letteren stichtend {met/op} mijn onderlip]	*[= M[1] I b, (10)]*
8	*T-D*[3]		| | op | |.	

(8/9)	*M*¹ I	b	*[strofewit]*	
8/9	*T-D*³		| |	
(9)	*M*¹ I	b	druk ik u af in stenen en metalen	
	II	d	[Donkere kamer van de dood, uw spleet]	*[= M¹ I b, (11)]*
9	*T-D*³		| |	
(10)	*M*¹ I	b	godsdiensten stichtend met mijn onderlip	
		b	letteren [ ]{op} [ ]	
	II	d	[laat alle lijnen toe die haar behoren ;]	*[= M¹ I c, (13)]*
10	*T*		| |.	
	*P-D*³		| |;	
			[? door M¹ I b, r. (10) onderlip;? *voor* letteren;? *door* op *en* met*]*	
(10/11)	*M*¹ I	b	*[strofewit]*	
	II	d	*[geen strofewit]*	
10/11	*T-D*³		| |	
(11)	*M*¹ I	b	Donkere kamer van de dood, uw spleet	
	II	d	[vergeten licht] keert [in mijn ogen weer.]	*[= M¹ I c, (14)]*
11	*T*		Vergeten | |	
	*P-D*³		vergeten | |	
(11/12)	*M*¹ I	b	*[geen strofewit]*	
	II	d	*[strofewit]*	
11/12	*T-D*³		| |	
(12)	*M*¹ I	b	fixeert tot beelden *[breekt af]*	
	II	d	En van hoe verder weg, hoe feller wordt de beet	
		d	H[oe] [verder weg ,] [ ]	
12	*T*		| |° | |	
	*P-D*³		| |, | |	
			[? door M¹ I b, r. (12); de regel werd omcirkeld]	
(12/13)	*M*¹ I	b	*[strofewit]*	
	II	d	*[geen strofewit]*	
12/13	*T-D*³		| |	
(13)	*M*¹ I	c	laat alle lijnen toe die haar behoren;	
	II	d	in 't broomzuur uwer wand , de zilversporen	
13	*T*		| |; | |	
	*P-D*³		| |, | |	
(14)	*M*¹ I	c	vergeten licht dringt in mijn ogen weer.	*[? door* dringt*]*
	II	d	van een, die eenmaal met mij schaatsenreed.	
14	*T-D*³		| |	

COMMENTAAR [1] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.

[811] INCLINATIE

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, *H*-47.
T *Criterium* [6] (november/december 1948), p. 710.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 34.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 37.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 740.

DATERING Vóór eind oktober 1948

LEESTEKST *T*

INGREEP 14 maan < naam

VARIANTEN EN CORRECTIES
M[1] a zw inkt, b-e potlood
P a gedrukt, b potlood

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
e Inclinatie
T-D[3] | |

1 *M*[1] a Ik sta hier te vergaan, terwijl de wegen
T-D[3] | |

2 *M*[1] a voorbijschieten *[breekt af]*
c [ ] voor mijn voeten .
c [ ] aan [ ]
d [ ] { voor } [ ]
d [ ] { tegen } [ ]
T-D[3] | | tegen | |°

[? door M[1] *c, r. 2* aan mijn voeten;*? door* tegen, voor *en/of* aan *(*tegen *lijkt enigszins door* voor *te zijn geschreven; het is dus mogelijk dat alleen* aan *en* tegen *als open varianten moeten worden gelezen)]*

3 *M*[1] b *[xxxxx]* punt van het ontmoeten *[? door* van*]*
d tot het [ ]
d voordat [het punt van het ontmoeten]
e [ ] vlak [ ]
T-D[3] | |

4	M^1	b	voorbij mijn voeten schieten *[breekt af]*
		c	nog in mijn lichaam zwaarte heeft gekregen ,
		c	[ ]⌈helling⌋ [ ]
		c	[ ] [helling] [ ]
	T		| |;
	P-D^3		| |,
			[? door M^1 c, r. 4 helling *en* zwaarte*; in M^1 is vanaf r. 5 fase c de grondlaag]*
7	M^1	c	Maar hier alleen kan ik u groeten ,
		e	Doch [ ]
	T		| |°
	P-D^3		| |,
9	M^1	c	Ik zie u klimmen tegen wolken aan
	T		| |.
	P-D^3		| |°
10	M^1	c	En onderwijl wentelt de aarde blind *[? door* blind*]*
		c	e[n] [ ]
	T		En | |
	P-D^3		en | |
11/12	M^1	c	*[strofewit?]*
	T-D^3		*[strofewit]*
14	M^1	c	achter de maan en alle sterrengrint
	T		| | sterregrint.
	P	a	| | sterrengrint.
		b	[ ] al het [ ]
	D^1-D^3		| |

COMMENTAAR [1] Zie [804] 'Slagzij', noot 1.

[812] JEAN GIONO

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-45.
T *Ad interim* 5 (november 1948), p. 385.
D^1 *Hoonte*, p. 71.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 239.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 703.

DATERING Vóór november 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a-d potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		b	Jean Giono
	T-D[3]		| |
1	*M*[1]	αa	Als ik aan Jean Giono denk houdt het leven
		βb	[ ] in [ ] lees krijgt [ ]
		βd	[ ] [ ]
	T-D[3]		| |
2	*M*[1]	αa	een oogwenk stand in mij, vol vissen
		βb	opnieuw een plaats [ ] stille [vissen]
		βd	[ ] snelle [ ]
	T-D[1]		| |
	P[1]*-D*[3]		een nieuwe | |
3	*M*[1]	a	schiet het lichaam, ik hoef niet te beslissen
		b	staat*[?]* [ ]
		d	schiet [ ]
	T-D[3]		| |,
4	*M*[1]		maar word aan de rivieren meegegeven
	T-D[3]		| |.
4/5	*M*[1]*-D*[3]		*[strofewit]*
5	*M*[1]*-D*[3]		Regen en zonneschijn zijn grote zeven
6	*M*[1]*-D*[3]		waar ik doorheen val en de waterlissen
7	*M*[1]	a	die mij
		a	{snijden} hun zoete zwaarden [°]
		a	slijpen [ ]
		b	[2] [ ] door de vliezen
		b	slijpen [hun zoete] messen aan de vliezen
	T-D[3]		| |
8	*M*[1]	a	[°]
		b	waarmee ik in de hoogte word geheven.
	T-D[3]		| |
8/9	*M*[1]		*[strofewit?]*
	T-D[3]		*[strofewit]*

9	*M*[1]	a	En*[?]* snelle*[?]* zalmen glijden
		b	[ ] langs mijn rug
		c	Gekrulde [zalmen] spelen voor [mijn] oog *[of:* spoelen*]*
		d	De vette [ ] krullen [ ]
		d	[De] [zalmen] staan gekruld tegen mijn rug
	T-*D*[3]		| |.
10	*M*[1]		Ik ben de grondeling van deze streek :
	T-*D*[3]		| |,
11	*M*[1]-*D*[3]		Languedoc, een eendekooi, die bleek
11/12	*M*[1]-*D*[3]		*[strofewit]*
12	*M*[1]	a	maanlicht bewaart [∘]
		c	[ ] onder de lange*[?]* boog*[?]*
		d	[ ] reuzen brug
	T-*D*[3]		| | ronde | |
13	*M*[1]	a	van lover urenlang [∘]
		c	[ ] tot aan de zee
	T-*D*[3]		| |, | |,| |.
14	*M*[1]	a	[∘]
		c	en alle apen klimmen met ons mee.
	T-*D*[1]		En | |
	P[1]-*D*[3]		| | dieren lopen | |

COMMENTAAR

[1] De datering van dit gedicht en [813] 'Leliën' is gebaseerd op de publicatie in *Ad interim*. Over de inzending zijn geen gegevens bekend. Na de verschijning van de aflevering schreef redacteur Jaap Romijn aan Achterberg: 'Vooral GIONO in het Novembernummer was prachtig.' (Brief, 15 november 1948.) Zie verder § 32.3.7.

[2] In 1937 las Achterberg *Le chant du monde* (1934) van Jean Giono (1895–1970), in de vertaling van Siegfried E. van Praag (*Het lied van de wereld.* Amsterdam (Wereldbibliotheek), 1937). Zie *Biografie*, p. 225–228.

[3] *M*[1] is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 10.2 (1991), tussen p. 36 en p. 37.

[813] LELIËN

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-45.
T *Ad interim* 5 (november 1948), p. 386.
M[2] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 70.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.

D^2 *Cryptogamen III*, p. 238.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 702.

DATERING Vóór november 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a anilinepotlood, b-c potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*	
		b	Lelieen	
		b	[Leli]ën	
	T-D^3		| |	
1	M^1-D^3		Jeugdvoorvallen drijven als lijken boven.	
2	M^1	a	Ik staar de gracht in van mijn eigen *[breekt af]*	
		b	[ ] kwaad	
	T-D^3		| |.	
			[Vanaf M^1, r. 3 is fase b de grondlaag van het gedicht]	
3	M^1	b	Dat dit hier altijd nog bestaat	
		b	{Hoe is het mooglijk, dat dit nog bestaat}	*[?? door de regels]*
		c	[Hoe is het mooglijk, dat dit nog bestaat]	
	T		| | mogelijk , | |	
	M^2-D^3		| |o| |	
4	M^1-D^3		en als een vegetatie ligt te stoven	
4/5	M^1-D^3		*[strofewit]*	
5	M^1	b	Het is Gode zij dank uit mij verschoven	*[? door de regel]*
		c	in zon die uit mijn leven is verschoven	*[? door* zon*]*
		c	[ ]{zenith}[ ]	*[? door* zenith *en* leven*]*
	T-D^3		| | zenith | |	
6	M^1	b	naar deze plek waar het [∘]	
		c	[ ] en niet meer ondergaat	
		c	[ ] die meer en meer vergaat	
		c	[ ] [en] langzaam ondergaat.	
	T-D^3		| |	
7	M^1	b	leliën van bederf, lachend gelaat	
	T-D^3		Leliën | |,	

8	M^1-D^3		waarin het leven niet meer kan geloven.
8/9	M^1-D^3		*[strofewit]*
9	M^1	b	Over de stenen ballustrade leunend *[? door* ballustrade*]*
		b	[ ] [bal][ustrade] [ ]
	T-D^3		| |
10	M^1		gaan mijn gedachten naar een oud weleer
	T-D^3		| |;
11	M^1	αb	ben ik een kind dat hongerde en dorstte
		βc	[ ] het [ ] voor iedre daad gereed
	T-D^3		| |, | | iedere | |
11/12	M^1		*[geen strofewit]*
	T-D^3		*[strofewit]*
12	M^1	αb	en dat niet wist wat het spelend vermorste
		βc	[ ] misdeed
	T-D^3		| |;
13	M^1-D^3		zich om geen god of ander goed bekreunend,
14	M^1	b	maar was op zijn terrein meester en heer
		c	[op zijn terrein] eigen [meester en heer]
		c	[ ] eigen [terrein] [ ]
		c	meester op zijn terrein en eigen heer
	T-D^3		| |.

COMMENTAAR

[1] M^1 vertoont overeenkomsten (papiersoort en schrijfstof van de eerste aanzet) met het manuscript van [838] 'Röntgen'. Er zijn verder geen aanwijzingen dat de gedichten in dezelfde periode zijn geschreven.
[2] Zie [812] 'Jean Giono', noot 1.
[3] M^1 is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 10.2 (1991), tussen p. 36 en p. 37.

[814] ROBOT

OVERLEVERING

T *Ad interim* 6 (januari 1949), p. 17–18.

DATERING

Vóór eind december 1948

LEESTEKST

T

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met [815] 'Kindergraf', eind december 1948 aan *Ad interim* gestuurd. In januari 1949 heeft Achterberg bij Jaap Romijn

geïnformeerd wanneer de gedichten zouden verschijnen, want op 27 januari 1949 schreef Bert Voeten aan hem: 'Wat je vraag aan hem, over de zending van December, betreft: die gedichten staan in het Januari-nummer, dat Zaterdag uitkomt.' Zie verder § 32.3.7.

[2] Begin 1949 heeft Achterberg dit gedicht en [798] 'Robot' samengevoegd tot één gedicht, [821] 'Robot' (zie verder het apparaat aldaar).

[3] Brenninkmeyer (r. 26) was vroeger een gebruikelijke benaming voor de kledingzaak C. & A. Brenninkmeyer, later algemeen kortweg C&A geheten.

[815] KINDERGRAF

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-45.
T *Ad interim* 6 (januari 1949), p. 19.
M[2] Typoscript *D*[1], collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D[1] *Hoonte*, p. 76.
P[1] Eerste proef *D*[2], *H*-88.
P[2] Tweede proef *D*[2], *H*-89.
D[2] *Cryptogamen III*, p. 244.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 708.

DATERING

Vóór eind december 1948

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-b potlood

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
b Kindergraf
T-*D*[3] | |

1 *M*[1] a Hier ligt en wacht het kleine kinderhart
b [ ] het grafje met de zoden glad.
T | |, | |
M[2]-*D*[3] | |o | |

3 *M*[1] a een meter aarde om gelijk te maken
b [ ]{weer zoek}[ ]
b [ ] [gelijk] [ ]
T | |
M[2]-*D*[3] | |,

4	M^1	a	wat voor een ogenblik verheffing had
		a	[ ]{gevonden }{ } *[? door* gevonden *en* verheffing*]*
		b	[ ] [verheffing] [ ]
	T-D[3]		| |
5	M^1	a	tegen een moederarm [°]
		b	[ ], niet meer dan dat.
	T-D[3]		| |
			[Vanaf M^1, r. 6 is fase b de grondlaag van het gedicht]
6	M^1	b	en beide armen langs het lichaam slaken
		b	die [ ]
		b	En [ ]
	T-D[3]		| |
10	M^1		voor doodkist, lijkkoets en gemeentegrond
	T-D[3]		| |.
11/12	M^1-*T*		*[geen strofewit]*
	M^2-*D*[3]		*[strofewit]*
12	M^1		hoe alles om mij heen voldoening kreeg. *[? door* voldoening*]*
	T-D[3]		| |
12/13	M^1		*[geen strofewit]*
	T		*[strofewit]*
	M^2-*D*[3]		*[geen strofewit]*

COMMENTAAR

[1] Zie [814] 'Robot', noot 1.
[2] In *Achterberg-Uitgevers*, dl. 2, p. 178 worden r. 7–8 van dit gedicht in verband gebracht met een brief van A. Marja, die naar aanleiding van het overlijden van Achterbergs zoontje schreef: 'Nu schrijnt alles natuurlijk. Je ziet de wieg en de kleertjes en de kinderwagen, je beseft dat al die zorg en moeite voor niets is geweest, *maar dat gaat voorbij*.' (Brief, 5 augustus 1947.)
[3] M^1 is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 10.2 (1991), tussen p. 36 en p. 37.

[816] HOORNIK

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-45.
T	*Vrij Nederland* 5 februari 1949, p. 7.
M^2	Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1	*Hoonte*, p. 75.
P^1	Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2	Tweede proef D^2, *H*-89.

D^2 *Cryptogamen III*, p. 243.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 707.

DATERING Vóór 23 december 1948

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES M^1 a-b potlood

Titel M^1 a *[ontbreekt]*
b Hoornik
T-D^3 | |

3 M^1 glijen de tramrails in een open gat
T-D^3 | |.

4 M^1 a Op iedere straathoek kan het zich bewegen
b [ ] elke [ ]
T-D^3 | |

5 M^1 en poten hebben als een grote pad
T | |,
M^2-D^3 | |;

6 M^1 of heeft het plotseling getal gekregen
T-D^3 | |:

7 M^1 a laarzen marcheren op hem aan, zodat
b rijen [ ]
T-D^3 | |

10 M^1 a Hij kijkt verstrooid hoe al die boeken heten
b en leest [ ] [d]e [ ]
T-D^3 | |,

11 M^1 a onderwijl al maar denkend:*[?]* waar behoor ik?
b [ ] peinz[end:] wereld, [ ]
T-D^3 | |

12 M^1 a [°] opslaan
a [°]{ weg wil gaan }
b Als hij zijn hoofd weer opheft om te gaan
T | |,
M^2-D^3 | |°

13	M^1	a	ziet hij zijn eigen ogen die het weten
		b	kijkt [hij] in ogen [die het] antwoord [weten]
	T		| |, | |:
	M^2-D^3		| |° | |;
14	M^1	a	en valt zijn blik op Ex Tenebris
		b	daarbinnen staat: Ex Tenebris, Ed. Hoornik
	T		daar binnen | |.
	M^2-D^3		daarbinnen | |

COMMENTAAR

[1] Op 23 december 1948 schreef Ed. Hoornik aan Bert Bakker: 'Achterberg antwoordde op Ex Tenebris met een sonnet, dat hierbij gaat en waarmee ik wel blij ben, al is het niet helemaal geinspireerd.' Het met de brief meegestuurde manuscript of typoscript is mij niet bekend. De bundel *Ex tenebris* ('s-Gravenhage, 1948) was kort vóór de brief van Hoornik verschenen. Op 27 januari 1949 schreef Bert Voeten aan Achterberg: 'je vers op Eddy verschijnt volgende week bij mijn bespreking in Vrij Nederland.' De door Voeten genoemde bespreking is 'In het Niemandsland van de spiegel. Bij Ed. Hoorniks nieuwe bundel *Ex Tenebris*.' Zie verder § 32.3.7.
[2] M^1 is gereproduceerd in *Achterberg-Hoornik*, p. [2] en in *Achterbergkroniek* 10.2 (1991), tussen p. 36 en p. 37.

[817] SPEL

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-47.
T	*Ad interim* 6 (februari 1949), p. 56.
P	Proef D^1, *H*-48.
D^1	*Sneeuwwitje*, p. 38.
M^2	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 41.
M^3	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 744.

DATERING

Vóór eind januari 1949

LEESTEKST

T

ONTWIKKELINGSGANG

Het octaaf van dit gedicht is in verschillende stadia tot stand gekomen, hieronder aangegeven als M^1 I/V. Eerst schreef Achterberg in anilinepotlood een aanzet voor de eerste strofe (M^1 I, r. 1–3). Deze aanzet haalde hij door en schreef eronder een nieuwe versie (M^1 II, r. 1–4). Vervolgens noteerde Achterberg twee onvolledige regels van de tweede strofe, haalde ook deze door en

hernam ze vrijwel meteen (M^1 III/IV, r. 5–6). In een afwijkende ductus herschreef hij r. 7–8 (M^1 IV/V) en noteerde tenslotte, onafgebroken, onder aan het blad het sextet.

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-b anilinepotlood, c-g potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*	
		g	Spel	
	*T-D*³		| |	
1	M^1 I	a	Nu zijt ge niet meer individueel	
		b	{Gij zijt niet langer ind.}	*[? door de regels]*
	II	c	Gij zijt niet langer individueel	
	*T-D*³		| |.	
2	M^1 I	a	Ik weet niet of ik u nog weet of niet	
	II	c	Een aantal stoffen dat tesamenhing,	
	T		| | tezamenhing	
	*P-D*³		| | tesamenhing	
			[? na M^1 I, r. 2; regel tussen ( ) geplaatst]	
3	M^1 I	b	tenzij het ik in mijn partikelen	*[? na de regel]*
		c	[ ] uw*[?]* [ ]	*[? door* uw*[?]]*
		c	[ ] uw [ ]	
	II	c	zodanig, dat het leven u beving	
	*T-D*³		| |	
			[M^1 I, r. 1–3 werden (fase c) tezamen doorgehaald]	
4	M^1 II	c	en gij kon zeggen: ik ben dit geheel	
	*T-D*³		| |,	
			[? door M^1 II, r. 1–4]	
4/5	M^1 III	d	*[strofewit]*	
	*T-D*³		| |	
5	M^1 III	d	Zette zich om [∘] uw keel	
	IV	e	verviel weer in zijn oude evenveel	
	*T-D*³		| |	
6	M^1 III	d	kon u niet meer bereiken *[breekt af]*	
	IV	e	van overal hetzelfde dode ding	
		f	[ ] ronde [ ]	
	*T-D*³		| |.	
7	M^1 IV	f	Alleen het feit dat ik het hier bezing	
		f	[ ] dit [ ]	
	V	f	Alleen het feit dat ik ze samenzing	
	*T-D*³		Het feit alleen | |	

8	M^1 IV	f	doet mij verschillen van uw bekkeneel	*[? door* bekkeneel*]*
	V	f	maakt u nog voor een vers lang personeel.	
		f	[ ] weer [ ]	
	T-D^3		| |	
			[Vanaf M^1, r. 9 is fase f de grondlaag van het gedicht]	
8/9	M^1-D^3		*[strofewit]*	
9	M^1		Misschien sta ik al vol van de bacil	
	T-D^3		| |,	
10	M^1-D^3		die u doet woekeren door alles heen	
11	M^1		en kan mijn stem alleen nog klinker zijn	
	T-D^3		| | enkel | |,	
11/12	M^1	f	*[geen strofewit]*	
		g	*[strofewit]*	
	T-D^3		| |	
12	M^1		alsof er knikkers rollen door mijn ziel ,	
	T-D^3		|;	
13	M^1		waarmee ik met u in het spel verdwijn ,	
	T-D^3		|;	
14	M^1-D^3		spel zonder speler in de zonneschijn.	

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht heeft Achterberg, samen met [818] 'Verdemen' en [819] 'Asbelt' aan Bert Voeten gestuurd ter publicatie in *Ad interim*. Op 27 januari 1949 bedankte Voeten voor de gedichten, waarvan hij 'vooral "Spel" zeer geslaagd' vond. Zie verder § 32.3.7.

[2] Dit gedicht is vertaald in het Roemeens door A. Covaci.

[818] VERDEMEN

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-45.
T *Ad interim* 6 (februari 1949), p. 57.
M^2 Typoscript D^1, collectie D.-E. Baestaens, *H*-46.
D^1 *Hoonte*, p. 74.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 242.
M^3 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 706.

DATERING Vóór eind januari 1949

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*¹ a-b potlood

Titel *M*¹ a *[ontbreekt]*
b *[xxx]*
b Verdemen
*T-D*³ | |

1 *M*¹ Er staat Verdemen a/d spoorlijn van
T | |, aan de | |
*M*²-*D*³ | |○| |

2 *M*¹ Arnhem naar U. komende & Zonen
T | | Utrecht komende , & Zonen.
*M*²-*D*³ | |–| |

3 *M*¹-*D*³ Ik kan het u gemakkelijk aantonen:

4 *M*¹ a 't Is buiten het station op Ede an. *[? door de regel]*
b [ ] de linkerkant, mijn*[?]* linkerhand
b [ ] uw [ ]
b buiten de kap de kant op Ede an.
b [ ] tegen een gevel an.
b links van de lijn, [ ]
b links bovenaan [ ]
T | |, | |
*M*²-*D*³ | |○| |

4/5 *M*¹-*D*³ *[strofewit]*

5 *M*¹-*D*³ Ik weet van deze man niets anders dan

6 *M*¹ dat hij Verdemen heet en hij heeft Zonen
T | |;
*M*²-*D*³ | |○

7 *M*¹ a En dat hij a/d spoorlijn is gaan wonen
b e[n] [ ]
T | | aan de | |;
*M*²-*D*³ | |,

8 *M*¹ a waar ieder zich van vergewissen kan
b [ ] overtuigen [ ]
*T-D*³ | |.

8/9 *M*¹-*D*³ *[strofewit]*

9	*M*[1]-*D*[3]		Ik zou hem voor de aardigheid misschien
10	*M*[1]-*D*[3]		eens op kunnen gaan zoeken in zijn huis
11	*M*[1]	a	en keuren*[?]* wat*[?]* hij*[?]* met het leven doet.
		b	[ ][k]ijken wat hij in [ ]
	T-*D*[3]		| |
11/12	*M*[1]-*D*[3]		*[strofewit]*
12	*M*[1]	a	Verdomme ik moet Verdemen
		a	[ ] als [ik] [Verdemen] niet ontmoet
	T		| |, | |.
	M[2]-*D*[3]		| |o | |
13	*M*[1]		Het is vanuit de trein een pas of 10
	T-*D*[3]		| | van uit | | tien.
14	*M*[1]-*D*[3]		Natuurlijk zit er ergens een abuis.

COMMENTAAR

[1] Zie [817] 'Spel' noot 1. Bert Voeten beschouwde dit gedicht 'meer als een "grap in poëticis", jij ook vermoedelijk', zoals hij aan Achterberg schreef.
[2] *M*[1] is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 10.2 (1991), tussen p. 36 en p. 37.

[819] ASBELT

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-47.
T *Ad interim* 6 (februari 1949), p. 58.
P Proef *D*[1], *H*-48.
D[1] *Sneeuwwitje*, p. 37.
M[2] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 40.
M[3] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 743.

DATERING

Vóór eind januari 1949

LEESTEKST

M[1] e

INGREEP

13 ik loop, < ik ik loop,

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a zw inkt, b-e potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		e	Asbelt
	T-*D*[3]		| |

1	*M*[1]	αa	Dingen die buiten zijn, onder de wind,	
		αb	[ ] weggeworpen zijn, [onder de wind,]	
		βc	[ ] in [wind,]	*[lees:* wind*]*
		γd	[ ] te oud	
	T-D[3]		| |	
2	*M*[1]	αa	hebben van u *[breekt af]*	
		αb	[ ] [∘] ingenomen	*[? door* ingenomen*]*
		βc	en weer [hebben van u] de laatste weet	
		βc	[ ] een [ ]	
		γd	voor een bestemming, maken u compleet.	
	T-D[3]		| |	
			[? met een invoegingsteken tussen M[1] *d, r. 2* een *en* bestemming;*? vervolgens geschrapt]*	
3	*M*[1]	c	Het is omdat gij nu hetzelfde heet.	
	T-D[3]		| |	
4	*M*[1]	c	want wat gelijk wordt kent elkander blind	
		d	Het eind laat ieder lichaam even koud.	
	T-D[3]		| |	
4/5	*M*[1]	c	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
5	*M*[1]	c	Een oude emmer, rommel, scherven, grint,	
		d	[ ] hout[,]	
	T-D[3]		| |	
6	*M*[1]	c	alles waartoe het leven zich versleet	*[? na de regel]*
		d	[ ],	*[? geschrapt]*
	T-D[3]		| |	
			[Vanaf M[1]*, r. 7 is fase d de grondlaag van het gedicht]*	
7	*M*[1]*-T*		koolstronken, fietsband en een stuk vloerkleed :	
	P-D[3]		| |;	
8	*M*[1]		een hond licht er z'n poot, een kat miauwt.	
	T-D[3]		| | zijn | |	
10	*M*[1]	d	van as, amoniak en peterselie.	
		d	[ ] am[moniak] [ ]	
	T-D[3]		| |	
11/12	*M*[1]	d	*[geen strofewit]*	
		e	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	

COMMENTAAR [1] Zie [817] 'Spel', noot 1. Bert Voeten vond dit gedicht 'het sterkst in de terzinen'.

[820] ELCKERLYC

OVERLEVERING
P Proef D^1, *H*-48.
D^1 *Sneeuwwitje*, p. 28.
M^1 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 30.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 733.

DATERING
Vóór eind januari 1949

LEESTEKST
P

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

7 Maart. > Maart. M^1 *a* > m[aart.] M^1 *b-*D^3
8 Helsinki > Helsinki M^1 *a* > Brindisi M^1 *b-*D^3

COMMENTAAR
[1] De datering van dit gedicht is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Sneeuwwitje*. Op 24 januari 1949 stuurde Achterberg de kopij voor de bundel aan uitgeverij Querido. Zie § 35.1.

[821] ROBOT

OVERLEVERING
D^1 *Hoonte*, p. 67–69.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 235–237.
M Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 699–701.

DATERING
Begin 1949

LEESTEKST
D^1

ONTWIKKELINGSGANG
Het gedicht 'Robot' dat in *Hoonte* is opgenomen, is een samenvoeging van twee gedichten die onder dezelfde titel werden gepubliceerd in *Podium* (zie [798] 'Robot') en *Ad interim* (zie [814] 'Robot'). In het apparaat worden de verschillen ten opzichte van de twee eerdere gedichten voor de overzichtelijkheid nogmaals weergegeven.

VARIANTEN EN CORRECTIES

3 kop < knop *[798], 3*
10 stilte, < stilte *[798], 10*
15 staande, friese klok < staande Friese klok, *[814], 1*
22 drinkend < drinkend, *[814], 8*
28 Van < van *[814], 14*
36/37 *[strofewit]* < *[geen strofewit] [814], 22/23*
37 vulcanfibre < vulcan-fibre *[814], 23*
40 op; < op. *[814], 26*
41 de < De *[814], 27*
46/47 *[strofewit]* < *[geen strofewit] [814], 32/33*
50/51 *[strofewit]* < *[geen strofewit] [814], 36/37*
55 Kom < Ga *[814], 41*
56 mij < me *[814], 42*
58 nevelvlek –. < nevelvlek – *[814], 44*
60 voetstap wordt zachter < stappen worden zacht *[814], 46*

COMMENTAAR

[1] De datering van dit gedicht is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Hoonte* (zie § 34.1). Uit het feit dat Achterberg [814] 'Robot' eind december 1948 aan *Ad interim* heeft gestuurd (zie aldaar, noot 1), kan worden afgeleid dat hij de gedichten op zijn vroegst in januari 1949 heeft samengevoegd.
[2] Literatuur over het gedicht:
Kusters, W., '"Mens" en "Robot".'

[822] DRONKEN NACHTLIEDJE

OVERLEVERING

D^1 *Hoonte*, p. 56.
P^1 Eerste proef D^2, *H*-88.
P^2 Tweede proef D^2, *H*-89.
D^2 *Cryptogamen III*, p. 219.
M^2 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 685.

DATERING

Begin 1949

LEESTEKST

D^1

ONTWIKKELINGSGANG

Het gedicht 'Dronken nachtliedje' dat in *Hoonte* is opgenomen, is een samenvoeging van [133] 'Dronken nachtliedje' en [134] '*Door een chauffeur omver gereden*'. In het apparaat worden de verschillen ten opzichte van de twee eerdere gedichten voor de overzichtelijkheid nogmaals weergegeven.

VARIANTEN EN CORRECTIES

5 en daar en daar; < en daar, en daar, *[133], 5*
10 dán < dan *[133], 10*
10 huis! < huis. *[133], 10*
12 voor hij zijn woning < voordat de dood hem *[134], 2*
13 uitgegleden, < uitgegleden: *[134], 3*
16 vol stond van jenever: < dood was sprekende: *[134], 6*
18 ga terug naar De Twee Leeuwen. <
heb den tijd voor duizend eeuwen. *[134], 8*

COMMENTAAR

[1] De datering van dit gedicht is gebaseerd op de publicatiegeschiedenis van *Hoonte*. Zie § 34.1.

[823] GOBELIN

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-49.
T *Ad interim* 6 (oktober 1949), p. 268.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 12.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 52.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 753.

DATERING

Vóór oktober 1949

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-e potlood

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
c Gobelin
T-D[3] | |

1 *M*[1] a Of ze vanuit een blauw gordijn begonnen
b [ ],
T-D[3] | |

2 *M*[1] a zongen die morgen vogels voor het raam.
T-D[3] | |

3	*M*¹	b	Tapijt [∘] in een Middeleeuw gesponnen	
		d	[ ] diep [ ] m[iddeleeuw] [ ]	
		e	[ ], [ ],	
	*T-D*³		| |	
4	*M*¹	b	nam weer natuur en de g*[xxxxxx]*te aan.	*[? door* g*[xxxxxx]*te*]*
		b	[ ] geboorte [ ]	
		c	[ ] wereldwording [ ]	
	*T-D*³		| |	
4/5	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*	
5	*M*¹	b	maar heel het uur is door de hand bedwongen,	
		b	[ ]{ligt}[ ]	
		d	[ ] lag [ ]	
	*T-D*³		Maar | |	
6	*M*¹	b	die het in zijn patronen stil deed staan.	
		b	[ ]{doet} [ ]	*[? door* doet *en* deed*]*
		b	[ ] [deed] be[staan.]	
		c	[ ] deed vergaan.	
		c	[ ] strak liet staan.	
		c	[ ] liet be[staan.]	
	*T-D*³		| | deed | |	
7	*M*¹	b	Tijdeloos klaterden de waterbronnen;	
		c	[ ] [klater]en [ ]	
		d	[ ] [klater]d[en] [ ]	
	*T-D*³		| |	
8	*M*¹	b	hetzelfde weefsel maakte zon en maan.	
		c	kweekte het licht een doodstil filigraan.	
	*T-D*³		| |	
8/9	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*	
9	*M*¹	b	Zo is mij uwe tegenwoordigheid .	*[? door* tegenwoordigheid*]*
		d	[ ]:	*[? geschrapt]*
	*T-D*³		| |	
10	*M*¹	c	Op het stramien van wat niet wederkeert	
		d	o[p] [ ]	
	*T-D*³		| |	
11	*M*¹	c	weven de feiten onzer liefde voort	
		e	[ ],	
	*T-D*³		| |	
12	*M*¹	c	alsof het een bij 't andere behoort	
		d	omdat [ ]	
		e	[ ],	
	*T-D*³		| |	

13	M^1	c	zoals het in de boeken wordt geleerd
	T-D^3		| |
14	M^1	c	over de wet der gelijktijdigheid.
		e	[ ] simultaniëteit.
		e	[ ] [simultani][teit.]
		e	[} [simultani]ë[teit.]
	T		| |
	M^2-D^3		| | simultaniteit.

[? in fase d door M^1, r. 11–14;? vervolgens (fase e) geschrapt]

COMMENTAAR

[1] De datering van dit gedicht, [824] 'Pand' en [825] 'Huiszoeking' is gebaseerd op de publicatie in *Ad interim*. Op 9 september en 4 oktober 1949 stuurde Achterberg een onbekend aantal gedichten aan Jaap Romijn. Waarschijnlijk hebben tot deze zendingen de gedichten voor *Ad interim* behoord, mogelijk ook de gedichten die in *De gids* zouden worden gepubliceerd (zie [826] 'Parhelium', noot 3). Zie verder § 36.2.1.

[824] PAND

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-49.
T *Ad interim* 6 (oktober 1949), p. 269.
M^2 Typoscript, kopij D^1, *H*-50.
P Proef D^1, *H*-51.
D^1 *Mascotte*, p. 13.
M^3 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 53.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 754.

DATERING

Vóór oktober 1949

LEESTEKST

T

INGREEP

13 maar. < maar,

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-e potlood
P a gedrukt, b potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		d	Print *[? na* Print*]*
		e	Pand
	T-D^3		| |

1	*M*[1] I	a	Gij*[?]* hoeft alleen maar terug te keren*[?]*	
	II	b	Gij hoeft alleen maar bij me terug te keren.	
		b	[ ] m[ij] [ ]	
	T-D[3]		| |	
2	*M*[1] I	a	Alles is zo gebleven om mij heen	
	II	b	Alles is zo gebleven in de buurt:	
	T-D[3]		| |	
			[M[1] *I, r. 1–2 werden (fase b) tezamen doorgehaald]*	
3	*M*[1]	b	de woning o/d hoek nog niet verhuurd,	
	T-D[3]		| | op de | |	
4	*M*[1]	b	de straatlantaren is dezelfde scheve ;	
	T-M[2]		| |	
	P	a	| |,	
		b	[ ];	
	D[1]*-D*[3]		| |	
4/5	*M*[1]*-D*[3]		*[strofewit]*	
5	*M*[1]	c	hetzelfde woord op de schutting geschreven ;	
	T-M[2]		| |,	
	P	a	| |	
		b	[ ];	
	D[1]*-D*[3]		| |	
6	*M*[1]	c	verwachting die [∘] ommuurt,	*[??? door de regel]*
		e	[ ] de geest met glas [ommuurt];	
	T-D[3]		| | glans | |	
7	*M*[1]	c	het rijden van de tram dat duurt en duurt;	
	T-D[3]		| |	
8	*M*[1]	c	de *[xxxx]*commissie nog niet opgeheven	*[? door [xxxx]*commissie*]*
		e	En de [commissie]s [ ]	
		e	[ ] met dezelfde heren	
		e	[ ] nog niet opgeheven	
		e	De vuilniswagen op gezette keren.	
	T-D[3]		de | |	
8/9	*M*[1]	d	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
9	*M*[1]	d	Ik doe een boodschap in het vol besef,	
	T-D[3]		| |	
10	*M*[1]	d	dat ik u bij mijn terugkomst weer aantref	
		e	[ ] straks [weer] in het pand [ ]	
	T-D[3]		| |	

10/11	*M*[1]	d	*[strofewit]*	
	T-D[3]		*[geen strofewit]*	
11	*M*[1]	d	om met u uit te gaan over een uur	
		e	[ ] samen [ ]	
	T-D[3]		| |	
12	*M*[1]	d	de stad in en te zitten bij Verschuur.	
		d	{en in de stad te eten}[ ]	*[? door de regels]*
		e	[en in de stad te eten] [ ]	
	T-D[3]		| |	
12/13	*M*[1]	d	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
13	*M*[1]	d	De schouwburg is laat uit , wij lopen maar.	
		e	[ ]. W[ij] [ ]	
	T-D[3]		| |	
14	*M*[1]	d	Iedereen slaapt ik houd de sleutel klaar.	
		e	[ ]. I[k] [ ]	
	T-D[3]		| |	

COMMENTAAR

[1] In *M*[1] I, r. 1 zijn *Gij* en *keren* moeilijk te onderscheiden doordat het potlood sterk vervaagd is.
[2] *M*[1] is op dezelfde papiersoort geschreven als [901] 'Nachtpauwoog' en [905] 'Telex'. Er zijn verder geen aanwijzingen dat de gedichten in dezelfde periode zijn geschreven.
[3] Zie [823] 'Gobelin', noot 1.

[825] HUISZOEKING

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-49.
T *Ad interim* 6 (oktober 1949), p. 270.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 18.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 58.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 759.

DATERING

Vóór oktober 1949

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-c potlood
M^2 a typemachine

Titel M^1 a *[ontbreekt]*
b Huiszoeking
*T-D*³ | |

3 M^1 a alleen maar voorzover zij open gaan,
a [ ][opengaan,]
*T-D*³ | |

7 M^1 a dat ik de zolder zie, de kelder en het raam
c [ ] ladder [ ]
T | |,
M^2-*D*³ | |∘

8 M^1 a waardoor gij kon ontkomen naar de stegen.
c [waar]langs [ ]
*T-D*³ | |

9 M^1 a Niet lang geleden zijt ge hier geweest *[? door* geweest*]*
a [ ] hebt [ ] vertoeft
a [ ][vertoef]d
a [ ] verwijld.
*T-D*³ | |

10 M^1 αa Ik merk het aan de mensen . Op mijn vraag
βb [ ] Maak gewag.
T | |
M^2 a | |
a [ ]; m[aak] [gewag.]
*P-D*³ | |

11 M^1 αa gaan zij naar binnen om te informeren.
βb Zij gaan [ ]
*T-D*³ | |

13 M^1 a is me een raadsel [∘]
b [ ], als het eindelijk mag,
c [is] iedereen [een raadsel , als *[*het*/]* [mag,]
*T-D*³ | |; | | het | |

14 M^1 b hou ik huiszoeking *[breekt af]*
c vind ik dan ook geen spijl meer doorgevijld.
c [ ]{tralie}[ ] *[? door* tralie *en* spijl*]*
c [vind ik] [geen] enkele [tralie] [doorgevijld.]
*T-D*³ | |

COMMENTAAR

[1] Zie [823] 'Gobelin', noot 1.

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-49.
T *De gids* 113.1 (januari 1950), p. 28.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 34.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 74.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 775.

DATERING

Vóór 10 oktober 1949

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a zw inkt, b-d potlood, e anilinepotlood, f potlood
M[3] a gedrukt, b potlood (in de hand van D. Wolthers)

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
d Morgenstond
f Parhelium
T-D[1] | |
M[3] a | |
b Identiteit
D[2]*-D*[3] | |

1 *M*[1]*-D*[3] De gouden morgen waast tot werklijkheid.

2 *M*[1] a Hier voor mijn voeten ben ik afgebeeld,
d [ ] sta [ ]
T-D[3] | |

3 *M*[1] a zoo dun van leven, dat het weinig scheelt
b [zo] [ ]
T-D[3] | |

4 *M*[1]*-D*[3] of ik kan nog verwisselen en tijd

4/5 *M*[1]*-D*[3] *[strofewit]*

5 *M*[1] a uitschakelen *[breekt af]*
b [ ] voordat ik weer verslijt
f [ ], [ ]
T-D[3] | |

6 *M*[1] a [°] gebleven [°]
b [°] deelt
c aan deze schaduw, die mij mede[deelt]
T-D[3] | |

7	M^1	b	[°] speelt
		c	aan heel de wereld tot ik ben ver[speel]d
		f	[ ], [ ]
	T-D^3		| |
8	M^1	c	tussen de mensen en mijzelve kwijt
		c	[tussen de] andre [mensen en] [mij] [kwijt].
		d	{naar alle kanten [en] [mij]zelve [kwijt.]}
		e	[naar alle kanten en mijzelve kwijt.]
	T-D^3		| |
			[? door M^1 c, r. 8 tussen *en ? na de regel; vervolgens (fase d) plaatste Achterberg* tussen de andre mensen *tussen ( ) en schrapte hij het ? na de regel. Vanaf M^1, r. 9 is fase d de grondlaag van het gedicht]*
8/9	M^1-D^3		*[strofewit]*
9	M^1-D^3		Ogenblik van de dag, waarop het licht
10	M^1-D^1		nog dubbelzijdig en doorzichtig is,
	M^3	a	| |
		b	nog ingetogen en voorzichtig is,
	D^2-D^3		| |
11	M^1-D^3		zodat het lot aarzelt om in te gaan
11/12	M^1	d	*[geen strofewit]*
		e	*[strofewit]*
		f	*[geen strofewit]*
	T-D^3		| |
12	M^1	d	in het bekende beenderen gewricht;
		f	bij [ ]
	T-D^3		| | beenderengewricht;
12/13	M^1	d	*[strofewit?]*
		f	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
13	M^1	d	om weer het hart vanouds te laten slaan
		f	[ ] [vanouds] [het hart] [ ]
	T-D^3		| |
14	M^1	d	en 't hoofd te laten gissen wat het is …
		f	[ ] weer het [hoofd] doen [ ]
	T-D^1		| |
	M^3	a	| |
		b	[ ].
	D^2-D^3		| |

COMMENTAAR

[1] De eerste aanzet van dit gedicht (*M*[1] a) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel. *M*[1] vertoont verwantschap (papiersoort en schrijfstof van de eerste aanzet) met de manuscripten van [805] 'Monogram' en [831] 'Ets'.

[2] Het vermeende strofewit in *M*[1] d, r. 12/13 kan ook zijn ontstaan doordat het blad op die plaats gevouwen is. In fase f gaf Achterberg het strofewit expliciet aan.

[3] Op 10 oktober 1949 gaf Jaap Romijn, redacteur van *De gids*, aan E.J. Dijksterhuis de kopij op voor het januari-nummer van 1950, waarbij hij vier gedichten van Achterberg vermeldde. Reeds eerder (op 9 september en 4 oktober 1949) had Achterberg hem gedichten gestuurd (zie [823] 'Gobelin', noot 1). Van de inzending voor *De gids* werden dit gedicht en [827] 'Mascotte' gepubliceerd in het januari-nummer. De publicatie van [828] 'Plexus solaris' en [829] 'Vercors' werd uitgesteld, wegens bezwaren in de redactie tegen het eerste gedicht. Zie verder § 36.2.2.

[827] MASCOTTE

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-49.
T *De gids* 113.1 (januari 1950), p. 29.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 5.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 45.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 746.

DATERING

April/vóór 10 oktober 1949

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-d potlood

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
c Mascotte
T-D[3] | |

3 *M*[1] a De afstand naar Zuid-Frankrijk is geducht,
b [ ] het z[ui]den [ ]
T-D[3] | |

4	M^1	a	maar gij hebt alle dorpen opgeteld.	
		a	[ ]⟨steden⟩[ ]	*[? door* steden *en* dorpen*]*
		b	[ ] steden [ ]	
	T-D^3		| |	
7	M^1	a	Een reis is , als je terug bent maar een zucht,	
		a	[ ]° [ ]	
	T-D^3		| |	
9	M^1	a	Dal van de Loupe , de Var en de Tinee;	
		a	[ ] [Loup][,] [ ] [Tin]é[e;]	
	T-D^3		| |	
10	M^1	a	Ingangen	
		a	⟨Grijs raadsel⟩ dat ik open heb zien staan.	
		b	i[ngangen] [d]ie [ ] g[aan.]..	
	T-D^3		| |	
			[M^1 a, r. 10 Ingangen *en* Grijs raadsel *werden direct genoteerd; erachter plaatste Achterberg een accolade en schreef vervolgens de rest van de regel]*	
11	M^1	a	spin aan de draden der téléferique	
		a	S[pin] [ ]	
		d	[ ] langs [ ] [téléf]é[rique]	
	T-D^3		| |	
11/12	M^1-*T*		*[geen strofewit]*	
	M^2-*D*^{3}		*[strofewit]*	
12	M^1	a	klom ik *[xxxx]* duizel in tot aan de sneeuw	
		a	[ ] *[xxxx]* [ ]	
		d	[ ] uw [ ] bij [ ]	
	T-D^3		| |	
13	M^1 I	a	en sprong op skies, de lange witte baan	*[? door* sprong*]*
		a	[ ] [sk]y[es,] [ ]	
		b	[ ] [sky]'s[,] een zig-zag van geluk	
	II	c	en gleed op sky's de lange witte baan	
		c	[ ] [sk]i['s] [ ]	
	T-D^3		| |	
14	M^1 I	a	uw armen in	
		a	de diepte tegemoet	
		a	[ ] [diep]*[xxx]* [tegemoet]	
		b	[ ] [diep]te [ ] *[breekt af]*	
	II	c	u tegemoet in suizende muziek.	
	T-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht is geïnspireerd op de Franse reis die Achterberg en zijn vrouw samen met het echtpaar Ter Kuile hebben gemaakt in april 1949. Zie verder § 36.1.
[2] Zie [826] 'Parhelium', noot 3.

[828] PLEXUS SOLARIS

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-49.
T *De gids* 113.1 (juni 1950), p. 401.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 10.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 50.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 751.

DATERING

April/vóór 10 oktober 1949

LEESTEKST

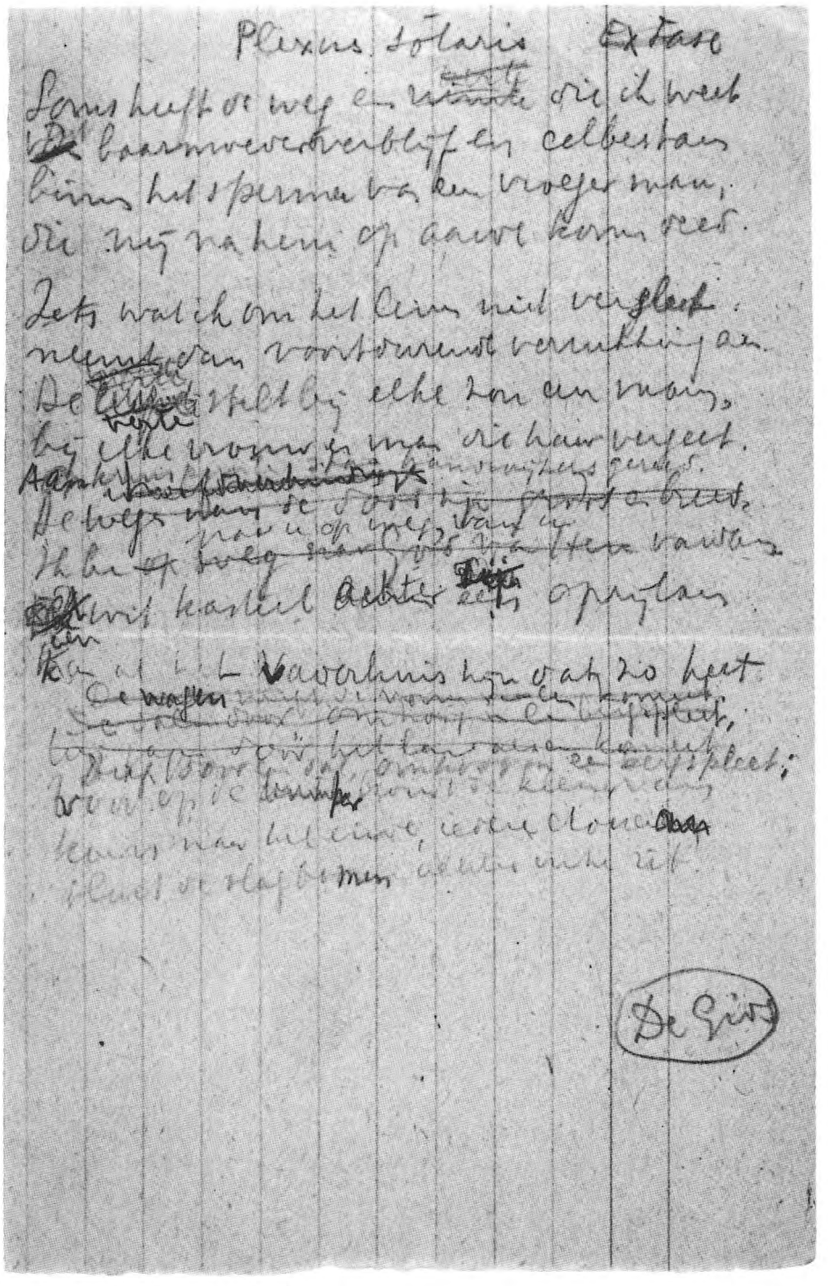
T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-f potlood

Titel	*M*[1]	a	Plexus solaris	
		b	{Extase}	
		c	[Plexus solaris]	
	T-*D*[3]		| |	
1	*M*[1]	a	Soms heeft de weg een ruimte die ik weet	
		b	[ ] verte [ ]	
		c	[ ][∘][ ]	
	T-*D*[3]		| | ruimte | |	
2	*M*[1]	a	van baarmoederverblijf en celbestaan	*[? door* van*]*
		b	uit [ ]	
	T-*D*[3]		| |	
3	*M*[1]-*D*[3]		binnen het sperma van een vroeger man,	
4	*M*[1]-*D*[3]		die mij na hem op aarde komen deed.	
4/5	*M*[1]-*D*[3]		*[strofewit]*	
5	*M*[1]	a	Iets wat ik om het leven niet vergeet	
		b	[ ] [ver]sleet	
	T-*D*[3]		| |	

6	M^1-D^3		neemt dan voortdurende verrukking aan.
7	M^1	a	De liefde*[?]* stelt bij elke zon een maan, *[of:* leegte*]*
		b	[ ] ruimte*[?]* [ ]
		b	[ ] verte [ ]
		b	[ ] ruimte [ ]
		f	[ ] verte [ ]
	T-D^3		| |
8	M^1-D^3		bij elke vrouw een man die haar vergeet.
8/9	M^1-D^3		*[strofewit]*
9	M^1	a	De wegen naar de dood zijn groot en breed. *[? door* groot*]*
		b	[ ] wereldavenues*[?]* [ ]
		c	[ ] hoofdverbindingen [ ]
		d	Op kruispunten staan handwijzers gereed.
		f	Aan [ ]
	T-D^3		| |
10	M^1	a	Ik ben op weg naar God van Hem vandaan.
		d	[ ] naar u op weg, van u [ ]
	T-D^3		| |
11	M^1	a	Een*[?]* wit kasteel binnen een oprijlaan *[→ [870], 3]*
		b	Elk [ ] achter {zijn} [ ]
		b	[ ] [een] [ ]
		b	Dit*[?]* [ ] {de*[?]*} [ ]
		c	[ ] [een] [ ]
		c	[ ] {zijn} [ ]
		c	Een [ ] [een] [ ]
	T-D^3		| |
			[In M^1, r. 11 zijn twee vraagtekens geplaatst. Alle varianten zijn op dusdanige wijze door elkaar heengeschreven dat moeilijk te bepalen is op welke elementen de vraagtekens betrekking hebben. Het ene vraagteken lijkt door Elk *en* Een*[?] geplaatst te zijn, het andere door* zijn *en* een *(zie afbeelding)]*
12	M^1	a	Kan al het Vaderhuis zijn dat zo heet.
		c	k[an] [ ] v[aderhuis] [ ]
	T-D^3		| |
12/13	M^1	d	*[strofewit]*
	T-D^3		| |
13	M^1	d	Wij jagen door het land als een komeet.
		e	De dalen door, omhoog in een bergspleet,
		e	De auto heeft de vorm van een komeet.
		e	[ ] wagen [ ]
		e	Diep door een dal, omhoog in een bergspleet .
		f	[ ]:
	T-D^3		| |

[828] 'Plexus solaris', M^1 (collectie NLMD)

14	M^1	d	Voor op de auto houdt de kleine vaan
		e	v[oor] [ ] bumper [ ]
	T-D^3		| |
15	M^1	d	koers naar het einde, iedere douaan
		f	[ ] [doua]ne
		f	[ ] [doua]an
	T-D^3		| |
16	M^1	d	sluit de slagboom achter onze rit.
		f	[ ] [slagbo]men [ ]
	T-D^3		| |

COMMENTAAR

[1] Dit gedicht is geïnspireerd op de Franse reis die Achterberg en zijn vrouw samen met het echtpaar Ter Kuile hebben gemaakt in april 1949. Zie verder § 36.1.
[2] Zie [826] 'Parhelium', noot 3.
[3] Literatuur over het gedicht:
Abma, H.A., 'Ontmoetingen met Jezus in de taaltuin.'

[829] VERCORS

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-49.
T	*De gids* 113.1 (juni 1950), p. 402.
M^2	Typoscript, kopij D^1, *H*-50.
P	Proef D^1, *H*-51.
D^1	*Mascotte*, p. 6.
M^3	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 46.
M^4	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 747.

DATERING

April/vóór 10 oktober 1949

LEESTEKST

T

ONTWIKKELINGSGANG

In de eerste schrijflaag (M^1 a) schreef Achterberg r. 1–8 van dit gedicht (de laatste twee regels bleven onvolledig). Vervolgens heeft hij in dit gedeelte veranderingen aangebracht en schreef hij, in verschillende stadia, het vervolg. De fasering van de veranderingen – die alle in dezelfde schrijfstof en ductus zijn genoteerd – is problematisch en wordt om die reden zo eenvoudig mogelijk gehouden (fasen b-c). Hetzelfde geldt voor de genese van het vervolg van het gedicht, waarbij de fasering van r. 12–14(15) voornamelijk is gebaseerd op het

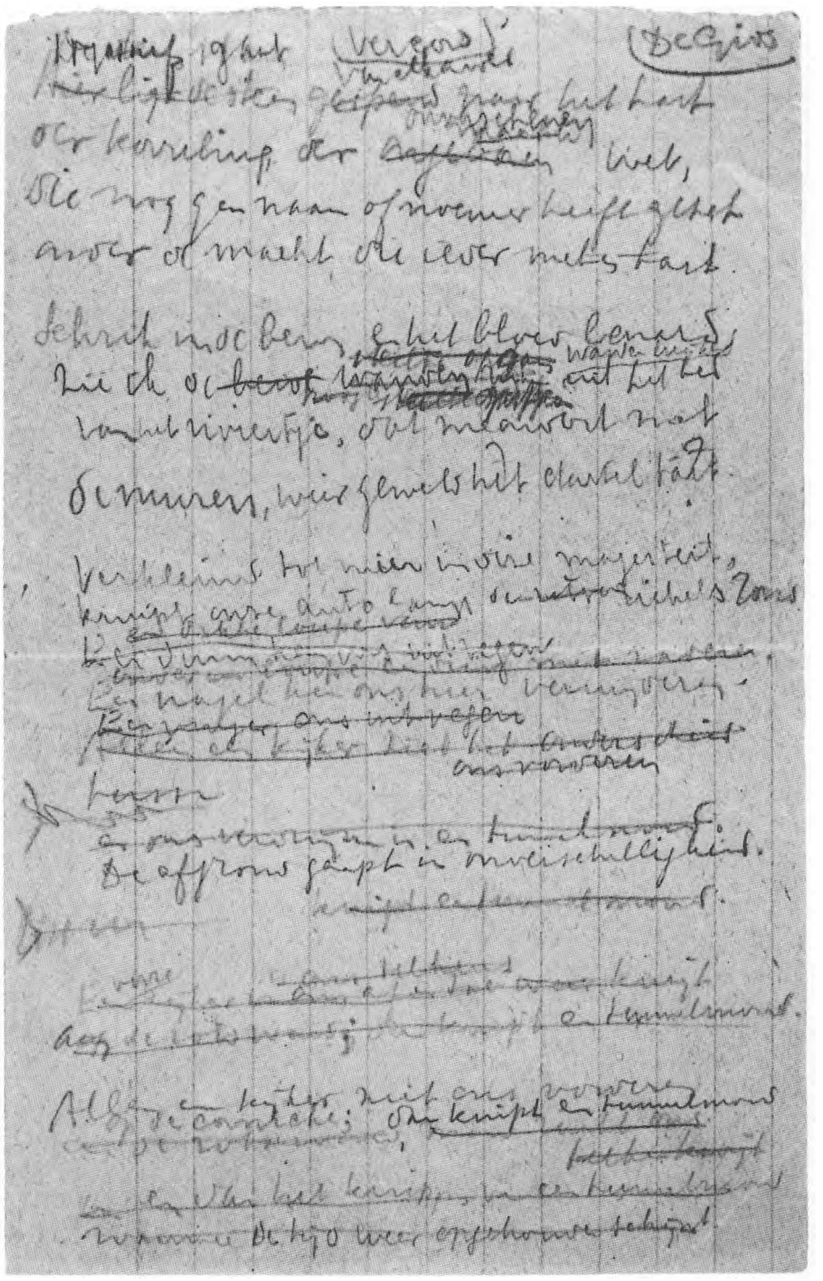
gegeven dat Achterberg deze regels een aantal keren onder elkaar heeft hernomen. Dit wordt tevens aangegeven door middel van de stadia-aanduidingen I/IV.

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a-f potlood

Titel	*M*¹	a	*[ontbreekt]*
		b	Vercors
	*T-D*³		| |
1	*M*¹	a	Hier ligt de steen geopend naar het hart
		b	De stenen staan [ ]
		b	't Massief gaat van elkander [ ]
	*T-D*³		| |
2	*M*¹	a	der korreling, der ongeboren wet,
		b	[ ] [onge]maakte [ ]
		b	[ ] onverschenen [ ]
	*T-D*³		| |
3	*M*¹-*D*³		die nog geen naam of noemer heeft gezet
4	*M*¹-*D*³		onder de macht die ieder meten tart.
4/5	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*
5	*M*¹-*D*³		Schrik in de benen en het bloed benard,
6	*M*¹	a	zie ik de beide wanden rijzen uit het bed
		b	[ ] steilte opstaan*[?]* [ ]
		b	[ ] [op]g[aan] [ ]
		b	[ ] steilte *[xxxxxxxx]* [ ]
		b	[ ] opstaan*[?]* [ ]
		b	[ ] hoogte onder [ ]
		c	[ ] wanden wijken [ ]
	*T-D*³		| |
7	*M*¹	a	van [∘]
		c	[ ] het riviertje, dat meandert met
	*T-D*³		| |
8	*M*¹	a	de muren *[breekt af]*
		c	[ ], wier geweld het dartel tart.
	*T-D*³		| |
			[? door M¹ c, r. 8 het;? *door* tart;?? *vervolgens geschrapt]*
8/9	*M*¹	c	*[strofewit]*
	*T-D*³		| |

9	*M*¹	c	Verkleind tot mier in deze majesteit,	
	*T-D*³		| |	
10	*M*¹	c	kruipt onze auto langs de rotsen	
		c	[ ] richels rond	
	*T-D*³		| |.	
11	*M*¹	c	Een duim kan ons uitvegen	
		c	een dikke loupe van	
		c	onder een loupe een dier met raderen.	*[→ [842], M¹ I, 9–10]*
		c	Een nagel kan ons hier verwijderen.	
		c	{Een vinger ons uitvegen}	
		c	[Een nagel kan ons hier verwijderen.]	
	*T-D*³		| |	
11/12	*M*¹ I	c	*[geen strofewit]*	
	II	d	*[strofewit]*	
	III	f	*[geen strofewit]*	
	T		| |	
	*M*²*-D*³		*[strofewit]*	
12	*M*¹ I	c	Alleen een kijker ziet het onderscheid	
		c	[ ]{ons vorderen}	
	II	d	Een kijker is ons af en toe weer kwijt	
		d	[ ] verre[kijker] is ons telkens [kwijt]	
	III	e	Alleen een kijker ziet ons vorderen	
	IV	f	De afgrond gaapt in onverschilligheid.	
	*T-D*³		| |	
12/13	*M*¹ I	c	*[geen strofewit]*	
	IV	f	*[strofewit]*	
		f	*[geen strofewit]*	
	*T-D*³		| |	
13	*M*¹ I	c	tussen [∘]	
	II	d	op de rotswand , dan knipt een tunnelmond.	
		d	aan [ ]; [ ]	
	III	e	aan de rotswand, maar raakt ons telkens kwijt	
		e	op de corniche; [ ]	
	IV	f	[Alleen een kijker ziet ons vorderen]	*[= M¹ III e, 12]*
	*T-D*³		| |	
14	*M*¹ I	c	en ons verdwijnen in een tunnelmond.	
		c	{[∘] knipt een tunnelmond.}	
	II	d	[∘]	
	III	e	in	
		e	en dan het knippen van een tunnelmond	
	IV	f	[op de corniche;] dan knipt een tunnelmond	*[= M¹ III e, 13]*
	*T-D*³		| |.	

[829] 'Vercors', M^1 (collectie NLMD)

(15) M^1 III e waarmee de tijd weer opgehouden schijnt.
IV f *[doorgehaald]*
*T-D*³ *[ontbreekt]*

COMMENTAAR [1] Dit gedicht is geïnspireerd op de Franse reis die Achterberg en zijn vrouw samen met het echtpaar Ter Kuile hebben gemaakt in april 1949. Zie verder § 36.1.
[2] Zie [826] 'Parhelium', noot 3.

[830] BLOEDWRAAK

OVERLEVERING
M^1 Manuscript, *H*-49.
T^1 *De nieuwe stem* 5 (februari 1950), p. 65.
T^2 *Podium* 6 (februari 1950), p. 65.
M^2 Typoscript, kopij D^1, *H*-50.
P Proef D^1, *H*-51.
D^1 *Mascotte*, p. 14.
M^3 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 54.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 755.

DATERING Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST T^1

VARIANTEN EN CORRECTIES
M^1 a-e potlood
M^3 a gedrukt, b potlood

Titel M^1 a *[ontbreekt]*
e Bloedwraak
T^1-D^3 | |

1 M^1 a Een zonneschimmel hangt in 't eikenbos .
a [ ],
T^1-D^3 | |

2 M^1-D^3 die zich tussen de bomen door verplaatst.

3 M^1 a Zij maakt de stam*[m]*en wit en boven
a [ ]{onder}aards
a {Hij}[ ] [2] *[? door* Hij *en* Zij*]*
a [Z]e [ ] [boven][aards]
T^1-D^1 Zij | | stammen | |
M^3 a | |
b [Z]e [ ]
D^2-D^3 | |

4	M^1	a	en ligt in [∘] gloor over het mos	
		b	[ ] blauwe [ ]	
	T^1-D^3		| |.	
4/5	M^1-D^3		*[strofewit]*	
5	M^1-D^3		Het zou me niet verwonderen als plots	
6	M^1	a	uw lijk gevonden werd eens inderhaast	
		b	[ ], [ ]	
	T^1-D^3		| |	
7	M^1	a	geborgen onder blad het donker inwaarts	*[? door* geborgen*]*
		b	[ ] '[t] [ ]	
	T^1-D^3		|, | |,	
8	M^1-D^3		op doortocht naar het laatste oordeel Gods.	
8/9	M^1	c	*[strofewit?]*	
	T^1-D^3		*[strofewit]*	
9	M^1	c	Engelen rotten op de grond of hangen	
		c	[ ]{dansen}	*[? door* dansen *en* hangen*]*
		d	[ ] [dansen]	
	T^1-D^3		| |	
10	M^1	c	hoog en verdroogd tegen de kruinen aan	
	T^1-D^3		| |.	
10/11	M^1	c	*[strofewit]*	
	T^1-D^3		*[geen strofewit]*	
11	M^1	c	het is te laat om iets te ondernemen	
		d	H[et] [ ]	
	T^1-D^3		| |.	
11/12	M^1	c	*[geen strofewit]*	
	T^1-D^3		*[strofewit]*	
12	M^1	c	er hangen geuren die naar [∘] zwemen	*[? op [∘]]*
		d	E[r] zweven [ ] liefde [ ]	
	T^1-D^3		| |.	
13	M^1	c	Ik ben omsingeld van de gouden lansen	
	T^1-D^3		| | door | |	
14	M^1	c	der stilte, die mij naar het leven staan.	
	T^1-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] Op 12 oktober 1949 stuurde Achterberg zeven gedichten aan N. Donkersloot ter publicatie in *De nieuwe stem*: [830] 'Bloedwraak' tot en met [836] 'Katalisator'. Van deze zending heeft hij – althans naar eigen zeggen – vervolgens dit gedicht

en [835] 'Plastic' teruggevraagd en ter publicatie aan *Podium* gestuurd. Donkersloot ging hier niet mee akkoord, zoals hij op 16 februari 1950 aan Achterberg schreef: 'ik verkeerde, en verkeer nog, in de mening dat je Plastic en Nabeeld had teruggevraagd. Bloedwraak, Ets, Fructidor en Nevelheim vond ik met elkaar zo'n goed geheel vormen. En je vroeg ze toen niet voor Podium terug.' Hij voelde er niets voor om gedichten 'die al voor ons waren bestemd' aan *Podium* af te staan: 'Het lijkt mij daarom beter dat nu Podium eens een van de al gezette verzen laat lopen, en dan bijv. met Plastic ook Nabeeld opneemt. In dat geval houd ik dan nog over Katalisator, dat dan erg alleen komt te staan. Ik sluit daarom die drie verzen hierbij in.' Achterbergs antwoord op deze brief bleef niet bewaard. Uiteindelijk werden [830] 'Bloedwraak' tot en met [833] 'Nevelheim' gepubliceerd in februari-aflevering van *De nieuwe stem*. [830] 'Bloedwraak' werd echter ook opgenomen in de februari-aflevering van *Podium*. In dit tijdschrift zouden ook [834] 'Nabeeld', [835] 'Plastic' en [836] 'Katalisator' worden gepubliceerd. Zie verder § 36.2.3.

[831] ETS

OVERLEVERING

M^1 Manuscript, *H*-49.
T *De nieuwe stem* 5 (februari 1950), p. 65.
M^2 Typoscript, kopij D^1, *H*-50.
P Proef D^1, *H*-51.
D^1 *Mascotte*, p. 16.
M^3 Kopij D^2, *H*-112.
D^2 *Cryptogamen 4*, p. 56.
M^4 Kopij D^3, *H*-122.
D^3 *Verzamelde gedichten*, p. 757.

DATERING

Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST

T

ONTWIKKELINGSGANG

De eerste aanzet van dit gedicht (M^1 a, r. 1–4) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel. Later heeft Achterberg het gedicht in potlood uitgebreid. Op grond van grafische aanwijzingen zijn verschillende fasen te onderscheiden (tussen haakjes wordt de grondlaag aangegeven): r. 5–6 (M^1 c), r. 7–9 (M^1 e) en, met een bredere linkermarge, r. 9–14 (M^1 f).

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a zw inkt, b-j potlood

Titel M^1 a *[ontbreekt]*
j Ets
T-D^3 | |

1	*M*[1]	a	De boomen waren een gravure	
		b	[ ] tot [een] staal[gravure]	
	T-D[3]		⌊ ⌊ bomen ⌋ ⌋	
2	*M*[1]	a	geworden tijdens mijn afwezigheid.	
		c	gebeten [ ]	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
3	*M*[1]	a	Toen ik terugkwam stonden zij de tijd	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
4	*M*[1]	a	tegen te houden en te duren	
		b	[ ] in 't rond [te duren]	
		c	[ ] bijeen [ ]	
		c	[ ] verscherpt [ ],	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
4/5	*M*[1]	c	*[strofewit]*	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
5	*M*[1]	c	in donker krijt tegen de muren	
		c	[ ] fijn grijs*[?]* [tegen de muren]	*[? door* tegen*]*
		c	[ ] guts {voor de azuren}	*[? door* azuren*]*
		d	*[in]* droge naald gezet [voor de azuren]	
	T-D[3]		in ⌊ ⌋	
6	*M*[1]	c	aftekenend hun takken uitgespreid	
		c	{hemel [aftekenend hun takken] wijd.}	*[? door de regels]*
		d	avond, [aftekenend hun takken wijd.]	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
7	*M*[1]	e	daarachter lag het huis in veiligheid	
		e	D[aarachter] [ ]	
		f	[Daar]onder [ ]	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
8	*M*[1]	e	en kon ik doorgaan met dezelfde uren	
		f	{] [de] [ ]	
		g	{] [dezelfde] [ ]	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
8/9	*M*[1]	e	*[strofewit]*	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
9	*M*[1]	e	aan u gewijd een wisselend *[breekt af]*	
		f	[ ]; zij bleven uitgespaard.	
		g	[ ] besteed[;] [ ]	
	T-D[3]		⌊ ⌋	
10	*M*[1]	f	Ik had alleen de plaat binnen te treden :	
		h	[ ];	
	T-D[3]		⌊ ⌋	

11	M^1	f	de
		f	D[e] d
		f	[∘] De deur op slot te doen
		f	[ ] d[e] [ ]
		f	de laan , de deur; mijn schoenen uit te doen
		g	[ ]; [ ]
		h	de voordeur achter mij op slot te doen.
	*T-D*³		| |
11/12	M^1	f	*[strofewit]*
	*T-D*³		| |
12	M^1	f	De kamers hielden u bijeenvergaard
	*T-D*³		| |.
13	M^1 I	f	[∘] waren weer als toen
	II	h	Geur van lavendel hing er , onversneden
		h	[ ]∘ [ ]
		i	Er hing een geur lavendel, [ ].
	*T-D*³		| |
14	M^1 I	f	[∘] de [∘] onversneden
	II	h	Een grijze braam stond aan de ruit als toen.
		i	[ ] besloeg [ ]
		j	[ ] lag in [ ]
		j	[ ]{[besloeg]}[ ]
	*T-D*³		| | besloeg | |

COMMENTAAR

[1] M^1 vertoont verwantschap (papiersoort en schrijfstof van de eerste aanzet) met de manuscripten van [805] 'Monogram' en [826] 'Parhelium'. Het handschrift is gereproduceerd in *Achterbergkroniek* 14.1 (1995), afbeelding 4.
[2] Zie [830] 'Bloedwraak', noot 1.
[3] Dit gedicht is vertaald in het Italiaans door G. van Woudenberg/F. Nicosia.
[4] Literatuur over het gedicht:
Buuren, M. van, 'De omweg van Achterberg.'

[832] FRUCTIDOR

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-49.
T	*De nieuwe stem* 5 (februari 1950), p. 66.
M^2	Typoscript, kopij D^1, *H*-50.
P	Proef D^1, *H*-51.
D^1	*Mascotte*, p. 33.
M^3	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 73.
M^4	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 774.

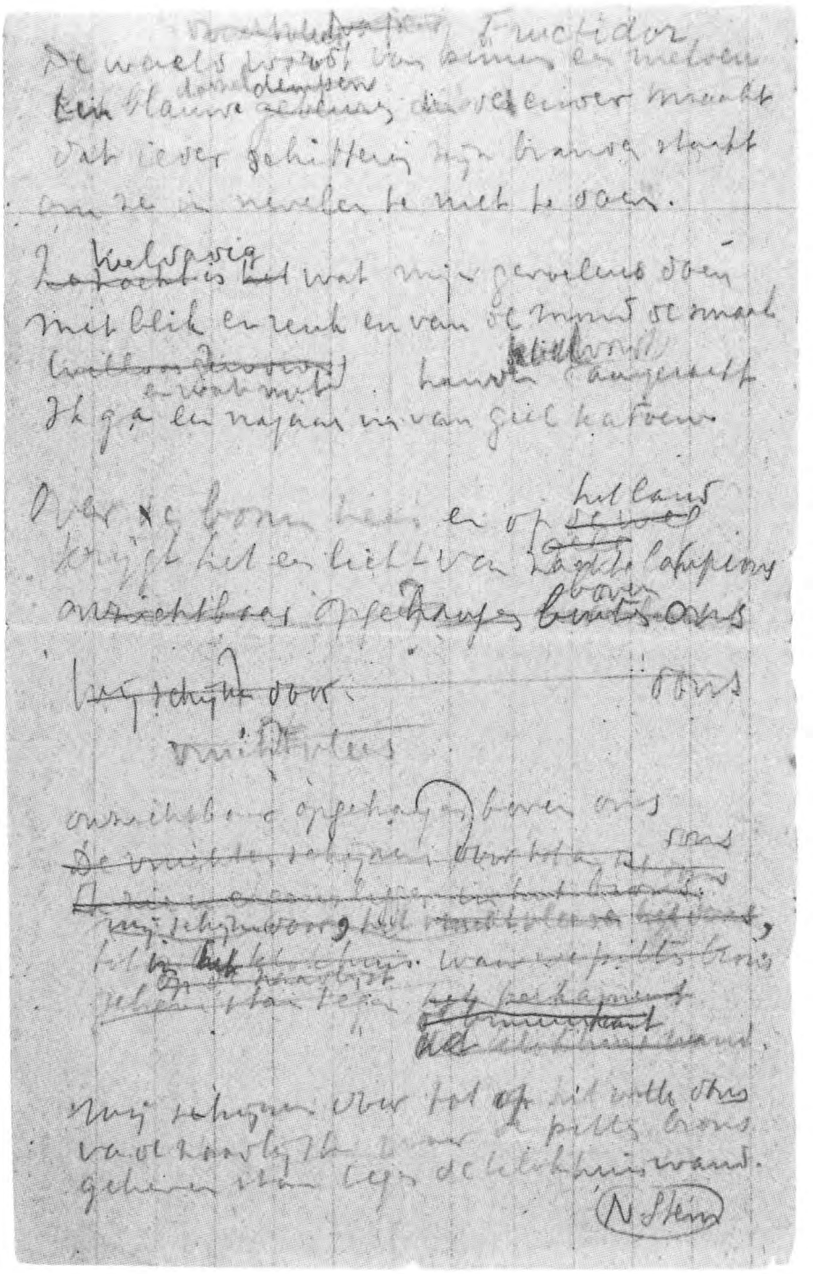
DATERING Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST *T*

ONTWIKKELINGSGANG Van dit gedicht is het octaaf vermoedelijk vrij snel tot stand gekomen (*M*[1] a-c). Het sextet, gezien de ductus waarschijnlijk later geschreven, kent daarentegen een vrij gecompliceerde ontwikkelingsgang. Eerst schreef Achterberg r. 9–11 en aanzetten tot r. 12 en 13 (*M*[1] I). Hiervan haalde hij r. 11–13 door, schreef r. 11 eronder opnieuw en vervolgde met r. 12–13 (*M*[1] II). Door deze regels plaatste Achterberg een vraagteken. Vervolgens haalde hij ook de nieuwe r. 12–13 door en hernam hij ze wederom onder het tot dan toe geschrevene (*M*[1] III). Ook in dit tekstgedeelte bracht hij wijzigingen aan, waarna hij tenslotte onderaan het blad het laatste terzet opnieuw uitschreef (*M*[1] IV, r. 12–14).

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a-l potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*
		b	Najaar
		h	Vruchtvlees
		l	Fructidor
	T-D[3]		| |
1	*M*[1]		De wereld wordt van binnen een meloen
	T-D[3]		| |.
2	*M*[1]	a	het blauw gebeuren aan de einder maakt
		b	[ ] [blauw]e dempen [ ]
		c	Een [ ] doezel uit [de]n [ ]
	T-D[3]		| |
3	*M*[1]-*D*[3]		dat ieder schitteren zijn branden staakt
4	*M*[1]-*D*[3]		om ze in nevelen te niet te doen.
4/5	*M*[1]-*D*[3]		*[strofewit]*
5	*M*[1]	a	Zo zacht is het wat mijn gevoelens doen
		b	Weldadig [ ] [ ]
	T-D[3]		| |
6	*M*[1]-*D*[3]		met blik en reuk en van de mond de smaak
7	*M*[1]	a	willoos geworden [∘]
		b	en wat met [∘] handen [∘] aangeraakt
		b	[ ] [handen] stil wordt [ ]
		c	[ ] koel [ ]
	T-D[3]		| |.
			[? door M[1] *a, r. 7* willoos geworden *en tussen ( ) geplaatst]*
8	*M*[1]-*D*[3]		Ik ga een najaar in van geel katoen.

[832] 'Fructidor', M^1 (collectie NLMD)

8/9	*M*[1]	d	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
9	*M*[1]	d	Over de bomen heen en op de weg	
		e	[ ] het land	
	T-D[3]		| |	
10	*M*[1]	d	krijgt het een licht van zachte lampions	
		d	[ ]{gele} [ ]	
		e	[ ] [zachte] [ ]	
	T-D[3]		| |,	
11	*M*[1] I	d	onzichtbaar opgehangen in de lucht	*[? door* opgehangen*]*
		e	[ ] buiten ons	
		e	[ ]{boven}[ ]	
	II	f	| | boven | |	
	T-D[3]		| |.	
11/12	*M*[1] I	d	*[strofewit]*	
	II	f	*[geen strofewit]*	
	III	h	| |	
	IV	k	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
12	*M*[1] I	d	[∘] dons	
		d	Wij schijnen door [∘] [ ]	*[? door* Wij schijnen door*]*
	II	f	[∘] dons	
		g	De vruchten schijnen door tot aan het dons	
	III	h	wij schijnen door ; het vruchtvlees en het dons	
		i	[ ], [ ],	
	IV	k	wij schijnen door tot aan het witte dons	
		k	[ ] op [ ]	
	T-D[3]		Wij | |	
13	*M*[1] I	d	[∘] vruchtvlees [∘]	*[? door* vruchtvlees*]*
	II	f	Ik zie u ergens liggen in het brons.	
	III	h	tot op het klokhuis waar de pitten brons	
		i	[ ] in het [ ]	
		i	[ ] op de zaadlijst [ ]	
	IV	k	van de zaadlijsten | |	
	T-D[3]		| |	
			[? door M[1] *II, r. 11–13]*	
14	*M*[1] III	h	geheven staan tegen het perkament	
		i	[ ] de binnenw	
		i	[ ] [binnen]kant	
		j	[ ] het	
		j	[ ] de klokhuiswand.	
	IV	k	| |	
	T-D[3]		| |	

COMMENTAAR [1] Zie [830] 'Bloedwraak', noot 1.

[833] NEVELHEIM

OVERLEVERING
M[1] Manuscript, *H*-49.
T *De nieuwe stem* 5 (februari 1950), p. 66.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 17.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 57.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 758.

DATERING Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST *T*

VARIANTEN EN CORRECTIES *M*[1] a-d potlood

Titel	*M*[1]	a	*[ontbreekt]*	
		d	Nevelheim	
	T-D[3]		| |	
1	*M*[1]	a	Er woonde [∘] diep bij u in huis.	
		b	[ ] liefde *[x]* [ ]	
		b	[ ] [liefde] [ ]	
	T-D[3]		| |	
2	*M*[1]-*D*[3]		De jaren maken hoeken in een mens,	
3	*M*[1]-*D*[3]		zodat hij eenmaal komt te staan ergens	
4	*M*[1]	a	[∘] wegenkruis ,	
		b	op een van God verlaten [ ]∘	*[? door* verlaten*]*
		b	buiten [op een] [ ]	
		c	[op een van God] [ ]	
	T-D[3]		| |,	
4/5	*M*[1]	b	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
5	*M*[1]	b	en geen richting meer weet. Hij is abuis.	
		b	[ ] weet [geen richting meer][.] [ ]	
		d	waar hij geen richting weet. [ ]	
	T-D[3]		| |	

6	*M*[1]	αb	Eenzaam en leeg bekruipt hem deze wens:	
		βb	[ ] zonder enig agens	
	T-D[3]		| |, | |,	
7	*M*[1]	αb	[∘] tendenz	*[? door* tendenz*]*
		βb	bekruipt hem daar de fluisterende wens:	
	T-D[3]		| |	
8	*M*[1]	b	ik ga op al mijn schreden terug naar huis.	
		b	[ ] weer [op] [ ]	
	T-D[3]		| |	
8/9	*M*[1]	b	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
9	*M*[1]	b	Reeds hebben wind en regen uitgewist	
	T-D[3]		| |	
10	*M*[1]	b	het spoor dat kronkelde door stad en land	
	T-D[3]		| |	
11	*M*[1]	b	en zijn de mensen anders dan voorheen	*[? door* zijn*]*
		b	[ ] dingen [ ]	*[? door* dingen*]*
		c	[ ] staan [ ] sterren [ ]	
	T-D[3]		| |.	
11/12	*M*[1]	b	*[strofewit]*	
	T-D[3]		| |	
12	*M*[1] I	b	Maar hier en daar, als door een kleine list	*[? door* een kleine list*]*
	II	d	Maar 's avonds op een landweg in de mist	
	T-D[3]		| |	
13	*M*[1] I	b	staan tekens in de bomen aan de kant	
		c	[ ] langs [ ]	
	II	d	verrijst	
		d	[verrij]zen de gebouwen*[?]* aan de kant	
		d	[ ] kastelen [ ]	
	T-D[3]		| |,	
			[M[1] *I, r. 12–13 werden tezamen doorgehaald]*	
14	*M*[1] II	d	herkent hij [∘] steen*[?]* voor*[?]* steen	
		d	[ ] laatste [steen]	
		d	die hij herkent tot op de [ ]	
	T		| |.	
	M[2]*-D*[3]		| | in | |	

COMMENTAAR [1] Zie [830] 'Bloedwraak', noot 1.

[2] Dit gedicht werd in 1952 opgenomen in het jaarboekje *Singel 262. Zeventien dichters.* Amsterdam (N.V. Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij/N.V. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij), 1952, p. 50. De tekst is, blijkens het onderschrift, overgenomen uit *Mascotte* en blijft hier verder buiten beschouwing (zie [865] 'Ontvoering', noot 1 en verder § 39.3.1).
[3] Literatuur over het gedicht:
Sande, J. van de, 'Zonder enig agens.'

[834] NABEELD

OVERLEVERING

M[1] Manuscript, *H*-49.
T *Podium* 6 (mei 1950), p. 291.
M[2] Typoscript, kopij *D*[1], *H*-50.
P Proef *D*[1], *H*-51.
D[1] *Mascotte*, p. 20.
M[3] Kopij *D*[2], *H*-112.
D[2] *Cryptogamen 4*, p. 60.
M[4] Kopij *D*[3], *H*-122.
D[3] *Verzamelde gedichten*, p. 761.

DATERING

Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M[1] a-e potlood

Titel *M*[1] a *[ontbreekt]*
b Nabeeld
T-D[3] | |

1 *M*[1] a Bomen, die in het beeld bestaan,
a [ ]{uit}[ ] *[? door* uit *en* in*]*
e [ ] [uit] [ ]
T-D[3] | |

2 *M*[1]*-D*[3] dat gij eenmaal hebt opgevangen,

3 *M*[1] a zie ik nog van het waas omhangen,
a [ ]{vocht}[ ] *[? door* vocht *en* waas*]*
e [ ] [vocht] [ ]
T-D[3] | |

4 *M*[1]*-D*[3] dat lag tegen uw wimpers aan.

4/5	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*	
5	*M*¹-*D*³		Zo bleven ook de huizen staan	
6	*M*¹	a	van irisblauw [∘] verlangen	
		a	[v]ol [ ]	
		b	[ ] geluks[verlangen]	
	*T-D*³		| |.	
7	*M*¹ I	a	[∘]	
		b	vervuld tot in [∘] gangen	
		b	[ ] de verste [ ]	
	II	c	[∘] heel de [∘] van glimlicht zwanger	
	III	d	bleef overal een glimlicht ha*[n]*gen	*[? na* bleef*]*
		e	komt { }	
		e	[overal] [komt] [ ]	
	*T-D*³		Overal | | hangen	
8	*M*¹ I	a	[∘]	
		b	[∘] uit uw hoornvlies vandaan*[?]*	
		b	door uw [hoornvlie]zen heengegaan	
	II	c	zoveel uw hoornvlies kon beslaan.	
	III	d	op wat uw hoornvlies kon beslaan.	
		e	[ ] kijken [ ]	
	*T-D*³		| |	
			[{ *voor M*¹ *III, r. 7–8 en met een pijl ingevoegd]*	
8/9	*M*¹-*D*³		*[strofewit]*	
9	*M*¹	a	De mensen gaan de kieren door .	
		b	[ ] {straten} [ ]	*[? door* straten *en* kieren*]*
		e	[ ] [straten] [ ]	
	*T-D*³		| |,	
10	*M*¹	b	geluifeld tussen uw oogleden	
		b	luifelend [ ]	
	*T-D*³		| |	
11	*M*¹	b	en pleinen staren achterom.	
		b	{[ ] met wijde pupillen}	
		b	{[∘] krioelt*[?]* in uw pupil}	*[? door de regels]*
		d	[en pleinen] staren in het rond.	
		d	[ ] om zich heen	
		e	[ ] in het rond.	
	*T-D*³		| |	
11/12	*M*¹	b	*[strofewit]*	
	*T-D*³		| |	

12	M^1	b	De tramlijn trekt een rechte voor	*[? door* rechte*]*
	T-D^3		| |	
13	M^1	b	binnen uw blik een blinkend*[?]* heden	
		b	[ ]. Het ronde [ ]	
		b	[ ] blinkend [ ]	
	T-D^3		| |	
14	M^1	b	om er uw zijn aan op te tillen	*[? na* op*]*
		b	[ ]{voet}[ ]	*[? door* voet*]*
		d	zoals het op uw ogen glom	
		d	[ ] viel	
		d	[ ] stond	
		d	is dat van uw pupil alleen	*[? door* dat*;? door de regel]*
		e	vindt diep in uw pupil zijn grond.	
	T-D^3		| |	

COMMENTAAR

[1] Nadat Achterberg dit gedicht en [836] 'Katalisator' van N.A. Donkersloot (*De nieuwe stem*) had teruggekregen (zie [830] 'Bloedwraak', noot 1), stuurde hij de gedichten op 21 maart 1950 aan Gerrit Borgers ter publicatie in *Podium*, samen met [840] 'Maréchaussée' en [841] 'Kloosterhofje van Fréjus'. Zie verder § 36.3.3.

[2] Literatuur over het gedicht:
Leyten, J., '*Mascotte* door Gerrit Achterberg.'

[835] PLASTIC

OVERLEVERING

M^1	Manuscript, *H*-49.
T	*Podium* 6 (februari 1950), p. 66.
M^2	Typoscript, kopij D^1, *H*-50.
P	Proef D^1, *H*-51.
D^1	*Mascotte*, p. 15.
M^3	Kopij D^2, *H*-112.
D^2	*Cryptogamen 4*, p. 55.
M^4	Kopij D^3, *H*-122.
D^3	*Verzamelde gedichten*, p. 756.

DATERING

Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST

T

VARIANTEN EN CORRECTIES

M^1 a-d potlood

Titel	M^1	a	*[ontbreekt]*
		d	Plastic
	T-D[3]		| |
4	M^1		als toen wij bij elkander kwamen
	T-D[3]		| |.
6	M^1	a	tot [∘] behoud
		a	[ ] uw kunstmatige [ ]
		b	[ ] opont[houd]
		c	[ ] syntetische be[houd]
		c	[ ] [synt]h[etische] [behoud]
	T-D[3]		| |,
7	M^1	a	laat het de liefde verder koud *[? door* verder*]*
		b	Het vele wordt weer enkelvoud
		c	bekomt uw veelheid enkelvoud *[? door* bekomt*]*
		d	{verkreeg}[ ]
		d	{verwierf}[ ] *[? door* verwierf *en* verkreeg *]*
	T-D[3]		bekomt | |,
8	M^1	a	[∘] bekwamen
		a	[ ] betamen
		a	[ ]{namen}
		a	[ ]{benamen}
		d	onder gecomprimeerde namen. *[? door* gecomprimeerde*]*
	T-D[3]		| |
			[De open varianten in M^1 a, r. 8 werden tezamen doorgehaald. De grondlaag van M^1, r. 9–14 is fase d]
11/12	M^1	d	*[geen strofewit]*
	T-D[3]		*[strofewit]*
12	M^1	d	Ik kan u bijna lezen ,
	T-D[3]		| |∘
14	M^1	d	De vraag , of ik het weten mag.
		d	[ ]{zeggen} [ ] *[? door* zeggen *en* weten*]*
		d	[ ] [weten] [ ]
	T-D[3]		| |∘ | |

COMMENTAAR

[1] Zie [830] 'Bloedwraak', noot 1.

[2] Literatuur over het gedicht:

Vestdijk, S., 'Bij twee gedichten van G. Achterberg.'

OVERLEVERING

*M*¹ Manuscript, *H*-49.
*M*² Typoscript, kopij *D*¹, *H*-50.
P Proef *D*¹, *H*-51.
*M*³ Manuscript, oorspronkelijk collectie B. Bakker, 15 oktober 1950, *H*-52.
T *Podium* 6 (oktober/november/december 1950), p. 540.
*D*¹ *Mascotte*, p. 21.
*M*⁴ Kopij *D*², *H*-112.
*D*² *Cryptogamen 4*, p. 61.
*M*⁵ Kopij *D*³, *H*-122.
*D*³ *Verzamelde gedichten*, p. 762.

DATERING

Vóór 12 oktober 1949

LEESTEKST

*M*²

ONTWIKKELINGSGANG

De eerste aanzet van dit gedicht in zwarte inkt (*M*¹ a, r. 1–5) dateert wellicht van vóór 1947, gezien de spelling De Vries en Te Winkel. Later heeft Achterberg het gedicht uitgebreid, eerst in anilinepotlood (*M*¹ I, r. 5–7) en vervolgens in potlood: hij haalde *M*¹ I, r. 5–7 door en schreef eronder een nieuwe versie (*M*¹ II, r. 5–9). Onder r. 9 noteerde hij twee alternatieven voor het begin van r. 7 (*M*¹ III). Van het sextet (*M*¹ IV) schreef hij eerst r. 9–12, voegde vervolgens een nieuwe r. 10 toe en schreef tenslotte r. 14.

VARIANTEN EN CORRECTIES

*M*¹ a zw inkt, b anilinepotlood, c-h potlood

Titel *M*¹ a *[ontbreekt]*
h Katalisator
*M*²-*D*³ | |

1 *M*¹ a Voor kroon en zweep immuun in eendre mate
b [ ] v*[xxxx]* of m*[xxx]* [ ]
b [ ] hoop [of] vrees [ ]
*M*²-*D*³ | | en | |

2 *M*¹ a ga ik het donker binnen waar gij zijt
c [ ] tegen [ ];
*M*²-*P* | |
*M*³-*T* | |,
*D*¹-*D*³ | |;

3	M^1	a	katalisator om de tusschentijd	
		c	[ ] [tuss][entijd]	*[? door* tussentijd*]*
		d	[ ] u wagenwijd	
	M^2-M^3		| |	
	T		| | U | |	
	D^1-M^4		| | u | |	
	D^2-D^3		| | uw | |	
4	M^1	a	niet zonder uw bevestiging te laten	
		c	[ ] {een} [ ]	
		c	[ ] {de } [ ]	*[? door* de, een *en* uw*]*
		d	[ ] dit [bevestig]en [ ]	
	M^2-D^3		| |	
4/5	M^1-D^3		*[strofewit]*	
5	M^1 I	a	het zij in *[breekt af]*	
		b	[ ] het zelfde	
		b	[ ] te uwen of te mijn*[en]* bate	
	II	d	van ons bijeenzijn in grotere staten	*[? door* grotere*]*
		d	[ ] {groter formaten}	*[? door* formaten*]*
		d	[ ] {wijdere [staten]}	
		e	[ ] [grotere staten]	
	M^2-D^3		| |	
6	M^1 I	b	het is het zelfde in dit wijd en zijd	
	II	d	dan in 't gestrekte raam van ruimte en tijd	
	M^2-D^3		| |	
7	M^1 I	b	vooronderstellen van de eeuwigheid	
	II	d	mogelijk bleef voor zoveel eeuwigheid	
		e	[ ] [blee]k nu [ ]	*[? door* mogelijk*]*
	III	f	voorgoed bezweek [ ]	
		f	{bezwijken moest} [ ]	
		f	[bezwijken moest], [ ]	
	M^2-D^3		| |	
			[? door M^1 III f, r. 7 bezwijken moest *en* voorgoed bezweek*; M^1 I, r. 5–7 werden tezamen doorgehaald]*	
8	M^1 II	e	naar binnensloeg [∘] gaten	
		f	[ ] met een paar hand[g]r[a]naten,	
	M^2-D^3		| | binnen sloeg | |	
8/9	M^1 II	e	*[strofewit]*	
	M^2-D^3		| |	
9	M^1 II	e	dat al het praten *[breekt af]*	
	IV	g	dat de soldaten hun slagorde sluiten	
	M^2-D^3		| |	

10	M^1 IV	g	om door de bressen naar u op te d*[xxx]*gen,
		g	[ ] in [ ] [d]rin[gen].
		h	nu de commando*['s]* worden doorgegeven
		h	als [ ]
	M^2-D^3		| | commando's | |
11	M^1 IV	g	Ik hoor ze achter deze regels zingen
		h	[om in de bressen naar u op te dringen.] *[= M^1 IV g, 10]*
	M^2-P		| |
	M^3-T		| | U | |
	D^1-D^3		| | u | |
11/12	M^1 IV	g	*[strofewit?]*
	M^2-D^3		*[strofewit]*
12	M^1 IV	g	van liefde, die [°] zichzelf ging te buiten
		h	[Ik hoor ze achter deze regels zingen] *[= M^1 IV g, 11]*
	M^2-D^3		| |
13	M^1 IV	h	[van liefde] en dood die [zich] [ging]en te buiten *[= M^1 IV g, 12]*
		h	[van dood en liefde] [ ]
		i	[ ] gaan [ ]
	M^2-D^3		| |
14	M^1 IV	h	aan een illusie sterker dan het leven.
	M^2-D^3		| |

COMMENTAAR

[1] M^1 vertoont overeenkomsten (papiersoort en schrijfstof van de eerste aanzet) met de manuscripten van [844] 'Avond' en [846] 'Velodroom'.

[2] Zie [834] 'Nabeeld', noot 1. De publicatie van dit gedicht in *Podium* werd uitgesteld. Op 15 augustus 1950 stuurde Achterberg nog twee gedichten – [847] 'Erfvijand' en [848] 'Vrijgezel' – aan Gerrit Borgers en informeerde hij, 'met het oog op een a.s. bundeling', wanneer de gedichten gepubliceerd zouden worden. Zie verder § 36.3.6.

[3] M^3 is afkomstig uit het bezit van Bert Bakker en bevat de opdracht: 'bij ons eerste bezoek in het nieuwe *[/]* huis van Bert en Vic, 15 October 1950'. Het manuscript is (met weglating van de opdracht) gereproduceerd op het achterplat van *Nieuw kommentaar op Achterberg*.

[4] De lezing *uw* in D^2-D^3, r. 3 is vermoedelijk een zetfout.